XIII. évfolyam. 1. füzet. (Új sorozat VIII.) 1912.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tagságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére (VI., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1912.

TARTALOM.

Lap

Győrffy István dr.: A feketekörösvölgyi magyarság viselete. (24 ábrával és 2 színes táblával) 1
Lakatos Károly: A „pákász" (vagy „nádlaczi") 25
Banner János dr: A félhajó. (1 ábrával) 39
Novák József Lajos: Hontmegyei tót csipkeverőfácskák. I. közl. (6 ábrával) . . 41
Téglás István: Czigány-kincsek. I. közl. (6 ábrával) 50
Prinz Gyula dr.: Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei. IV. közl. (9 ábr.) 56

Irodalom.

Ecsedi dr.: Zoltai Lajos: A Hortobágy 64
Beluleszko Sándor dr.: Peasant art in Austria and Hungary 64
Sztripszky: Szláv lapszemle 66

Múzeumi ügyek.

Semayer Vilibáld dr.: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1911. év negyedik évnegyedében 67

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fentartjuk.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
(Városliget, Iparcsarnok)
további intézkedésig a nagyközönség számára

nyitva.

Díjtalanul: vasárnap d. e. 9—12-ig, d. u. 3—6-ig, kedden és pénteken d. u. 3—6-ig.
Személyenkint 1 korona belépődíjért: a többi hétköznapokon d. e. 9—1 óráig.

Iskolák és intézetek előzetes jelentkezés után a délelőtti hivatalos órák alatt mindennap megtekinthetik.

Megjelent:

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.

(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

Ára 8 korona.

Némethné Fülöp Katalin

A feketekörösvölgyi magyarság viselete.

Van Bihar vármegyének egyik félreeső zugában Belényestől nyugatra oláhság közé beékelve egy érdekes magyarlakta vidék, mely úgy nyelvben, mint néprajzi sajátságokban nagyon sok ősi elemet őriz éppen ezen elzártsága miatt. Ezen vidék mintegy 13 községből áll. A Feketekörös mentének legbelsőbb, egyúttal leghíresebb magyar községe Tárkány, ennek szomszédja Nyégerfalva, lejebb ezektől Fenes, Jánosfalva, Sonkolyos, Belényesújlak mind egymás szomszédságában. Hozzájuk számítható még az északra a Rossia-patak völgyében rejtőzködő Magyarremete és maga Belényes városa is, mely ugyan magyar többségű, de mivel a magyarságot az értelmiség, a kereskedő és iparos osztály képviseli, néprajzi szempontból kevésbbé fontos. Ez a hat, illetőleg hét község a Fekete-Körös felső völgyében fekszik, mert a völgy Belényesújlaknál összeszükül és csak Széplaknál tágul ki ismét. A völggyel együtt a magyarság is eltünik és csak a Fekete-Körös külső völgyében, Széplakon hallunk először ismét magyar szót. Ezután Gyanta magyar nagyközség következik, utána Kisháza, mely mint Széplak oláh többségű. A hol a völgy kitágul és átmegy a Nagy-Alföldbe ott találjuk Bélfenyér és Tenke tiszta magyar nagyközségeket. Ezeken túl az Alföldön ismét oláh községek következnek, csak Árpádon és Nagyszalontán találjuk meg ismét a magyarságot. Ezen a külső völgyön tehát két oláh többségű és három tiszta magyar község van. Voltaképen tehát két szigetről beszélhetünk, ú. m. a Fekete-Körös felső és alsó völgyében lakó magyarságról. Ez a két sziget néprajzi szempontból is sokban különbözik egymástól. Mivel az alsó völgyben lakók mégis közelebb vannak az Alföldhöz, az alföldi, nevezetesen pedig a szalontakörnyéki magyarság erősen hatott rájuk. Itt már a viselet teljesen alföldi s nyelvjárásuk is erősen közelít a szalontaihoz. A felső völgy falvai azonban még most is megvannak ősi egyszerűségükben. Nyelvjárásuk legközelebb áll a marosmenti erdélyi magyarságéhoz, illetőleg székelységéhez s ők is büszkén vallják, hogy őseik „Székelyből jüvének".

Néprajzi tekintetben is a marosmenti és kalotaszegi magyarsághoz állanak legközelebb, kivévén a viseletet, mely mint alább kiviláglik, a régi alföldi viselethez hasonlít legjobban.

A felső völgy legbelsőbb magyar községe Tárkány, mely tiszta kálvinista község, a hol sem oláht, sem zsidót, sem czigány állandó lakosul be nem fogadnak. Élelmesség dolgában túltesznek még a zsidón is, ennek

következtében gazdagok. Egymás után vásárolják meg a környékbeli oláh falvak határait, sőt a belényesi határ nagy része is az ő kezükön van már. A többi község magyarsága is iparkodó nép. Valamennyi község mind református az egy Bélfenyért kivéve, mely római katholikus telepitvény. A felső völgy valamennyi felsorolt községében a magyarság van túlnyomó többségben. Elolához sodásról ez idő szerint az egész Fekete-Körös völgyében szó sincs; igaz, hogy magyarosodásról sem nagyon beszélhetünk.

Az alábbiakban részletesen fogom ismertetni, főként a felső Körösvölgy magyarságának viseletét, az alsó völgynek pedig csak a régi letünt viseletét fogom bővebben leírni. Összehasonlítás kedvéért a környékbeli oláhság viseletére is ki fogok térni olykor-olykor.

Meg kell még emlékeznem a magyarság közt még az intelligens emberek körében is elterjedt ama balvéleményről, mintha a feketekörösvölgyi magyarság viselete oláhos volna. Ma már szinte kiirthatatlan az a hit még amatőr ethnographusok között is, hogy az igazi magyar népviselet az ellenzős, zsinóros, feszes magyar nadrág, a rámás csizma, a pitykés dolmány, a mente, darutollas kalap, stb. Nem ezekben a nemesektől levetett gúnyákban kell keresni a régi magyar jobbágyviselet emlékeit, hanem a legkonzervativabb elem, a pásztorság vagy pedig a magyarság közé beékelt vagy vele közvetlen szomszédos, még a pásztornál is konzervativabb nemzetiségek viseletében. Hogy egy pár példát említsek: a híres bakonyi czifraszűr ma már csak Slavonia északi részén él. A kecskeméti szűcsök a czifra subákat ma már csak a pestkörnyéki sváboknak szállitják. A sárréti czifra női ködmönt a békésmegyei tót asszonyok viselik. A fürtös guba, mely valamikor az egész Alföldön el volt terjedve, ma már a periferiákra szorult, Pest, Nógrád, Abaúj, Szabolcs, Bihar megye jelöli ma elterjedése határait. Ötven év mulva valószinűleg már csak a tót, rutén és az erdélyszéli oláh fogja viselni. Az Alföldön egykor általánosan elterjedt, ma már csaknem kiveszett czifraszűr mintegy 30 évvel ezelőtt indult hódító útra a Sebeskörös és a Maros völgyén s a bihari posztóvirágos szűr már Tordánál tart, az aradi hímzett szűr meg Déváig jutott. Száz év mulva talán a hazai oláhság nemzeti ruhadarabja lesz s az alföldi magyar úgy megtagadja, mint ma a bocskort, a derekatlan inget, szűrkankót stb.

A konzervativ oláhság is halad, ha mindjárt öntudatlanul is. Gazdálkodásában, épitkezésében utánozza a magyart. Igaz, hogy a magyar már teljesen beleélte magát az újításba, a mikor a szomszédos oláh hozzáfog. De a milyen nehezen kezd valamihez, olyan nehezen is válik meg tőle.

A Fekete-Körös alsó völgyén is átvette már a magyarság a mai színtelen alföldi viseletet, sőt nagyrészben a magyarság hatásának kitett alföldi oláhság is. A felsővölgyi magyarság és oláhság még őrzi az ősi magyar népviselet egyes darabjait. Igaz, hogy nemzetiségenként, sőt az oláhságnál falunként vannak olyan jellegek, melyeknek alapján az illető nemzetiségét, lakóhelyét, családi és társadalmi állapotát meg lehet állapitani, de ezek mind másodrendű jellegek. De az kétségtelen, hogy a Körösvölgy viselet tekintetében ahhoz a területhez tartozik, ahova nyílik, a hol a magyarság

zöme él. Az itteni oláhság minden egyes ruhadarabjának párja megtalálható az Alföld különböző színmagyar vidékén, a hol oláh sohsem lakott, ellenben analogiát a romániai oláhság viseletében vajmi keveset lehet találni, sőt még a délerdélyi oláhságéban sem. Ezen nem is lehet csodálkozni, mert 300 év előtt még a Fekete-Körös völgyében nagyobbrészt magyar falvak állottak s az oláhság a török világ alatt és után az elpusztult falvakba nem nagyobb tömegekben, hanem úgyszólván egyenként szállott be.

A magyarság viseletének tárgyalásánál tekintettel leszek az alföldi analogiákra, de felemlítem a magyar és oláh viselet közötti különbségeket is.

A feketekörösvölgyi magyar nő maga szövi a vásznat rendesen a magafonta kenderfonalból vagy pamutczérnából. Rendesen a *bélbevaló fanalat* vagy *miczért* veszi a boltból. A környékbeli oláh nő igen szép szőttes kendőket, vánkoshajat, tarisznyákat, fehérneműnek való mintás vásznakat sző, fehérneműt, szumányt hímez, a magyar asszony ellenben semmiféle szövött díszt nem szeret, sőt nem is hímez, a tarkaságot sem szereti. Még a legöregebb asszonyok sem emlékeznek arra, hogy valaha hímeztek volna. A viselet alapszíne a *fér*, fehér a vászon — darócz — bőrruhanemű. A felső és ünnepi ruhák színe és dísze kétféle, öregeké fekete, fiataloké piros, újabban alárendelten a kék szín is. A fekete, a piros vagy kék szöveteket is minden mintázás nélkül szeretik.

1. á. Férfi rövid ingben, Tárkány.

Ruhadarabjaik között csak azok a díszesebbek, a melyeket iparosok: ú. m. szűcsök és szűrszabók állítanak elő. A szűcsműhely minden termékét viselik, de a szűrt már csaknem teljesen elhagyták. A darócz és berhe házilag készül, ezért nem czifra. Újabban a hímzés is kezd divatba jönni. Különös, hogy nem az oláhság léptennyomon látható mintáit utánozzák, hanem szűcs-ornamentumokat hímeznek különösen Fenesen. Talán még kifejlődhetik valami népi művészetté, hacsak meg nem jelenik a népi motivumok és hímzéstechnika ádáz ellensége valamely kézimunkatanítónő képében. A horgolás nagyon divatozik; lepedőkön, vánkoshajakon, jegykendőkön csakis horgolt csipkéket lehet látni. Egész modern minták vannak különösen párnahajakon, ezeket a leányok Belényesben, Szalontán lesik el úri házaknál, a hol szolgálnak. Erre vezethető vissza az is, hogy újabban a leányok nem nagy sikerrel természetes virágokat is próbálnak hímezni különösen a puszlira.

Egyetlen tűvel előállított általánosan elterjedt dísz a fehérneműkön a letüdzés vagy sűrű ránczbavarrás. Ez úgy történik pl. a gatyánál, hogy a korcz alatt előbb apró ránczba szedik, aztán a korcztól kiindulva 1—2 cm távolságban körülbelül egy arasznyira lefelé haladva a ránczokat összeöltik, hogy a gatya állandóan ránczba szedve álljon. Ilyen letüdzést alkalmaznak nemcsak a gatyán (1—2. á.), hanem a pendelyen, az ú. n. németes férfiing vállán, mellén s a női ing ujjain. A letüdzött fehérnemű csak a magyarságnál divatos.

A férfiviselet.

A felsővölgyi, különösen a tárkányi magyarság még a legősibb formájában viseli az inget. A legegyszerűbb ing az ú. n. zsáking (1—4. ábra.). Ennek az ujja bősége egyenlő a derék hosszával. Ha felveszi a férfi, hasa, háta kilátszik belőle a derék rövidsége miatt. Nyakánál van egy hasítéka s galanddal köthető össze. A *galand* vagy *ingető* fiataloknál fehér, öregeknél fekete (4. á.) és bokorra van kötve, bokra arasznyi hosszú. Az ing ujja bő, lobogós, olyan hosszú, mint a kar, de lehet hosszabb is (1. á.). Munkaközben a csuklónál összefogva feltürik (Tábla, 1. á.). Ez az ing régebben nemcsak az egész völgyön volt elterjedve, hanem viselték Körös mentén mindenütt, így a Nagykúnságon, Békés megyében, de ismerjük a dunántúli magyar vidékről, a palóczföldről, a tótok, rutének és a szatmár-biharmegyei oláhok között is. Mivel az erdélyi oláhság zöme és a romániai oláhság nem viseli, nem tekinthetjük oláh ruhadarabnak, bárha a feketekörösvölgyi oláhság egy része viseli is.

2. á. Férfi németes ingben, Tárkány.

Valószínű, hogy e rövidderekú inghez tüsző is járult országszerte, de ma már különösen magyarlakta vidéken alig mutatható ki. Jelenleg már csak Kalotaszegen és Tárkányban kerül elő, mint a kurta ing járuléka. Tárkányban *gyüszü*nek nevezik s az idősebb emberek viselik, ha szekérrel útra mennek, mert a derekat szorosan tartja és meleget tart, meg *pinzt* és egyebet is lehet benne tartani. Gyantán már emberemlékezet óta nem viselik, noha a rövid inget hordták még nem régen is. A fiatalabbak utenziliumaikat a csuklónál felgyűrt ingujjban tartják, hová a hón alatt rakják be.

Az oláhság nem szereti a bő ingujjat, azért rendesen kézelősre csinálja. Legtöbbször hímzéssel is díszitik. Vaskóh felé az ing kivágását és nyakát vastag vörös zsinórral szegik be. Az oláhság inge kevesebb ősi jelleget őriz, mert

legtöbbször nemcsak kézelőt, hanem nyakat is kap, mellét pedig fodrosra lerakják és kipitykézik, derekát meg hosszabbra hagyják s a korczba bekötik. Általában a katona-ing hatásának tudható be a legtöbb újítás.

A magyarságnak van egy másik kedvelt ingformája, ez a *nimetes ing* (2. á.). Németesnek ugyan egyáltalán nem mondható, mert a köztudatban ezt tartják magyarosnak. Nevét talán onnan nyerhette, hogy nyaka van és eleje lerakott, a mi a nép szemében annak idején idegen divat volt. A németes ing is lehet rövid derekú, de legtöbbször a gatyakorczba beköthető. Ujja igen bő, a vízszintesen kinyujtott karról térdig vagy még lejebb ér, mindig hosszabb a karnál. Hogy könnyen és kis helyen be lehessen foglalni az ingbe, először lerakják. A lerakás a vállhegytől lefelé tenyérnyire vagy araszszyira történik s oly apró ránczokkal, a milyennel csak lehetséges. Néha nyakatlan, de legtöbbször nyakas vagy galléros; eleje mélyen kihasított és gombra jár. Ma már varrógépen csinálják, nemcsak a lerakást, hanem az egész inget. Gyakori a németes inghez a fekete nyakkendő, ez a Felsővölgyön fekete selyempántlika, melyet galand módra 4—6 ágú csokorra kötnek (2. á.), az Alföld felé pedig a mi nyakcsokrunk mintájára picziny csokrokat kötnek a gallér alá. Ez az ing az Alföldön is el volt terjedve. A matyóság ingének szabása teljesen megegyezik a tárkányival, a Nagykúnságon is ilyet viseltek.

A fiúgyermekek inge is németes ing mása (22. á.), csakhogy dereka hosszú, bokáig érő, ujja legtöbbször lobogós, vállán lerakott. Hétköznapi ingük már újabb szabású, nyakas, lerakott mellű; bő, kézelős vagy szűk kézelőtlen ujjú.

Harmadik formájú ing a szűkujjú. Ez olyan, mint a rövidderekú vagy a németes ing, de ujja csak olyan szűk, mint egy kabátujj. Semmi ráncz nincs rajta még a vállnál sem, kézelője sincs. Ez újabb, szükségszülte forma (3. á.).

Negyedik típus a bőujjú kézellős, ennek már gallérja, hosszú dereka van, sem válla, sem eleje nem lerakott. Az alsóvölgyön már ilyet viselnek.

A gatya legkevesebb változást szenvedett. A magyarság igen rövid, csak térdigérő gatyát visel, mely a Felsővölgyön mindig lerakott. Az oláhság hosszabb és valamivel szűkebb gatyát hord. Remetén is hosszabb a gatya, ezelőtt meg még hosszabb volt s nem volt ránczos korczú, ma sem általános a letüdzelés. Gyantán is hosszabb, csak a pásztorok viseltek régebben rövid gatyát. A gatyát a korcztól lefelé arasznyira letüdzelt, a lerakás azonban a két csipőnél tenyérnyire megszakad. Gyantán sem most, sem régen nem tüdzelték le a ránczokat. Az Alsóvölgyön már egészen olyan

3. á. Férfi szűkujjú ingben, Tárkány.

a gatya, mint az Alföldön. Ma már a nadrágot is általánosan viselik, pedig régen nem hordták. A ki „nagy igába vót" (robotkor) az két bő gatyát viselt. A Felsővölgyön a nadrág még nem divat, legalább a gatya felett nem. A tárkányi legény szégyelne még szűrnadrágot is húzni. Egy szál rövid gatyában állja ki a kemény telet. Jánosfalva, Belényesújlak környékén már *trikót* húznak úgy az ing, mint a gatya alá. Az öregebbek a bő gatya fölé szűrnadrágot (*berhe*) húznak, ha nagyon hideg van, de egyébként úgy a fiatal, mint az öreg télen-nyáron, vasárnap-hétköznap gatyában jár.

A térdigérő rövid gatya hajdan általánosabb volt Bihar megyében, a Sárréten még elvétve lehet látni. A Szilágyságban is viselik. Legjobban megőrizte a pásztorság. A ránczraszedés is megvolt nagy területen, így a Nagykúnságon is, de nem öltötték le a gyolcs vásznat, csak levasalták.

Az inghez, gatyához nyáron még posztó- vagy szalmakalap, *kötő*, bocskor vagy papucs és *kuzsók* tartozik. Gyermekek csak az említett ingben járnak, fejükön szalmakalap, esetleg kék melles festőkötény van előttük. Ünnepnapon bőr- vagy flanell-kuzsókot is adnak rájuk.

A Feketekörös völgyén a befonott hajviselet még nem tünt le teljesen, de ma már csak az oláhok hordják. Lelesden még viselik. A belényesi hetivásárban is mindig lehet látni 2—3 *tyikát* viselő oláht. Tárkányban Ősz Miska viselte a befont hajat a fül előtt egy-egy ágban. Remetén a fül előtt két felől csimbókat viseltek s hátul leeresztették a hajat. 1870 táján kezdték ezt a viseletet elhagyni s aztán vállig érő *bundás hajat* viseltek s visel még ma is 1—2 ember. Gyantán kétfelől három ágban fonták a hajat s a fonatok végét összekötve hátravetették. Volt olyan is, a ki nem fonta be, csak egy nagy *göcsöt* kötött a végére, hogy a szél ne fujja. A halántékról csüngött ez a két göcs. Viselték ezt Tárkányban is és tánczközben egy ügyes fejmozdulattal a legény a hozzá közeledő másikat evvel a göcscsel úgy szemen ütötte, hogy csillagot látott. A göcs kötése úgy történt, mint régen a Nagykúnságon.[1] A görbe fésű viselésére senki sem emlékezik. A hosszú hajat a körhaj váltotta

4. á. Öreg pár, Magyarremete.

[1] Garay Á.: Régi magyar férfihajviseletek. Népr. Ért. 1911. 97. l.

fel mindenütt, a mikor is a hajat a tarkónál nyírták le (4. á.). Ma már a körhaj is kimegy a divatból, csak a Felsővölgyön van meg, pl. Tárkányban, Nyégerfalván, Fenesen, Remetén. Sajátságos hajviselet van Tárkányban, mely a körhajnak egy változata (Tábla, 2. á.). A hajat körül lenyírják oly magasan, a mennyire csak lehetséges. A hol a haj lefelé terjed, mint az üstöknél, a halántékon, a tarkón, ott körül borotválják, úgy hogy a haj csak a fej tetejét borítja, mint egy paróka. Arra nagy gondot fordítanak, hogy a kör szabályos legyen. Újabban már lassanként meghonosodik az üstökeresztés is. Szakállat egyáltalán nem viselnek, némelyek a bajuszt árszerűen keményre kipödrik (2. á.).

Kalapjuk ősi formájú. Tenyérnyi magas, három ujjnyi karimával, a karima szorosan a kalap tetejére lapul. A kúnsüveg csökevényének tekinthető (3., 9. á. Tábla 1—2. á.). Viselték nem is oly rég Bihar megye sík vidékén is, így Kismarján, Bakonszegen, Mezőpeterden, stb. De megvan az Erdély felőli oldalon is, így Torda vidékén. Ma már a Feketekörös Alsóvölgyéről is eltünt, csak a Felsővölgyön viselik, különösen Sonkolyoson, de kiváltkép Tárkányban és Nyégerfalván. Tárkányban még alig van 2—3 más formájú kalap. Viseli a völgy oláhságának egy része is. Váradi és belényesi magyar kalaposok csinálják. Idősebb emberek bővebb karimájú kalapot is viselnek (1., 11. á.). Jánosfalván, Belényesújlakon, Remetén már az egyenes szélű kalapot viselik, a milyen a városi népnél országszerte látható. Gyantán régen igen nagy karimájú kalapot viseltek, úgy hogy a kalap teteje nem látszott a széleitől, belefért a karimába vagy három liternyi víz. Ez az igen nagy szélű kalap ezelőtt a Kalotaszegen is divatos volt. Remetén is bővebb karimájú kalapot viseltek ezelőtt.

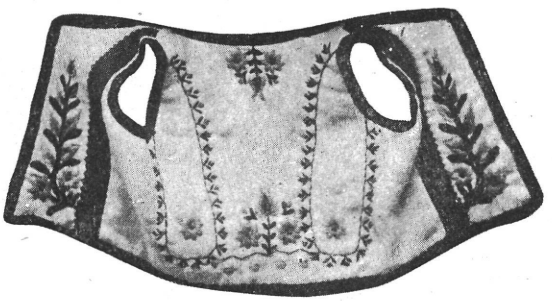

5. á. Fiúgyermekek *kuzsija*, Fenes.

A tárkányi kalapon fekete szalag van, ezt elül bádogcsatt díszíti. Mivel a tárkányiak erősen kenik a hajukat zsírral, meg a kalaptól sem sajnálják, a viselő kalap rendesen zsíros, fényes. A zsíros kalap tovább tart, nagy esőben azonban nem praktikus, mert a karimájában összegyült piszkos víz leszivárog az ember arczára s csípi a szemeit.

Szalmakalapot mindenütt viselnek. Ez magasabb tetejű és karimája csurgóra áll. Rendesen feketével van beszegve és pántlikája is fekete.

Télen viselik a bárányborsapkát. Ez vagy karimás (10. á.) vagy karimátlan, Remetén régen ez utóbbi divatozott s két ujjnyi volt a szőre. Gyantán egy öreg ember állítása szerint hegyes, fekete szőrsüveget is viseltek volna, de ezt az adatot még más nem erősítette meg. Gyantán különben a fehér bőrsapka is járta.

A bokréta különösen a felsővölgyi legény kalapjáról elmaradhatatlan.

Házas ember bokrétát nem visel. Már az ölbeli gyermek kalapján is akkora van, hogy azt majd lerántja a fejéről. Hétköznap kisebbet viselnek, de vasárnap arasznyi violát és még nagyobb rozmaringot tűznek fel a kalaphoz és pedig mindig elől. Ez különben jellemző a biharmegyei magyarságra, mert az alföldi részen még a darutollat is előre tették. A leányok nagy gonddal nevelik a bokrétának valót. Viola, rozmaring télen is van. A rozmaringból 2—3 szálat, 25—50 cm hosszút vesznek, ezeket 2—4 helyen piros és kék berlinerrel összekötik, a rozmaring aljához 1—2 teljes violát kötnek s úgy tűzik a kalaphoz. (Tábla, 1—5. á.) A legnagyobb bokrétát Fenesen kötik, különösen karácsonykor, mikor 3—4 napig folyton tart a táncz.

A hol már a kis kalap kiment a divatból, a bokrétát többnyire ott is elől tűzik fel az egyenes szélű kalaphoz, esetleg kissé balfelől.

Remetén régebben egészen balfelől is viselték a nagyrózsájú *bokrétát*. Gyantán régen is művirágbokrétát viseltek, ma már ezt is elhagyták, csak

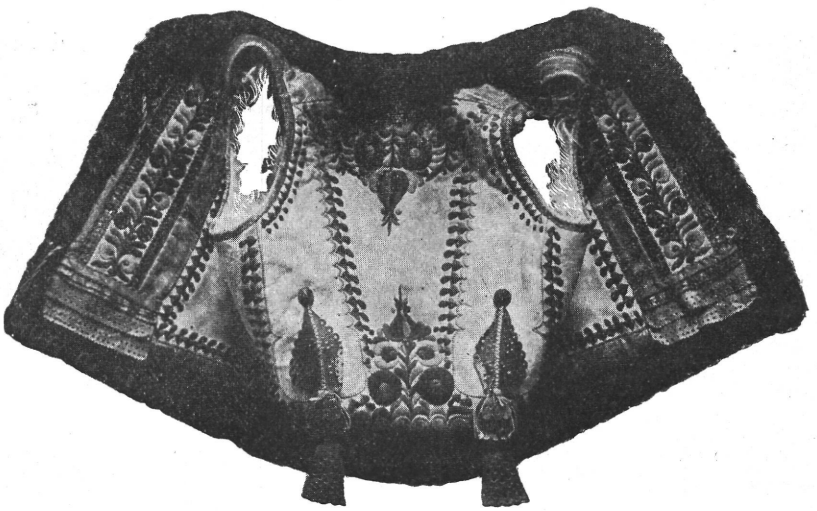

6. á. Magyar férfi kuzsókja. Nyégerfalva.

egy pár legény visel darutollat. Ezelőtt a kalapszalagjuk is a hát közepéig csüngött. A sorozás alá menők, az ú. n. *huszasak* fehér kakastollat viselnek, a besorozottak hosszú fáczántollat. A fáczántoll különben Remetén is, Tárkányban is a besorozott vagy sorozandó legények ismertető jele. Szalontán csak nemzeti szinű szalag.

Nyakravalót feketét viselnek. Remetén ezelőtt derékig ért és bojt volt a végén. Gyantán is feketét viseltek, kétszer, háromszor körültekerték a nyakon, itt *angyalbőr* volt a neve. A csékei és szombatsági rutének az inggalléron kívül csavarják a nyakravalót.

A felsővölgyön a posztóviselet még nem terjedt el, így a felső ruha nyáron is bőr- vagy szűrnemű. Legkedveltebb ruhadarabja e vidéknek a *kuzsók*.[1] Ez ujjatlan, prémes, hímzett juhbőrmellény, csak munkában nem

[1] Kuzsóknak nevezik az Alföld több pontján a női ködmönt, pl. Mezőkövesden.

viselik, de egyébként nyáron a legnagyobb melegben is rajtuk van. A magyarság tökéletesen egyformát visel minden faluban, az oláhságé a magyarságétól is, meg vidékenként is különbözik. A magyar kuzsók (6. á.) eleje haraszttal végig hímzett, rozmaringleveles, hátán fent és lent őszi rózsák, tulipántok és rozmaringok. Színek: piros, zöld, sötétzöld. Elején veres, hátán fehér irhafoltok. Hátán alul piros és zöld pillangók és sallangok piros és zöld irhából. A gyermekek *kuzsi*-ja fehér flanellből készül és teljesen a férfikuzsókot utánozza. Piros szövettel van beszegve, az irházást is piros szövetsávokkal utánozzák. A virágok is a szűcs virágainak utánzatai. E kuzsikat maga a nép csinálja, legszebbeket készítenek Fenesen. A bőrkuzsókot tárkányi, belényesi és váradi szűcsök csinálják. A 7. ábrán egy tatárfalvi oláh férfi kuzsókja látható. Ez irhával, szironynyal, hímzéssel és apró, gömbölyű bojtokkal díszített. Hátul fel van hasítva, van zsebe is és csak a nyaka meg az eleje prémes. A 8. ábrán egy vaskóhvidéki oláh férfi

7. á. Oláh férfi kuzsók, Tatárfalva.

kuzsókját láthatjuk, ezen fehér irhából kivágott czifraságok vannak; hímzés nincs rajta, csak szironyozás és apró bojtok. Ezek, valamint a többiek sem árulnak el semmiféle különös oláh jelleget.

A Felsővölgyön ezelőtt másféle kuzsókat viseltek, a régi kuzsók elején négy sor sárgarézgomb volt, a remetei még nem volt olyan czifra, mint ma. Ilyesféle kuzsókokat csak még a Belényesújlak, Gyanta körüli oláhoknál lehet találni. Gyermek, legény, öreg ember kuzsókja között legfeljebb csak nagyságbeli különbség van (3., 6., 17., 22. á.).

A *köcze* rövidebb fajta ködmön volt, mely most van letünő félben a Felsővölgyön. Remetén ezelőtt még tíz évvel is nagyon viselték, öregeké fehér, fiataloké vöröses volt. Színes selyemmel vagy fejtővel szépen kihímzettek voltak. Ez divatozott Tárkányban is. Gyantán régen a férfiak köczéje csak akkora hosszú volt, mint egy *lajbi*, fehér juhbőrből készült, eleje rézgombos, zsinóros volt, selyemmel szépen kivarrva. A köcze mindkét fajtája el volt terjedve az Alföldön, az előbbit lejebb Feketegyarmat táján *röhögő*-nek is hívták. Az oláhság a köczét nem viseli.

A köczét az ide újabban beszármazott *bekecs* szorította ki, mely abban

különbözik tőle, hogy nagy, fodros alja van s így sokkal hosszabb s ennélfogva melegebb. A bekecset inkább a fiatalság viseli; az öregeké kevésbbé czifra. A tárkányi bekecs (9. á.) fehér juhbőrből készül, veres, ritkábban zöld irhával szegve a fekete prém mentén s a derékon, virágai fejtővel hímzettek, piros, zöld színűek. A 10. ábrán egy másik bekecs látható hátulról, ez vállain, derekán, ujjai végén veres, alján a prém felett fehér irhával tarkitott. Háta szépen hímzett, dereka mélyen van, fodra majdnem térdig ér, prémje fekete. Belényesújlakon, Tenke vidékén még czifrább bekecset viselnek (Tábla, 5. á.). Ez barnára festett juhbőrből készült, világoszöld és sötétzöld levelezésekkel, piros virágokkal, haraszttal hímzett. Ornamentumai békésmegyei eredetre utalnak, mert ezek a virágok csak a békésmegyei subákról ismeretesek. Alja nem olyan hosszú, mint a tárkányi bekecsé. Prémje fekete. Gombjai bőrből szépen kötöttek, bőrből fonott gombos átalvető zsinórral. Ára a váradi vásáron 24 forint volt. Itt-ott az oláhság is viseli. Télen a kuzsók fölé szokták húzni.

8. á. Oláh férfi kuzsók Vaskóh vidékéről.

Subát itt is viselnek, csakhogy nem tartják oly nagy becsben, mint az Alföldön. Itten *bundának* hívják. Juhbőrből készül, ujjatlan, szárközépig vagy bokáig ér, semmiféle hímzés nincs rajta, nem is olyan bő, mint az alföldi. Hiányzik a kaczagány gallérja, alja sem felkötött, e tekintetben a békésmegyei subákkal egyezik, mert a nagykúnsági és berettyómelléki suba kötöttaljú. Sajátságos díszítése van. Elől a vállnál mindkét oldalon egy-egy tenyérnyi nagyságú négyszögletes piros bőrdarab van négy sarkán felerősítve. A suba egyetlen nyaki gombjától, illetőleg gombházától 4—8 sodrott bőrzsineg indul ki s a kilyuggatott vörös bőrbe a felső oldalán befűzik s az alsó oldalán levő lyukakon kifűzik a bőrsallangokat, melyek innen szabadon lelógnak a suba elején. A suba alján körül bizonyos távolságra piros bőrből foltok vannak, ezek közepéről két-két szál vékony bőrsallang csüng egy-egy jó arasznyira a bunda aljáig. Tárkány, Remete körül nemcsak a magyarság, hanem az oláhság is viseli. Leginkább a legények hordják,

azok is csak este, aludni szoktak ugyanis benne. A gyantai bundának már kaczagánygallérja van.

Végképpen letünőfélbe van a gubaviselet is. A guba fekete juhgyapjuból durván szövött, egyik oldalán fürtös daróczból készült, szárközépig ér, ujjai igen hosszúak, nem szokták felölteni. Tárkányban fekete gubát viseltek. Remetén is ezelőtt vagy 40 évvel kezdett kimenni a divatból. Gyantán nemcsak fekete aprófürtű, hanem szürke gubát is viseltek s itt még nem rég tünt le, egy-egy rongyos példány maig is kerül. Tenke felé még inkább lehet egyet-egyet látni. Magyargyepesi oláhon is láttam bárányfürtű fekete gubát, mely teljesen megegyezik a debreczeni jobb minőségű gubával. A gubát hajdan még a Nagykúnságon is viselték, ma már elterjedési határa Debreczenig, Bihar megyében pedig Székelyhíd—Nagyvárad vonaláig eltolódott.

9. á. Legény téli hétköznapi viseletben, Tárkány.

A czifraszűr is a guba sorsára jutott. Remetén csuklyásat hordtak, ujja könyökig, hossza szárközépig ért, de csak vállravetve viselték. Piros, sárga, zöld posztóval volt czifrázva. Ezelőtt 40 évvel nagy használatnak örvendett. Gyantán a czifraszűr volt a legkedveltebb ruhadarab. Eleje, gallérja szépen ki volt virágozva, Szalontán, Váradon csinálták. (Tábla, 6. á.) Ez a szűr fehér volt, ma ellenben fekete szűrt viselnek. A fekete szűr különben lassanként teljesen kiszorítja a fehér szűrt egész Bihar megyében. Ma a szűr elterjedésének végső határa nagyjából körülbelül ott van, a hol a guba kezdődik, t. i. Nyiregyháza, Debreczen, Nagyvárad vonalán.

A *darócz* épp oly fontos ruhadarabja a felsővölgyi magyarnak, mint a kuzsók. Ennek sincs semmi változata, minden magyar faluban teljesen egyforma és az oláhokétól különböző. A Felsővölgyön emberemlékezet óta mindig ilyen volt. Az öregek fekete színe és a fiatalok piros színe — mint minden házilag készült felső ruhán — a daróczon is megnyilvánul. A daróczon nem lévén semmi hímzés, minden dísze az ujja végén s az oldalán lévő posztófolt, mely az öregeknél fekete s a fiataloknál piros. A daróczdarabok összetoldásaiba is fekete vagy piros posztócsikot varrnak be, a szegés is fekete vagy piros (11. á. Tábla, 1. á.). A jánosfalvi darócz oldala alján 3—4 ujjnyira fel van hasítva, a felhasításban kis posztósallang is szokott lenni, de sokkal kisebb, mint a kalotaszegi magyarság czondráin. A daróczot ritkán öltik fel, leginkább vállravetve hordják, ilyenkor nyakán jó erős, arasznyi

hosszú fehér szíjjal akasztják össze. Az alsóvölgyi magyarság legfeljebb az elolahosodott Széplakon és Kisházán viseli a daróczot, de ezelőtt nagy területen viselte a magyarság is. Gyantán ezelőtt a darócz rövidebb volt, mint ma. 50—60 esztendővel ezelőtt viselték Szalontán is, a szalontai darócz nagyon czifra volt. Ujjaira, oldalára és a zseb tájára, mint a tárkányi daróczra, „tulipántos" veres posztófoltot raktak, melyet zöld és veres czérnával tűzdeltek meg. Ki is volt hímezve czifrára, különösen az ujja. Viselték a daróczhoz hasonló *szűrkankót* a Kúnságon és Hajdúságon is, így a debreczeni szűrdolmány, illetőleg szűrkankó egy példánya Debreczen város múzeumában látható. Ezen vidékeken azonban már réges régen letünt e viselet, tudomásunk szerint csak Csongrád megyében található még egy-egy példány, a dunántúli és szlavoniai magyar szűrkankók utolsó példányait pedig Garay Ákos festőművész mentette meg Osztályunk gyüjteménye számára.

10. á. Férfi bekecsben hátulról, Tárkány.

Míg a magyarság darócza a Fekete-Körös völgyén csupán csak fekete vagy piros posztóval díszített, addig az oláhé szépen ki van czifrázva. Az oláhság mindenféle színű posztót felhasznál dísz gyanánt. Vaskóh vidékén a daróczot nagy kék, foltokkal díszítik, különösen a mellén. A foltokat gyéren pamuttal kihímezik. A gyantavidéki oláh darócz piros, fekete posztóval és színes kis posztó pettyekkel sűrűn czifrázott a varrások mentén. Miske tájékán már a posztódíszt inkább a zsinórozás szorítja háttérbe, a mi már bánsági hatás. Legszebb daróczot (az oláhság szumánnak hívja) viselnek a Nánhegyes, Magyarcséke környéki oláhok. Leginkább házilag állítják elő, de sokat csinálnak Szerbesden is, mely falu oláh lakossága legnagyobb részt szűrszabó.

A *berhe* daróczposztóból készült nadrág. (12. á.) Szabása olyan, mint az erdélyi magyarság nadrágáé; ellenzős, az ellenző mögött két leffentyű van, azonban térden alul nem szűk, mint a székelyekké, mert a feketekörösvölgyi magyarság nem húzza bele a csizma szárába, hanem kívül húzza még akkor is, ha bocskor van a lábán. Az oláh ellenben beköti a bocskorszíjjal, különösen Vaskóh vidékén. Némely falu oláhsága azonban úgy viseli a berhét, mint a magyarok. A berhe szára alulról szárközépig felhasítják s a hasítás és a nadrág alját piros vagy fekete posztóval beszegik. A felhasítás 2—4 sárgarézgombbal begombolható és felgyűrhető. Ilyen oldalán sárgarézgombbal

végigrakott szűrnadrágot viselt 60—70 évvel ezelőtt a béres és cselédnépség a Nagykúnság környékén is.

A berhét a Felsővölgy magyarsága viseli, de csak, a mikor hideg van, akkor is inkább csak az idősebbek. Sokszor a gatya alá húzzák. Ilyenkor a bő gatyát belegyűrik. Remetén régen sötétszürke berhét viseltek, ma már itt is fehéret hordanak. Az Alsóvölgyön egészen kiszoritotta a nadrág, sőt Belényesújlak, Jánosfalva környékén is pusztulóban van. Gyantán régen szürke és fekete berhét viseltek. Megemlíthetjük még, hogy a szürke daróczruhákat inkább a magyarcsékei járás oláhsága viseli, a belényesi, vaskóhi járásban mindenütt fehérben járnak.

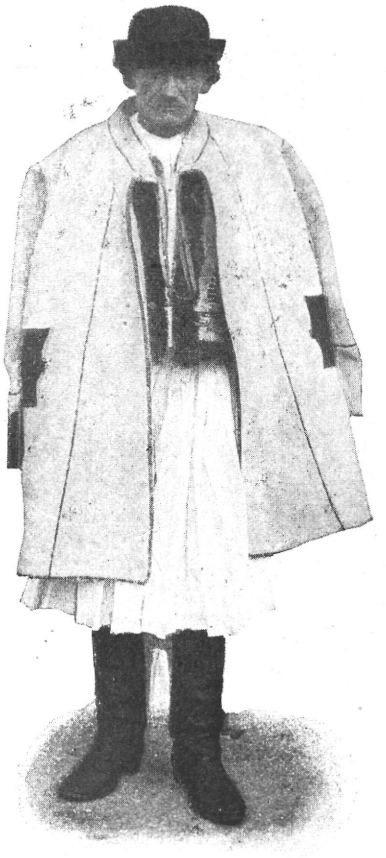

11. á. Idősebb férfi daróczban. Tárkány.

Mikor munkában vannak a férfiak, durva, fehér vászon*kötőt* viselnek $\frac{a}{b}$ (9. á.), hordanak a legények kékfestőköténytis, mely mintázatlan pl. Jánosfalván vagy mintázott pl. Tárkányban, Nyégerfalván. A kötő az egész Fekete-Körös völgyén új divat, Gyantán sem viselték ezelőtt, Remetén mintegy 15 év óta hordják, Tárkányban sem több, mint tízéves divat.

A *bacskar*, különösen a felsővölgyi magyarság rendes hétköznapi viseletéhez tartozik. Gyantán régen ránczos orrú bocskort viseltek, mely az Alföldön még ma is látható, a bihari Alföldön, a Hajdúságon, a Nagykúnságon stb. A ránczos orrú bocskorhoz azonban Gyantán épp úgy viselték a szőrkapczát és a szíjjat, mint ma a Felsővölgyön. A felsővölgyi magyarság és oláhság bocskora nem különbözik egymástól. Orra tompított hegyű, a lábujjak felett szíjjal összevarrott. Lényeges járuléka a magyarság bocskorának a szőrkapcza. Ez fehér gyapjúdarócz, melyben fekete csíkok vannak. E kapcza négyszögletes, 40—50 cm széles, 50—60 cm hosszú. Ezt a lábuk szárára tekerik olyanformán, hogy nemcsak a térdet fedi, hanem azon még felül ér egy tenyérnyivel, sőt még egy araszszal is. Csak igy állhatják ki télen a hideget egy szál gatyában. A gyapjúkapczára egy zsírtól fekete vászonkapczát csavarnak, mely bokától a térdig ér. A lábuk fejére vászon- vagy zsákkapczát csavarnak s miután a bocskort felhúzták, a lábszárra a szőr- és vászonkapczát felcsavarták, a bocskor egyetlen hosszú szíját a fejnél szorosra vonván, ujjnyi hézagok hagyásával felcsavarják majdnem térdig, innen a szíjat egyetlen körülcsavarással ismét leviszik s a lábfejnél megerősítik. (9. á.) Az oláhok legtöbb helyen alig csavarják be tenyérnyi szélesen

a lábszárukat. Remetén is ez a szokás (4. á.). Olykor a szőrkapczát mellőzik, máskor meg a zsiros kapcza helyett fehér vászonkapczát tekernek fel. A bocskort egész héten nem vetik le. Tárkányban, Nyégerfalván, Fenesen télen hétköznap a bocskor kizárólagos lábbeli, a leggazdagabb magyar épp úgy viseli, mint a legszegényebb oláh, még a csékei magyarok is hordják. Nyáron rendesen mezítláb vagy papucsban járnak.

12. á. Berhe, Tárkány.

Pár év óta divatba jött a gatyához a katona bakkancs is, még pedig fekete harisnyával. Ezen elkorcsosult viselet leginkább Belényesújlakon, Sonkolyoson, Jánosfalván kezd hóditani. Onnan ered ez a viselet, hogy a férfiak eljárnak vasúti munkára a Szilágyságba, a hol csúfolják őket a bocskor miatt s ezt elkerülendő, a katonaságnál megszokott bakkancsot húzzák fel.

Vasárnap és ünnepnapon csizmát húznak. A csizma jó nagy, bőtorkú, puhaszárú. Szára térdig, sőt azonfelül is ér (10—11. á.). Újabban a huszárviselt legények hátulvarrott, keményszárú csizmát is viselnek (2. á.), melynek szára azonban sohsem ér térdig. Az ilyen csizmához is gyapjú kapczát csavarnak a lábszárra épp úgy, mint a bocskornál, mert máskülönben télen nagyon megfázna a lába szára és a térde a rövid gatya alatt. Első szempillantásra úgy tünik fel, mintha csíkos gyapjúnadrág volna rajtuk a gatya alatt, melynek szárait a csizmába húzták. Emberemlékezet óta mindig viselnek csizmát. Remetén régen igen nagyot és hegyes orrút hordtak, mint a Kalotaszegen. Talpa varrott volt, patkója hárompántos és nagytaréjú sarkantyú dukált hozzá. A magyarság viselt a csizma kérgén sarkantyúszerű vaspántokat is. Viseltek olyan patkókat is (13. á.), melyeknek oldallemezei a csizma kérgéhez voltak erősítve, hogy a kérget szilárdítsák. Ezeket ma már csak az oláhság használja. Tárkányban is viselték a sarkantyút, Gyantán ma is viselik a nagytaréjú sarkantyút, de már csak tánczban. Valamikor az egész Alföldön viselték. Az oláhoknál a csizma még mint ünnepi ruhadarab sem terjedt el általánosan. A régi viselethez tartozott a fokos is, mely ma már kiment a divatból, rézfokost már csak egy nyégerfalvi magyar kezében láttam.

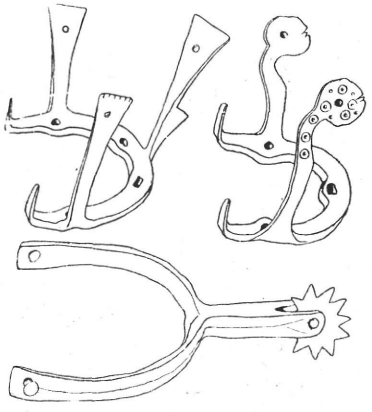

13. á. Patkók és sarkantyú, Tárkány és vidéke.

A halottat, úgy a férfit mint a nőt, tiszta fehérbe öltöztetik és tiszta lepedőben teszik a koporsóba. Lábaira is fehér „strimflit" húznak. A kinek van valami régi viseletű ruhadarabja, avval temetik el.

A fekete viseletről nincs sok mondanivalónk. Mintegy 30 év óta terjed a Fekete-Körös völgyében és egyre halad beljebb. Napjainkban már Belényesújlakig jutott. Legelőször a magyarság veszi fel, aztán 10—15 év mulva a körülte lakó oláhság. Magyarcsékén, Szombatságon, Gyanta, Tenke körül már majdnem teljesen kiszoritotta a régi viseletet. Legelőször a kuzsókot cserélik fel a fekete *lajbi*val, mely elől zsinórral van kihányva s kötött gombjai vannak, nyaka lehajtós. Újlakon, Jánosfalván, Remetén már nagyon

14. á. Fiatal leányok, Tárkány.

viselik. Ezután a fekete feszes csizmanadrágot húzzák fel a daróczhoz. Még egy lépés, a daróczot is elvetik és ujjast öltenek, mely a mi kabátunk mása. Több faluban, pl. Nyégerfalván, az *unterczukkot* is kezdik hordani. Azt osztrák gyártmányú ujjas és „magyar nadrág" azonban nem pótolhatja a gyapjú berhet és a daróczot, ezért bolti „trikót", azaz alsó gyapjúnadrágot húznak a gatya alá és alsó gyapjúinget a vászoning alá. Az ősi ruhadarabok aztán a czivilizációtól legtávolabb eső falvakban a legkonzervatívebb oláhságnak maradnak s ötven év mulva csak a legöregebb magyar emberek fognak emlékezni rájuk, mint a magyarság levetett ruhadarabjaira.

A női viselet.

A fehér viselet a nőknél is megvan, nyáron ugyanis fehér vászon-*ing*ben és *pendej*ben járnak hajadonfővel és mezitláb. Ha utczára mennek az asszonyok, fejüket bekötik és fekete kötényt kötnek.

A női ing is ősi szabású. Két kisebb és egy nagyobb zsákszerű részből áll. A két kisebb rész a két ujj, mely csak a hónaljnál van a nagyobb

15. á. Eladó leányok, Tárkány.

részhez varrva, egyebütt mind a három részt egyetlen zsineggel lehet a nyaknál összehúzni. Az összehúzó zsinegnek nem az egyes részek felső részén, hanem vagy 2—3 ujjnyival lejebb van a czérnából készült korcza, így összehúzáskor 2—3 ujjnyi fodor keletkezik a nyaknál. Az ing ujja igen bő, de könyökig sem ér (18. á.). Az ujj vége felett is 2—3 ujjnyi fodor van, ez is összehúzás által keletkezik. Fiataloknál az ujjon összehúzás nincs is, mert 3—4 ujjnyi szélességben az ujj le van ránczra rakva. Az ing dereka rövid, ha a pendelynek 3—4 ujjnyi széles korcza nem volna, hasa, háta kilátszanék, mint a férfinak. A női ing ezen ősi formáját ismerjük a sóshartyáni palóczságnál is.

Az ing nyakát olyan bőre hagyják, hogy a fej kényelmesen kiférjen rajta, ha levetik vagy felveszik. Öreg asszonyok rendesen fodratlan nyakú

I.

1.

2.

3.

II.

4.

5.

6.

vagy kis fodrú inget viselnek, ezeknél az ujjon sincs lerakás vagy fodor, ha van is, keskeny, sőt Gyantán egyáltalán nincs semmi fodra a női ingnek, kivált az öregeknél. Tárkányban ellenben öregé, fiatalé egyformán fodros.

Az oláh nő inge teljesen más. Míg a magyar ing szabásnélküli, az oláh szabott. Nyaka szűk, horgolt csipkefodorral vagy fodor nélkül. Ujja hosszú, kézfőig ér, csipkével szegett. Eleje lerakott és gombra jár. Az oláh férfi ingéhez sokban hasonlít. Ujja, melle hímzett. Magából csinált fodra nincs, mint a magyar nő ingének.

16. á. Régi menyasszonyi viselet, Tárkány.

17. á. Esküvői viselet, Tárkány.

A *pendely* épp úgy, mint az ing, a magyarságnál emberemlékezet óta nem változott. A pendely is szabásnélküli, igen bő és a korcz alatt tenyérnyi vagy arasznyi szélesen sűrű ránczba van szedve és le van tüzdelve, mint a gatya. A gatyához első pillanatra nagyon hasonlít, csakhogy a gatya kétágú, továbbá összehúzható korcza van, a pendely pedig 3—4 ujjnyi széles odavarrott korczú, hasítéka elől van. A pendely megkötése a hasítéknál a korczhoz varrott vászonmadzagok segítségével történik. A pendely lerakása a hasíték két oldalán, a has felett mintegy arasznyi szélességben hiányzik A pendely épp úgy, mint a gatya, csak térdig ér (18. á.). Az Alsóvölgy magyarsága már nem viseli, pedig Gyantán régebben megvolt, korczban ez is

ránczba volt szedve, de nem volt lerakva „fekete bő pamutkötő tartozott hozzá". Az oláh nő pendelye nem olyan bő, mint a magyaré; bokáig érő, hosszú, alján horgolt csipke; 1—3 fodor is van rajta, ezenkívül vagy himzéssel vagy szövéssel díszített. Korcza alatt sohasem lerakott.

Kötőt mindenütt viselnek. Gyantán régen fehér vászonkötényt is hordtak, fehér kötőt ma már csak a Felsővölgyön viselnek a fiatalabb leányok, de ez nem házi vászonból van, hanem valami vászonféle vékony bolti szövetből. Alja felé több harántirányú lerakás van rajta, alja pedig csipkés (14., 17. á.). Ezelőtt a menyasszony is fehér kötényt hordott. Az asszonyok fényes fekete kötényt viselnek, mely ránczraszedve és madzagával átcsavarva áll a ládában, hogy szép ránczos legyen, mikor felkötik (15., 23. á.). A magyaroké sohasem mintás, az oláhok azonban mintázott fekete vagy tarka kötényt viselnek.

A felsővölgyi leányok hétköznap, vasárnap hajadonfővel járnak. Hétköznap néha felkötik a fekete keszkenőt, de vasárnap soha. Az asszonyok fekete keszkenőt viselnek, mely mintázatlan, csak néha viselnek olyat, melynek széle felé keskeny csíkban virágok vannak. Selyemkendőt nem igen viselnek. A fej bekötésekor a kendő hajtására nagy gondot fordítanak. Az oláh asszony többnyire hátra köti a kendőjét oláhosan. Van a leányoknak tarkavirágos, fehér-sárga keszkenője is, csakhogy ezeket nem szokták felkötni, hanem karjukon viszik vasárnap (14. á.). Ez újabb divat, ezelőtt kis kerek fehér vászonjegykendőt hordtak a kezükben, mely arasznyi szélesen körül volt horgolva, fehér pamuttal, ez különben még most is nagyon gyakori (15. á., a jobbfelőli.).

18. á. Menyecske, *puszli*ban, pendelben, Jánosfalva.

Az Alsóvölgyön már mindenféle divatos kendőt láthatunk. Gyantára hajdan tótok hordták a tarka kendőket. Négyféle divatozott: „sárga tarkabarka", „fehér tarkabarka", olyan, a melyiknek „barna vót a főgygye" és „verespipi", ez utóbbinak veres volt a „főgygye", szélein pedig sárga tarkabarka, erre rojtot kötöttek.

Tárkányban ezelőtt a leányok hajukat 14 éves korukig *büstek*be fonták aztán hátrahajtották egy ágban. Ma is a halántékon felsodorják a hajat, mint a palóczoknál. Tenyérnyi széles pántlikába fonták a hajukat. Ma kétágban fonják a hajukat s koszorúba kötik. Pántlikát nem fonnak bele, csak kis fekete gallandot. A két fonatvég összekötésénél a fejtetőre piros, rózsaszínű vagy kék szalagból kis csokrot tűznek, ez azonban újabb divat. Gyantán régen az iskolás leányok *karimába* sodorták fel a hajukat. Az eladó leányok hajuk tövén négy bokorra *kitöttek* pántlikát. A fonatból két tenyérnyi széles,

két rőf hosszú pántlika csüngött le két bokorban és két ágban. Régen a hajban Gyantán nagy *baldagfüsüt* hordtak. Esküvőkor a hajtekerő pántlikát letették. Gyantán a párta mintegy 70 esztendő előtt tünt le, a homlok felett volt s a pántlikája hátul csüngött le. Valamikor az egész Alföldön viselték.

Viseltek a Fekete-Körös völgyén a menyasszonyok nagy főkötőt is (16., 17. á.). Kéregpapirból volt formálva, mely elől fodros fekete csipkével volt beszegve, ezt Tárkányban fehér vászonkendővel letakarták, a kendő két csücskét elől a szoknyakorczba dugták. A fehér kendő alul elől a fekete csipke kiért. A menyasszonynak fehér kötény is dukált. A főkötőt azonban csak felkontyolás után kapta meg. Ma már csak a ládák fenekén őrzik a taréjos főkötőt. Gyantán a menyasszony haját kétfelé választották

19. á. Régi női pruszlikok. Tárkány.

s a halántékra lefésülték, feltették a főkötőt, erre két rőfös fekete selyemkeszkenő jött: „eztet szipen szegeletre hajtottunk, aztán rátettünk, oldalt megakasztattunk tűvel". Ezt viselték az asszonyok mindig keresztelés alkalmával. Szalontán is ez volt a viselet. Ugyanilyen főkötő van Osztályunk gyüjteményében Turkevéről, de ismeretes a Székelyföldről, továbbá Hont megye magyar vidékéről is. Valószinűleg városi vagy nemesi viselet maradványa.

Viseltek fekete selyemből varrott főkötőt is az Alsóvölgyön, mely a fejre lapult s tenyérnyi, sőt szélesebb fodra a vállra omlott. Ez a divat Szalontáról származott. Viselték az Alföld több más pontján is. Hordanak gyolcsból kis fehér főkötőt is a keszkenő alatt.

Meg kell emlékeznünk még egy újabb sajátságos fejdiszről. Gyantán a menyasszony csinált virágokból sapkaszerű fejdiszt kap, melyet mint

menyecske ünnepélyes alkalmakkor is használ. Ez is Szalontáról származott be s ott is megtalálható.[1]

Tárkányban s általában a Felsővölgyön a leányok és asszonyok 3—4 sor fekete gyöngyöt hordanak a nyakukban. Az oláhok 10—15 sort is. Vaskóh vidékén a pénzfüzér mint nyakék az oláh nőknél szintén elmaradhatatlan. A magyarság egyéb ékszert nem használ.

A selyemszalagot szokták a kötény korczába is dugni, a honnan lecsüng a kötőre, mint ál-köténymadzag. Rendesen kétszeresen vagy négyszeresen fogják vagy pedig kétféle pántlikát is tűznek a korczba. E pántlikák szine rendesen piros, kék, rózsaszín. A felső karra is kötöttek ezelőtt szines szalagot az ingujjra a fodor felett. Ez vagy fodrosan összeszedegetett kék, zöld, piros selyempántlika, volt vagy egy sima piros pántlika, melyen 8—10 piros és zöld szalagból készült kis rózsácska volt, melyek mindegyikének közepébe egy kis fehér porczellánpitykét varrtak.

A *kuzsók* télen, nyáron elmaradhatatlan ruhadarabja a felsővölgyi asszonynak (24. á.). Fehér juhbőrből készül, nagy fehér irhafoltokkal piros,

20. á. Oláh női pruszlik, Albest.

fekete bőrsallangokkal czifrázott; hátán alul-felül, elején alul jobbára fekete, ezenkívül piros selyemmel hímzett virágok vannak. Semmiféle változata nincs. Emberemlékezet óta mindig viselik és mindig ilyen volt. Tárkányban és Váradon készítik. A Felsővölgyön még tartja magát, de az Alsóvölgyön már kiment a divatból. Gyantán régen rézgombokkal és zöld zsinórral kihányt elejű kuzsókokat viseltek, ma már csak a gyantavidéki oláhság hordja. A magyar kuzsók körül prémes és mélyen kivágott nyaka van, hogy az ing nyakfodra kilátszódjék alóla.

A magyar nők kuzsókja minden magyar faluban egyforma, az oláh nőké másforma és vidékenként, sőt falunként változó. Mivel azonban nem házi gyártmány, hanem magyar szűcsök kezemunkája, hiába keresünk bennük valami specziális oláh vonást, nem találunk, mert még ha a szűcs oláh is, mesterségét csak a magyaroknál tanulta és kizárólag olyan motivumokat használ, melyek az ország magyar szűcseinél mindenütt megtalálhatók.

Gyantán ezelőtt ujjas fehér *köczét* is viseltek az asszonyok, mely elől

[1] Borovszky S. Bihar vm. monografiája 215. l.

gombos és zöld zsinóros volt. Ezek testvéreit a békési magyarság ma is viseli még.

Viselnek különösen a leányok szövet*puszlit* is. Ez rövid testhezálló mellényféle, nyakánál erősen ki van vágva, hogy az ing fodra kilátszódjék (14., 18. á.). Színe piros, kék, fekete. Elején rendesen 3—4 ujjnyi széles fekete bársonypántok vannak. A mellén levő bársonypántokra selyemmel vagy fejtővel természetes virágokat hímeznek, különösen Jánosfalván. Néha a puszli nyaka alatt a hátát is kihímezik. A 19. ábrán két régi tárkányi puszlit mutatunk be. Fekete posztóból készültek zöld selyemszalag díszítéssel, mely sűrűn rá van tüzdelve és kék, piros zsinórral körülszegve. Hátát sárga és zöld selyemmel kihímezték. A 20. ábra albesti oláh női puszli. Fekete posztóalapon tarka színes harasztt al gazdagon hímzett és piros posztóval szegett. A 21. ábrán bemutatott szombatsági rutén puszli a maga nemében a legszebb. Fekete posztóból készült, szegése és korcza piros posztóval borított. Piros, zöld fejtővel gazdagon hímzett, motivumai igen ősiek.

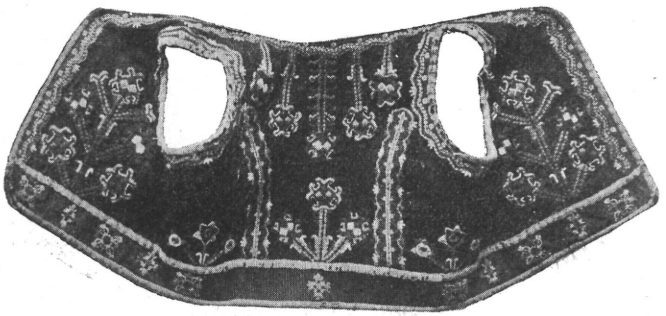

21. á. Rutén női pruszlik, Szombatság.

A mai puszli nem régi divat, a régi puszlit már Tárkányban sem viselik, csak a ládában őrzik. A régi gyantai puszli is ilyen volt, csakhogy az öregebbeké fekete szalaggal volt körül szedve, míg a fiataloké zölddel, mint Tárkányban. Posztópuszlit az oláhság még csak a csékei és tenkei járásban hord, ott sem általános.

Kedvelt ruhadarab az *ujjas* is, mely fiatalnál vörös, kék, öregnél fekete szövetből készül. Ennek alól nincsen fodra, csak derékig ér, mint a puszli. Nyakán ezt is erősen kivágják. Összevarrásaiban piros, rózsaszín, kék csík van bevarrva olyanformán, mint a darócz összevarrásaiban. Ujja végén széles fekete bársonysáv, e felett számos, jobbára színes pántlikából készült lerakott sáv és gyöngydísz. A felsővölgyi magyar nők nagyon viselik, de sem az Alsóvölgyön, sem az oláhok nem hordják. Öreg asszonyok viselnek olyan ujjast is, melynek fodros alja van, mint a menténak.

Viselték ezelőtt a *mentét* is. Ez Tárkányban posztóból készült és feketebarna, szürkés prémje volt. Ezzel mentek a leányok esküvőre, de mint menyecskék és asszonyok is viselték. Ma már teljesen kiment a divatból mindenütt. Valószínűleg a belényesi és szalontai városi polgárság levetett ruhadarabjai voltak az itt használt menték.

Az Alsóvölgyön ma már czifra kartonból készült bő ujjú lékri, bluzujjas járja, melyek a mai úri viselet korcsszülöttei.

A szoknya sem ősi viselet. Tárkányban 20—25 év óta viselik a színes szövetből készült szoknyákat, azelőtt csak pendelyben jártak. A szoknya szabását tekintve teljesen megegyezik a pendelylyel. A korcz alatt le van rakva, elől van a hasíték s elől a lerakás megszünik. Fiatalnál mindig piros, menyecskéknél leginkább kék, öregnél fekete. Ez utóbbiakon is megvan a fekete bársony- és selyemszalagpánt (14—16., 23. á.). Mindig olyan színű, mint a puszli vagy az ujjas. Alján köröskörül van egy vagy két fekete, ritkábban

22. á. Asszony és gyermekek, Tárkány.

kék bársonysáv, kék vagy piros selyempántlikából készült fodrok, aranyos, ezüstös zsinórból csikok. A szoknya rendesen térdig vagy kissé lejebb ér, mint a pendely, rövidsége különösen táncz közben szembetünő. Bősége ötödfél méter. Alsó-szoknya gyanánt ócska felső szoknyát használnak.

Remetén, Újlakon már mindenféle színű és anyagú szoknyát lehet látni, ezek már hosszabbak is, mint a tárkányiak. Gyantán régebben a szoknya piros koczkás és fekete volt, hosszasága mint a remeteié, ma már bokáig ér és egészen olyan, mint a melyet Alföldön viselnek.

Elmaradhatatlan ruhanemű a nagy keszkenő, melyet háromszög alakba hajtva a vállra vetnek, aztán a mellen keresztbe hajtva, két csücskét hátul összekötik. A nagykendő kétféle: piros és fekete. A kendő-

nek való szövet 1·5 × 1·5 — 2 × 2 m nagyságú. A piros és fekete kendőt belényesi rőföskereskedőktől veszik készen, kihímezve. A hímzéseket alkalmasint valami cseh gyár csinálhatja, holmi magyaros motivumokat is varrnak bele, a virágok leginkább kék, zöld és piros selyemmel hímzettek a nép ízlésének megfelelőleg. A tarka keszkenő is tulajdonképen piros, csak a szélein fehér, mintegy három tenyérnyi szélességben, ezt a széles fehér sávot zöldlevelű, nagy, piros rózsák tarkítják. Hanem a megvásárolt nagykendő csak akkor lesz használható állapotban, ha a magyar asszony egy

23. á. Asszonyok. Tárkány.

vagy két arasznyira hosszú piros vagy fekete berliner rojttal körülszegi. Ez pedig igen nagy munka, mert a szép bogozásnak százféle csinja-binja van. Nagy keszkenőjük hasonlít a matyókéhoz.

Van néhol egészen berlinerből horgolt háromszögű rojtos keszkenő is. A fiatalság mindig piros rojtú piros, az öregebbek meg mindig fekete rojtú fekete keszkenőt viselnek. Viselik az ing, puszli, kuzsók felett, de szokták a kuzsók alatt is hordani (22. á.). Viselnek különösen az Alsóvölgyön rojtos fekete selyemkeszkenőt is. Az oláhság ezt a vállkendőt a Felsővölgyön egyáltalán nem viseli.

A barnabőrű fekete selyemmel hímzett kerek fekete gallérú rövid női subát, az ú. n. *kisbundát* is viselte ezelőtt az alsóvölgyi magyar asszony, kivált a jobbmódúak. A Felsővölgyön ma már teljesen kiveszett, az Alsó-

völgyön Gyantán, Tenkén még kerül egy pár darab. Az oláhság sehol sem viseli.

A Felsővölgyön, különösen Tárkányban és környékén a *daróczot* is hordja a fehérnép, mely teljesen azonos a férfiakéval. Hajdan Gyantán is tiszta *fér*-ben, daróczban jártak a leányok még az iskolába is. A darócz itt csak kabáthossznyi, de ujja hosszú volt. Az ujjait piros folt ékesítette, mint a tárkányi daróczét, a folt három csücskén három bojt is volt. A zseb táján is volt piros foltja. A foltokat zöld, piros és sárga selyemmel kihímezték. Ez a darócz Váradon készült és leginkább csak hétköznap viselték. Az oláh nő széltében viseli a daróczot ma is, különösen télen.

Bacskart a magyar nő nem visel, legfeljebb csak az olyan leány köti fel, a ki pásztornak megy. Nyáron rendesen mezítláb jár fiatalja, öregje, legfeljebb papucsot húznak. A papucs alacsony sarkú, fekete bőrből készült, a fiatalok papucsán szivalakú piros irhafoltok vannak. A Felsővölgyön nyá-

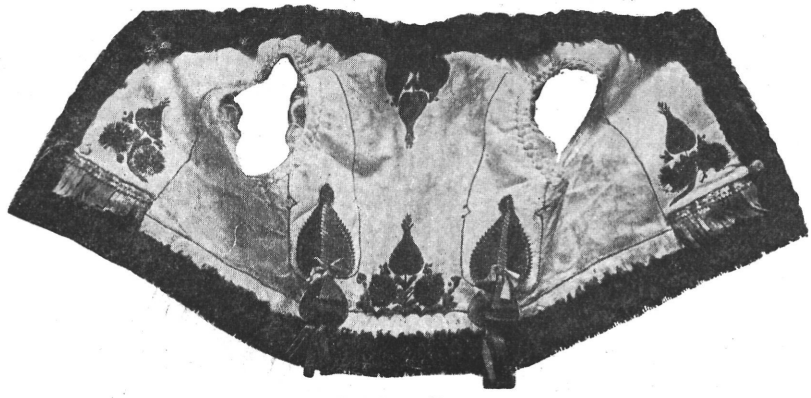

24. á. Női kuzsók, Tárkány.

ron tánczba is mind mezítláb mennek a leányok, sőt néha még a templomba is.

Télen a fehérnép csizmát hord. Régebben Tárkányban is, mint a Kalotaszegen, hegyesorrú piros csizmát viseltek. Gyantán is ünnepnapokon karmazsinpiros csizmát viseltek, hétköznap pedig fekete kordovánt. A piros csizma szára szűk volt, a feketéé bő, legyűrött. A pirosnak négy ujjnyi magas sarka volt vaspatkóval, a feketéé csak egy ujjnyi magas. Mindeniknek 3—4 ráncza volt. Ma a Felsővölgyön félmagas sarkú, bőtorkú, puhaszárú csizmát visel fiatal, öreg egyaránt. Remetén régen viselték a varrott talpú hárompántú patkós csizmát.

A Felsővölgyön a czipő még nem terjedt el, Tárkányban még mutatóba sem lehet egyet találni, az Alsóvölgyön azonban már széltében hordják. Az oláh nő a Felsővölgyön még viseli a bocskort.

Mióta a vésztő—hollódi, nagyvárad—vaskóhi vasútvonal kiépült, az oláhoktól körülzárt magyarság is egyre sűrűbben érintkezik az alföldi magyarsággal, eltanulja annak szokását, erkölcseit. Újításaival nemcsak saját ősi jellegeit törli le, hanem a konzervativ oláhságot is közelebb hozza egy-egy lépéssel a magyarsághoz.

Dr. Győrffy István.

A „pákász" (vagy „nádlaczi").

(A régi Szeged egy eltünt alakja.)

Én Istenem, hova lett a természetnek az a gyönyörű, költői képe, mely annyira jellemzé egykoron a mi „tejjel-mézzel folyó Kánaánunk" tömérdek vadruczáiról, vadlúdjairól híres Alföldünk szép tájait!

Hová lettek a mesés „vándor lápok" úszó zöld szigetei? Hová a vízi vadászat mennyei édene, a százfajú vízivad bölcsője: a mesés rétvilág? A mértföldekre terjedő ős sárrétek örökké mozgalmas, örökké élénk birodalma?... Hová lettek a Tisza kígyózó ezüst szalagja mellől, közel-messze tájairól a népes madár-eldorádók, a mértföldekre terjedő tengernyi nádasok, bolygótüzes ingoványok s a vízililiomos rónavizzel a hínáros tóvilág, az a híres alföldi vízország, melyet a kelő-nyugvó nap arany sugárzáporban fürösztött s ezüst fátyollal vont be a csillagok fénye, a hold szelíd világa?!

Hová lettek a madártanyák a büszke éger s a szolid füzek ezüstlombú rengetegeiből, a hol most legfölebb kakuk beszél s az aranytollú sárgarigó füttyenti el kedélyes nótáját?

Bizony, nagyobbrészt a mulandóság sűrű fátyola borítja mindezt!...

A mi még megvan a régi emlékekből, az is halványodik, múlik, pusztul az idők sorján. A lassú tünedezés, enyésztő sorvadás majd egyszer csak meghozza a végpusztulás napját, a mi — fájdalom! — aligha távol van már. A keret, a kép máris nagy változáson ment keresztül. A szárnyasok paradicsomának ütött a végórája! Mindinkább több és több földet foglal el az ipar a szabad természetből, a vadász és madarász nagy szomorúságára. Eke barázdálja a rét csontkemény földjét, a pusztát, hol ezelőtt gulya legelt, csikós száguldott s vadkacsa emelkedett az ég kékje felé a magas nádas sűrűiből.

A régi kép pusztulásával igaz, roppant sokat nyert a földmivelés és a közgazdászat általában, de a tavas, sásos, hináros és nádrengeteges vizvadonok elpusztulásával — hol ezelőtt tömérdek szárnyas vad, hal, csík, rák és vidra, vadmacska, róka és farkas tanyázott, — a kietlenné, néptelenné vált tájak költőisége is elmulott...

A furfangos inzsellér pogány munkája már a hajdan vaddús tiszavidéki rétségek *életének* is nagyon, de nagyon megártott. Alig maradt itt-ott még valami belőle! — és az emberi ész, számítás és hatalom mindinkább pusztítja a madarak hazáját és majdan — rövid idő mulva — a közös erő egyetértés végleg elűzi, kiszorítja őseredeti fészkükből a lápok lakóit.

És azután, ha számot vetünk „a szabályozás" folytán elért végeredményekkel (máris megtehetjük!), rájövünk, hogy ezek az „eredmények" míg egyrészt több vagyonhoz juttatták azokat, kiknek úgyis volt mit apritani a tejbe, addig végleg tönkretették azokat, kik örökösen a nincsetlenséggel küzdve a mindennapi megszerzése végett, az igazi, legősibb foglalkozásra voltak utalva és tápláló anyjuk — éppen mint a vadmadaraknak — a lecsapolt területek valának!...

Az ősi ipar, általában nemzetgazdasági élet s egyben a közvagyonosodás érdeke is, igen nagyon megérezé a vizi mércsikélők áldatlan munkáját s egyaránt sínylik a könnyelműen végrehajtott vízrontás átkát, mely valóban tatár-átokként nehezedik a vizmenti magyarság létérdekeire. Pedig némelyek mégis „eredmények"-ről beszélnek. Azonban lássuk csak ezeket az „eredményeket" elfogulatlanul. 1. Ezer és ezer embernek a réthez kötött ipara, egzinstencziális ősfoglalkozása örökre megsemmisült, eltünt visszahozhatlanul a tiszaszabályozás keresztülvitele folytán. Szóval kiütötték a legszegényebb népréteg kezéből a falatot, földönfutókat csináltak belőlük s az átkos „cucilizmus" karjaiba kergették az elkeseredett lelkeket. 2. Tökéletesen tönkrement egykor Európaszerte híres *halászatunk* és ott állunk, hogy maholnap a Tiszában, Dunában nyoma se lesz a halnak; másrészt pedig *halász* se lesz, ki az üres vízből próbálgatná kifogdosni, a mi régen kipusztult belőle, t. i. a halállatot. Pedig egykor virágzó ipar volt Szegeden a hivatásos halászkodás s ezrekre ment azok száma, kik a háló szolgálatában serénykedének. *Istvánfy* szerint teszem, a *Dózsa-lázadás* idejében Szegeden 3000 hivatásos halász élt... s ma? — néhány *halásznapszámos* lézeng csak, gazdátlan jószág gyanánt! De hát mit is fogjon. 3. Marhatenyésztésünk tönkje is szorosan a rétszárítási, tehát a tiszaszabályozási munkálatok keresztülhajtásával áll kapcsolatban — hogy ú. n. *közhelyek* elvonása s a *tagosítás* keresztülvitele által a vagyontalan magyarságra mért átkos következményekről ne is szóljunk. Íme, ezek „lettek" a legközvetlenebb „eredmények" s ezekért hálálkodunk a mércsikélő fő-fő matadoroknak érczemlékekkel vizek mentén, díszterek főhelyein!

De Isten ments, hogy e sorokkal azoknak az érdemes embereknek, a munka hőseinek érdemeit akarnám kisebbíteni. Hisz náluk nem eszméről, hanem *csak* a munka becsületes teljesítéséről van szó, a mi meddő korunkban méltánylásra méltó, minthogy manapság a sok szó mellett még többet pipálni és minél kevesebbet cselekedni, tekintik hivatásuknak az emberek; — tehát a *köteles* munka becsületes végrehajtását is már *erény* számba menőnek kell tekintenünk s egyáltalában hozsannával üdvözölnünk s érczfilkókkal is dicsőítenünk azokat, ki egyáltalában dolgoznak valamit...

A pusztuló madárélettel, a lápország mesés világával, a többek közt kihalt a rét nomád fejedelme, a híres *„pákász"* is s ma már eredeti alakjában aligha van bárhol is belőle. A kócsag, meg ez a lápi ember érezte meg legelőbb a vízcsapolás átkát, a rétvilág enyésztő sorvadását.

Mikor a kócsag pusztulni kezdett, a lápi ember csillaga is hanyatlásnak indult. Sorsuk össze volt kötve a lápok életével; létük a láphoz fűződött: az volt a bölcsőjük, az volt az édes anyjuk. Panaszkodott is a pákász a madárféle, kivált a kócsag pusztulása miatt. Fájt neki a királyi vad hűtlensége. Megérezte ösztönszerűleg, hogy a madárság, kivált a kócsag tünedezése vészt jelent a lápország életére, az ő létére. És a kócsag tünedezett, egyre tünedezett, bár a háromszögelős tudomány nem falta fel egyszerre a feketevizű zöld világot s a láp még sokáig minden tavaszszal kizöldült újra, de őszről őszre mind zörgősebbre száradt össze, békanyálat,

ragyogó őszi szálakat lengetett fölötte az őszi szél s a sorvadozó gyep körül sárga virághad ütött tanyát: a pusztulás jelképe.

Ez a zörgős korszak utolérte a „pákászt", meg a kedvencz madarát is. Egyszer csak az új tavasz nem találta többé a lápon egyiket sem. Lassanként felszántották alóluk a pusztát...

De hát ki és mi volt tulajdonképen az a *„pákász"?* — adhatná fel a kérdést a mai puskaforgató nemzedék. A „pákász" olyan őseredeti lénye volt a délibábos alföldi egyenesség náddal, vizililiomos, hináros vízzel borított külön világának, ki a rétből, lápból élt a legelrejtettebb helyein ennek a „külön világnak", s ott lakott s ott is érte utól az örök mulandóság enyésztő lehelete is.

Ha megvénült, ha a tolórúdhoz nem volt már kellő ereje neki, hogy tovább mozdíthatta volna a lápjáró edényt a nádrengeteg titokzatos, csak általa ismert útvesztőin: egyszerre csak nyoma veszett neki. Eltünt nyomtalanul, mint az indián szokott a sápadt arcz elől. Isten tudja, hová lett, azt is, honnan jött, hol ringatták a bölcsőjét, egyáltalában volt-e bölcsője, vagy pediglen nádi vaczkon látta meg a napsugaras szép világot, mint a nádi farkas csimotái...

De elég az hozzá, hogy egyszerre csak lett: hirtelen ott termett a nádrengeteg sűrjetegében. Senki se kérdezte tőle, ki ő, s hol van szűkebb hazája? Nem találták ki akkor még a bejelentő hivatalt, se a szállását nem kérték számon az embernek.

A nádasba különben is megbujhatott akárki. Keresték is azt. Senki országa volt a láp, lakóiról senkisem vezetett statisztikát.

Egy vidrával, csikaszszal — ha két lábon járt is — több vagy kevesebb, ki gondolt volna vele... Ki vetett arra ügyet akkoriban, midőn még a csárda ivójában a vármegye emberei barátságos ivodalmakat rendeztek a betyár legényekkel, valójában pedig bottal ütötték a nyomukat nekik; hogy a nádas mélyén, bent a porond-szigeteken ki ró magának bújó tanyát, a hol csöndes nyugovóra hajthatja szegény fejét, míg zúg a vihar, avagy a csendes égbolt miriádnyi csillag szeme tekint alá a hallgatag, kotúillatos vízország tájaira!... Bánta is azt valaki!

Gondolt is azzal teremtett lélek, hogy az elcsendesült lápvilág regiójából érdes madárhangok, békavecsernyézés helyett mélabús furulyaszót, zokogó panaszhangokat kapkod át a szellő a hallgatódzó fülekhez, megjelentvén azoknak, a kik értik a szivek panaszát s a furulyaszó csapongó danájában tükröződő értelmes beszédet, hogy egy bujdosóval több van a susogó, de azért semmit el nem áruló nádvadon rejtjeiben. És ha találkoztál a dalba öntött panasz szomorú hősével: viharvert arczú örökké komor, örökké hallgatag individuumot láttál, melyből olyan lassan, olyan vontatottan kerülközött ki a szóbeszéd, mint a fájó sóhaj a mily nehezen küzdi fel magát a lélek rejtelmes felhői közül. Meglátszott rajta, hogy valami súlyos teher nehezül a lelkére, mely fogva tartja, lenyügözi lelkének szabad röptét.

Abban az időben, mikor még „pákászt" termett a láp rejtelmes világában, sok-sok nehéz átok nyomta a sokszorosan megpróbált szegény népet

egész terhes életén keresztül. A katonának valót kötéllel fogták s örült, a ki menekülhetett előle; a jobbágykodás kényszere is sok önérzetes lelket űzött bujdosásba; aztán az elkötött pejcsikók vétke, meg az akkori virtusos betyárélet idealismusa is csábító hatást gyakorolt a szabad élet korlátlansága után vágyakozókra, a mi aztán sokaknál megbánomsággal, bujdosással végződött. Hát a boldogtalan szerelem keserve mennyi megbántott lelket űzött kietlen bujdosásba, csikasztanyára. Főtanyájuk ezeknek a pákászkodóknak az állandó jellegű nádvadonos nagy sárréteken, lápokon volt, a minők hajdanában a magyar Alföld végét-hosszát (az ú. n. határőrvidékkel együtt) nagyobbrészt borították. Voltak a bihari „sárréteken", voltak a békési vizeken, a Nyírségben, a csongrádmegyei lápvadonokban s voltak a szegedvidéki, hajdan nagyterjedelmű rétségek senkiországában is. *Abaffi Aurél* királyi közjegyző, elhalt régi vadászczimborám és *Masa István*, szintén rég elhalt szegedi polgár, kire maig is jól emlékeznek az idős szegedi vadászok — sokat meséltek nekem a gyálai réti, dókatói, marostői s algyői stb. pákászokról, sőt *Masa* (a kinek melléknévül a „rekedt" jelzőt adták vadászismerősei), maga is „pákász" volt az 50-es 60-as években; később aztán barkácsoló ember létére, a „sindölvágó" mesterségre kapott rá és vagyonos szegedi polgár lett belőle. Körülbelül ő volt az utolsó szegedi „pákász", ámbátor Abaffi bátyám még több „pákászt" is emlegetett, kik széjjel a megyében elöregedve nyűtték az életet a *Ráday* időszakig; attól fogva azután nyomuk, hirük veszett nekik. Életrajza a pákásznak, bár hány volt is, azonos volt valamennyinek. Ha egyet ismert az ember, ismerte valamennyit. Jött valahonnan s élt abból, a mit a rét adott, a lápok fekete vize nevelt a számára...

Olyan mesterséget nem űzött, mely a réttel kapcsolatban nem állott volna. A réten-lápon kivül nem létezett számára se élet, se haza, se foglalkozás, sem pedig kivánatos boldogság, ha csak a vadon tájak valamelyik nádgunyhójában nem termett számára valami vadvirág, melyet a keblére tűzhetett; de ritka eset volt az ilyen.

Különben pedig élt a maga gondján, mint a gazdátlan eb: hol jobban, hol rosszabul. Ásott, mint Balázs (csikot a túrfásban), s kapart, mint *Tamás*... mert jól tudta, hogy a *„kurtának"* tátva marad a szája munka nélkül, persze olyan munkát értve, a melytől nem igen görbül meg a hátgerincze az embernek.

Egyébként „magához képest" volt némi fogalma az illendőségi paragrafusokról is. Teszem, a kalap nem nőtt egészen a fejebúbjához, a menynyiben néha-néha a mutató ujjával meg szokta billenteni azt, ha a szükség, illetve a saját önző érdeke kivánatossá tette az udvariáskodást. De voltaképen nem volt teremtett lélek, a ki igazán imponált volna neki. Szive legfeljebb a „kótyag"-hoz vonzódott s respektus dolgában némileg tán a *szolgabiró* emelkedett ki azok közül a kikről tartott valamit. Mert néha-néha akadt dolga a pákásznak a törvény embereivel is, leginkább holmi betyárok miatt, kiket úgy el tudott rakni a nádak bujósdi helyeire, hogy aztán száz zsandár se akadt a nyomukra, de még azoknak a „hurmik"-nak a nyomára se,

„mikre“ jószívűségből rávetette azt a „köd előttem, köd utánam“ gizgazt, mely alól aztán illetéktelen lény, akár zsandár, akár persecutorféle volt is, képtelen volt kikaparni a bitangságban levő idegen vagyont... De meg néha napján, csodálatosképen, csikónyerítés, marhabőgés és miegymás állati hangok, nem éppen láplakó négylábúaktól származók, is jutának rejtelmes-sejtelmes éjszakákon az éberen fülelő vármegyei fogdmegek füléhez. Nem is szólva az árulkodó lápi áramlat tetszetős illatokat kapkodó incselkedéseitől, melyeket nyilván tartalmas bográcsok lehelének a lápi régióba.

A politikai élet rejtelmeiről, furfangos mivoltáról fogalma nem volt a pákásznak, csak azt tudta, hogy lakik valahol messze valami „császár“-nak tisztelt földi mindenhatóság, a ki még a szolgabirónál is nagyobb úr, de „nimőt“ az istenadta, mint az a rezes fejfödöjű, a ki „csöndér“ névre hallgat s mindig „pegyárt“ kerget, de soha sem fog, és ha fog is valamit, az is rendesen azok közül a beczézett „gyüttmönt“ mundérosok közül való, kiket kézről kézre adogatott akkoriban a nép beczéző szeretete.

Respektus dolgában — mint már említém — tán a szolgabiró volt a pákász előtt a legnagyobb tekintély — valószínűleg a *deres* miatt no meg a „vakumpasz“ miatt is, mert a „rozsdás“ pukkantyú volt a legkedvesebb, sokszor egyedüli élettársa a pákásznak, miért is, ha fegyverengedélyre szert tehetett, azt többre becsülte két lónál. Persze ehhez képest a legnagyobbra tartott, legszívesebben fogadott ajándékul a puskaport tekintette. Viharvert arczán csak akkor futott át valami mosolyféle, ha Schwartz Berthold találmányából juttatta pár maroknyihoz az úri gavalléria. De nem is vesztegette hiába. Egy töltéssel, ha nem is egész tuczatot, de legalább is a felét agyonteremteni a ruczafélének, — ez volt az elve neki. Miért is errefélére, miegymás haszontalan madárságra: „a kik egyesbe csavarognak“, sohasem ejtett lövést. „Mi a fenének az“, szokta mondogatni, ha biztogatták; „csak a tolla meg a lába van nekik“. Mert azt tartotta, „ha nem is éppenséggel egészen akkora, mint a grifmadár, de legalább is akkora lögyék testi mivolta az állatnak, hogy délről vacsorára is maradjék belőle az éhös embörnek“...

Különben minden sanyarúságot leszámítva, csupa mese, csupa költészet volt a pákász élete az örökszép természet ölén. Élt szabadon, függetlenül, mint a lápok vadmadarai, melyeket az ösztön, ez a meghatározhatatlan valami, serkent gondolatra, élettevékenységre.

A szerelem virága ritkán nyilladozott a pákász lelkében, de ritkán is került asszonyi állat, ki elcserélte volna a szivét, megosztotta volna a lelkét a lápok emberének borongós, zárkozott idealismusával, mely inkább csak a remek „kótyag“ madár iránt jutott hévségesebb megnyilatkozásra. Még ritkábban esett meg, hogy szerelmének zálogot ajándékozott volna az önfeledt érzelem. De akkor a ború tünni látszott, s az örjöngésig tudta szeretni a véréből serkedt bimbócskát, a kis lápvirágot. A mi a szegénységétől s korlátolt körülményeitől tellett, mindent összegyüjtött, rakásra hordott magzatának. Nem volt a lápnak oly elrejtett kincse, melyet föl ne kutatott volna a számára. Fényes kagylókat hordott rakásra neki, fényes czifra tollakkal

tüzködte teli szegényes kis pólyácskáját; majd később nádmuzsikát, vízitök szárából készített trombitát hozott a számára, továbbá mindenféle apró madárkölykeket: bibiczkéket, sárgyókát, vízicsirkét s miegymást, melyek vékony zsineggel kipányvázva, mulattatták ugrándozásukkal a kis vadonvirágot unalmas perczeiben...

Szóval a pákász lelke, összes tevékenysége nagy változáson ment keresztül akkor, midőn a sipókáló kis vendég helyet kért magának a nádtetejes azilumban. Legyőzte az emberek iránt érzett önkéntelen ellenszenvét, vagy legalább fékezni tudta a kellő mértékig s beszédesebb, közlékenyebb lett, bárha a foga közül áradt akkor is a szóbeszéd és olyan benyomást keltett szüntelen, mintha minden pillanatban kész lett volna belemarni embertársa élő testébe, mint az a mesterségesen fékezett fenevad, melynek karikát húzott az orrába a bölcs előrelátás. És bár nehezére esett neki csak a legrövidebb időre is megválni a lép biztos rejtet nyujtó vadvirágos birodalmától, ezerhangú madármuzsikájától, kócsagjaitól és minden más gyönyörűségétől a lápoknak, mely csak neki kínálta mástól nem is becsült, meg sem is értett kincseit. De azért csak elhagyta olykor-olykor azt a kis nádgunyhót, a hol az ő nőstény farkasa ringatta el a kis lápvirágot az álmok mennyországába, soha senkitől se hallott, síró danákkal, melyekbe bele-bele csicsergett a lápi szárnyasok érdes muzsikája, nádi veréb bölcső-dala: „krikrik-krekrek“: álmodjál babuska, kis lápvirág, szépeket boldogan...

Ha a pákász ki-kikívánkozott a vadmadarak birodalmából a lelkes állatok közé; dolgozott benne az ösztön valami szükségszerű tevékenykedés után a „nervus rerum gerendarum“ megszerzése érdekében, mert hiába, az apróság valami emberibb táplálékot is megkívánt a madártojással való tömésnél; a friss menyecskénél is el-elkelt valami szeszféle melegitő. Elvállalt tehát odakint, nagy keservesen, minden becsületes munkát, de persze olyasfélét, mely nem igen járt csonttöréssel avagy derékfajulással. Elválalta a házak nádalását, kaszálta a füvet, vágta a nádat, ha jó pénzt fizettek érte; hanem persze, nem valami szívesen tette. Sokkal kedvenczebb foglalkozása volt a csíkászat, vadtojásszedés s a vadmadarak után való csatangolás a rozsdással. De hát azért senki se fizetett egy fagarast se; pedig kellett az apróságnak tejecskére, miegymásra...

Rendes körülmények közt a sulyomszedés se tartozott az utolsó foglalkozások közé és hajtott is szép jövedelmet a pákásznak, persze amíg volt sulyom a nagy rétekben. Halért, ősi jellegű háziiparczikkekért is együtt a pénz; ha nem pénz, hát cserebere: liszt, só s egyéb fűszerszám, elemózsia és miegymás. Tojásért nem igen adott se „cserét“, se pénzt, legfeljebb telente, mikor a legkuruczabb időkben a városra, falvakba szorult; sőt önmaga üzött igen kiadós cserekereskedést vadtojással, de adta pénzért is, mert keresett volt a „zöldfejű kacsa“ szép márványos tojománya, a „nagy sárgája“ miatt, mely „igencsak“ szép kívánatos színt kölcsönzött az ünnepi kalácsnak s egyéb tésztafélének s ezért a nép nagyon kereste. De vette a szárcsa meg a „dáré“ (vöcsök) tojásait is, habár az effajták csak afféle „selejtes partéka“ számban menének, azonképen a „genyecs“ és „fakutya“ tojások

is, miket egyébiránt a hozzáértők igencsak a falhoz teremtének, ha véletlenül (?) a többi közé keveredének, vagy pediglen a „buszmább asszonyokra" „tudván-tudvást" rásózta a furfangos *„nádlaczi"* (ez volt a lebecsülő neve a pákásznak)...

Tavaszszal, tojások végett, a rétszéleket is — a hol gyepesek, zsombikos helyek voltak — feljárta az értelmesebb pákásznép, kutaszkodást indítva a bibicztojások után, mikért szép pénzeket adtanak a vérmes rácz uraságok. A bibicztojást pedig, tudvalevőleg, éppen olyan jó orvosságnak tartották a szerelemben, mint a hogy, megfordítva, a fehér vöröshagyma a csuda árkánumok közé soroztatott a megmerevedett inak lazítására „nézvést". Ennek is, annak is javító erő tulajdoníttaték.

Ha únta magát a pákász, vagy „templomos nap" volt soron, akkor mellékes szórakozásokkal ölte az időt, szóval ünnepelt a maga módja szerint. Hálót kötött, halászó, csíkászó szerszámokat javítgatott, avagy vadtoll-gyüjteményét rendezgette s kivált a „kótyagtoll"-ra fordított nagy gondot, külön minden szálát az ezüstös tollékességnek az e czélra készített „nádcsűbe" raktározta el az úri nép számára, kik drága pénzért váltották magukhoz a remek tollakat; miért is éppen nem volt utolsó kereseti forrás a vadtollal való kupeczkedés. Tartottak is e czélra nyalka darukat és kótyagmadarakat mellesztés végett, azonképen, mint a hogy a ludakat szokták — és nemcsak hogy maguk kupeczkedtek a tollkincsekkel, hanem a kószáló tollkupeczeknek is juttattak belőlük csengő tallérokért. De vásáros időben ki-ki jártak a rétszéli csárdákhoz is a legénységnek kínálgatni a szép *gém-*, *bakcsó-* és *darutollakat;* csak „a „kótyagot" nem, mert azt csak az úrféle vette, kik helyébe mentek érte a pákásznak, mikoron ugyanis kacsázás arányában látogattak el a lápokra.

Minden tollfajtának megvolt a maga „árfolyama" a pákásznál. Teszem a darutoll szebbjét 4—5 pengő forintért kínálgatta az alsóvárosi gazdagyerekeknek; kocsisoknak és szolgalegényfélének az 1—2 forintos selejtese is megjárta, azonképen a „genyecs"-toll is, ha éppen más nem volt raktáron. De a „bakcsó"-tollfélének is megvoltak a különleges kedvelői, mert „bukorra kötve" mutatós volt nagyon a csárdás kalap mellett...

A „kótyagot" a ráczság asszonyai is vették és különösképen a kaczkiás menyecskék, de a leányok is, mert a hajzatukat szokták kócsagtollal ékesiteni templomos napokon, — és tényleg, igen jól festett a kócsadiszszel a fehérnépféle, mintha csillogó diszű ezüst párta lett volna a fejükre terítve. Mikoron pedig napsugár érte a szép asszonyi fejeket: arany glorietként ragyogott rajtuk a remek tollékesség.

Másforma tollakat nem „raktározott" a pákász, de nem is igen akadt volna vevő rájok. Hanem igaz is az, volt még egy tollféle, a min a kaczkiás menyecskék, leányzók szoktak volt kapadozni, ez pedig a „zöldfejű kacsá"-nak az a pár szál aczélkék bodros tolldísze volt, miket a csípőjük tövén szoktak viselni kacsaficsúrok.

Ezeket a tollakat aztán a homlokuk körül, meg a fülük mellé a hajukba tűzdelték a szemrevaló lányok, és lehet hinni, hogy bizony, remekül illett

a sötét hajzathoz az aczélkékszínű göndör tollgloriet. De nemcsak, hogy szép volt ez a módi, hanem bizonyos ingerlő pikantériát is kölcsönzött a viselőjüknek, miért is „hunczutka“ volt a közszájon forgandós nevezete.

Ha már menyecskéje volt a pákásznak, természetes, hogy valami háztartásfélét is berendezett magának a vagyonosabbja (!). Nagyobb lett a sárgunyhó; kémény azonban sohasem volt a pákász hajlékon, mert a füst szállása messziről elárulta volna a lápi fészket; pedig a pákász titokba és titkos helyeken szeretett lakni, a hol se „csöndér“ se persecutor egyhamar rá nem akadhatott.

A mi pedig a berendezést illeti, idilli fészek volt az tagadhatlanul. A sarokba volt „vetve“ a sásból, illatos szénából és más illatos növényzetekből, a nyoszolya.

Széknek, asztalnak — miegymás luxus tárgyazatnak, híre sem volt a pákász gunyhóban, legfeljebb valami alacsony padféle valamelyik félreeső részében.

Hanem a falazat az elárulta mindjárt a félrevonult ornithológust... Volt ott mindenféle madárszárny szépen, ízlésesen kifeszítve. Voltak még „orrok“, fejek és lábak. Volt „pilikán“ fej is és róka farka (a bőrit eladta a zsidónak); volt raritásképpen „khényó“ bőr botra húzva s egyéb ritkaság, annyi és oly szép „példányokban“, hogy egy vidéki múzeum is megirígyelhette volna. De volt polcz is, sőt néha a „csöndes muzsika“, t. i. czitera és tilinkó se hiányzott. A polczon foglalt helyet a só, paprika és miegyéb fűszerszám; aztán az „eszczajg“: különféle bicskák és kusztorák, némelyikbe czímer is vésve, s ezzel tanuságot téve arról, hogy valamikor nemcsak fekete kenyeret, de kalácsot is kanyaritottak vele finomabb markok... Ott voltak a kanalak is, szép fényes pléhből; a gyerök számára külön, a kanalasgém orra szolgálván kanalászási czélokra, mert az befért a szájon, a pléh kanál meg nem. Szóval volt a pákászgunyhóban mindenféle csodálatos és egyrészt készség, meg tükör is, persze némileg „vak“, mely okból kissé homályba mutatta az arczot; hanem azért jó hasznát vette a pákász menyecske, csinosítás okából kaczérkodván véle egy hangyányit, a midőn t. i. öreg harcsákkal s miegymás papnak való kövér halakkal baráturaimékhoz a „városra“ töreködött.

Ha megszaporodott a „haltartóban“ (véterben) a halállat, a pákásznak is mindjárt mehetnékje támadt s belátott az asszonynyal együtt a szegedi hetivásárokra, hol ugyancsak csinálta a concurrentiát a hivatásos hálóvetőknek. Pedig emiatt is, meg tudja Isten mely dolgoknak miatta is — ezek között nem utolsó helyen némely „szörszám félének“: keczének, fejszének miegymásnak a megfoghatatlan eltünése, a rosszul őrzött haltartók tartalmának „szőre-szálán“ való tünedezése stb. stb. mik csudálatosképen mind a nádlaczikkal hozattanak kapcsolatba volt ok a lappangó ellenszenv kinyilvánulására czéhbeli halászuraiméknál. Mellékesen, úgy négyszemközt, igérgetének is a koponyalékelésre és derékleütésekre vonatkozó megtorló intézkedéseket...

Tavasztól fogva hideg őszig csak elnyomorgott valahogy a pákász a maga gondján, Isten gondján, — de ha dér hullott a láp gyöpére, avagy

pedig jégtakaró borult a madárfélétől lassanként elhagyott vizekre, akkor ugyancsak megnehezedett lápra szorult élete a szegény nádlaczinak. Hanem ez a kis életváltozás korántsem volt ránézve valami nagyon kritikus hatással, mert hozzá volt ő szokva minden rosszhoz és a legnehezebb sorshoz is, csak a jóhoz nem!

Télen léket vágott a befagyott vizek jegén s ott fogta a halat, de a kacsát is *horgon*, ízletes falatokkal látván el a szigonyos „piczéket", miket a falánk kacsa bekapott s így fennakadt, mert a horgokhoz kötött spárga nem eresztette, a mennyiben az megint csak hozzá volt erősítve valami gyökérzethez, jégbe vert czövekecskéhez — és ha belefázott a kintvaló batramóskodásban a pákász, enyhet adott neki kis hajlékának a melegítő parazsa.

Ha a friss csupahó esett, saját maga által kifundált kelepczékben fogdosta a rét nyulait, rókáit, meg a nálánál is nagyobb halcsiszár vidrát a pákász, a mihez azonban segítség köllött, mert a vidra a kelepczéket igen csak elkerülte s csak úgy lehetett fülön csípni, ha tartózkodási helye körülöttében kizavarták búvó helyéből s a víz alá — illetve a jég alá vette magát, a hol meg a fejszefokkal addig verték, kopogtatták a téli hideg takarót, míg csak a vidra ideoda való uszkálása közben levegőzés végett az előre elkészített valamelyik léken ki nem dugta a fejét, a midőn is a lesben álló pákászi embörök a nádvágóval fejbe kólintották a ravasz halkupeczet.

Farkast is fogott a pákász czigányok által fabrikált nagy „kaptányok"-ban és ha csak a bűrire volt szüksége és mindjárt ki is verte a párát belőle. Ellenben sanyarúbb idővel mutogatásra használta a fogoly csikaszt s e czélra előbb a maga módja szerint előkészítette, t. i. jól fejbe ütötte, hogy erős spárgával körülköthesse a száját a harapás meggátolása végett; majd pedig bicskával kivette mind a két szemegolyóját a farkasnak, hogy a látása is elpusztuljon neki, aztán lánczra vagy erős kötélre kötötte s a tehetetlen vadállat magát megadva ment, a merre a pákász kormányozta... Az ekként rabbá ejtett farkassal aztán a pákászék összejárták a rétkörüli falvakat, s gyüjtötték rakásra a krajczárkákat, miket „látópénz" gyanánt jutattak nekik jószívű emberek.

Hanem az efféle farkasmutogatást csak az „alábbvalóbb embörök" cselekedték. A módosabbak, tekintélyesebbek (a kiknek teszem malaczkájuk, tehénkéjük is volt), ilyes cselekményökbe nem avatkoztak bele. Az ilyenek eredeti foglalatoskodása főleg a halászat s a „rozsdással" való okvetetlenkedés volt. Ezek a főlaczik látták el a vadászurak dolgát is, mert ha vadászat volt soron, a puskásoknak megbecsülhetetlen szolgálatot tett a pákász, mint csolnakos; mert a vad járását, pihenőhelyeit stb. senki sem ismerte jobban, mint a rétjáró nomád; valamint hogy a halak tartózkodási helyeit, szokásait és minden életmódjukat is úgy kitanulmányozták, hogy akárhány pápaszemes tudós is tanulhatott volna tőlük.

Iparukhoz tartozott a hálókötés, s különösen nagy mesterei voltak az *emelő*, *kecze*, *pöndör*, *les* és egyéb hálóspecialitások készítésének; továbbá fűz-suhánkból „csirkeburigatót", „tapogatót", „csíkkast" és kosarat fontak, de „köpükéket" is készítettek forró munkával.

Az orvosi tudományban meg valóságos tekintély volt némelyik a pákászok közül. Hátfájást (jó szöges csizmával) senki se tudta úgy kigázolni az emberből, mint a laczi; — miegymás kórságokról meg olyan csudafüveket tudott kommendálni, hogy a legtudósabb orvos se hallotta azoknak a hírét. Ha a guta kerülgetett valakit, a laczinál kaphatta a szenvedő alany a legharapósabb s legderekabb „szipolyókat“ (pióczákat) néhány krajczárért, a kicsinyeket olcsóbban, a szép derék, arasznyi hosszúkat pedig — a miknek foga is volt (?) kissé nagyobb angáriáért. Szemfájásra halak epéjéből s egyéb belső részéből tudott valami hatásos arcanum triplicatumot, melyekbe minél ritkábban vakult bele a paciens. Nyavalyatörés ellen is volt hatékony orvossága „kék gyikból“, „tárélyos khényóból“, miegymás csuda féregzetekből gyártva.

Persze a minő mérvben sorvadt, pusztult a láp országszerte, azon mérvben vált fogyatékossá a pákász tevékenysége is a réthez kötött ősi foglalatosságok dolgában. A kurucz-világi „rozsdást“ is mindinkább befogta, marta az ősi, réteges patina. Jah, mert fogyatékossá vált minden lőni való, kivált a kotyag. Hiába, ezt nem tudta felejteni! Órákig ki nem fogyott a visszaemlékezésekből; órákig el tudott mesélni a „hótiszta“ madaráról. Minden szavában a kegyelet, tisztelet és szeretet sajátságos vegyülékével emlékezett meg a „nömös“ szárnyasról és megkülönböztetőleg mindig a harmadik személyben „Ő“-vel, mely nála kizárólag kócsagot „jelöntött“. „Ő“ legszebb madár a rétön“ — magyarázta lelkesedve, „Ő fehér, mint a hó“, „Ő tiszta“, „Ő ragyogó, mint a nap“, „Ő vigyáz magára“, „Őt a sas se meri bántani“ stb.

Hanem ennek az áradozó nagy szeretetnek, kegyeletnek megvolt ám a maga rugója, a menyiben a kócsagtoll mindig keresett és drágán fizetett disztárgya volt a magyar nemességnek, minek révén sok pénz jutott a pákász konyhájára. Azonban a 48—49-iki szép napok után a kócsag-kultusz is feledésbe merült sok más nemzeti symbolummal együtt. Ebben az időben hiába gyüjtögette a selymes tollakat az elbúsult pákász, nem volt, a ki megszeresse. A nemzet aludt mélyen — és sokáig tartott a tespedés; de egyszer csak tisztulni kezdett a láthatár. Lassanként új virágok kezdtek fakadni a nemzeti eszmék bemohosult sirján. A magyar is előszedte rég nélkülözött szép nemzeti öltönyét s ezzel együtt felkerült ismét a régi tollkultusz divatja is. Hanem — sajnos! nagyon ritka lett már a kalpag mellé való tollékesség.

Hanem segitett a bajon *Kostyál Ádám* uram, a sujtásos öltönyök s jól feszülő atilláknak abban az időben országszerte nagy hírnévre kapott nagymestere. Megkereste a lápi embert vadon országában és megbízta a keresetté vált divatczikk minél nagyobb mennyiségben való előteremtésével.

Futótűzként terjedt el ennek a híre Biharban, Békésben, Hevesben, a híres Nagy-Kúnságban és Csongrádmegye messze sárrétjein is, és mindenütt, a hol csak a tollát féltő kócsag hajdanában tanyázni szokott; és a lápi embernek, pákásznak, nádlaczinak — vagy a hol a milyen névvel tisztelni szokták őket az emberek: ettől fogva ismét a kócsag lett a legfőbb ideálja.

Nem volt a rétnek, lápnak oly titkosan eldugott helye — hol e királyi vad tanyázni, fészkelni szokott, — hogy a pákász föl ne kutatta volna. Régi vadászok közvetlen tapasztalatok után állitják, hogy minden sárrétnek a maga pákászai egészen megközelitő pontossággal meg tudták mondani, hogy például a rétnek ezen és ezen a részén hány kócsagfészek van? hány a fán, hány lent a mocsárban czímeres nádüstökre rakva? egy ugyanazon fán mennyi a fészkek száma, melyikben van tojás, melyikben fióka és hány darab; körülbelül mennyi a réten a csapatokba verődött fiatal kóbor kócsagok száma? Hol, melyik porondon, szigeten szoktak tartózkodni éjente, nappal s esetleg a nap különböző szakában; röptükben merrefelé tartanak, hova húznak, mit csinálnak és meddig maradnak ott stb. Szóval úgy kitanulmányozták, annyira tudták minden szokását, természetét, minden csínját-bínját madaruk életének, hogy a legtapasztaltabb madárbúvár se különben. E mellett — noha ugyancsak utána voltak az ékestollú madár minden kigondolható módon való megejtésének, — mégis a sportszerűség elvét soha túl nem lépték. Arra nem volt példa, hogy barbár módra feltétlen fajpusztítókká alacsonyodtak volna le, mint azt az idegen, többnyire német és cseh trophea tollgyüjtő vadászoknál közvetlenül volt alkalmam tapasztalni. Százával lövöldöztek le minden tetszetősebb tollú szárnyast, kivált gémfélét, hogy tollaik majdan a külföldi divatárusok hozzájárulásával a női kalapok szeszélyes díszéül szolgáljanak.

A keresett tolldísz hijában levő kócsagot nem fogták, se nem lőtték, a fészkeseket egyáltalában nem bántották, csak megszámlálták és csak ha az ivadékok az önállóságig vitték, vetették utána magukat a szépen kitollazott öreg madaraknak.

Legtöbbnyire lesből, a rozsdás segélyével ejtette a pákász a félékeny szárnyast. Hanem egyre ritkán, csak nagy szükségből tett lövést. A puskapor akkor felette drága s igen nehezen szerezhető volt; azért nem is igen vesztegette holmi szimpla madárra. Legtöbbnyire nagy csapat kócsag közé lőtt, hogy „egy töltéssel“ többet is ejthessen.

Napokig, sőt hetekig kutatta a lápon azokat a helyeket, hova a kócsagok reggelente seregestől leterelni szoktak, és csak ha jól megbizonyosodott a helyek felől: a madarak következetes hely betartásáról, határozta el magát a lövésre.

A hasadó hajnal arany pirja már a lápon: lesen találta. Ott hasalt mozdulatlanul, kidülledt szemekkel, mint egy mythosi vizi állat; csak a folytonosan egerésző, minden irányban villogó szemjárása árulta el, hogy élő lény, s nem valami óriási holt gyík. Ez alatt a messze távolban közeledő fehér pontok tünedeznek föl: a húzó kócsagok. Egyesével-kettesével, majd kisebb csoportokban ereszkednek le a jól ismert tanyára; fehér testük arany pírban ékeskedik a kelő nap tűzfényében . . . A pákász meg sem mozdul.

A kócsagok szemerkélnek, szedegetnek az iszapos parton, majd játékot kezdve, kecses mozdulatokkal szaladgálnak ide-oda a sekélyesen, űzve, csípve egymást jókedvükben, miközben itt is, ott is, egész kis csoportok verődnek össze, meg ismét szétválnak. Igy foly ez jó ideig. A pákász még mindig

nem mozdul, csak figyel erősen, még nincs itt a kellő pillanat. Végre e csinos, kecses madarak megelégelik a hanczurozást; a bögyüket is teleszedik már minden kívánatos táplálékkal. Összecsoportosulnak, hogy madár majdnem madarat ér; a nyakukat behúzzák, szemük lezáródik s átadják magukat az emésztés kéjes érzetének abban az ismert, merev állásban, mely annyira jellemzi a komolykodó philosophus gémeket.

A pákász csak erre várt ez a kedvező pillanat . . . Lassan arczához illeszti az előre nyujtott rozsdást, czéloz, aztán ha megfehérlik a cső végén a kócsag-gallér, következik egy irtózatos durranás a kuruczvilági szerszámból. Öt-hat, sőt néha több nemes madár vérében fetreng; a többi minden irányban utat vesz magának. Egy elmarad a többitől; az meg van sebesülve. A pákász kidülledt szemekkel figyeli, nem bukik-e alá? Nem bukik. Lassan elhúz a nádas fölött s végre eltünik a távol kékjében. A pákász még egy ideig utána néz, tanulmányozza húzásirányát; aztán megelégedetten szedi föl zsákmányát... A rozsdás megtette kötelességét, noha gazdájának megmozdult a fél pofájában minden fog a rettentő töltéstől. De sebaj! A pákász ugyanis annak az elvnek hódolt, hogy a jó töltés necsak a vadat, hanem magát a lövőt is fölhemperítse.

A lelőtt madarakat a nád közt jól elrejtett lélekvesztőbe óvatosan elhelyezi, aztán tolórúdra kap s egy lódítással megindítja az ütött-kopott járművet. Megy a sebhedt kócsag után.

Órákig tolja nagy keservesen az ölnyi magas s majdnem áthatolhatlan sűrűségben lélekvesztőjét. Semmi jel nem igazitja útját; inkább csak az ösztön a vezetője. Így tart ez hosszú ideig; de azért nem lankad. Szeme folyton jár; villog mindenfelé, mint a prédára leső dúvad. Le nem venné tekintetét a suhogó nádüstök hatalmas lombozatáról... Végre nagysokára valami megragadni látszik figyelmét; megállítja a járművet s előrehajolva néz. Egy vércsepp, csak akkora, mint egy nyúlsörét, de a pákász sasszeme mégis fölfedezte a nádlombban a piros harmatot.

A tolórúd ismét mozgásba jő, de csak csendesen halad a sajka. Most ismét megáll. Íme vércsepp megint. Kissé odább megint egy, aztán több, végre kisebb foltok alakjában piroslik a nádlombozaton.

A pákász vihartépte arczán némi halvány mosolyféle villan át: Már nem lehet messze, mormogja félhangon. A kis lélekvesztő most egy terjedelmesebb rónavizre bukkan ki vigan. A pákász széttekint s a mit keres: a holt kócsag ott fekszik a sik közepén a libelullák ölelő karjaitól felfogva... Így vadászta a nomád lápi ember a nemes kócsagot.

A les után a madár-delelőket, kisebb-nagyobb terjedelmű porondszigeteket, gerinczeseket vette rendre, meghajlott testtel kutatva elhullajtott kócsagtollak után.

Otthon, a lápi kunyhóban aztán a rendezéshez látott. Tőben összekötötte a szép tollakat s átfurt vastag nádcsőbe zárta, mely egyszerű tokban aztán sértetlenül, ép állapotban őrizte meg. Kostyál uram részére. Mert a pákász mindig hűségesen beszámolt prédájáról. A tollcsiszár nem panaszkodhatott. Nem is nélkülözte aztán többé a bársony kalpag gyönyörű díszét.

Hanem egyszer a szabó-olló nagymestere megfeledkezett a lápi emberről, meg a kócsagról, de még a sujtásos öltönyök s jól feszülő atillákról is.

Volt is oka rá bőven. Hirtelen nagyot fordult a világ. A politikai élet láthatárán tornyosodott a fekete felhő. A lelkesedés tüze ellanyhult, a köcsögkalap újra kiszorítá a bársonykalpagot lengő kócsagjaival együtt.

A pákász nem tudta mire vélni a tollcsiszár megfeledkezését és sokat kérdezősködött felőle a lápra vetődő úri vadászoktól. Mindig várta, hogy egyszer csak majd előkerül; de hát hiába várta...

Kostyál uram helyett pápaszemes uraságok, sohasem látott jámbor alakok kezdték kerülgetni a lápok tájait. Különös mércsikélő eszközökkel rőfölgették a lápvidékek szélét-hosszát, imitt-amott fehérre meszelt póznákat állogatva le, melyek úgy vették ki magukat, mintha nagy fenyegető ujjak sarjadtak volna ki a dágványos talaj pokoli rejtelmeiből. Fürge emberek zászlókat: diadaljelvényeket lobogtattak a távol kietlenbe, integetve velük valami láthatatlan rémnek, valami bujdokló veszedelemnek, melynek előreküldözgetett árnyéka feketévé változtatta lassankint a lápok környezetét s villogó zsarátnokokat ültetett a szerteszét terülő nagy sorvadásra. Felette füstfellegek, nehéz párák teregették szét sötét szárnyaikat, átható, gyilkos illatot lehelve, mely sötét átokként feküdte meg s megfojtással fenyegette az élő szervezet minden porczikáját. A vadmadarak óriási tömegekben, érdes zsivajszóval hagyták oda az égő pokollá vált lápokat, melyeken szerterebbent az élők nagy köztársasága s ki erre, ki arra menekülő utat vett magának; de nemcsak a szárnyasok, hanem a lábonjárók is. Nyúl, csíkasz, róka egymás hátán rohant a végső veszedelem elől a bizonytalanba. Végül eltünt a pákász is. A mi pedig ezután következett, az a vadászt, a természet szépségei iránt lelkesedő ideális lelkeket nem igen érdekelte többé!...

Tény, hogy a 60-as évek végén s a 70-es évek legelején túl még a híre is igencsak veszendőbe ment a pákásznak. Alig emlékezett rá teremtett lélek, hogy ilyen is volt valaha. Kiérdemült öreg puskaforgatók ugyan emlékezni véltek valami rézveresre perzselt arczú, tavi szárnyasok tollával körültüzdelt kalapú kopott alakokra a régi szegedi hetivásárokról, kik hol egyetmást árulgatva, hol pedig krajczárkák iránt kérvényezve (csodálatosképen mindig öreg puskaforgatóktól) fel-feltünedezének, — azonban a *Ráday*-korszak ezeket is végleg eltünteté — legalább Szeged vidékén — az élet színteréről. Nyomuk veszett.

Én a 30-as és 40-es években csendbiztoskodó több öreg komiszárussal beszélgettem a 70-es évek elején, kik érdekes adatokhoz juttattak a nádlaczik viselt dolgait illetőleg.

Ezek a közvetlenül s nagyon jól értesült betyárkergető tekintélyek említék a többek közt, hogy a laczik nemcsak a lápi mesterkedésekhez: halászathoz, vadászathoz, barkácsolásokhoz jól értettek, hanem egyéb dolgokban is ugyancsak kitettek magukért. Teszem például a csatatereknek állandó éjjeli látogatói voltak s csak a bőrét nem vitték el a betestált osztrák és muszka vitézeknek. De az is igaz, hogy félelmetesebb és gyilko-

sabb ellenségük se volt a lápok rétek, közelébe tévedt, ide-oda ógyelgő ellenséges katonáknak, mint a pákász. Midőn szeles időben erős hullaszagot kapkodott ki a bujdokló szellőjárás a sürjeteges helyekről, a rétek beláthatlan távolságba nyúló nádasaiból: igen csak halomra dobált s tenyérnyi földréteg alá gyömöszölt muszka s miegymás ellenséges vitézekre lehetett ott bukkanni hullák vagy fejbe kólintva, vagy pedig vasszegekkel és paszulynyi farkasseréttel transporáltatának a másvilág nyugalmasabb téreire.

Sokat meséltek a régi komiszárusok arról is, hogy *Rózsa Sándor* és embereinek évtizedekre terjedő grasszálásait is nagyobbrészt a nádlaczik manipulatióinak lehet tulajdonítani. Ugyanis, „ha szorult a kapcza", úgy el tudták rakni a félkéz kalmárokat a nádrengetegek búvó helyeire, hogy azokra aztán zsandár, persecutor soha rá nem akadhatott. Egyébiránt a nádasokban való kutaszkodásra nagyon ritkán vállalkoztak a betyárkergetők is, mert legtöbbnyire ugyanis úgy végződött a dolog, hogy a fogdmegeket látták ugyan a nádasokba vonulni, de hogy abból épelevenen vissza is kerültek volna, arról senki bizonyosat mondani nem tudott. Ellenben lápok fogytával, nádvágás idején, gyakran bukkantak a nádas belsejében holmi bevert zsandár fejfedőkre, sarkantyúkra, pandurkardokra és a vármegye embereihez tartozó miegymás objektumokra, sőt nyaratszakán a dágványból imitt-amott kibukkanó kezekre és lábakra is akadtak a lápokon kalandozó vadászok.

Mikor *Rózsa Sándor* szabadcsapatának megmaradt emberei hazaszállingózni kezdtenek, ismét csak a nádlacziknak köszönhették, hogy valamennyien nem kerültek az akasztófa díszes virágai közé. És ez megörökitésre méltó hazafias cselekedete volt a laczíknak, mert a „szabadcsapat" tagjai, a híres Hunyady-huszárok", nem mind szegénylegényi sorból avanzsirozának ám a szabadságharczosok vitéz katonái közé, (kiknek fokos és karikás volt a legfőbb fegyverük), hanem voltak azok közt becsületes legényi sorból került gazdagyerekek is feles számban. Persze, hogy a legtöbbje a csikósok, gulyások és más pásztorfélék és futó betyárok közül került ki. Debreczentől Szegedig, Szegedtől Bugaczig és onnan Alföld-szerte mindenfelé szétágazott a „szabadcsapat" kötelékének összekötő szála és korántsem a virtuskodó betyárélet ideálizmusa, hanem sokkal nemesebb intenció hozta össze a hevesvérű fiatal lelkeket. Persze, hogy a renitensebb elemből alkalomadtán néha ki-kitört a fékezhetetlen betyárvirtuskodás és nem éppen katonai erények megnyilatkozására ösztönzé őket, de az már a dolog természetében rejlett; Maga a főczél nemes intenciója azonban — az alkalmi történészek szájaskodása daczára — sem érdemel elítéltetést vagy agyonhallgatást. Végre is nem a „nagy paraszt" glorifikálásáról, hanem történelmünk egy nem lebecsülni való epizódjáról van szó.

Lakatos Károly.

A félhajó.

A ki ma a békésmegyei Békés községen végig megy, igazán nem tudja elképzelni, hogy az első ábrán látható vályúforma házi eszközt mire használták a régi időben? Bizonyosan azt fogja mondani mindenki, hogy akkor sem szolgált egyéb czélt mint ma; ma pedig — a hol még fel nem tüzelték, — a lónak vagy a disznónak adnak belőle enni szemes száraz eleséget, mert hiszen korhadtsága miatt egyébbre igazán nem lehet használni.

Fényképfelvételünk sem a legszebb példányt örökíti meg, de örültünk, hogy egy ennyire elkopott példányt is megmenthettünk nemcsak fényképben, hanem természetben is, mert ez a különös eszköz, valamikor egyedüli járműve volt nemcsak a békési magyarnak, de az egész Sárrét lakosságának is.

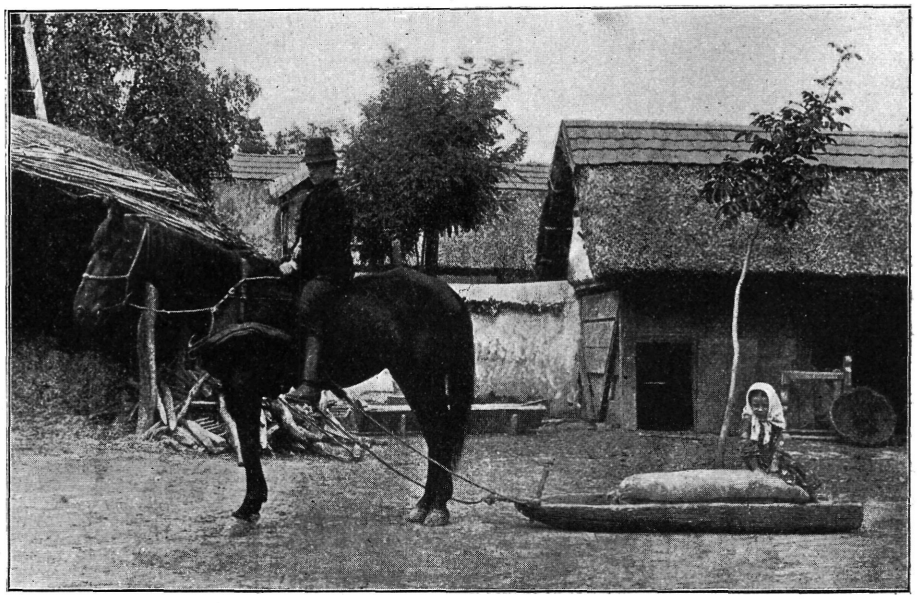

Ma az országban szerteágazó jó törvényhatósági utakon haladva, csak az idősebb emberektől hallunk arról a feneketlen sártengerről, mely az egyes községek közti összeköttetést kora ősztől késő tavaszig igazán lehetetlenné tette. Ezen könnyen segített a magyar, úgy, hogy ha nagyon nagy volt a sár, nem ment a szomszéd városba, mert számított erre az elzártságra. De hogy otthon a falujában ide-oda járjon, azt is sokszor tette lehetetlenné a feneketlen sár.

A sok árvíztől és az őszi, téli esőzéstől bőven áztatott területen egyetlen eszköz volt alkalmas arra, hogy segítségére legyen gazdájának, a viszonyok miatt igazán nehéz munkájában, a melyet a napi eleség előállítása körül kellett kifejtenie. Ez az eszköz a *félhajó* volt.

Nem mesterember készítette, hanem az, a kinek éppen szüksége volt rá. Szüksége ugyan lett volna rá mindenkinek, de azért minden embernek nem igen volt birtokában, mert a hozzá szükséges nagy fatörzs előteremtése sok pénzbe került. Csak a módosabb, tehetősebb gazdák tartották, de még inkább tartották

a malmos gazdák, a kiknek üzleti érdeke volt, hogy a vizi- vagy szárazmalmaikat télvízidején is hozzáférhetővé tegyék az „őrni" (őrölni) akaróknak. Malmosgazda pedig az 1794-iki összeirás szerint[1] 12 volt Békésen, a kiknek száma a gőzmalom felállításáig inkább szaporodott, mint fogyott. Ezek a malomgazdák tartottak legalább egy-egy félhajót.

Igen egyszerű közlekedési- vagy inkább teherszállitóeszköz volt. A meglehetős vastag (40—50 cm.) fatörzset $^1/_3$-részben széthasították, a megmaradt részt pedig vályúszerűleg kivágták, gondolva azonban arra, hogy a túlságosan vékonyra faragott fán könnyen beszivárog a víz. Az elejét kissé meghegyezték, azután *orrá*nak irányával ellenkező irányban ferde *lukat* fúrtak s abba jó erős somfa *éket* tettek, erre akasztották azután a hámfát. A luk körül aztán esetleg két oldalról megerősítés végett *vaspánt*-tal (kapocscsal) szegezték össze a félhajó orrát, hogy jobban védje a kiszakadás ellen. Belvilága párhuzamos volt a fenekével; ott a hol a hajó feneke az orra felé felfelé hajlott, ott a belvilág is emelkedett s az orr felé éppen olyan, vagy legalább is hasonló görbületet irt le, mint a külső rész. A félhajó *fara*, eltérőleg a vizi hajóktól teljesen szögletes volt, a mit a belvilág is követett (l. ábra) s éppen e csapott far miatt felelt meg igazán a nevének, mert olyan volt, mint egy hajónak a fele. Az oldalmagassága 10—30 cm. között váltakozott, de láttam néhány éve olyat is, a melynek 50 cm. is megvolt a magassága. (Sajnos ez még kutatásaim előtt volt s gazdája épp ez év tavaszán tüzelte fel.) Az oldalfal szélessége 5—10 cm. közt ingadozott. Hossza valamivel nagyobb egy másfél vékás zsák hosszánál (l. ábra). Mindössze csak annyi hely maradt belőle üresen, a hol a gazda megfért, sokszor azonban még annyi sem.

Rendesen egy ló húzta (l. ábra), mert sokkal könnyebben csúszott a sáron, mint a kocsi gördült volna, mert keskenyített orrával szépen szelte a lágy sarat. Az a ki a lovat hajtotta, rendesen a lovon ült (l. ábra), csak kötőfékkel kormányozta a lovat, de sokszor megtörtént, hogy benne ült a félhajóban, mikor már csak gyeplővel lehetett hajtani.

Kettős czélt szolgált. Az egyik a már emlitett zsákhordás, a másik pedig az, hogy néha a zsák tetején, néha pedig csak egyszerűen a hajó fenekén ülve iskolába járó gyerekek szállitására szolgált, mikor is 5—6 gyermek kényelmesen elfért rajta (l. ábra).

Ha azonban tágabb értelemben vesszük, más czélt is szolgált, de ezt már csak közvetve, gyenge fagyok idején. A puha sáron elhaladt félhajó szabályos mélyedést hagyott maga után, a mely a hirtelen beálló fagy miatt szépen megmaradt. Ezen a helyen, a honnan a lágy sár ki volt szorítva, könnyen lehetett tiszta lábbal járni s ezt a nyomot használták gyalogjárónak, mivel a pallónak még híre sem volt. Használási ideje egész a mult század 70-es éveig felnyúlik.

Találékonyságát jellemzi ez a sárréti és békési magyarnak. Kár, hogy ma már, mivel gyakorlati haszna nincs, nagy részét megsemmisitették. Igazán szerencsének mondható, ha a lomfa közt vagy egy-egy padlás elrejtett zúgában ráakadhatunk.

Dr. Banner János.

[1] Városi levéltár számozatlan iratai.

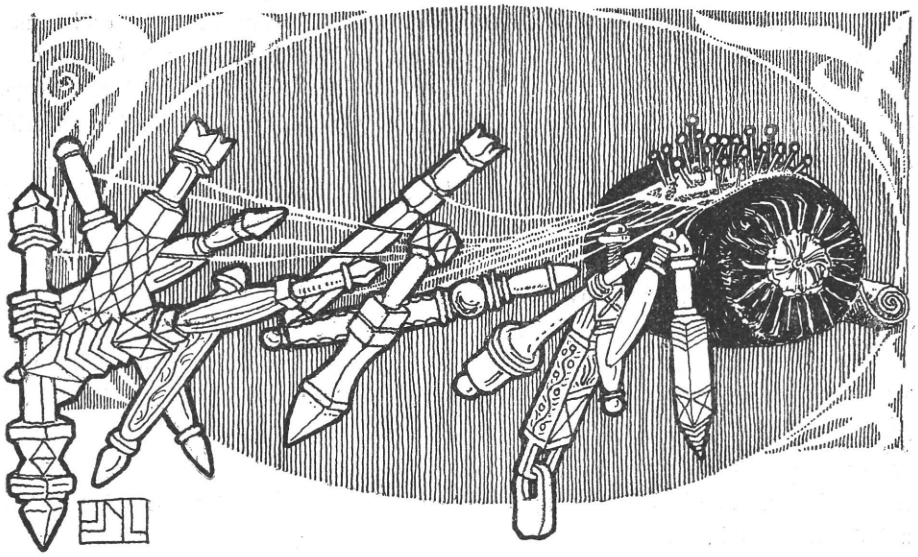

Hontmegyei tót csipkeverőfácskák.

(Első közlemény.)

Tudjuk, hogy a csipkeverés (klöpli) régente sok magyar községben is virágzott, ma már azonban ritkán találkozunk vele. Régente a leányok, menyecskék maguk keze csinálta gyolcsban fényeskedtek s a hófehér gyolcsingre vert csipke is készült. Vidéke válogatta. Egész télen egyebet se csinált a fehérnép, mint a nyáron termelt lent, kendert megfonta, felszőtte és csipkét vert reá vagy kivarrta.

Ma bizony veszik a gyolcsot is, csipkét is. Hanem a tótság egyes vidékein még ma is dívik a házi iparszerűleg gyártott csipke, a házi szükséglet korlátain túl is.

Tudjuk ugyan, hogy némely helyen a Magyar Iparművészeti Társulat részben visszaállította a csipkeverést és mindenféleképen támogatja, buzdítja a csipkeverőket. A tót községekben nincs is sok szükség a buzdításra. Terem a csipke, virágzik a hímzés, a faragás magától mint a vadlen. S ha ma házi csipkeverésről beszélünk, a tótságot nem mellőzhetjük.

A jelen czikk keretében bemutatott háromszáz csipkeverőfácska közül 294 darab a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tulajdonában van. A hátralevő hat pedig külföldi művekből vett rajz, miket összehasonlítás kedvéért vettem ide. Múzeumunk eme csipkeverőfácskáit Győrffy István dr. úr gyűjtötte Hont vármegyében s azok tárgyalását szíves lévén átengedni nekem, fogadja e helyen is köszönetemet. E gyűjtemény tulajdonképen két hontmegyei szomszédos tót községből, *Felső- és Alsó-Dacsólam*-ból és *Szuhány*-ból való. A gyűjteményben sok a régi faragás, vannak azonban újak is, a mi kétségtelenül annak a jele, hogy itt még találni faragó embert.

A csipkeverőfák általános nemzetközi típusa igen egyszerű. Egy kis nyéllel ellátott, felül gombos (fejgomb) farudacska. A nyél (test) és fejgomb közt van a nyak,

mely a legvékonyabb s ez az egyetlen rész szolgálja egyenesen a czélt, mert erre van felgombolyítva a fonál, a miből a csipke készül. A fejgomb és nyél (test) arra való, hogy a fonál le ne hulljon a fácskáról s a test még azt a szerepet is betölti, hogy nagyobb súlyával lefelé lóg, hogy mindig a fejgomb legyen felül, hogy a fonál kéznél lehessen.

Ím ez a kis semmiség, e darab fácska a nép kezében sokszor igen díszes és mindenkor csinos, rendkívül változatos formákkal faragott műtárgygyá változott. Az első, a mi feltünhetik: a formáknak többnyire geometrikus jellege, mely csak itt-ott van növényi díszszel bővítve. Közelebbről vizsgálván a dolgot, észrevehetjük, hogy e geometrikus formákkal másutt, más tárgyakon alig — vagy csak igen elvétve — találkozunk, mert e formák legnagyobb része, azok előtt, kik még a csipkeverőfácskák faragott geometrikus elemeit nem vizsgálták és a népies faragás motivumait a tótok más tárgyairól ismerik, újszerünek hat. Ennek oka leginkább az, hogy e motivumok — mint a nép művein mindenkor — teljesen a tárgyhoz vannak kötve. Az illető tárgy lényegéből fakadnak, azzal szervesen, elválaszthatlanul összefüggenek.

Ez a körülmény úgyszólván a legfontosabb eredmény a sok között, melyekre czikkünk tárgyalása folyamán rájöhettünk. Szóval ismét egy nagy bizonyság a népi művészetnek kiváló — a grand art-nak csak a legkimagaslóbb művészei által elérhető — anyag és forma iránti helyes, tökéletes érzék mellett.

De érdekes itt a másik körülmény is, hogy a népi művészet, bármely népről legyen is szó, úgyszólván minden tárgyán más-más díszítménykört alkalmaz és mindig éppen olyant, mely leginkább megfelel az illető tárgy karakterének, sőt szerepének is. Természetes, hogy vannak közös motivumok is, melyek ugyan többféle tárgyon szerepelnek, de akkor a megfelelő módon módosulnak, alakulnak. Nincs szebb és helyesebb, mint e motivumbeli módosulásokat a különböző tárgyakon végig követni. Ez azonban oly körülményes, hogy jelen czikkünkben csakis a csipkeverőfácskákat vehettük, amúgy is hosszúra nyúló tárgyalásunk tárgyává.

Mindenek előtt megállapíthatjuk, hogy csipkeverőfácskáink három főcsoportba oszthatók.

I. csoport: *Esztergályozottak*, melyek tehát kerekdedek, de lehetnek kerekre faragottak is. Feloszthatjuk ezeket a) *hengeresek*-re, ha fejgombjuktól kezdve, kivéve természetesen a nyakat, végig egyforma vastagok; b) *kúposak*, ha felfelé vagy lefelé keskenyednek; c) *körtealakúak* és d) *orsóalakúak*. Az előbbi csoport gömbölyű végződésű alul, az utóbbi pedig úgy alul, mint felül kihegyesedik, elkeskenyedik.

II. csoport: Kópjafaszerűek, mely elnevezés nincs semmi vonatkozásban a kópjafákkal, csupán a csipkeverőfácskák testének elkarcsusodását jelenti, melyre jobb szót nem tudok. E csoportot is feloszthatjuk a) *négyoldalúakra*, b) *poligonálisakra* és c) vegyesen *négyoldalúakra és poligonálisakra*.

III. csoport: Oszlopszerű fácskák, miknek vastagsága mindenütt egyforma marad, a nyakat kivéve, melynek szükségszerűen vékonyabbnak kell lennie a fonálgombolyítás miatt. Ezek is a) *négyoldalúak*, b) *poligonálisak* és c) vegyesen *négyoldalúak és poligonálisak* lehetnek.

Eme két utóbbi csoportnál a díszítés azután bővül is, még pedig teljesen a tárgy természete által megengedett és lehetővé tett motivumokkal. Ilyen

eredeti és egészen e tárgy jellegének megfelelő díszítések a *csüngők*, mik *lakatkák*, *kosárkák* és *lámpák* lehetnek. A lámpásszerű motivum legtöbbször a testen van s alul kosárka vagy lakat csüng. Még pazarabb a megoldás, ha a lakat vagy kosárka egy lánczszemen csüng.

Világos és önként következik, hogy eme felosztás típusait sokféle átmeneti alakzat köti össze, melyek oly szövevényesen kapcsolódnak, hogy azokat szigorúan követni egyrészt lehetetlen, másrészt szükségtelen is. Lesznek azonban, mint látjuk majd, kézzel faragott kerekded formák, miket a poligonálisakhoz is sorolhatunk, lesznek részben kópjafaszerű, részben oszlopos jellegűek is, a miket szintén meg fogunk említeni a tárgyalás folyamán.

Az ábrák leíró magyarázata.

I. Esztergályozott csipkeverőfácskák.

Miután az esztergályozott csipkeverőfácskákhoz számítjuk a kerekre faragottakat is, ezért nemcsak az esztergályozással kihozható díszítményeket látjuk e

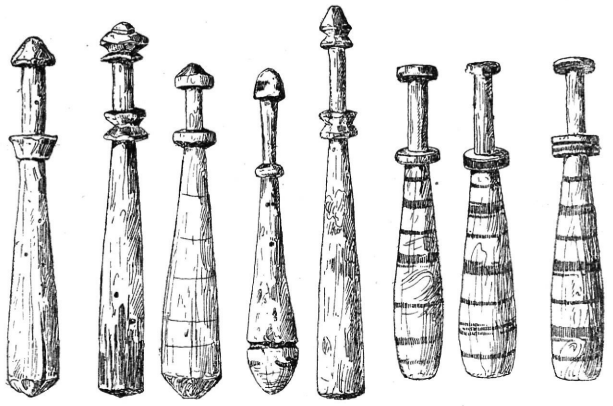

1 2 3 4 5 6 7 8

csoportban, hanem olyanokat is, miket az eszterga nem, de csakis a faragókés hozhatott létre. Általában azonban e csoportnál a díszítés igen csekély és kevésbbé változatos, mert a test (nyél) jobbára sima marad, mindössze piros és fekete festett vonalak, rendszerint hét pántlika, némelyek ezek közül hármas, díszítik. A díszítés tehát csak a fejgombra és a *fodorra* szorítkozhatik, mely a test és nyak közötti választó motivum tulajdonképen. Mindezek daczára még e minimális és oly annyira kötött csoportnál is számtalan változatot és típust láthatunk.

1. sz. Faragott, régi. Fejgombja poligonális gúla. Alsó pereme meghagyva. A nyak hengeres. A fodor csúcsával lefelé fordított csonka kúp, mely azonban a faragás miatt szabálytalan. A test lefelé vékonyodik, tehát kúpszerű. Alul szintén csúcsban végződik.

2. sz. Faragott régi. Fejgombja előbbinél jóval díszesebb, a mennyiben legfelül négyoldalú csonka gúla, alacsony kis négyoldalú lemezre fektetve, koronázza. Ezalatt két csúcsával összefordított csonka gúla (nagyjában négyoldalúak) és alatta ismét egy fél csonka kúp ugrik elő. A nyak hengeres. A fodor szintén

két csúcsával egybetolt, de már nyolczoldalú gúlából áll. A test fölfelé enyhe görbében karcsúsodik (entházis). Alul pedig alig hegyesedő kúpban csúcsosodik ki.

3. sz. Esztergályozott, kúpalakú, testén öt vésett harántvonallal díszítve. Alul tompa kúpban végződik. Fejgombja alacsony hengeren alacsony csonka kúp. Nyaka hengeres. Fodra alacsony korong, mely enyhe hajlású kúpokkal van alul a testhez és felül a nyakhoz vezetve.

4. sz. Régi, faragott. Fejgombja sapkaszerű, nyaka kúpalakú, alul keskenyebb. Fodra előbbiével megegyezik, de kisebb kiugrással tapad a testhez. A test (nyél), alul, a hol legjobban kiszélesedik, egy bevésett mélyedéssel van díszítve.

5. sz. Régi, faragott. Enyhe hajlással vékonyodik felfelé a teste, (entházis) tehát kúpszerű. Fejgombja magas poligonális csonka gúla, mely két, csúcsával egymásnak fordított poligonális gúlán áll. A nyak szintén sokszögű. A fodor megegyezik a 2. sz. alatt tárgyalt verőfácska fodrával. A test alul egészen egyenesre van letompítva.

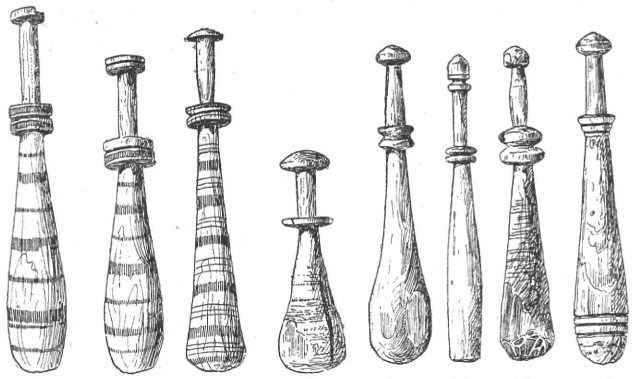

6. sz. Esztergályozott. Tiszta esztergályozott formákkal. Fejgombja és fodra egyszerű korong. Teste hét pántlikás, melyek váltakozva piros és fekete színűek, E festés már itt-ott kopott ugyan, de megállapítható, hogy a vörösek (a szélesebb pántlikák) mind hármasok voltak. A feketék nem. A test különben körteszerű, de alul egyenesre van tompítva.

7. sz. Ugyanaz. De fodorán egy piros pántlikát látunk. Fejgombja törött. Teste pedig vaskosabb.

8. sz. Ugyanaz. Itt is csak a fodor változik, mely egy bevágással kettőssé lesz. Ezek közül a felső keskeny, az alsó szélesebb és egy pántlika van ráfestve.

9. sz. Ugyanaz. Fejgombja törött. De fodrának bevágással kettéosztott része egyenlő széles és mindkettőn pántlika van. Teste máskülönben igen szép és jellegzetes körtealakot mutat.

10. sz. Ugyanaz. De itt már a fejgomb is kettős, a két egyenlő vastag fodorrésznek pedig csak az alsó részén van pántlika.

11. sz. Ugyanaz. De a gomb már lapos kúp. A nyak fent hengeres, alul pedig kúpszerűvé válik és elkeskenyül, a fodornál a bevágás uralkodik. A test pedig igen szép homorú hajlással szélesedik ki aláfelé.

12. sz. Régi esztergályozott körtealakú. Gombja lapos $^1/_6$ gömb, keskeny korongon. Nyaka hengeres. Fodra erősen kiugró, lapos és lekerekített szélű korong. Teste tömzsi, nagy kigömbölyödéssel és a közép felett még egy finom hajlású alig kigömbölyödő hassal.

13 sz. Régi, esztergályozott körtealak. Gombja az előbbiével egyezik, de kisebb méretű. Nyaka kúpszerű és felfelé keskenyedik. Fodra hasonló a 2-ik és 5-ik számúéhoz, de nem poligonális, hanem teljesen kerekre esztergályozott. Testének kihasasodása alul nem telt ki egészen a fa vastagságából, azért négy oldalon kisebb-nagyobb függőleges lapok maradtak rajta.

14. sz. Esztergályozott. Gombja magas, de kicsiny henger, melyen kúp csúcsosodik, alatta lapos, de kis korong egy negativ thorussal (trochilos) kapcsolva. Nyaka hengeres. Fodra megegyezik a 11-ik számúéval. Teste fent kúpszerű, felfelé keskenyedve, alul észrevétlen átmenetben hengeres.

15. sz. Régi, esztergályozott. Gombja sapkaalakú és törött. Nyaka középen

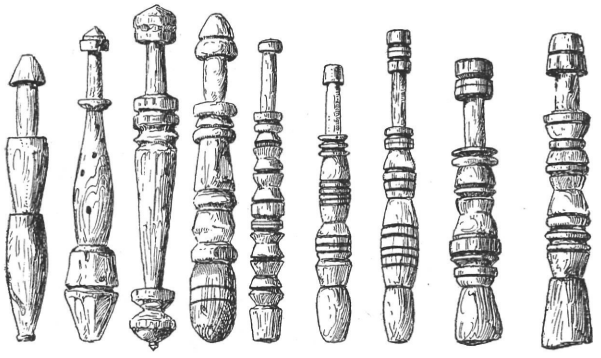

17 18 19 20 21 22 23 24 25

kihasasodik. Fodra szinte brutális formákkal bír, de megegyezik lényegében az előbbiével. A test kúpalakú, alul befelé faragva, de szabálytalanul. A testen vonaldísz elmosódott maradványai.

16. sz. Igen szép körtealakú fácska. Gombja a 13-ik számúéval egyező. Nyaka felfelé keskenyül, tehát kúpos. Fodra megegyezik az 1. számúéval, de két bemetszés által három részre bomlik. A test kihasasodása alul szintén három bemetszéssel van díszítve.

A következő sorozatban már gazdagabb formákkal látjuk ékeskedni az eddig síma testet (nyelet) is.

17. sz. Régi, esztergályozott. Gombja csonka kúp. Nyaka hengeres. Teste két részre oszlik. Ezek közül a felső csúcsával lefelé fordított csonka kúp, az alsó orsószerű.

18. sz. Részben esztergályozott, részben poligonálisan faragott. Gombja fent négyzetes gúla, mely egy keskeny négyzetes hasábon áll s ez egy korongon nyert elhelyezést. A nyak kúpszerű, felfelé vékonyodva. A fodor egyszerű korong, alul lefelé fordított lapos kúppal a testhez (nyélhez) kapcsolva. A test orsószerűen hasasodik ki, majd ismét egy ferde taggal kapcsolódva kiszélesedik poligonális

csonka gúlává s egy bemetszett választó motivum után ismét keskenynyé van faragva.

19. sz. Régi, faragott. Vaskos formákkal. A hatalmas gomb hengerszerű, középen faragással bemetszegetve. Rajta lapos kúp. A nyak is kúpszerű, felfelé keskenyedve. Fodra nincs, hanem a teste van e helyett díszítve a nyaknál úgy, hogy a dísz teljesen helyettesíti a fodrot. Ez a megoldás a következőkben is ugyan így fordul elő, mint látni fogjuk. Egyébként a testnek ez a fodorszerű díszítése tulajdonképen egy középen bemetszéssel kettévágott henger, mely kettős élben találkozó negativ thorussal (trochilos) van a testhez kapcsolva. Ezalatt a test kúpszerűen keskenyedik alófelé, de legalul ismét egy gombja van, mely két korongból áll, melyek két csúcsával egymásba tolt kúp által függnek össze s alul $^1/_3$ gömbön egy kis korong és kúp hegyesedik.

Innen kezdve most már aztán a csipkeverőfák megtartják hengerszerűségüket és igen változatos, de sokszor ismétlődő, karaktereszti kus, esztergályozott formák-

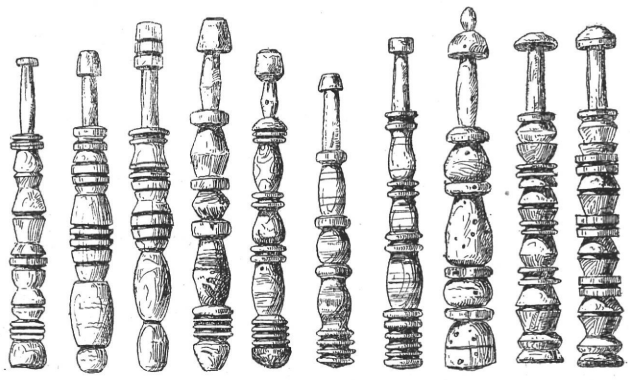

26 27 28 29 30 31 32 33 34 35

kal vannak díszítve. A testről a fodor elmarad ugyan, de a hengeres test mindenkor úgy van díszítve, hogy a fodor hiányát észre se vehetjük s a czélt, a nyakra felgombolyított fonal megszilárdítását, mégis teljes mértékben elérjük.

20. sz. Testének tömege magában véve hengeres, mely azonban nem zárja ki, hogy kúpokkal ne legyen díszítve a test (nyél). A fejgomb egy kúp, mely alatt kiszélesedő gyűrű áll. A nyak a közepen kihasasodik. A test aztán felülről lefelé haladva, a következő motivumokat sorakoztatja: két gyűrű között két igen lecsonkított kúp, egymással alaplapjukkal összetéve, ezalatt egy nagyobb kúp következik ismét, csonkított csúcsa felfelé fordítva. Majd két szélesebb gyűrű között az első motivumot látjuk ismétlődni, de sokkal nagyobb méretben s végül alul lekerekített és ferdén kapcsolt hengertag fejezi be a fácska formáit, melynek oldalán két bemélyített sáv képezi a díszítést.

21. sz. Lapos, korong-alakú fejgombja és hengeres nyaka van. Teste trochilussal elválasztott kettős gyűrűvel van legfelül a nyaknál díszítve. Ezalatt egy mélyített sávval osztott kettős, alaplapjaikkal egybefordított csonka kúp, majd ugyanez, de csúcsaikkal egybetolt két csonka kúp kétszer egymás után. Ezalatt

két korong, az alsó vésett sávos, alattuk pedig ismét kétszer ismétlődik az előbbi motivum s végül egy hengeres tag zárja az egészet.

22. sz. Fejgombja megközelíti a hengerest. Nyaka szintén hengeres. A fodor helyén hármas korongot látunk, ezalatt pedig új motivum következik, melyet leginkább hordóhoz hasonlíthatunk, középen öt bevésett sávval díszítve. A hordóalakú motivum után aláfelé két vésett sávos henger következik egy csonka kúppal kapcsolva, a kapcsolás helyén megismétlődik a bevésett sáv. Ezután kettős, alaplapjukkal egybefordító csonka kúp és egy síma, hordóalakú motivum következik végezetül.

23. sz. Fejgombja, háromszor ismétlődő korong trochilusokkal kapcsolva, a középsőn bevésett sáv. A nyak itt is hengeres. A fodor helyén kettős hengertagot látunk trochilusokkal választva, az alsón vésett sávot. Ezután egymás alatt háromszor ismétlődik meg a hordóalakú motivum és pedig ezek közül a legfelsőn

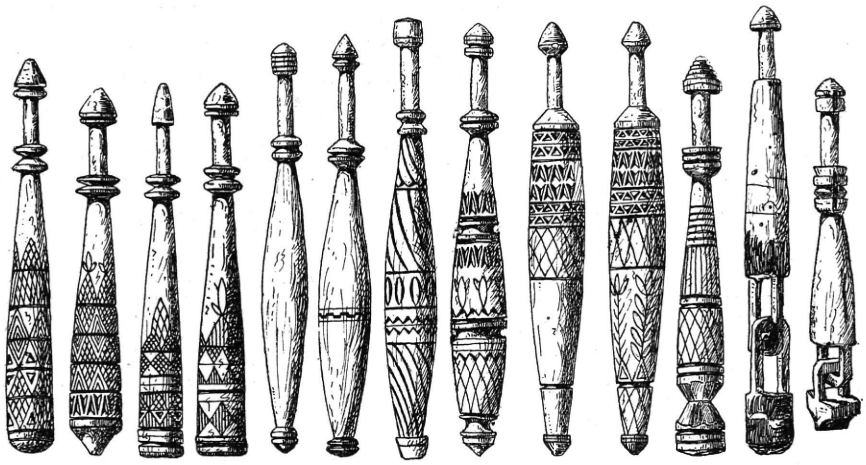

36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48

középen egy trochilussáv és alatta két kisebb vésett sáv, a középsőn öt sáv, kettő felül, három alább nyert elhelyezést. A legalsón pedig nincs dísz. Az síma. De egy bevésett sávval választódik el a középsőtől.

24. sz. Vaskos formák. Gombja kettős korong, egy befelé haránt motivummal kapcsolva. Az alsó sávos. A nyak vastag és hengeres. A fodor helyén kettős korong, élesen metsződő kettős haránttaggal kapcsolva. Alatta hordóalakú dísz, melynek közepén korong, mély vágású élben találkozó kettős harántmetszésekkel úgy fent, mint alant. Ezután csúcsával felfelé fordult csonka kúp, majd vaskos hengertag és befelé vágódó kapcsolásokkal ellátott korong következik. Azután ismét hengertag egy chimation és végül felfelé keskenyülő csonka kúp fejezi be a gazdag sort.

25. sz. Gombja csonka kúp, felfelé vékonyodva, középen egy vésett sávval. A nyak vaskos és hengeres. A test legfölül koronggal és lefelé fordított csonka kúppal, majd kisebb koronggal van díszítve. Ezek alatt a hordómotivum következik két erős bemetszéssel élénkítve, majd felfelé fordított csonka kúp, gyűrű és

kettős korong, trochilusokkal kapcsolva. Végül két csonka kúp, melyek körül a felső lefelé, az alsó és szélesebb felfelé fordított. Alul a letompítása szabálytalan.

A *26. sz.* csipkeverőfácskának igen finom, korongalakú fejgombja van és karcsú, de kihasasodó nyaka. A fodor helyén kettős korong, trochillussal választva, az alsón vésett sáv. Ezalatt egy új alakzat, a lent legömbölyített, de felfelé keskenyedő edényalak látható. Majd a kettős, csúcsával egybenyomott csonka kúp ismétlődik meg kétszer egymás után, élesen bemetszett haránttagokkal kapcsolva. Hengertag, gömbrészlet és felfelé forduló csonka kúp következik ezekután sorba. Végül hármas korong, fent és lent csonka kúpokkal díszítve.

27. sz. Csatlakozik a 22. és 23. számúakhoz, amennyiben testén a hármas hordómotivumot látjuk egymás alatt, melyek közül a felsőn három vésett sáv, a középsőn pedig négy látható. Az alsó síma, de alatta még egy gomb is szerepel. (Alsó gomb.) A fodor motivuma már ismert. A nyak hengeres. Fejgombja felül sapkaalakú, de teteje vízszintes síkkal van letompítva.

28. sz. Előbbinek egy további változata. A fejgombja tulajdonképen hosszúkás henger, rajta két bevésett harántsáv. Nyaka hengeres. A fodor helyén ismét trochilussal választott kettős korongot látunk, mely alatt a hármas hordómotivum következik, de a legfelső ezek közül, melyen két erős trochilus és két vékonyan bemetszett sáv van, egy hajlással kapcsolódik a fölötte levő koronghoz. A középső hordóalakú motivumon három vésett sávot látunk. A legalsó pedig itt is síma és alatta alsó gomb gyanánt hengertag szerepel, mely fönt hosszabb csonka kúppal, alul pedig egy alig észrevehető, lefelé álló csonka kúppal van díszítve, illetőleg kapcsolva.

A *29. sz.* verőfácskának a választó sávok nélkülözése új jelleget ad. Fejgombja sima és nem egyéb, mint felfelé keskenyülő csonka kúp. A fodor helyén erőteljes korongot látunk, harántkapcsolásokkal úgy felül, mint alul. Azután kétszer ismétlődik a kettős kúp, köröttük egy ugyanolyan motivum, de tömzsibb, alul és felül koronggal. Majd gyűrű, hármas korong és lefelé forduló csonka kúp sorakozik egymás alá. Valamennyi trochilusokkal választva.

30. sz. Fejgombja felfelé keskenyülő csonka kúp, alul haránkapcsolással, fent egy keskeny koronggal tagolva. A nyak megegyezik az előbbi csipkeverőfácskáéval, de vaskosabb. A fodor helyén gömbrészletet és kettős korongot látunk trochilus kapcsolásokkal. Majd hordómotivum, kettős korong és új motivumul ismét egy körtealakú tag szerepel. Ezalatt kettős korong és a hordómotivum ismétlődik, befejezésül pedig négyes korong és félgömb.

31. sz. A már ismert korong, gyűrű és hordómotivumokból áll, avval az érdekességgel, hogy a legalsó hordómotivum fent is, lent is hajlatokkal van kapcsolva. A zárómotivum négyes korong, lapos kúppal díszítve.

32. sz. Fejgombja korong. Nyaka felfelé keskenyülő kúpszerű alakzat. Teste fent kettős koronggal van díszítve, melyet a szokásos trochilus köt. Azután egy kehelyalakú új motivum következik, fent két, lent egy karczolt sávval díszítve. majd kétszer egymás alatt a hajlatokkal kötött hordómotivum kettős gyűrűvel választva s alul hat gyűrű, mindannyi trochilussal kötve.

33. sz. Vaskosabb fácska. Fejgombja szabálytalan félgömb, hegyes gombbal. Nyaka orsóalakú. Nehézkes formái a már ismert henger- és kúprészletekből vannak sorakoztatva és korongokkal élénkítve.

34. és 35. sz. Gazdag tagoltságuk az eddig előfordult formák többszöri ismétléséből áll.

A következő sorozatban lassan elenyésznek az esztergályozott formák, melyek eddig úgyszólván magukban szerepeltek s az orsóformájú fácskák sima felületét most már az író- és kupásvéső díszíti nem kevésbbé értékes módon. Némelyik fácskára a fodor ismét visszatér.

36. sz. Fejgombja, nyaka és fodra már ismert formákból áll. Felfelé keskenyülő tagozatlan testén az íróvéső viszi a legnagyobb szerepet, míg a kupásvésővel csak kis háromszögű mélyedések vannak kiverve. Végződése alul gömbölyded.

37. sz. Nagyjában a forma ugyanaz, csakhogy lent kúpalakú. Az íróvéső leveles növényi díszt is ad már s a kupásvéső a legalsó díszítménysorban igen csinos ékalakú nyílas díszítménysorban szerepel.

A 38. és 39. számoknál az íróvéső változatos, de tisztán geometrikus vonaljátékának igen szép példáit láthatjuk.

40. sz. Tisztán orsójellegű. Törzse teljesen sima, alul díszített gombokban végződve. Egyebekben a nyak, a fodor és a felső gomb már ismert elemeket tartalmaz.

41. sz. Ugyanaz, de törzsének közepén beégetett geometrikus szalagdísz van. Alsó gombja kettős korong, a felső hegyes kúp.

A következő négy (*42—45. sz.*) csipkeverőfácska e nemben a legszebbeknek mondható. Ezek közül a 42. számú csavaros díszítményeivel, a 43-ik számú három erős trochilusával és a 45-ik számú leveles virágaival tünik fel. A 44-ik számú nincs befejezve. Faragása abba maradt valami okból.

46. sz. Szorosan csatlakozik a 36—39-ik számok alatt tárgyalt fácskákhoz, úgy forma, mint díszítés tekintetében, de alsó részén a faragókés poligonális csonkagúlákat metszett bele igen erőteljesen, melyek csúcsaikkal egymásba vannak tolva.

A 47. sz. egy faág tulajdonképen és még a faháncsa is rajta maradt alsórészén és a kosárkán. Itt látjuk először megjelenni a csüngő motivumot. Az ilyen típusoknál a törzsből alul egy fogó nyúlik le s ebbe kapaszkodik a kosárka füle. Természetes, hogy egy darab fából vannak ezek is faragva. A kosárka itt igen egyszerű alakú és elég primitivnek mondható, dísze nem más, mint a fahánesba bemetszett egyetlen vágás ismétlése köröskörül, de váltakozva, egyik felfelé másik lefelé áll.

48. sz. Törzse kúpalakú. Fodra igen gazdag. Kosárkája nagyjában háromoldalú hasáb, melynek egyik éle lefelé fordulva a kosárka fenékrészét adja.

Novák József Lajos.

Czigány-kincsek.

(Első közlemény.)

Érdekes nép ez a közöttünk ide-oda kóborló s még letelepedett állapotában is többnyire a miéinktől nagyon elütő szokásoknak hódoló czigány. Látjuk őket, a mint falvainkon, városainkon átvonulnak, a mint piszkos, füstös szekereikkel itt-ott meg-megállva sátrat ütnek, látjuk falvaink és városaink szélére a czigánysorokban, czigoniákban olyképen megtelepedve, mintha mindennap el kellene onnan költözködniök, el kellene onnan futniok. Látjuk, de nem nézzük, csak inkább eltekintünk felettük, sőt nagy részben idegenkedünk is tőlük. Annak a nagy idegenkedésnek is lehet valamely része abban, hogy ez a nép még most oly távol esik tőlünk, mintha ezer meg ezer mértföld választana el bennünket. Az igaz, nem is éppen könnyű dolog hozzájuk férkőzni s szokásaikat tanulmányozni, mert szerfölött bizalmatlanok, az idegennel szemben nagyon zárkózottak. Mindenkiben ellenséget vagy üldözőt gyanítanak. Kiválóan titkolják vagyoni állapotukat s nagyon bajos arra vonatkozóan felvilágosítást szerezni, hogy van-e családi kincsük. Talán nincs is olyan karaván, a melynek szekérládáiban a sok holmi, ringy-rongy között valamely ősi ereklye, családi kincs, kedves és éppen azért erősen féltve őrizett ékszer nem akadna. Ezek a czigány-kincsek túlnyomóan régi ezüstneműek. Használatukra nagyon ritkán, inkább csak valamely örvendetes családi esemény alkalmával kerül a sor. Ezekhez a családi kincsekhez nagy szeretettel ragaszkodnak, azok egyes darabjaihoz nemcsak mondák, hanem babonás hagyományok is fűződnek. Igen természetes tehát, hogy az ily kincsektől, azok egy-egy darabjától is csak éppen az elkerülhetetlen, a legvégső szükségben válnak meg. Az utóbbi időben a czivilizáczió mind szűkebbre szorítja a vándorczigányok jövedelmi forrásait, azért mind gyakrabban fordul elő az a szomorú körülmény, hogy családi kincseiktől meg kell válniok. Ilyen esetben is előbb csak zálogba teszik. Ismerek oly vándorczigány kincseket, melyek már 8—10 év óta zálogban vannak és a czigányok évről-évre pontosan fizetik a kamatokat, de kedves kincseiktől megválni nem akarnak. Mindig biztatja őket a remény, hogy ismét oly körülmények közé juthatnak, mikor azt a hagyományaik által megszentelt tárgyat kiválthatják. Előfordul azonban bár ritkán az is, hogy messzi távolban kóborló karaván évek során át nem ad magáról életjelt, valamely körülmény folytán a karaván teljesen szétbomlott. Ilyenkor kerül eladásra egy-egy czigány-kincs. Ily körülmények közt szerezhettem meg én is néhány darabot gyüjteményem számára.

A mint már említettem is, a czigány-kincsek csaknem mind ezüstneműek, mert a czigány az érczek közül leginkább az ezüstöt kedveli. Ezek között legértékesebb darabok a nagy ezüstpoharak, az ú. n. *vajda-poharak*. Minden czigány családfőnek vágyai netovábbja, hogy családi kincstárát ezüstneműekkel, de kiválóan egy jókora nagy ezüstpohárral gazdagíthassa. Minél nagyobb és minél nehezebb az ily pohár, annál nagyobb utána a

tisztesség is, mert a czigányoknál, kiválóan a vándorczigányoknál az ingatlanokat — a takarékpénztári könyvet — és más vagyont is az ily ezüst kincsek pótolják.

Régebben, mig gyakran kerültek eladásra a régi nemesi ezüstpoharak, kiválóan Erdélyben nagy előszeretettel keresték és vásárolták meg a czigányok az ily régi ezüstpoharakat.

Divatban volt azonban régebben is a *mondvacsináltatott* vajdapoharak beszerzése. A mondvacsináltatott ezüstpoharak, ha nem is oly művészi kivitelűek és nem is oly szépek, mint a régi nemesi poharak, de a czigányok előtt nem kevéssé, sőt talán még becsesebbek, mert az azokra vésett képek a czigányok életéből, az egyes vajdák vagy családfők történetéből vett jeleneteket tüntetnek fel. Az ily képek a mondvacsinált czigány-poharak ethnographiai becsét is emelik.

1. á.

A fényképben bemutatott öt ezüstpohár közül az 1. sz. a legnagyobb, ilyen mondvacsinált vajda-pohár. Magassága 26 cm, alól 11, felül 15 cm átmérőjű, jó vastag (6 mm) falú nehéz pohár. Külsejét két medaillonszerű kép és a felett körbenmenően ismét egy képsorozat díszíti. A fényképben feltüntetett oldalon látható, a mint a sátra előtt törökösen gugoló czigány-vajda a vajda-poharat jobbjával magasra emeli, nyujtott baljában pedig valamely görbe tárgyat, talán éppen az általa készített sarlót fogja. A sátor oszlopának derekán üst lóg és az oszlop tetejéről egy madár tekint alá a vajdára. Az üst is és a madár is a vajda jelvényei sorába tartozhatnak. Lehetnek ezek oly jelvények, melyektől a néhai vajda valamelyik melléknevét kapta. Ugyanis a czigányoknál az egyesek a rendes nevükön kívül a foglalkozásuk vagy valamely tulajdonságuk után nyert jelzőt is viselnek. Ha például a jelen esetben a vajdát gyorsaságáért a madár jelző megillette, a czigányok őt maguk között a *csirikló* (madár) vagy valamely más madár nevén ismerték és emlegették. A kép a vajdát díszruhájában örökítette meg. Baloldalra lelógó nagy kucsmát, magyarcsizmát visel; prémes dolmányán a nagy ezüstgombok pompáznak, sőt tarisznyájának szíja is ily gombokkal van ékesítve. Lábánál ott van bevésve a tulajdon neve is: *Nothi*. A képet babérkoszorú kereteli. A koszorút összefogó szalagon felül a sugározó nap, alól a tele hold képe van. A nap és holdnak is lehet itt valamely jelentősége! A pohár tulsó oldalán lévő kép hasonló. A különbség mindössze csak annyi, hogy az azon feltüntetett képen az arcz keskenyebb és haja göndörebb. Az oszloptetőről alátekintő madár itt pávához hasonlít. Az alá az arczkép alá ez a név van vésve: *Marchus*.

Ezeknél érdekesebb a pohár peremén körben futó kép. (2. á.) Miután ebből a fénykép csak egy kis részletet tüntet fel, bemutatom ezt a czigány történetből vett jelenetet rajzban. Bár a kép nem valami művészi munka, de eredetisége és ritka volta miatt az ethnographus megbecsüli.

A kép elején erdővel borított völgy felől egy domb tövénél két felfegyverkezett csendőrt látunk egy nagy fenyőfa felé haladni. A fán túl, sziklák tövében hajadonfővel halad egy férfi, vállán nagy botot czipel.

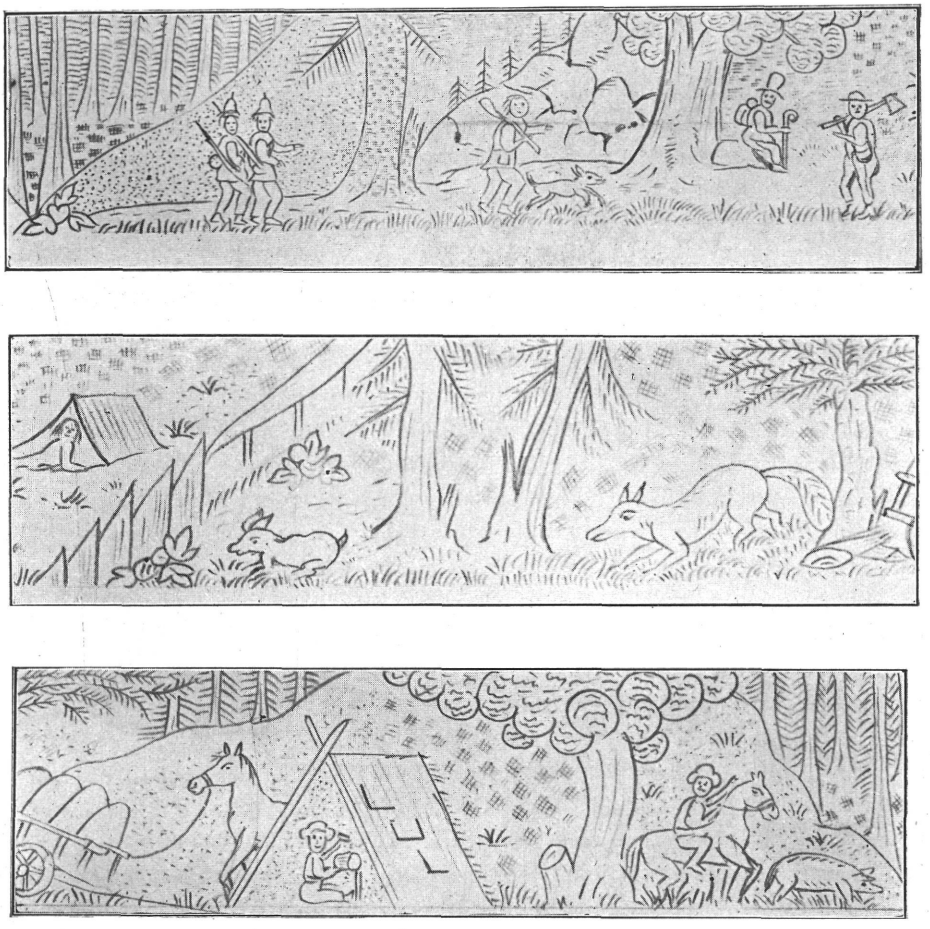

2. á.

Előtte megy a kutyája egy vastag törzsű lombos fa felé, melynek tulsó oldalánál, közel a fa tövéhez vándorlegény ül magas tetejű kalappal. Hátán van a batyuja, jobb kezében a kampós botja. Vele átellenben a csendőrök felé egy favágó jön, tarisznyája a bal, fejszéje a jobb vállán látható. A favágótól nem messze, füves domb oldalán nyitott czigánysátor ajtajában egy férfi hever. A sátor közelében deszkakerités, deszkáiból öt szál függélyesen áll, felül hegyesre vannak lecsapva. A kerités tulsó tövében nagy fodros levelű növények diszlenek, azok között lakmározik egy nyúl, melyre

két fenyőn túl egy fűzfa tövéből leselkedve közeledik egy róka. A fűzfa alatt fahasábok jelzik, hogy ott lakás és tűzhely következik. A fűzfán túl ott áll a czigány vászonernyős szekere és ahhoz kötve a lova is. Ott látjuk a foltos ponyvával fedett czigánysátrat, melyben a földön ülve üstöt kovácsol a czigány. A sátoron túl nagy lombos fa által elválasztott füves területen lóháton, maga előtt disznót is hajtva igyekezik az erdővel borított völgy fenyői felé egy másik czigány. Talán ez az, a kit a két csendőr keres?

Lerajzoltam és leírtam ezt a képet, de értelmét nem magyarázhatom. Hasztalanul mutattam ezt meg már több czigánynak; a kép értelmére felvilágosítást tőlük nem kaphattam. Valószínűnek tartják, hogy a kép a *Nothi* életéből van véve és valószínűnek tartják azt is, hogy a poharat Nothi, ki ezelőtt mintegy fél száz évvel híres czigány volt, csináltatta. Erdődi nevű

3. á.

4. á.

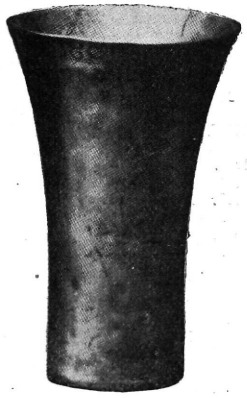

5. á.

kolozsvári ezüstműves volt az a nevezetes mester, kinél a czigányok a mondvacsináltatott ily poharaik egy részét készítették. A poharat csináltató czigány elbeszélte Erdődinek, mit szeretne ő a pohár oldalán megörökíttetni. Erdődi talán lerajzolta és miután a rajzzal a czigány meg volt elégedve, megcsinálták az alkut és Erdődi a szerint készítette a díszpoharat. Ilyen és éppen Erdődi által készített mondvacsinált vajda-pohár ez is.

A 3. á. bemutatott pohár már nem tartozik a mondvacsinált poharak sorába. Ez egy művészibb kivitelű oly díszpohár, melyet az illető vajda valamely ötvöstől mint kész művet vásárolt meg. Három részt különböztethetünk meg e 23 cm magas szép tárgyon. A talpat, a felett a csinosan kidomborodó aljat és az ebből ízlésesen 17 cm magasan kiemelkedő felső részt. Vésett és részben domború virágokkal, stilizált díszítményekkel, ámorkákkal a pohár egyik oldala csaknem el van borítva. Ezek a díszítmények egy kidomborodó cartouche körül csoportosulnak vagyis onnan indulnak szét. Alján a

mesterjegyből a 800 szám és F. W. betűk láthatók. A talp belső részének szélén körben utólagosan ez van bekarczolva: KASTIRI LAKTS PETRÓ A 1861. Nem jöhettem még nyomára, hogy ki volt ez a Lakts Petró, de valószínűen nagy erejű vagy szilárd jellemű czigány lehetett, ki ily tulajdonsága folytán érdemelte meg a *kastiri* jelzőt, mely szó czigányul aczélt jelent. Meglehet tévedek, mert nem a tulajdonságára, hanem a mesterségére vonatkozott ez a mellékneve és azért kapta azt, mert jó kovács volt és kitünő tűzütő aczélokat tudott készíteni. Az aczélkészítés jól jövedelmezhetett, mert íme a vajdának egy pompás ezüstpohár beszerzésére is jutott abból.

Becses, szép kincs a 4. számmal jelzett ezüstpohár is. Ez a 19 cm magas s felül 98 mm átmérőjű ízléses, csinos karcsú tárgy valószínűen a XVI-ik század végén valamely előkelő család számára készült. Hogy mikor került a vándorczigányok kincsei közé, azt biztosan megállapitani nem lehet. A hagyomány szerint már száz évnél is hosszabb ideig szolgált mint vajdapohár, a mikor bekövetkezett az a körülmény, hogy az elszegényedett és felbomlásnak indult karaván előbb zálogba tette s miután kiváltani avagy a zálogot megújítani nem tudta, az eladásra került tárgyat én vásároltam meg és igy került az ezelőtt úgy tiz évvel az én gyüjteményembe. Őszintén szólva, engem nem annyira az vonzott ehhez a pohárhoz, mert vajdapohár volt, mint inkább a poháron lévő diszitmények vonták magukra figyelmemet. A pohár felső részét stilizált és aranyozott domború diszitmények körítik. A pohár aljának azon részén, mely talpul szolgál, egy ügyes kivitelű kép domborodik. Ezen a képen két vén csonka fa a területet megfelezve, elosztja. Az egyik oldalán az egyik csonka fától a másikig ugrik egy szarvas; a másik oldalon a szarvas után rohanva szalad egy kutya. A kép művészi kivitelű, megaranyozott vert mű. Kiválóan az állatok megfeszitett erejét tudta a hajdani ötvösművész kitünően feltüntetni. A pohár fenekén a mesterjegyből a korona és az alatt az egyik betű: a G látható; a második betű, valószínűen H részben elkopott. A koronáról következtetem, hogy ezt az értékes tárgyat valószínűen egy brassói ötvös készitette.

Mint népismei szempontból figyelemre méltót emlitem meg, hogy a pohárfenék 5 cm magas és 63 mm átmérőjű ürege egy külön kis poharat képez. Ezt a borospohár nagyságú részt asszonyok poharának nevezték. A mint értesültem, az asszonyok a vajda-pohárból nem ihatnak, mert az a nagy tisztesség nem czigánynénak való. Néha a nagy családi ünnepeken azonban a vajda vagy a családfő kiváló kegyképen a vajda-pohár alján lévő ilyen mélyedésből juttatott bort az arra érdemes asszonyoknak is.

Továbbá erre a pohárra vonatkozóan meg kell emlitenem, hogy a czigányok a poháron lévő jelenetet egy hajdani vajdájokkal hozták összeköttetésbe. A hagyomány szerint olyan bűvös erejű vadászkutyája volt annak a régi vajdának, a melyik nem is annyira futott, mint inkább repült a vad után és csak úgy fogta el a szarvast, őzet, nyulat stb., hogy egy sem menekülhetett előle, de egyszer egy szarvast elhibázott és az elugrott előle. E miatt a hirtelen haragú vajda dühében a bűvös kutyát lelőtte.

Ezt a hirtelen tettét azonban annyira megbánta, hogy hű és kedves állatja elpusztulása feletti szomorúságában rövid idő mulva ő is elpusztult. A czigányok szerint ezt a bűvös kutyát tünteti fel a poháron lévő domború kép.

Az 5. számmal jelzett vajda-pohár is egy igen érdekes darab. Becsét emeli az a körülmény, hogy származási ideje biztosan megállapítható. Ez a duplafalú pohár finom ezüstből készült. Magassága 18 cm, alól 71 és felül 108 mm átmérőjű. Ízléses alakja az előbb ismertetett poháréhoz hasonlít. Díszítve nincsen. Felső szélén két vonal közé foglalva 8 cm magasságú betűkkel ez van bevésve:

FOLTHOTHI ❋ PETER ❋ ANNO ❋ EZER 1601 ❋

Készítési ideje tehát 1601-re, hazánk egyik legsiralmasabb évére esik. Mint a felirat is igazolja, eredetileg ez a nemes Folthothi családé volt. Hogy mikor került a vándorczigányok kezére, azt ki nem deríthettem. Állítólag száz évnél is régebb időkig volt az ő tulajdonukban. Az edény talpán annyi a különböző időkben rákarczolt különféle jel és betű, hogy azok ott ma egy oly összevisszaságot képeznek, melyből semmit se lehet megérteni. Mesterjegye is elkopott. Az én gyüjteményembe 1908-ban jutott és pedig ezt is a már fennebb említett körülmények során vásárolhattam meg.

6. á.

A 6. számmal jelzett vajda-pohár kiválóan alakjánál fogva érdekes és nevezetes darab. Egy tátott szájjal felfelé hajló harcsát ábrázol. Ez a harcsa egész művészi alakítási tárgy s büszke is reá a *Restás* czigány család. A 27 cm magas díszpohár fogantyuját vagyis fülét a hal szépen vissza kunkorodó farka képezi. Talapzatául egy oly félgömb szolgál, melynek felületét hínárt utánozó hálózattal borította el az ügyes ötvös. Részletesebben nem szükséges leírnom, mert elég hűen tünteti fel ezt a ritka tárgyat a kép. A pohár talpán felismerhető a mesterjegy: egy virág — talán tulipán — és N. V. betűk. Ehhez a zálogban lévő pohárhoz még ma is oly czigány család ragaszkodik, kik 1848 óta félig-meddig már letelepedtek. Le vannak telepedve, de a mint mondom; csak félig-meddig. Ugyanis a hajdan tó és ma mocsáros rét szélein, Pusztaszentmárton mellett abban a düledező rongyos kis putriban, mely lakásukul szolgálna, csak ritkán — inkább csak télen — tartozkodnak, hónapokon át szerte kóborolva vándorolnak most is ide-oda az országban. Régebben, a mikor a szentmártoni tó még nem volt lecsapolva, a Restás czigány család halászattal is foglalkozott. Híres halászok voltak és azt most is emlegetik. Valami vonatkozás lehet ez ősi foglalkozás és vajda-poharuk között!

Téglás István.

Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei.

(Negyedik közlemény.)

Öntözőberendezések.

Belső-Ázsia földművelése túlnyomó részben öntözésen alapul, a mennyiben a gabonatermelésre alkalmas területek olyan szárazak, hogy azokon öntözés nélkül nem terem semmi. A Tárim-medencze nyugati részét övező magas hegységekben igen hirtelen az átmenet a száraz síkság és a nedves szubalpin területek között. Kásgár környéke, tehát a Tárim-medencze legintenzivebb kultúrájú vidéke öntözés nélkül lősz-steppe, kavics- és homoksivatagok egymással váltakozó foltjaiból állana. A lősz-steppe öntözéssel kitünő termőfölddé változik át, a kavics- és homoksivatag terméketlen marad mindig. Így keletkeztek a Tárim-medencze nyugati részében az oázisok kisebb-nagyobb üde zöld foltjai a sárgásszürke sivatagban s ezzel az az óriási ellentét, mely minden utazót meglep. Az oázisok egyszerre megszünnek ott, a hol a hegységek egymásba folyó óriási törmelékkúpjai kezdődnek. Ezeken a folyó gyakran változtatja medrét, a száraz időszakban pedig gyorsan kiszárad, mert a kavicsok rengeteg vizet nyelnek el. Ilyenkor a folyók vize csak a törmelékkúpok aljában lép ki. A hegység belsejében találunk még elvétve apró oázisokat a szélesebb folyó-terraszokon, addig a magasságig, a mig a hegyoldalakon nem terem meg a fű, tehát a steppe határain belül. Öntözés nélkül még itt a hegység belsejében 2500—2800 méter magasságban sem terem a gabona, nem él meg a gyümölcsfa. A hol pedig véget ér a steppe, kezdődnek az első nyári mezők, ott már a lombos fák és gabona felső határánál is vagyunk. A steppét hirtelen szubalpin övezet váltja fel, a pusztai füveket fenyvesek. A szubalpin öv is nagyon keskeny, a klima gyorsan hűvösödik a hegység belseje felé, fél napi út után már a fenyvesek felső határát érjük.

A hol a szubalpin-övezetben a völgy annyira kiszélesedik, hogy a terület alkalmas földmivelésre, ott öntözés nélküli földmivelés keletkezhet. Ilyen helyekre telepednek le az orosz gyarmatosok.

A Tárim-medencze öntözéssel művelt vagy művelhető területét általában túlnagyra becsülik. A sivatagban nagyon mérsékelt területre szorítkoznak csak az oázisok termőföldjei még Kásgár vidékén is. Nem szabad azt hinni, hogy valaha „Kásgárból az Aral-tóig a fülemile egyik ágról a másikra szálhatott".[1] Még ha nem is volna közbül a teljesen fátlan Alai-hegyláncz, Kásgártól 40 km-nyire megszakad már az oázis és az így is volt mindig, mert ott már kopár, sziklás hegység kezdődik.

Tagadhatatlan, hogy a turkesztáni öntözésberendezések aránylag kezdetleges kultúrájú nép munkái. Olyan művek, melyeket nem egységes tervezet szerint készítettek, hanem lassankint tapadt egyik szál a másikhoz, a főcsatornák lassankint szélesültek, mélyebbek lettek, mig több vizet hordhattak. Éppen ezért az nem mérnöki munka, hanem a nép esze, találékonysága, ügyessége van benne. Nagyon megérdemelné, hogy magyar ethnografusok tüzetesen foglalkozzanak a belső-ázsiai

[1] Györke. A turkesztáni öntözésekről. Földr. Közl. 1908. p. 232.

öntözésberendezésekkel. Azt hiszem hamar rájönnének, hogy a historikusok és nem historikusok ellovagolt képzelőtehetsége hamis nyomon jár, a mikor az öntözőcsatornákat a népvándorlások okaival hozza összefüggésbe, ellenben igen érdekes és háládatos tanulmányi anyagot találnának, a melyben benne van egy kultúrára termett nép minden törekvése.

Az öntözőberendezések tanulmányozását azonban nem lehet más tanulmányokkal összekötni. Az egymaga egész embert kíván. Az én szerény adatgyüjtéseim még csak hozzávetőlegesen sem elégségesek ahhoz, hogy valamelyes képet nyerjünk a turkesztáni nép munkájának leghatalmasabbjáról. Szórványos adatok ezek csupán. Az orosz kormány újabban felméreti pontosan az orosz-turkesztáni öntözőberendezéseket. Az egyes kutatók feladata a művet keletkezésében vizsgálni. Ma is új és új földecskék csatlakoznak az öntözött területekhez a nagy öntözőberendezések szélein. Nézetem szerint ott végezhet az ethnografus legeredményesebb

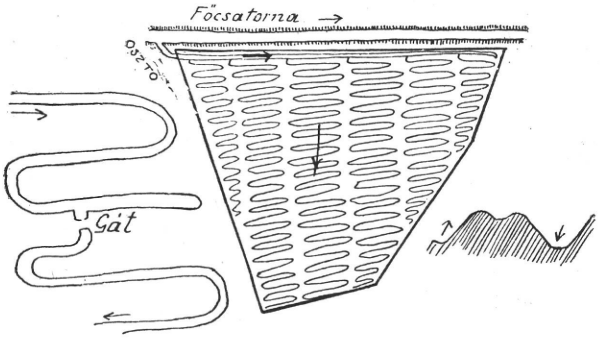

62. ábra. Lejtős tábla öntözésének módja.
(Középen a búzatábla kb. 1 : 6000, balról az öntözőcsatornák elhelyezésének ábrája és jobbról azok keresztmetszete kb. 1 : 100 arányban.)

munkát, a hol új „aryk"-ok épülnek most. A szárt földművelő, úgy láttam, nem sokat tud a nagy öntözőberendezésekhez. Ő csak engedélyt kér, hogy a nagy aryk levezető csatornáin lefolyó vizet felhasználhassa. Ha lett volna időm, igen érdekes megfigyelést tehettem volna a „végeken". Kásgár vidékén ma a nép gyarapszik, terjed. Néhány évtized békessége meghozta áldásait. A gazdátlan vizeket mindig jobban csatornákba szorítják. A kirgizek is kezdenek már érdeklődni a földművelés iránt, mióta látják lenn a síkon a békességes gyarapodást. Sok új öntözőberendezés készül a hegységből kilépő kisebb folyók körül.

Megfigyeléseimet nem csoportosítva, hanem időrendben mondom el.

Mindjárt utam elején Andisán város környékén figyeltem meg az első ilyen munkát.

A már felszántott és megboronált földbe április 16-án kapálták az apró *aryk*-okat egymástól körülbelül 1 m. távolságban. Az „arykozás" számtalan alakban történik. Egészen más az a laposabb és más a lejtős földeken. Andisán vidékén a szántóföldeket kisebb 1000—2000 m²-nyi mezőkre osztják, ha nagyon lejtős a föld, még kisebbekre is. A vizet osztó csatornát ennek a mezőnek legmagasabb részére helyezik s abból az *osztás* kisebb, össze-vissza kanyarodó arykokkal történik. Az osztás módját a mezőcske alakja és lejtésének foka szabja meg.

A 62. ábra egy típusos példáját mutatja az osztás e módjának. A kis búzatábla kb. 1100 m² terjedelmű. A lejtés nagyobb foka miatt az aryk-szerpentinákat sűrűn elgátolják, hogy így a leeresztett víz pusztítását megakadályozzák. Mikor az arykokat kapálják, a köztük felhantolt földszalagokon czéltudatosan gyengén homorodó kis barázdát hagynak, ebbe vetik a magot. Fergana-ban levezető csatornákat ritkán készítenek, mert a vízzel takarékosan bánnak. Ki-ki csak annyi vizet ereszt a földjére, a mennyit az elnyel.

A 63. ábra kevésbbé meredek vagy egészen nivellált táblák öntözővizének elosztási módját mutatja. Ebben sok a változatosság és eredetiség. Látszik, hogy a jókedvű szárt még szórakozik is munka közben azzal, hogy arykjaival mindenféle rajzokat ír földjébe. Persze a legtöbbször a tapasztalat vezeti a helyes elosztásra szártjainkat, a tőle birtokolt tábla alakja, lejtése és a szükségelt víz mennyisége szerint.

Az egyes arykokat legtöbbször 100—120 cm-nyire helyezik egymástól. Az általánosan ismeretes faekével szántják fel a földet, a gabonaföldeket szárazon, a

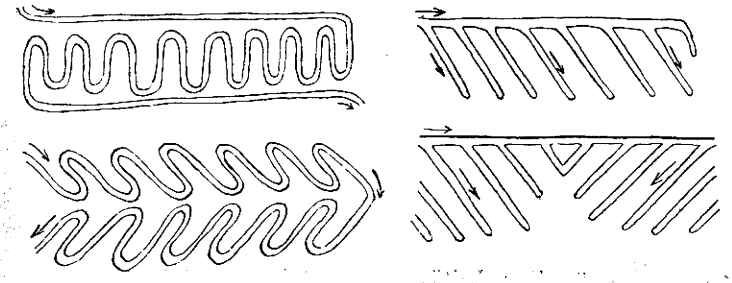

63. ábra. Vízszintes táblák vízosztási módjai.

rizsföldeket pedig már víztől elborított állapotban. Azután megkapálják az arykokat, de a kész csatornákba még aznap beleeresztenek kevés vizet, mely azokat konzerválja.

A lőszös talaj ezután hamar kiszárad és az árkokban kemény kéreg keletkezik, mely az öntözésberendezést a széltől megóvja.

Az öntözésberendezések elhelyezésében nyilvánul meg talán legjobban a keleti-török népek szellemessége és leleményessége. Látunk néha több táblát árkok szélén, egyes kiszögellő sarkokat, a hova csak nagy munkával lehet vizet juttatni, de a szorgalmas szárt nép nem sajnál semmi munkát.

A 64. ábrán bemutatott csatornázást az Andisán-ból Oss-ba vezető postaút mentén láttam a Sár-Khán-száj folyó alámosott partja felett. A nagyobb csatornák itt is magas vezetésűek vagyis feltöltés tetején folynak. A síkságon a főcsatornák lehetően egyenes irányban épültek, hogy minél nagyobb esést kaphassanak, lejtőkön viszont kanyarulatokkal mérséklik a sebességet. A felsankolódás gyakran nagy kárt okoz, de ott, a hol a dombvidékből folyik a víz a síkságra, ott viszont segítségére van a szártnak, mert a felsankolódás iszapját felhasználhatja mindig a csatorna szintjének emelésére s így beljebb szállíthatja a vizet a síkságra.

A főcsatorna kivezetésének jó példáját láttam Oss város déli végénél. Itt az Ak-bura folyó lép ki a Fergana síkságra; Oss város azon a helyen épült, a

hol vizének főcsatornákba elosztása történik. A város, helyesebben a vár rendesen a vízelosztás helyének közelében van. Hiszen az egész lakosság első érdeke a csatornák körül csoportosul s ismeretes, hogy az ellenségnek Belső-Ázsiában mindig az volt évezredek óta az első gondja, hogy a vízosztókat szétrombolja.

Az Ak-bura folyó Oss felett széles mederben, változatos terraszok között folyik. Az első főcsatornát, mely az Ak-bura és Talduk folyók közötti terjedelmes prae-pleistocén terraszokat van hivatva öntözni, már jó magasan, Kungur-jázi falunál kellett a folyóból kivezetni. Az Oss-tól keletre emelkedő 80—100 m magas kavicsdombok oldalain a legmagasabb csatorna már közvetlen a tető alatt vezet. Itt a folyómederig már három csatorna halad egymás felett a domboldalon. A folyó balpartján elterülő 20 m magas terraszon Oss orosz városa épült fel az utolsó évtizedekben, itt már teljesen öntözött területek vannak. Ezt a vidéket az 5. ábrán közölt vázlat mutatja.

A most említett helyen, tehát az új város déli végén épült karaván-szeráj alatt egyszerre két főcsatorna kivezetését láthatjuk. (65. ábra.) Az egyik főcsatornát *kettéosztás* útján vezetik ki. Az Ak-

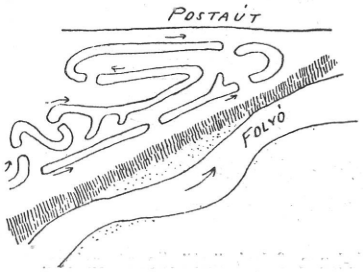

64. ábra. Öntözés befejezése kiékelődő sarkon.

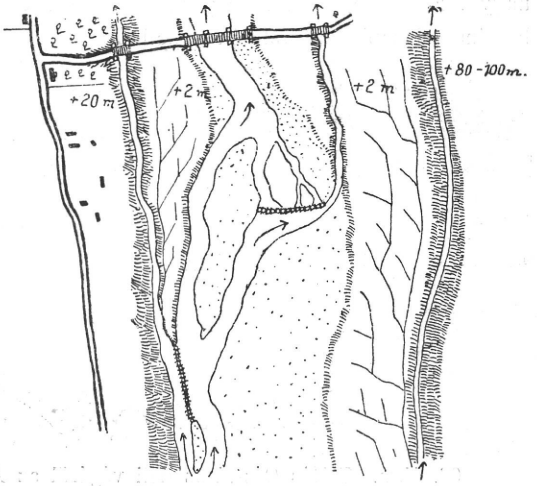

65. ábra. Főcsatorna kivezetése Oss-város mellett. Mérték kb. 1 : 20,000.

bura folyó medrében egy kis szigetet jól felhasználhattak erre a czélre. A sziget mellett kettéoszlott folyó egyik ágát már nem engedik a másikkal újra egyesülni, hanem kavicstömbökből és rőzséből összetákolt gát segítségével felvezetik a körülbelül 2 m magas első terraszra s onnan rögtön tovább gyenge eséssel továbbhaladtak a 20 m magas második terrasz oldalában is. Az orosz város alsó részében ez a csatorna már feljut a 20 m-es terrasz tetejére.

Ugyanezen a helyen a folyó jobb partjára is kivezetnek egy főcsatornát, de ezt már *duzzasztó* útján. A kettéosztó gáthoz hasonló módon épült ez a duzzasztó mű is, a mely, mint az előbbi is, egy körülbelül 2 m széles csatornában perczenként legalább 100 m^3 vizet szolgáltat a földekre.

A keleti oldalon itt már négy „aryk“ (= csatorna) halad egymás felett $+2$, $+20$, $+50$, $+80$—90 m magasságban.

Valamennyi párhuzamosan a folyó völgyében halad még s a legfelső is éppen e hely közelében jut fel a fedélterrasz tetejére s onnan már rögtön derékszög alatt elhagyja a völgyet, hogy a lőszszel fedett kavicssíkon üde életet varázsoljon.

A domboldalon járva régi csatornák maradványaira is akadunk. A mostani csatornát szinte mindenütt egyformán körülbelül 2 méterrel magasabban találjuk meg, a felsankolódott régi csatorna felett. Oss városától keletre már apró önálló öntözőberendezéseket találunk csak. Széles, óriási kiterjedésű kavicsterraszok húzódnak erre, melyekre az öntözőcsatornákat felvezetni nehéz. A terraszok kavicsait alig egy méternyi vastagságban borítja a lősz, az is megszakadozva, foltokban. Az öntözőcsatornát kavicsban nem lehet vezetni, mert vize elszikkad. Mad, Akdsar, Izma, Bar-Kimbat, Raimbaj, Kursab apró oázisok a kavicssivatagban, többnyire félnomád kirgizek téli szállásai. Szárt földművelők csak Kursab-ban vannak.

Kursab-tól délre az Irdik-völgyben szintén kirgizek művelnek kisebb területeket. Itt is magasabbra helyezett főcsatornákat láttam, rendesen körülbelül egy méternyire a régi elhagyott csatorna felett.

Özgön mezővárosnak (bazára van) öntözőberendezését többször láttam, de nagy terjedelme miatt nem járhattam be egészen. A Gyázi és Kara-darja közötti hatalmas lőszplateau tetején vezetik a főcsatornákat a Karakuldsa folyóból. Több-

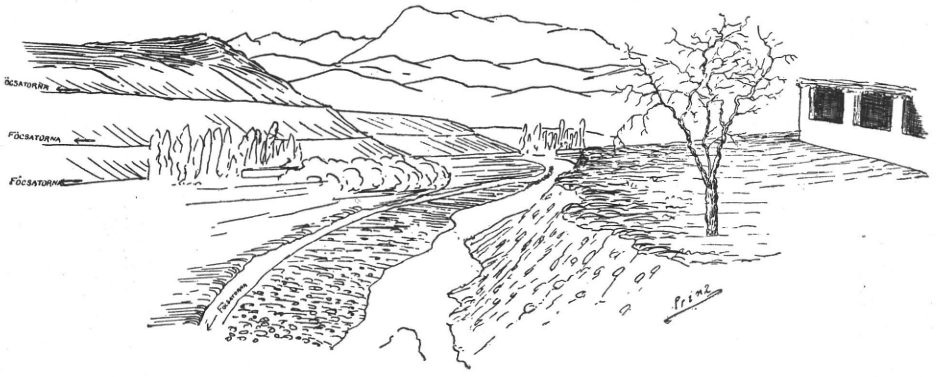

66. ábra. Kilátás Oss-város déli végéről az Ak-bura folyó öntözőcsatornáira.

ször újra kellett már építeniök, mert az erős esés következtében a bővízű csatorna gyorsan medret ás magának, azt mélyíti, úgy hogy rövid idő mulva már nem szolgáltat vizet a magasabban fekvő területek számára. A lőszplateau tele van 15—20 méter mély elhagyott sikátorokkal, melyeket az öntözőcsatornák készítettek.

A Tárim-medencze északi peremén a Tiensán déli előhegyeit majdnem egészen betemeti a magasabb hegylánczokból származó törmelék. Ennek következtében az egyes hegylánczok között földművelésre alkalmas lapos, széles völgyek keletkeztek. Északon, a míg a törmelék sok száz méter vastagságú, a legnagyobb folyók vize is elszikkad, ez a víz azután alant a felszínre lép. Ilyen helyen keletkezett Argu-oázis. A művelt területet közel 40 km²-re becsültem. Argu-oázis főcsatornájának kivezetését a Tangitár-folyóból a 67. ábrán mutatom be.

A Tangitár-folyó a Tangitár-mázár mellett lép ki a kavicsokból. 16 kilométernyire délre keresztül tör egy keskeny meredek sziklás hegylánczot. E hegyláncz szurdokában van az argui főcsatorna feje. A szártok „szúbasi"-nak, vízfőnek nevezik az ilyen helyet. A szurdok előtt mintegy 160 méter hosszú duzzasztógátat

építettek a szokott módon. Nevezetesen czölöpöket vertek a mederbe, azokat összefonták fűzfavesszővel és betemették lehető öregszemű kavicsokkal és kőtömbökkel. A duzzasztógát természetesen nem állja a vizet kifogástalanul, mert a fűzfafonaton és kavicsokon keresztülszivárog, de az átlag 70—80 cm mély folyó vizét mégis ölnyi magasra felduzzasztja. (1909 június 3.) A felduzzasztott víz a keleti oldalra szorul és befolyik a főcsatornába ugyanolyan módon, mint az ossi főcsatornák egyikébe. Így történik mindenütt. A mi felkeltette érdeklődésemet, az a tekintélyes zsilip és védőgát volt a főcsatorna kivezetésének helyénél, mert ilyet még Turkesztánban sohasem láttam. Nyilván ezek árvízvédelmi intézkedések. Tavaszi hóolvadás idején rengeteg víz zúdulhat le a Tienshán déli lejtőjéről, ilyenkor az argui duzzasztógát könnyen katasztrófát okozhat. Ezért építettek az arguiak a főcsatorna fejénél zsilipet, hogy nyilását elzárhassák. De szükség volt a védőgátra is, mert a duzzasztógát mögött torlódó víz még így is kitörhetett volna. A zsilip erős faczölöpökből készült körülbelül egy méternyi távolságban, mélyen beásva a földbe,

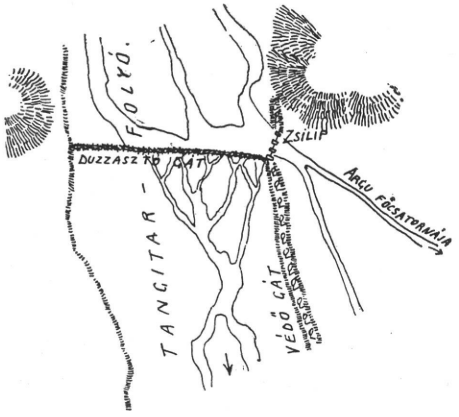

67. ábra. Argu-oázis csatornafejének térképvázlata. Mérték kb. 1 : 6000.

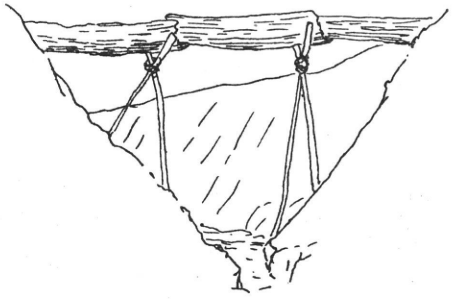

68. ábra. Csatorna-átvezetés Beskerem-faluban.

azonkívül megerősítve támasztó gerendával. A czölöpök párosával voltak. Néhány lépésnyire hevertek rendbe rakva más gerendák, ezeket árvízkor a czölöpök közé rakják. A védőgát nemcsak kavicsokból, kőtömbökből összerakott halmaz, hanem sárral jól megtapasztott állandó 4 méter széles építmény, melyet beültettek fűzfával, bokorral véges végig. A főcsatornából mindjárt kivezetése után egy nagyobb csatorna nyílik, mely szabályozóul szolgál. A zsilipet ugyanis csak az árvíz elleni védekezésre használják, de nem szabályozzák vele a főcsatorna vízmennyiségét. A szárt földműves, a mit lehet azt a kapájával végzi. A szabályozó csatornába vezeti le a főcsatorna felesleges vizét.

A vékony lőszréteggel borított kavicsos, különben terméketlen talajon Argu valóságos paradicsom most. Június elején a rizsföldek mind vízzel voltak borítva, a gabona pedig ragyogó zöld színű pázsitot alkotott.

Másnap az Altyn-artiss oázis főcsatornáinak kivezetését láttam, de ez távolról sem olyan érdekes mű, mint az argui. A kivezetés osztással történik, mert

duzzasztásra az egész oázis alacsony fekvése miatt nincsen szükség. Az osztógátakhoz elegendő volt kavicsok összehordása.

Kásgár közelében Beskerem faluban láttam még néhány művet, melyet érdemesnek gondolok a felemlítésre. Két csatorna egymást keresztezésének érdekes példáját mutatja a 68. ábra. Turkesztánban nagyon gyakori eset az, hogy egy magasabb fekvésű csatornát hídon vezetnek keresztül az alacsonyabb fekvésűn. A beskeremi csatorna hídjának különösen primitiv szerkezete azonban szembetünő. Három kivájt fatörzset fektettek egymásba s alul villaalakúan helyezett rúdakkal támasztották meg azokat.

Kivájt fatörzset gyakran használnak a csatornák építésénél más czélra is. Ugyancsak Beskerem faluban láttam, hogy a magasan fekvő főcsatornából kivájt fatörzsben vezetik le a vizet az osztóba. A 69. ábra vázlatos rajzán is látszik, hogy a főcsatorna egy széles feltöltés tetején van. A feltöltést maga a főcsatorna vize végezte, mert körülötte kiásott gödröt, a honnan a földet vehették volna, nem láttam. Messziről pedig nem szoktak földet hozni, a több kilométer hosszú

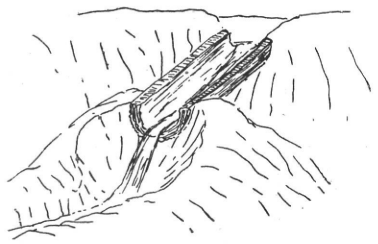

69. ábra. Vízlevezetés magasan fekvő főcsatornából.

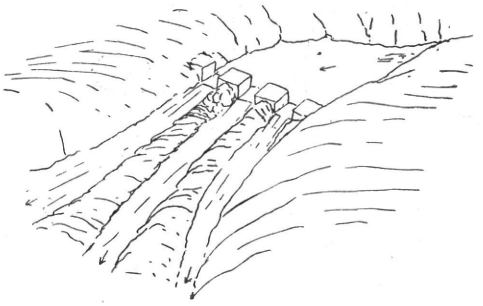

70. ábra. Víz-ontó gerenda.

töltéshez sok ezer kordé föld kellene, annyi munkát a kevés terület meg sem érdemel. A főcsatorna azonban minden évben felsankolódik, olyankor kitisztítják s a kapával kiásott földet a partjára helyezik. De csak akkor, ha veszedelmes a kiöntése. Így a főcsatorna minden évben néhány hüvelyknyivel magasabbra kerül. Faeresz nélkül a főcsatornából kivezetett víz is kárt okozna. A 69. ábrán láthatjuk, hogy az eresz alatt egész kis domb épült a víz hordalékjából a cső megtámasztására, a lecsurgó víz pedig éppen olyan katlant vés bele, mint a milyeneket minden vízesés alatt láthatunk.

A főcsatorna osztásának érdekes példáját mutatja a 70. ábra. A fogazott fatörzset a főcsatornába keresztbe fektetik. A fogak mögött osztó gátakat helyeznek el. Ezt a módszert többnyire a főcsatornák befejezéseül használják olyankor, ha az egész vizet felhasználják s levezető csatornára szükség nincsen, vagy pedig, ha a főcsatorna olyan magasan fekszik, hogy malmokat hajthat. De láttam ilyen fogazott gerendát olyan helyen is, a hol csak az volt a célja, hogy a folyás sebességét mérsékelje. A víz iszapja az ilyen helyeken lecsapódik.

Igen érdekes csatornaépítésnek voltam tanuja a Kásgári Alpokban. Az Ulugart-völgy kijáratánál a folyó széles, kavicsos mederben magas terraszok között

folyik. A terraszok egyközüen a folyó medrével meglehetősen erős esésűek, körülbelül 5%. Az ulugarti félnomád kirgizek a terraszok tetején akartak öntözőberendezést létesíteni, de sehogysem tudták a meredek falu terraszokra a vizet felvezetni. Ezért Opalból hozattak egy aryk-akszakált, a csatornaépítésben jártas embert, a ki mérnökre valló ügyességgel oldotta meg a kérdést. Az Ulugart-völgy sziklafalai alatt, a törmelékkúpok tetején vezette a csatornát a terrasz faláig. A terrasz falához érve abba alagutat ásott. A kavicsterrasz tetején vastag lősz van s addig fel tudta hozni a vizet. A lőszben könnyű alagutat ásni s miután majdnem vízszintesen ásta az alagutat, csakhamar felszínre került az erősen lejtő terrasz tetejére. Ennek az alagútnak hossza mintegy 300 méter volt.

Ugyancsak ügyesen háritanak el más akadályokat is. Hegyes vidéken gyakran megtörténik, hogy a hegyoldalban vezetett főcsatornának útját állja egy kisebb patak vagy száraz debrő, de a melyben esős időben rohanó víz van. Az Atojnok-völgy alsó részében (Kásgári Alpok) láttam, hogy ilyen debrőket úgy dolgoznak meg, hogy a csatornát beássák a debrőbe, a tetejére pedig gerendákból védő födelet tákolnak össze, melyen a vad víz lerohan s alatta nyugodtan csörgedezik a csatorna vize.

Még nagyobb ügyességre vall az olyan csatorna vezetése, melynek útját állja egy függőleges sziklafal. Ilyen esetet ugyancsak a Kásgári-Alpokban az Aigart-völgyben láttam. Valóságos fecskefészekalakú építményt tapasztottak ott a sziklafalra, alig néhány hosszú gerendával támasztották meg azt alulról, a többi szinte lógott a falakon. A csatorna összetákolásából következik, hogy ezer résen keresztül csurog belőle a víz, de azért fele még is eljut rendeltetési helyére.

Jangihisszár város közelében a Szagan-darja csatornavezetékje már a nagyobb szabású művek egyike. A Szagan-darja széles medre legalább tíz méter magas terraszok között van, egy főcsatornát az egyik terraszról a másikra ebben a magasságban vezetnek át.

Jangihisszár és Kásgár között homokdünék és paradicsomkertek váltakoznak. Víz van itt bőven. Éppen a legforróbb nyár idején van a legtöbb víz, mert a glecserek akkor öntik a magas hegységben legjobban. A homoksivatagot is könnyen termékenynyé lehet itt tenni, mert a víz roppant sok iszapot hord. A vele megöntözött homok néhány év alatt termőtalajjá változik. Gyapcsan-bazártól délre Aral faluban egy hatalmas főcsatornát ugyanolyan módon osztanak, mint a 70. ábrán látható. Itt persze nem egyetlen gerendából áll az osztó, hanem egész építményből, de utóbbinak azért ugyanolyan alakja van.

Hatalmas, de már elpusztult csatorna-alagútnak maradványait láttam a Toyun-völgyben a Tesiktas-karaul közelében. Ez már a sziklába van faragva s nagyon régi. Mindenesetre felhívom erre a Kásgária régi kulturájával foglalkozóknak figyelmét.

A Tárim-medencze északi peremén, Maralbasi és Ucs-Turfan között fele úton van Kelpin-oázis. A mint a Kerme-hegyláncz szurdokából kilép a folyó, osztócsatornákkal rögtön szétszedik vizét. A mig a főcsatornák erős esésűek, tömérdek malmot hajtanak, lenn a síkon pedig a rizsföldekre kerülnek. Az osztás módját az „Utazásaim Belső-Ázsiában" című könyvem 310. lapjához mellékelt fénynyomatú tábla egyik képén elég jól lehet látni. A kavicsos folyómeder anyagából raknak össze hosszanti gátakat s azokkal osztják szét a vizet.

Dr. Prinz Gyula.

IRODALOM.

Zoltai Lajos: *A Hortobágy.* A legnagyobb magyar puszta ismertető leírása térképpel és 23 szöveg-képpel. Debreczen, 1911. 1—64. l.

Ama nagyszámú idegenek, kik évről-évre olyan nagy kedvteléssel keresik fel a délibábos Hortobágy-pusztát, régóta nagy hiányát érezték már egy becsületes kalauznak, mely őket a rövid, röpke és legtöbbször hiányos helyszíni magyarázatoknál bővebben is informálja a messze idegenben egyedül híres magyar pusztáról. Eltekintve az eddig megjelent eredménytelen kísérletektől, *Zoltai* e hiányt legnagyobbrészt pótolta könyvében. Egy lendületes előszó után, mely *Szávay Gyula* költői tollát dicséri, rövid földtani és fizikai földrajzi fejtegetést ad, hogy azután a puszta életét és történetét írja le, bár a mű terjedelméhez mérten nagy vonásokban, de közvetlen szemlélet, tapasztalás és kutatás útján. Szakavatott tollal fejtegeti a puszta pásztorainak életmódját s kesereg a régi, de minden ízében ősi magyar erkölcsök és hagyományok gyors és nyomtalan pusztulásán. A számadó és bajtársai gyári árúkkal ékesítik magukat és kunyhóik tájékát. A *„nyájkondás"* noteszkönyvbe írja fel jószágállományát, nem pedig *„görbebot"*-jára rója fel a maga ősi, különleges vonásaival. Minden pusztul, rohamosan tünik el a puszta délibábos tereiről, csak a *„talyigás"*, az *„árvatőzeg"* és a *„vasaló"* daczol még az enyészettel.

Nem kevésbé tanulságos e könyv az idegennek a puszta, törzsgulya, cziframénes stb. történeti ismertetésével, a puszta igazán értékes történeti vázlatával, régészeti nyomaival. Egy pár hortobágyi verset is közöl, melyek közé nagyon kívánatos lett volna felvenni akár a „Hortobágyi pusztán fú a szél...", akár az „Én vagyok a hortobágyi gulyás..." kezdetű dalt. A Hortobágy bibliografiája, menetrend, vendéglői árak közlése zárják be a minden ízében sikerült kalauzt, melynek értékét csak emeli a hozzá mellékelt alapos térkép, mely minden idegen kirándulóra nézve rendkívül értékes alkotás.

Zoltai találékonysága nem feledkezett meg stílszerű fényképekről és ügyes rajzokról, melyek amateur kezének ügyességét, elméjének rátermettségét, szivének önzetlen lelkesedését a puszta, annak népélete és régészete iránt fennen dicsérik.

A minden ízében sikerült kalauz elérte czélját. Rövid, de szépen megírt érdekes tartalma, olcsó ára (1 kor.) miatt minden kirándulónak melegen ajánlható.

Ecsedi dr.

Peasant art in Austria and Hungary. (Ausztria és Magyarország népművészete.) *The Studio* special number, autumn 1911. X × 54 o. 24 színes és 101 kétoldalú fekete táblán összesen 816 ábrával. London-Paris-New-York. 8⁰ lex.

Ausztria és Magyarország népművészete az angol *Studio*-vállalat kiadásában megjelent népművészeti monografiáknak második. Az első, 1910-ben megjelent kötet Svédország, a Lappföld és Izland népművészetét mutatja be.

Ez alkalommal az elválaszthatatlan kettős monarkia került össze egy kötetbe és mi sem természetesebb, mint hogy a magyar fél a rövidebbet húzta. A mi a munkának a két államra eső terjedelmét illeti, az körülbelül a kvóta arányában van szétosztva. És ez bizony mostoha elbánás. Az osztrák félnek 73 tábla jutott 570 ábrával, a magyarnak 28 tábla 246 képpel.

Az egész munkának a szervezője *Miss A. S. Levetus*, a *Studio* Bécsben székelő osztrák-magyar levelezője, a ki a munka bevezető részét Ausztria czímmel írta. Benyomásairól, az egyes népek sajátosságairól számol be, a melyeket a tartományokban keresztülkasul tett utazásaiban szerzett. Körülbelül ugyanezt írja meg a második fejezetben, melynek czíme *Ausztria népművészete, Dr. M. Haberlandt*, a bécsi osztrák néprajzi múzeum lelkes igazgatója, természetesen a legnagyobb alapossággal, a néprajzi viszonyok, a kölcsönhatások teljes ismeretével. Alkalmasabb munkatársat, mint az osztrák néprajzi múzeum megteremtőjét és nagyra fejlesztőjét, az *Österreichische Volkskunst* szerzőjét, nem is

lehetett volna találni. Meglátszik ez a képanyag összeállításán és elrendezésén is, a mely az egyes koronatartományok egymásutánjában, *Bosznia-Herczegovinára is kiterjedve,* minden népfajtát a maga kézügyessége sajátosságában, az egyes vidékek speciális művészeti modorában mutat be.

Másképpen állunk a munka magyar részével. Az anyag a következő csoportokra oszlik: *Magyar népművészet, szászok és oláhok Erdélyben, Horvátország és Szlavónia.* Ez a felosztás hiányos és értelmetlen, hiszen a tótok, rutének, szerbek egyszerűen kimaradtak, a legnagyobb baj pedig az, hogy a magyar rész egyáltalában nem ad teljes képet a magyar népművészetről. Ezt a fejezetet *Körösfői Kriesch Aladár* írta. Bizonyára nagy és sok jóakarattal, de Kalotaszeg és Toroczkó különös előszeretetével. A Dunántúlt még felkarolja valahogyan, a matyókról is megemlékezik, de az Alföldről, a magyarság szívéről nem sok szó esik. Elmondja nagyon szépen és színes nyelven a magyarok eredetét-honfoglalását és elterjedését az országban, azután felosztja a magyar népművészet terü, letét három részre: a Dunántúlra, az Alföldre és Erdélyre és ezeknek a vidékeknek, jobban mondva csak egyes kiragadott részeiknek, leirja a népét, házát, ruházatát s egynémely szokását. Ismétlem, hogy az Alföldet, a melyen pedig annyi ősiség, annyi nemzeti vonás van, teljességgel elhanyagolja. A csikóssal és a fokossal el van intézve az Alföld. A pásztoréletet, különösen annak primitiv és még is oly hangulatos épitményeit, a szél- és egyéb malmokat, az alföldi keramikát, az épitkezést, a ruházatot teljesen negligálja. A subát és szűrt, a magyarság legsajátosabb ruhadarabjait, amelyek úgy szabásukra, mint díszitésükre teljesen önállóak, semmihez ezen a világon nincsen közük, könnyelműen elintézi, a subát egyetlen egy képpel egy féloldalon — jász zöldselyem hímzéses suba, amelynek gyönyörű kivarrását a fekete nyomáson sejteni sem lehet — továbbá egy borsodi és egy hajdui szűrt két-két felvételben, a melyeknek hüvelykujjnyi reprodukcziói ugyancsak keveset sejtetnek. Hát a televirágos egri szűrt, a nagygallérú veszprémi szűrt miért rejtették el a világ elől? Ezeknek, meg aztán a színekben dúslakodó matyó viseletnek s a nem éppen hátrábbálló sárközi viseletnek kellett volna színes táblákat szánni. Ehelyett a szorosabb értelemben vett Magyarországra egyetlen egy színes tábla jutott, az is sokácz és három főkötőhímzést ábrázol. Az aláirásból azonban ennek sokácz volta nem tűnik ki és ez annál furcsább, mert a tábla fején, mint minden képes oldalon, ott van: *Hungary.* Úgy hogy nem csak az angolok és más külföldiek, de idehaza is nagyon sokan azt fogják hinni, hogy magyar főkötőkkel van dolguk. A sárközi filigrán fehérhímzésű fátyoloknak 21 ábra jutott, Mezőkövesdnek pedig két főkötő, egy pár faragott guzsaly lehetetlen reprodukczióban, egy férfiing, egy párnahaj- és egy kötényhimzés, mind fekete nyomásban, amelyen a sötét színek összefolytak. Ilyen aránytalanságokkal találkozunk a képanyag szétosztásában. Van egy csomó tót hímzés, a melyekről egy szóval sincsen megemlítve, hogy tótok. S mivel ezek is a *Hungary* lapfelírás alatt szerepelnek, a közönség egész bátran magyaroknak veheti őket. A képaláírások között van ezeknél ilyen: *from comitat Gyetva* (660, 681/82), *from comitat Zölyom* (686), *from comitats Zölyom and Nágy-Szombat* (669, 670). Mulassunk-e ezen vagy bosszankodjunk? A magyar keramikát, Erdélytől eltekintve, a következő darabokon lehet megismerni: egy sgraffitónak jelzett tolnamegyei tányér (586), a mi természetesen nem igaz, egy valódi sgraffitó-tányér (587) az eredet megnevezése nélkül, a mely pedig erdélyi, azután egy czéhkorsó (616) *from the Danube District* (?) és egy pozsonymegyei ónfedeles kancsó (617), a melyik persze tót. Ez a négy darab mutatja be, Erdélytől eltekintve, Magyarország keramikáját. De térjünk át egy másik tárgycsoportra, a fonás-szövés szerszámaira, a melyek mindenféle népünknél, faragással, festéssel, ólmozással, spanyolozással ékesek. És ebből a még nagyon gyakori és gyönyörű díszitésű anyagból meg kell elégednünk a következőkkel: a már megemlített három mezőkövesdi guzsalylyal, (megjegyzem, hogy hovávalóságuk egy szóval sincsen feltüntetve), egy tolnamegyei rokkával, két kalotaszegi mángorlófával és egy vetélővel.

Erdély egyes vidékei és fajnépei, eltekintve a szászoktól, a következő elbánásban részesültek: Kalotaszeg és Toroczkó szerepel 16 fekete és 4 színes táblával, a legtöbben számos ábrával. (Közben megemlítem, hogy a kalotaszegi varrottasnak egy régi,

csak részben kihímzett és különben az előrajzolást mutató példánya messze elkerült testvéreitől és mint *békésmegyei* darab lelhető fel a 655 sz. a. Az ördög nem alszik, hogy ennek a balesetnek éppen egy kalotaszegi varrottassal kellett megtörténnie.). — Szegény Székelyföldnek ellenben mi jutott? Egy utczarészlet és egyetlen egy nagy kapu képe, azután egy festett pad és azután semmi. Székely kiskapuk, faragott és festett guzsalyok, a gyönyörű mosósulykok, a még gyakori festett butor, hímzés, keramika, különösen a kályhák stb., úgy látszik, hogy a képanyag összeállítója előtt teljesen ismeretlenek. — Az erdélyi oláhság egy parasztházzal, falu-látképpel, egy férfit meg két asszonyt ábrázoló *Edvi-Illés*-féle kis aquarellel van kielégítve. Szőtteseikről, gazdag ősi jellegeket viselő kosztümjeikről, magukkészítette ékszereikről, művészi fafaragásaikról semmi. És ez legyen Erdély népművészetének a foglalatja. Utóvégre, ha valakinek az egyéniségét csak Kalotaszeg és Toroczkó uralja, az az illetőnek a magánügye, de ezt a meggyőződését, a melyet én különben tisztelek, egy világczég kiadásában megjelent munkában ráoktrojálni a nagyközönségre, minden egyebeket pedig akár a tapasztalat hiányából, akár felületességből elhallgatni, az a tőlünk idegen olvasóknak a félrevezetésére, a hozzáértőknek pedig semmibevevésére vezet.

A két utolsó fejezetet *szászok és oláhok Erdélyben* és *Horvátország és Szlavónia* czímen *Miss Levetus* írta. A népnek és művészeti megnyilvánulásainak rövid és kerekdeden megírt leírásai, természetesen itt-ott apró félreértésekkel és tévedésekkel.

Röviden még csak a magyar rész nomenklaturájáról akarok pár szót mondani. Ez is olyan dolog, a melyben *Miss Levetus* ártatlan, a kinek úgy is elég baja lehetett helyneveinkkel. De valakinek csak kellett lenni, a kinek kötelessége lett volna, hogy helyneveink helyesírására és a magyar helynevek használatára ügyeljen. Néhány kuriózumot már előbb megemlítettem. Van aztán még ilyen: *from Pécs Fünfkirchen* (662, 684/85), *Nágy-Szebin* (751), *Meeburg*, *Mühlbach*, *Broos* (47 o.) stb. A szász helynevek mindvégig csak német formájukban szerepelnek, a mi reánk, a kik elsősorban a magyar helynevekhez szoktunk, zavarólag hat, nemzeti szempontból pedig mulasztást jelent.

Mindezektől eltekintve, azonban örülhetünk annak, hogy népünk művészetéről egy nagy nemzet nyelvén és hozzájárulásával ilyen szép munka készülhetett. Ott az idegen földön a hézagokat és hiányokat úgy sem ismerik fel, a mi örömünkbe pedig legfeljebb kis üröm vegyül.

Dr. Beluleszko Sándor.

Szláv lapszemle.

Этнографическое Обозрѣніе. Годъ XXII. Кн. LXXXIV—LXXXVII. Москва. 1910.

A moszkvai egyetemmel kapcsolatos császári természettudományi, anthropologiai és ethnographiai társulat néprajzi folyóirata, az Etnograficseszkoje Obozrjenije, 22-dik kötetében néhány, minket közelebbről is érdeklő dolgozatot találunk. Ilyen mindjárt az első kettős füzet legelső közleménye, *Bogoraz V. G.* tollából, a mely az éjszakkeleti Ázsia népeinél található *samánizmus* psychologiájával foglalkozik. Nagyon ügyesen összeállított összefoglaló 36 lapos tanulmány ez, a mely szerzőnek a csukcsokról írott könyvében (Publications of Jesup North Pacific Expedition. Vol. VII.) angol nyelven is megjelent. Fejtegetése szerint a samánizmus — amely a mandsu *szam* = fölindult, őrjöngő, felmagasztosult szóból ered — a vallási fejlődésnek egyik állomása, a mely az animizmusnak, mint a philosophiai fejlődés egyik fokozatának felel meg. Kitörő szenvedélyesség jellemzi ezt a nem normális idegzetű emberektől alkotott vallást, a melynek első formája úgyszólván családi jellegű volt s az asszonytól eredt. Hova-tovább azonban a férfi veszi át a szerepet, de ennél is megmarad a női eredet jegye: a samán asszonyos jellege, a melyet a couvade-hoz hasonlíthatunk. A samán szerepe négyféle: nagy vadászati ünnepeknél a vallási áldozat tartása, betegségek gyógyítása ráolvasásokkal, sőt villamossággal, bűvészeti trükkök bemutatása rendkívül ügyes hasbeszéd kíséretében és végül jóslás. A samán-ihlet, hivatás, előkészület, fokozatait külön-külön fejezetekben tárgyalja, a

melyeket a samánizmus esztétikája rekeszt be. — A következő czikket *Bartold* irja a Kaukazusban élő, mintegy 20.000 léleknyi török fajtájú kajtak népről, a kikről már Evlija Cselebi XVII. századbeli török utazó is megemlékezett. — *Vaszilyev V. N. a karagaszok néprajzáról* ad jól összeállított képet (46—75. l.). Nyelvükből következtetve a turk népek közé tartoznak, lakóhelyük az irkutszki gubernium alsóudinszki kerülete; önmagukat azonban Tuba néven nevezik, akárcsak a tomszki és jeniszei tatárok. — Nem kevésbbé fontos reánk nézve *Kuznecov S. K., Az utolsó harminc év ethnologiai eredményei a volgamenti finnek tanulmányozása alapján* czimű dolgozata, a melynek a mi kutatóink azért örvendhetnek, mivel az osztjákokra, vogulokra, votjákokra, cseremiszekre stb. vonatkozó irodalmat 1721-től kezdve a legújabb időkig 51+46, tehát 97 tétel alá foglaltan együtt adja. — *Kors T. E.* dolgozata, *A török népek nyelv szerint való osztályozása*, turkológusainkat fogja érdekelni. A török fajtájú népeket a legnyugatibb oszmántól a legkeletibb jakutokig menve földrajzi elhelyezkedésük szerint veszi sorra és huszonkét népet állapit meg. A Vegyes rovatban kirgiz és oszmán folklorisztikus apróságokat találunk. A második kettős füzet tartalma már kevésbbé érdekes reánk nézve; néhány apróságról mégis számot kell adnunk. *Baranov* közleménye a szimbirszki guberniumbeli mordva-erza nép lakodalmi szokásain kivül egy igen nevezetest ir le, t. i. az *eleven tűz ünnepét*. Ennek analógiáját Máramaros ruténjainál ismerjük, még pedig a tűzgerjesztés módjában. A mordvák ugyanis a földbe 2—3 ölnyi távolságban két czölöpöt ásnak le s ezek tetejét meglyukasztják, beléjük pedig egy-egy czöveket dugnak vizszintesen, a melynek végeit szurokkal bekenik; a czövek köré kötelet csavarnak. Néhány ember ebbe belekapaszkodva addig forgatja a czöveket, a mig ennek két vége meg nem melegszik és meg nem gyullad. Az igy gerjesztett tűzből nagy máglyát raknak s ennek üszkeiből, parázsából kiki hazavisz egy csomót a maga hideg tűzhelyére. A máramarosi rutén pásztorok a maguk hasonlóan elevennek mondott tüzét (*zsyva vatra*) az Értesitő 1909., 214. l. leirt módon kivül még egy más formában is tudják gerjeszteni. Karvastagságú és ugyanilyen hosszú czölöp két végét behasogatják és taplóval tűzködik tele. Vizszintesen beállitják két deszka közé s reáhurkolt kötél segitségével addig tartják mozgásban, mig a tapló meg nem gyullad. — *Gordlevszki V. A.* az oszmán népek köréből vett megfigyelései alapján a gyermekről közöl igen jó adatokat, *Gitinovaszova* pedig egy Murát Hadzsiról szóló avar legendát ismertet.

Mindkét füzet bő szakirodalmat is nyújt. *Sztripszky.*

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1911. év negyedik évnegyedében.

I. *Gyüjteménytárgy.* Az évnegyedi gyarapodás 1776 drb. Ebből vétel 1759, ajándék 17 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 553, szövés-fonási szerszám: 299, bútorzat: 43, konyhaeszköz: 59, pásztoréleti tárgy: 53, használati tárgy: 25, mezőgazdasági tárgy: 12, halászati tárgy: 8, vadászati tárgy: 5. kismesterségi tárgy: 10, keramikai tárgy: 175, kultusztárgy: 8, zenetárgy: 1, székely kapu: 1, fonogrammhenger: 79, dalszöveg és kóta: 1 köteg, térkép: 25, fénykép: 402 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Ivánka Ila, Palást; 4 fénykép. Spitzer Mór, Budapest; 1 gyalu, 1 kétrészre osztott mérő, 1 munkakés, 1 cserépcsengetyű, 1 kutyaörv, 1 pár tánczsarkantyú. Agobián és Adorján, Budapest; 1 perzsa férfi díszkabát. Hajnal Ignácz, Csacza; 1 fürészfoghajlító, 1 kocsiruddisz, 2 hímes tojás, 1 cseréppipa, 1 pipaszár.

E negyedévi szaporulatból 1683 hazai tárgygyal szemben 93 külföldről származik és pedig: Albániából 66, Perzsiából 1, Sziámból 1, a Kei-szigetekről 25 drb.

A hazai gyüjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Bácsbodrogra 5, Barsra 9, Beszterczenaszódra 3, Biharra 188, Borsodra 4, Csikre 89, Esztergomra 7, Gömörre 4, Hajdúra 2, Hevesre 102, Hontra 916, Jásznagykúnszolnokra 6, Kolozsra 9, Nógrádra 44, Nyitrára 5, Pestre 9, Pozsonyra 5, Somogyra 86, Sopronra 6, Szebenre 3, Szerémre 16, Tolnára 9, Tordaaranyosra 2, Trencsénre 8. Udvarhelyre 56, Vasra 12, Veszprémre 7, Zalára 58. Közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre 1, Magyarországra 4, az Osztrák határszélre 1 és ismeretlen származású 7 drb.

II. *Könyv.* A gyarapodás összesen 67 munka. Ebből vétel: 45 új, 14 folyó, ajándék: 1 új, csere: 7 folyó munka.

a) Ajándékozott: Dr. Viski Károly, Nagyszalonta, 1 új munkát.

b) Cserébe küldtek: a Finnisch-ugrische Forschungen szerk., Helsingfors, 1 folyó, az Anthrop. Gesellschaft, Wien, 1 folyó, a Museum für Völkerkunde, Hamburg, 1 folyó, a Matice Moravská, Brünn, 1 folyó, a Schweizer Landesmuseum, Zürich, 1 folyó, a Ferdinandeum, Innsbruck, 1 folyó, a Gelehrte Estnische Gesellschaft, Jurjew, 1 folyó munkát.

III. *Felszerelési tárgy.* 3 drb. vétel útján került az osztályba.

IV. *Végzett munkálatok.* A negyedév első része a magyar szaporulati anyag lebontásával és elraktározásával, úgyszintén az ideiglenesen kiállított nemzetközi anyag leszerelésével telt el. Utóbbi a Zichy Jenő gróf-féle régebbi gyűjteményeknek és az új, a székesfőváros által letétbe helyezett Zichy-gyüjteménynyel egy helyen való egyesítése által felszabadult helyre kerül. Mindezeknek a felállítása a tavaszi nyitásig fog elkészülni. Gyüjteményünk ebben a negyedévben is nagyértékű gyarapodást mutat. Eltekintve az esetről-esetre való vételektől, osztályunkba került végre az első székely galambbúgos nagykapu, az udvarhelymegyei Székelyfancsal községből. Fel is állítottuk már ezt a festett, faragott kaput, a mely kiállításunknak bizonyára egyik látványossága lesz. Különösen ki kell emelnem azonban azt a nagyértékű ajándékot, a melylyel dr. Ing. Karl Döhring úr, a ki német honpolgár, különben pedig a sziámi belügyminiszteriumban vezető mérnöki és építészi állást foglal el, önzetlenül gazdagította gyüjteményünket. Az ajándék túlnyomó részét sziámi régi értékes porczellán teszi, vannak azután lakkmunkák, kisebb háztartási tárgyak, kéziratok és műlapok. Döhring úr ezenfelül a jövőre kilátásba helyezett újabb kollekciókat, Annam, Sziám, Kambodja és Birma területéről.

Az osztály tisztviselői közül dr. Beluleszko Sándor segéd-őr, dr. Györffy István gyakornokkal együtt Udvarhelymegyében járt szept. 29-től okt. 6-ikáig, az előbb említett székelykapu és székely bútorok megszerzése végett. A M. N. Múzeum ismeretterjesztő előadásain az osztály tisztviselői közül hárman vettek részt és pedig: dr. Sztripszky Hiador, „A ráolvasás" dr. Beluleszko Sándor, „Ősi elemek a Retyezát vidéki oláhság néprajzában", dr. Mészáros Gyula, „A kisázsiai puszta" czímmel.

V. *Látogató.* 3595 személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei: a Teréz-intézet polg. leányiskolájának 70 növendéke, a Szász-féle iskola 80 növendéke, a VI. bajnok-utczai el. isk. III. fiúoszt. 80 növendéke, a székesfőv közs. polg. női ipariskola 33 növendéke, a VI. Lehel-utczai el. isk. III/*a* és IV/*b* oszt. 70 növendéke, a VII. Egressy-úti polg. fiúiskola 180 növendéke, a X. tisztviselőtelepi m. kir. áll. főgimnázium 50 növendéke.

(A gyüjtemény 1911. nov. 1-től zárva.)

Budapest, 1912. jan. 4.

Dr. Semayer Vilibáld
a M. N. Múz. népr. oszt. igazgatója.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia" legközelebbi füzetében.

Taggyüjtés. Rendkivül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság **művészi** kiállitású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállitásért járó 6 K díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV. Ferenczieк-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

I. kötet: *Strausz Adolf*, **Bolgár néphit.** Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, **Rovás és rovásirás.** Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, **Magyar népmese-typusok.** (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Főtitkár:

Solymossy Sándor dr.
(VII. Zugló-utcza 16. II.)

Titkár:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utcza 25., III.)

Pénztáros:

Kövecsesi Dancs Árpád
(II., Toldy Ferencz-utcza 50.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

Könyvtárnok:

Beluleszkó Sándor dr.
(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Barabás Samu
Barátosi Balogh Benedek
Bartók Béla
Bátky Zsigmond dr.
Binder Jenő
Borovszky Samu dr.
Erdélyi Lajos dr.
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.
Feichtinger Győző
Goldziher Ignácz dr.
Giesswein Sándor dr.
Győrffy István dr.
Heller Bernát dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Karl Lajos dr.
Kodály Zoltán
Kúnos Ignácz dr.
Madarassy László
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró dr.
Réthy László dr.
Strausz Adolf
Sztripszky Hiador dr.
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Szentmarjai Dezső
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
Szinte Gábor
Sztankó Béla
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Thirring Gusztáv dr.
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György dr.
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály.

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő
Baróti Lajos dr., Almádi
Bellosics Bálint, Baja
Bünker Rajmund, Sopron
Darnay Kálmán, Sümeg
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár
Fiók Károly dr., Debreczen
Gálos Rezső dr., Temesvár
Gárdonyi Géza, Eger
Gönczi Ferencz, Dés
Istvánffy Gyula, Miskolcz
Kada Elek, Kecskemét
Karácsonyi János dr., Nagy-Várad
Kálmány Lajos, Szeged
Kárpáti Kelemen, Székesfehérvár
Lehoczky Tivadar, Munkács
Pápay József, Debreczen
Pintér Sándor, Szécsény
Posta Béla dr., Kolozsvár
Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Szegedy Rezső dr., Pécs
Szilády Zoltán dr. Nagyenyed
Tömörkény István, Szeged
Varjú Elemér, Kassa
Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Zoltai Lajos, Debreczen.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten. 54264

XIII. évfolyam. 2. füzet. (Új sorozat VIII.) 1912.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tagságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére (VI., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1912.

TARTALOM:

	Lap
Fábiánné Biczó Ilona: A kosdi temető. (7 ábrával)	69
Gönczi Ferencz: Gyermekjátékszerek Göcsejből és Hetésből. (5 ábrával)	84
Thoroczkay Thurinszky Pál: Adatok az erdélyi paraszthász ismeretéhez (6 ábrával)	94
Novák József Lajos: Hontmegyei tót csipkeverőfácskák. II. közl. (21 ábrával)	103
Téglás István: Czigány-kincsek. II. közl. (9 ábrával)	124
Prinz Gyula dr.: Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei. V. közl. (10 ábr.)	131
Beluleszko Sándor dr.: Dr. Richárd Andree	140
Irodalom.	
Győrffy: Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon	142
Ernyey József: Dr. Réthei Prikkel Marián: Adalékok a magyar műveltségtörténethez	143
Beluleszko Sándor dr.: Dr. Georg Buschan: Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart	148
Schmidt Tibolt: A. Ghidiu és J. Bâlan: Monografia orașului Caransebeș	149
Ernyey József: Szláv lapszemle	150
Múzeumi ügyek.	
Semayer Vilibáld dr.: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év első évnegyedében	155

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fentartjuk.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára
(Városliget, Iparcsarnok)
további intézkedésig a nagyközönség számára
nyitva.

Díjtalanul: vasárnap d. e. 9—12-ig, d. u. 3—6-ig, kedden és pénteken d. u. 3—6-ig.
Személyenkint 1 korona belépődíjért: a többi hétköznapokon d. e. 9—1 óráig.

Iskolák és intézetek előzetes jelentkezés után a délelőtti hivatalos órák alatt mindennap megtekinthetik.

Megjelent:
Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.
Írta:
Dr. Bátky Zsigmond.
Kiadja:
a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.
(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)
Ára 8 korona.

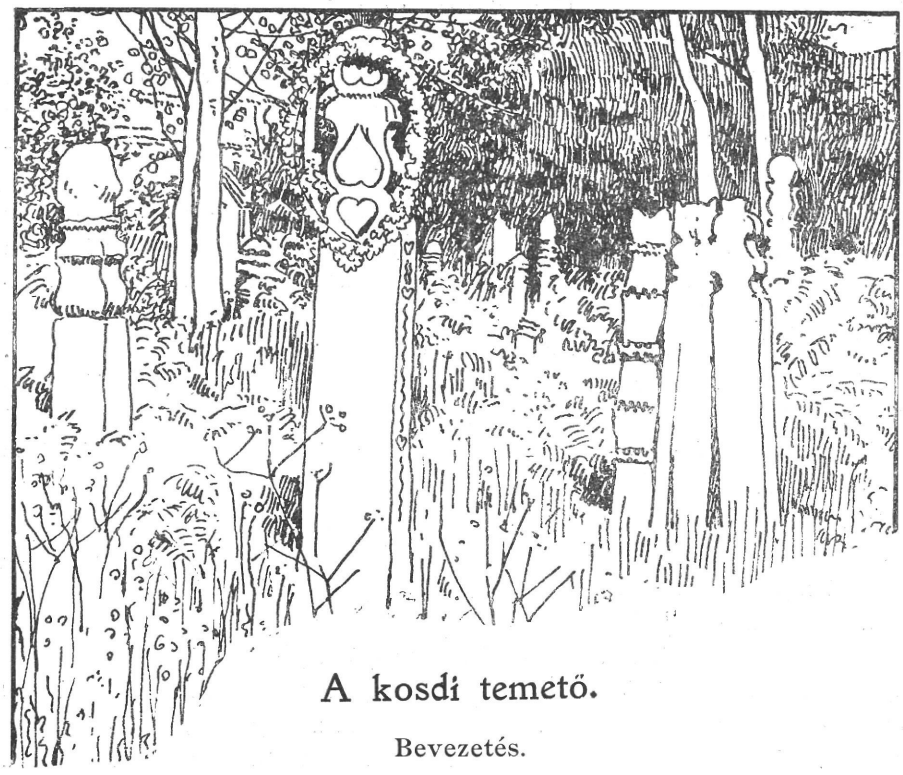

A kosdi temető.

Bevezetés.

A fejfák formáinak gyüjtése a néprajzi kutatásra igen fontos. A fejfákon ismerhetjük meg egyrészt a népies famegmunkálás módját, a népi díszítéseket, másrészt a rajtuk olvasható feliratok a nép gondolkozására, költészetére is vetnek némi világot.

Ma már a temetők képe is megváltozik. A régi szép, faragott fejfák helyébe esztergályozott fejfák kerülnek, a régen faragott sírkövek helyett meg a sírkőraktárból került tuczatholmi tolakodik be az eddig olyan összhangzó falusi temetőbe.

Tudva a temető vizsgálásának fontosságát, nem akarom elmulasztani én sem, hogy Nógrád megyének föntemlített temetőjéről ne beszéljek.

Ebbe a temetőbe a kis Kosd falu temetkezik. A falu Vácz mellett van, meglehetősen elzárt a többi községektől. Különben is mellette tót községek vannak, melyek azonban erre a kis magyar szigetre semmiféle befolyással nincsenek. Egyrészt a földrajzi fekvés oka ennek, másrészt meg a lakosság magyar volta. Lenézik a tótot.

A faluban kétféle nemzetiségű nép lakik: magyarok és németek. Ez utóbbiak később települtek be. A családnevek tisztán mutatják, hogy ebből a két népségből áll a falu lakossága. De meg ők maguk is igen jól tudják ezt. A magyarok reformátusok, míg a németek katholikus vallásúak. A németek mind jobban és jobban magyarosodnak. Feledik a nyelvet, sőt a nevük is magyarosra változik az idők folyamán. Mégsem vegyülnek — nincs egybeházasodás.

A temető közös; két részre oszlik. Egyik felébe a reformátusok, másik felébe a katholikusok temetkeznek. Nem a rajta keresztül vezető út osztja így ketté, hanem széltében van kettéosztva. A halottasház szintén közös. Érdekes élettani jelenség, hogy a katholikusok közül aránylag sokkal többen halnak el.

A kosdi református egyház is a XVI. században, a hitjavításkor jött létre, mint a megyében sok más református gyülekezet, de a melyek legnagyobb része a vallásüldözések és a török dúlások folyamán megszüntek. A kosdi reformátusok régi temploma is, mely husszita eredetűnek tartatik, a külföldről ide betelepített róm. kath. németek birtokába került az 1719. évben, a midőn a református magyarság szabad vallásgyakorlatát beszüntették. Csakis József császár idejében 1783. évben alkothatott a 3—400-ra tehető gyülekezet egyházat, építhetett templomot magának. Azóta háborítlanul él itt, még egyszer annyira szaporodva a más vallású és más nemzetiségű falvak által elszigetelt helységben, földműveléssel, napszámoskodással, kiskereskedéssel foglalkozván. Sajnos, hogy a régi jó erkölcsökben a fővárossal való gyakori érintkezés folytán hanyatlás tapasztalható. Ősi szokásait különben úgy életrendjében, mint viselkedésében megtartotta. Sajátságos tájbeszéde van.

A reformátusok emberemlékezet óta mindig ugyanabba a temetőbe temetkeztek és temetkeznek ma is. Míg másutt a holttestekkel megtelt temetőkertet tovább használni nem szabad, itt a holtakat a holtak mellé, sőt a holtak tetejébe temetik. Halottjaikat a „czerimóniák“ sokféleségével temetik el.

A haldoklót még életében körülállják a házbeliek, szomszédok, atyafiak, várvavárják „üdvösséges kimúlását“ és a mint „kimönt“ a lelke, fehér kendővel felkötik az állát, szemét „lefogják“. Azután a házbeliek, vagy arra felkért ismerősök „felöltöztetik“ a halottat. Arczát, kezét megmosogatják, kendővel megtörlik. A férfi holttestre tiszta fehér inget, lábravalót húznak, erre magyar nadrágot, lábára harisnyát vagy éppen csizmáját. Majd mellényét, kabátját adják fel, sokszor nyakkendőjét is, sőt kalapját is fejére helyezik az elhunytnak. A női halottra női ruháit adják fel: hosszú inget, lábára harisnyát, fekete vagy barna szoknyát, felöltőt; fejét fehér vagy fekete selyemkendővel kötik be, néha kezébe keszkenőt vagy éppen bibliát vagy imádságos könyvet adnak.

A koporsó a lehető legegyszerűbb deszkakoporsó lévén, abba forgács vagy ágyszalma tétetik, erre egy fehér csipkés nagy lepedőt boritanak, mely kilóg a koporsóból, így behelyezik rá a holt tetemet, melynek feje alatt vánkos is van. A koporsó fedelét csak a temetés alkalmával teszik fel. A holttestet a szoba közepén helyezik el a koporsóban, a mikor azután a falu népe *halott-látni* megy, éjjel pedig *virrasztani*. Megjegyzendő, hogy legtöbben már életükben elkészitik, elrendezik halotti ruháikat, meghagyván, hogy azokba öltöztettessenek és temettettessenek el . . .

A „virrasztás“ tulajdonképen megtiszteltetése a halottnak. Az ismerősök, rokonok, szomszédok, komák, egyszóval a „jó emberek“ az estve eljöttével összegyűlnek a halottas szobában s közülük az értelmesebb és „ékes énekű“ imígyen szólal meg: Eljöttünk a halottas házhoz, hogy azt megtiszteljük és megholt társunk testének kivánjunk csendes nyugodalmat, lelkének örök üdvösséget a Jézus Krisztus által. Kérjük hát Istent és énekelgessünk koporsója felett. Felhangzik azután „diktálás“ mellett a virrasztó ének:

Nyugvó halott megállt órád,
Álom jött rád,
Mélyen elszenderitett.

Itten virrasztanak veled,
Kiket kebled,
Mig dobogott, szeretett.

Gyászágyon vagy kiterítve
S elkészítve
A sír hosszas útjára,
De még el nem ereszthetnek,
Mert szeretnek,
Ezért foly szemük árja.

Hideg a szív, hideg a kéz,
A szem nem néz
Édesen már felétek,
Mivel ő a síré lett már
S az reá vár,
Csak egy perczre tiétek.

Gyász az éj, mint az a bánat,
A mely áthat
Fájdalmával titeket.
A midőn ti ily keserűn,
Forrón és hűn
Szánjátok kedvesteket.

Itt van még, hol szokott lenni,
Most elmenni
A sors őt kényszeríti;
Szíveteknek kesergését,
Gyötrődését
Csak a hit csendesíti.

Igen a hit balzsamot nyújt
S a vérző bút
Eloltja szivetekben
És ámbár most már elváltok,
Rátaláltok
Egymásra az egekben!...

És így tovább. Az éneklés éjfélig tart, közbe-közbe hosszasabban szünetel, mialatt egy-egy pohár „vigasztaló" jár kézről-kézre. Éjfélkor eltávoznak a virrasztók, az előénekes kijelentvén, hogy a halott is pihen már, pihenjenek ők is, majd holnap eljőnek a „végtisztességtételre". Másnap azután a kitűzött órában a harangok figyelmeztető szavára összegyűl a halotti gyászsereg az udvaron. A harangoztatás különben attól az időtől kezdve, hogy a halott meghalt, a mikor a finemű halottra háromszori *csendítés*, a nőneműre kétszeri csendítés hangzik, túlzással gyakoroltatik. Majdnem minden órában van harangozás. A temetést jelző harangszót, a gyászszertartást végző „pap" és „éneklő rektor", a „funerátor" vezetése mellett a házhoz megy, miközben a halottra a fehér gyolcs szemfedőt ráterítik s a koporsó fedelét ráhelyezik. A koporsót kihozzák az udvarra, a halottvivő *szentmihálylovára* teszik, mely mellett fekete kendővel leterített asztal áll a pap részére egy székkel. Felhangzik az ének: „E mulandó világban bevégeztem életemet!" Ezután „tisztelendő uram" tart beszédet és imádkozik. A halottvivők felveszik a koporsót és ezen ének kíséretében „koporsómat felvegyétek, Isten házához vigyétek", a templomba indul a gyászsereg. Ifjú halottnál a halottvivők ezüstszínű fátyolt hordanak, leányhalottnál virágbokrétát vállukon, egyébként fekete fátyolt. Általában a templomi szertartás minden halottnál szokásos dolog (kivéve a kicsinyeket). Az előtornáczban, a *czintériumban* helyezik el a koporsót, körülötte a gyászosfelek. Az istentisztelet közéneklésből, alkalmi imából, tanításból, prédikáczióból áll, melyet az elhúnytra alkalmaz a pap, utána jő a verses búcsúztatás, melyet a rektor uram tart oly ékes rigmusokban és szívrehatólag, hogy a szomorú felek könnyei csak úgy peregnek alá hangos zokogások közepette.

A templomi szertartás után következik a temetőkertbe indulás, melynek kapujánál fölzendül az ének: „Siess e boldog városba, óhajtva várt nyugalmadba!" A holttestet sírba teszik, hozzátartozóinak a csontjai mellé helyezik, az üreget betemetik, felhantolják, fejfát állítanak eléje: „Már oda térek, honnan testem vettem" kezdetű halotti ének verseinek elzengedezése közben, mely után a lelkész az

élőkhöz oktató beszédet intéz, a szomorodott felekhez vigasztaló szavakat, az elhúnytnak csendes nyugalmat, örök üdvösséget kíván. A gyászsereg eloszlik, de a „rokonság" a gyászos felekkel visszatér a házhoz egy kis „halotti torra". Ez rendszeres étkezésben áll, ételben (levesen kezdve többféle fogásból), italban (t. i. búfelejtő boritalban). A régi nagyszabású vigalommá fajult torok nincsenek többé.

A fejfák.

Bennünket a református temető érdekel, hol a faragott fejfákat találjuk. Vannak faragott sírkövek is. Régebben a reformátusoknál csak a fejfák voltak divatosak, azonban a falu melletti helységben levő kőbánya lehetővé tette, hogy sírköveket is faragjanak. Ma már a sírköveket a váczi vagy pesti sírkőraktárból veszik úgy a reformátusok, mint a katholikusok és így a mostani sírkövek között nincs is különbség a két vallásfelekezetű népnél.

A fejfákat a helybeliek maguk készítik. Egy ember van a faluban, a ki különösen ügyes ebben, Nagy Tóth István. Mikor valaki meghal és a család igen szerette a szegény kimúltat, ha a családban nincs egy olyan ügyes faragó ember sem, a ki szép fejfát tudna készíteni, akkor elmennek Nagy Tóth Istvánhoz, ezt kérik meg, hogy készítsen valami szép fejfát. Kiválasztanak az udvarban levő oszlopok közül egy szép egyeneset. Nagy Tóth István ráteszi két „lábra" a fát, oda erősíti vasszögekkel és azután szekerczével lenyesi a fa négy oldalát. Mikor ezzel elkészült, meg is gyalulja. Ezután következik a fejfa kiformálása. A fejfa készítésénél négy eszköz szerepel: szekercze, gyalu, fűrész és véső. Ezekkel az egyszerű ősi eszközökkel hozza létre a fejfakészítő azokat a bámulatos szép formákat.

A fejfák a nép művészi alkotásai. Különösen azok a fejfák, a melyeket nem mesterember, ács készített, hanem a gyászoló felek közül egy, vagy pedig a faluban élő faragásban ügyes ember. Az ilyen munkán azután megtalálunk minden tényezőt, a mi azt művészi alkotássá avatja.

A kosdi kis temető is ilyen becses ősi művészi fejfákat rejteget. Igen sokféle, változatos a kosdi fejfa. Azonban mégis osztályozhatjuk őket különböző szempontok szerint.

1. A fejfák hasábjának keresztmetszete szerint. A keresztmetszet kétféle lehet: derékszögű négyszög és négyzet-alakú. Az 1—23-ig terjedő ábrák mind téglás keresztmetszetűek. Ezekre különösen az a jellemző, hogy csak a két keskeny oldalukon van a tagozásuk. A bemetszések sem futnak körül, hanem a fejfa elő- és hátlapja egyszerű sík lap minden tagozás nélkül. Kivétel csak a 2. számú fejfa. A négyzetes keresztmetszetű fejfák karaktere megegyezik emezekével, csak a tagozatok, bemetszések mind a négy oldalon egyformán érvényesülnek. Ez az egyik felosztás.

2. Osztályozhatjuk a fejfákat tagozásuk szerint:

a) Tagozatlanok (lásd az 1. számú fejfát).

b) Egytagozásúak s ez az egytagozás két részre osztja a fejfát (lásd a 2. sz. fejfát).

c) Két tagozásúak. Ezeken három főrészt különböztetünk meg: alsó rész, azaz láb, törzs és felső rész, vagyis fej (lásd a 3. sz. fejfát). Ezt az utolsó felosztást azután a többi gazdag tagozású fejfán mindig feltaláljuk. Nem egyforma arányban eloszolva ugyan, mert hol a fej, hol a törzs, hol pedig az alsó rész lesz igen nagy a többi rész rovására és megfordítva.

Ezt mondhatjuk a fejfák felosztásáról általában. Mint mindenben, úgy itt is vannak azonban kivételek, melyeket mint különben is érdekes példákat külön fogok tárgyalni.

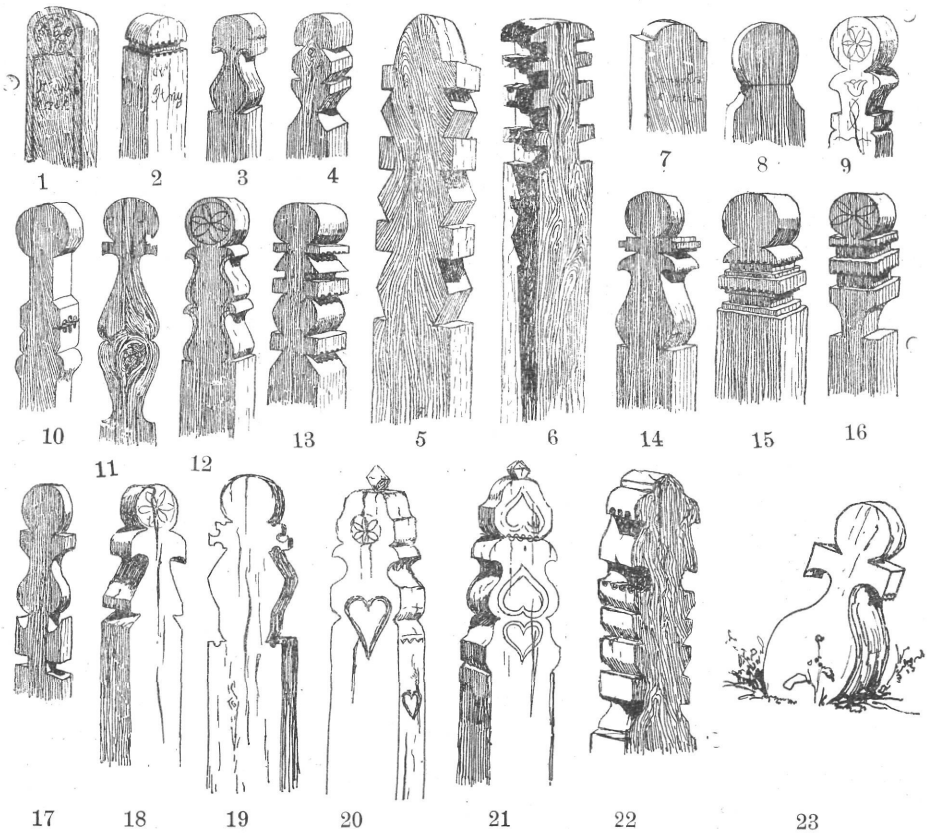

1. á. Kosdi fejfák.

Vizsgáljuk tehát először az első csoportba tartozó fejfákat. Ide azokat számítom, melyeknek téglalap alakú idom a keresztmetszetük.

Az 1. számú a legegyszerűbb fejfát mutatja. Hasáb, mely csak olyanformán van díszítve, hogy a két keskenyebb oldalán a legtetején a két sarka le van gömbölyítve. Itt nincs tagozás. Ennél a faragó ember csupán csak szekerczével dolgozott.

2. számú fejfa. A feje, a teteje hasonló az elsőéhez. Egy egyszerű tagozás teszi azonban érdekessé. Mert itt, ezen a fejfán látjuk azt, hogy a fejfakészítő már a három nélkülözhetetlen szerszámmal dolgozott. A szekerczével szögletesre

hasogatta, nyesegette a fatörzset, azután gömbölyűre nyeste a fejét. Akkor czeruzával meghúzta azt a két párhuzamos vonalat, a hol be akarta fürészelni. Elég közel haladt egymáshoz a két fűrésznyom, úgy hogy a vésővel könnyen kivehette a fölösleges farészt. Így elég mély tagozat keletkezett, hogy feltünőbb legyen, az éleket még ki is csipkézte a vésővel. Ez a bemélyedés két részre osztja a fejfát. Egy felső és egy alsó részre. Fejre és lábra.

A 3. sz. fejfa már a 2 *c*) csoportba tartozó fejfák sorozatát nyitja meg. Két tagozás van rajta, mely három részre osztja. Nem egyenlő három részre. Az alsó rész, a láb a legnagyobb. A középső kisebb, míg a legfelső a legkisebb. Ilyen a legtöbb fejfa. De ezek között is egy újabb felosztás, mintegy magától kínálkozik. Mert ha vizsgáljuk ezeket a fejfákat látjuk, hogy a fej és a középső rész formája változik. Különösen a fej az, melynek kialakítása különböző típusokat teremt.

Van olyan fejfa, a melynek a feje le van gömbölyítve; van olyan, a hol a fej silhouetteje szembe nézve köralakot mutat; van csillagvégződéssel bíró, van gömbben vagy gombban végződő és van olyan fejfa, mely egy általános szögletes formában ér véget.

Legömbölyített fejű a: 1., 2., 3., 4., 5., 6. sz.

Az 1,, 2., 3. már részletesen tárgyaltam. A 3. számúra még az a megjegyzésem lenne, hogy a középső rész tulipán formát mutat. Míg a 4.-nél meg különösen azt figyelhetjük meg, hogy a formák tisztán mutatják az előállításukra használt szerszámok nyomát. Itt fűrészszel alkotta a mester a tagozatokat. Hol merőlegesen, hol ferdén fűrészelt be a fába s így kapta az egyszerű, de mégis harmónikus formákat.

Az 5. sz. már nagyobb változást mutat. Bár a fej legömbölyített, de nem köríves, hanem csúcsíves forma; a középső rész sokkal tagozottabb, mint az előbbi példán láttuk.

A 6. sz. szintén gömbölyített fejű. A középső rész tagozata meg nagy fogazatokból áll. Az összekötő forma hiányzik, míg az előbbinél meg volt.

Most áttérhetünk egy más karakterű fejfa csoportra. Azokról a fejfákról fogok most beszélni, a melyeknek szemközt nézve a fejük köralakú silhouettet mutat. Itt a kiinduló formát a 7. sz. fejfán láthatjuk. Itt is meg van már a köralakú fejforma, csakhogy még el van rejtve a fa törzsébe.

A 8. sz. fejfán már egészen kifejlödött a forma, egyszerű még nagyon. Ez a fejfa sem áll még három részből. Mikor már a három főrész felismerhető azt a 9. ábrán láthatjuk. Most következik azután egy egész sorozat, melynél a köralakú fej az egyszerű bemetszéssel (10. sz.) és a tagozáson csipkézettel azután egymás fölé állított tulipánnal (11. sz.), majd egymáson álló, de egy irányban felfelé álló tulipánformával váltakozik. (12. sz.) Továbbá ugyanaz a köralakú fej kombinálva nagy fogazattal, melyet csipkézet díszit, a fogazatok között begyes és gömbölyű formák váltják fel egymást. (13. sz.) Majd az e csoportba tartozó fej után faragnak: szögletes díszítés mellett tulipánformát (14. sz.); csak szögletes díszt csipkézettel (15. sz.); szögletes csipkézett, fogazatos, homorú bevágással (16. sz.). A 17. sz. ismét tulipánformájú, de a tulipán alatt nem egy másik tulipán van, hanem egy olyan kivágású forma, mintha a tulipán levelét akarná jelenteni.

18. sz., 19. sz. csekély változatossággal ugyan e csoportba tartozók. A 20. sz., 21. sz., 22. sz. már eltérők. Ezeknél a fej sem határozott kör szemközt nézve, hanem itt a fejet is a többi formák alapján, melyeket a középső rész díszítésére, tagozására használnak, alakítják ki.

A 23-ik fejfa rendkívül érdekes, mert motivuma vita tárgyát képezi. Én nem akarok az eredetre nézve határozott véleményt mondani, csak felemlítem azt a két motivumot, a melyre ez a fejfa visszavezethető. Az első motivum az emberi alak. A néprajzi múzeumban 44616 leltári szám alatt göcseji gyermekjátékok közt látjuk ezt a fejfát, mint bábút. A hasonlóság annyira szembeötlő, hogy azt senki sem tagadhatja. Az emberi alaknak primitív ábrázolása ez. A göcseji bábú határozottan ki akarja fejezni az emberi alakot. Hogy a fejfa is emberi alakot akar ábrázolni, azt nem állítom, de nem is tagadhatom. Az „Értesítő" hasábjain megjelenő czikkek, melyek a fejfával foglalkoznak, nem igen pendítik meg azt az eszmét, hogy a sír fölé állított faragott kép „emberalak" is lehesen, pedig ez a gondolat nagyon természetes, hiszen ősi szokás, hogy az elhúnyt ember alakját a sírja fölé állították. Megtették az egyptomiak, a görögök, etruszkok, rómaiak és ma is divatos. Nem ez a motivum lappang-e a bemutatott fejfa alakjában, mely különben is tényleg hasonló az emberi alakhoz.

A másik motivumra *Semayer Vilibáld dr.* figyelmeztetett. Szerinte az ilyen formák rendszerint almássüttői veres márványból készülnek és határozottan biedermayer-jellegűek. Megjegyzem, hogy a kálomista gondolkozás nem a kereszt eredetre mutat, mert ilyent ő a sírja fölé nem állít. Nem gondol keresztre. Ha gondolna, nem állítaná oda. Hogy hogyan került hát ez a forma Kosdra, ki hozta oda, ki készíthette? nem tudjuk.

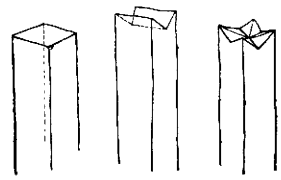

2. á. Négyzetes keresztmetszetű fejfák.

Most azokat a fejfákat fogom tárgyalni, melyek a második főcsoportba tartoznak: a négyzetes keresztmetszetűeket. Ebben a csoportban olyan fejfát nem találunk, mely csupán csak egy vagy két főrészből állana. Itt mindig a teljes kialakult háromszakaszos fejfával találkozunk. A fejek azonban itt is különbözők. Legtöbb a csillagalakban végződő. Ezen a jellegzetes kálomista csillagalakon érdekes megfigyeléseket tehetünk abban a tekintetben, hogy a fejfakészítő éppen az eszközök ügyes használásával hozta létre ezt az aránylag gazdag formát. Igen egyszerűen állítják ezt elő. Az alapforma a négyzetes hasáb (l. 2. á. 1. sz.). A hasáb végére négy szekerczevágással teremti a mester a csillagformát (2. á. 2—3. sz.). Itt látunk két vágást. Egy jobbról, egy balról ferdén felfelé — ugyanezt megismétli a másik oldalon — így lesz négy vágással a csillag a fejfa teteje.

A 3. á. 1—6. sz. ábrákon ilyen csillagos fejfákat mutatok be.

A 6. sz. mellett van a 7. sz. jelzett fejfa, ez már azok közé tartozik, melynek a feje általános formákból alakult. Ez különben igen egyszerű, a többi gazdagabban tagozott.

A 8. sz. hasonlít a 7-hez; a fej nem négyszögletes, mint amott, hanem nyolczszögű. 9. sz. karcsúbb oszlop, a középső rész négy oldalán köralakú lap van kifaragva dísznek: a napkorong. A 10., 11. sz. hasonló szögletesforma. Ez

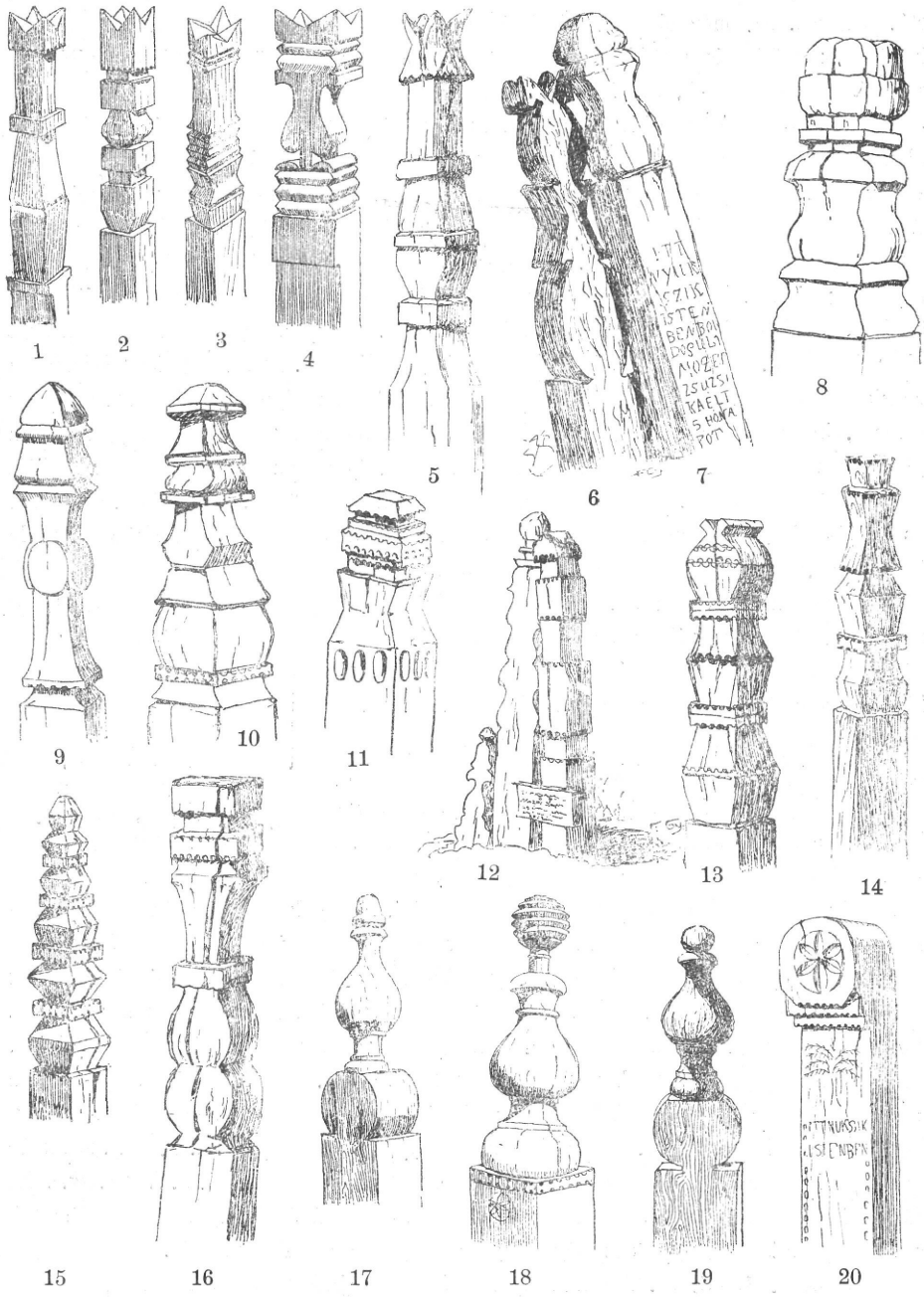

3. á. Kosdi fejfák.

utóbbinak a négy oldalán három-három ellipszisalakú dísz van. A 12—16. sz. arról nevezetesek, hogy sok a szögletes tagozás rajtuk és sok a vésővel való kis csipkézetes díszítés. A 17—19. sz. szinte kivételt képeznek, mert pl. a 17. sz. fejfa alsó része habár szakasztott mása az 1. á. 8. sz.-nak, ez a különös

körülmény jött létre, hogy az előbb említett rész tetejébe esztergályozott díszt helyeztek. A19. sz. csak abban különbözik 17-től, hogy az esztergályozott gombja még egyszerűbb, ellenben 18-nál meg a gomb még rovatékokkal van kiczifrázva. Általában ezek az esztergályozott fejfák kevésbé szépek, mesterkéltebbek mint a tisztán faragott fejfák.

Van még egy fejfa. Az utolsó. Erről még néhány szót szeretnék szólni. Ez a fejfa (20. sz.) éppen olyan, mint az 1. á. 1. számú, de olyan sajátosság van rajta, mely az eddig tárgyalt fejfákon egyáltalán nem volt meg. Nagy eresze van. S még hozzá három tagozatban esik befelé. Így nagy homlokrész keletkezett felül, melyen a díszítés foglal helyet. A törzs bemélyített. Az oldal és hátlap egy tagozatlan síklap felülről egészen a földig. Ez a fejfa a jásznagykúnszolnok-megyei fejfák típusa.

A kosdi kis temetőben többféle változata a fejfáknak jelenleg nincs. Azonban abból a 43-féléből elég világos képet alkothat mindenki magának a kosdi fejfákról. Általában a pestmegyei fejfák karakterét ismerhetjük fel rajtuk. Kivételt csak kevés képez.

A kosdiak a fejfát nem igen színezik. Előfordul azonban a piros, kék és zöldre festett fejfa is.

Ezek lennének azok, a mit a fejfák formai kialakításának módjáról mondhattam.

Hátra van még a fejfákon lévő díszítés.

Díszítések.

Ha ezeket vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy míg a kosdi ember olyan találékony a fejfa nagy formáinak a kifaragásában, addig éppen ellenkezőleg nehézkes, a fantáziája lassan működik a czifrázatok kirajzolásánál. Nem is oly sok és nem is oly szép ez, mint azt a gazdag tagozású fejfák után gondolhatná valaki. Talán a kosdi ember a bekarczolt czifráknál többre becsüli a nagy formákat és ezekre fektet nagy súlyt.

A díszítés a fejfa síkjának egyes helyeire szorítkozik. Előfordul a fejfa homlokzatán. A felírás fölött. A felírás legalján, mint befejező díszítés. Némelykor a fejfa oldallapján, sőt néha a hátán láthatunk czifrázatokat.

Ezeket a díszítéseket egyszerűen a rajzvonalába bevésik egyforma mélyen és vastagon. Kidomborított díszt nem találunk. A sík felületet sehol sem bontják meg a díszítéssel.

Használatos díszítő motivumok: a szomorúfűzfa. Többféleképen stilizálják. Vagy egészen primitiven, mint azt a 4. á. 1., 2., 3. sz. rajzokon láthatjuk. A 4. számún már vastag törzsű fát láthatunk. Az 5.-en még naturalisztikus kis levelek is vannak.

Szeretik a szív, csillag, tulipán, virágszár, napkorong, kehely és a különböző hullámvonalú díszítéseket.

A szívmotivum vagy egyedül fordul elő, vagy párosával díszíti a fejfát. Sőt három szívet is ügyesen illesztenek a fejfára. Szépen kitöltve vele a tért, mely a fejfa síkján kínálkozik (lásd a 4. á. 6—10. sz. rajzokat).

A tulipán aránylag nem sokszor fordul elő. A 11., 12. sz. láthatunk

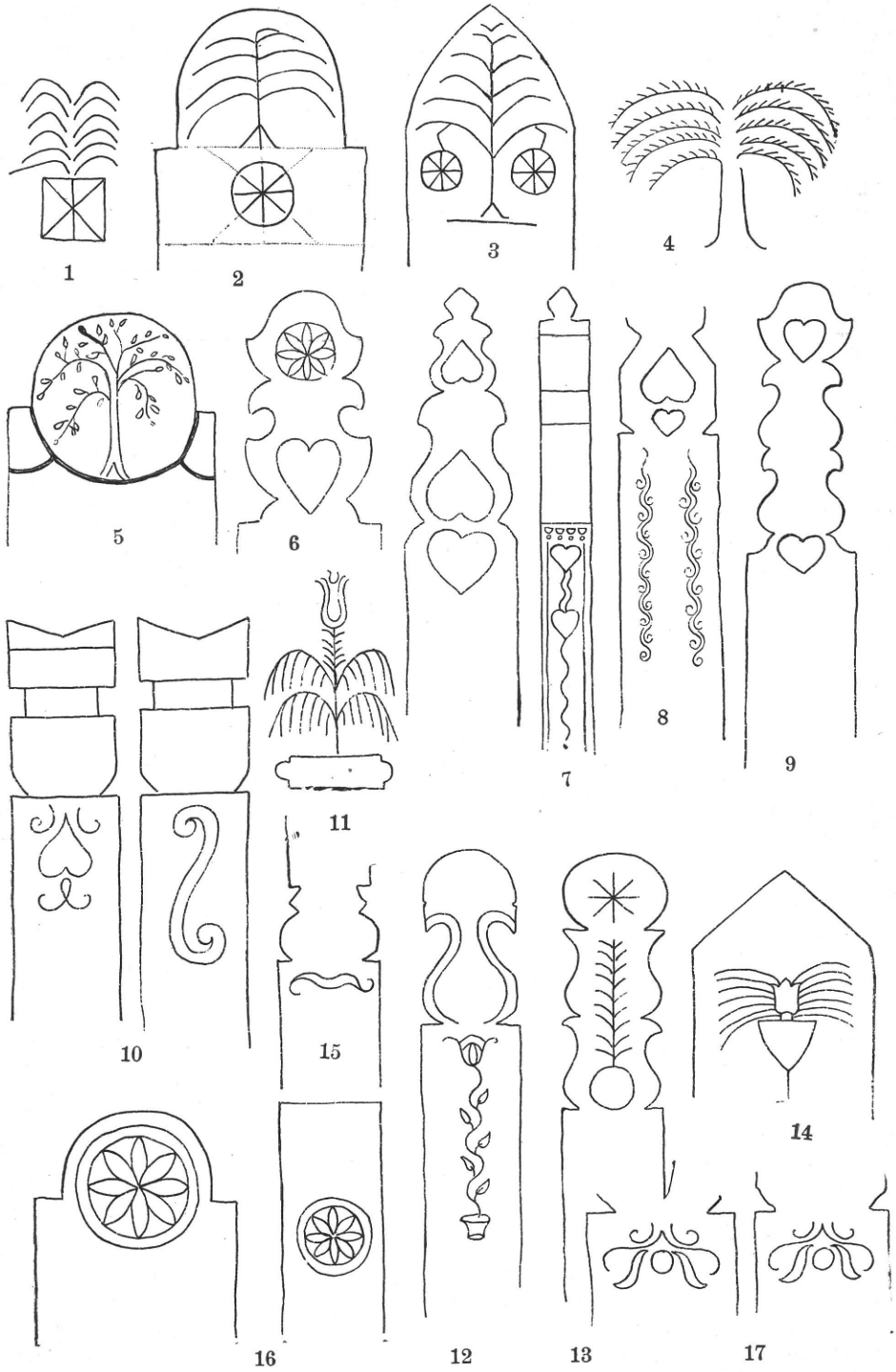

4. á. Kosdi fejfák díszítményei.

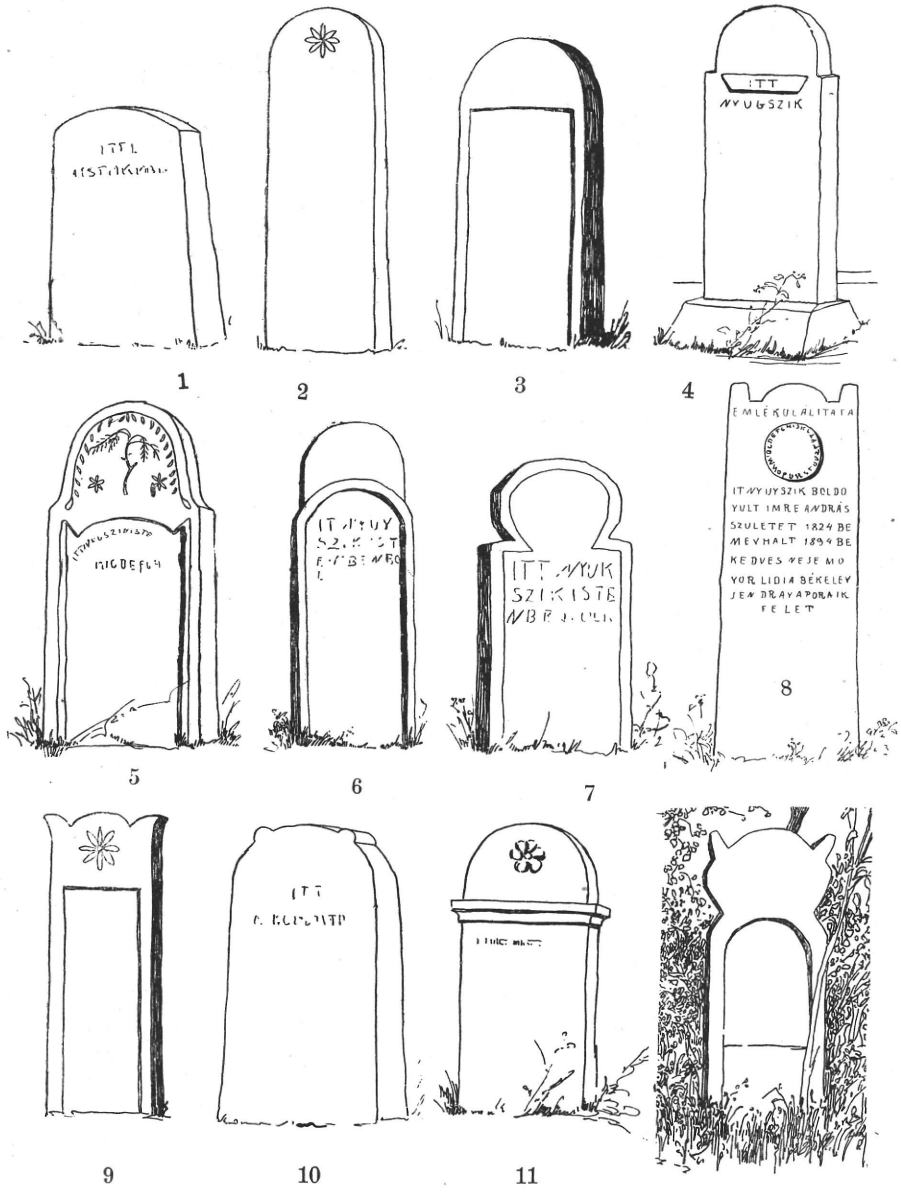

5. á. Kosdi sírkövek.

egy egyszerűbb formát és egy olyan tulipánt a 12.-en, mely már cserépből kinő. Ez az utóbbi egy fejfa hátlapját díszíti. Virágszárra emlékeztet a 13. sz.

Érdekes a kehelyalak is. 14. sz. A kehely a legprimitivebb módon ábrázoltatik. A pohárban tulipán van, melynek száráról sok levél nő ki. Ilyen csak ez az egy van.

A hullámvonal ábrázolása különbözőképen történik. Ilyen díszítést látunk a 7. ábrán, 8-on, 10-en és a 15-en. Leggazdagabb a 8. sz., mely egy fejfa hátsólapján van, míg az a roppant primitiv 15. egy mellső lapon foglal helyet.

Van azután csillagalakú rovás is a 16. sz. A 17-ik valami stilizált dolog levelekkel.

Ezeket a motivumokat kombinálni is tudják. Sokszor az előlap és oldallap is díszített. Akkor azután vagy teljesen egy és ugyanazon motivumot alkalmazzák mind a két helyre pl. a 16. sz. A különbség csak ott van, hogy a díszítőmotivum az oldallapon lejjebb csúszik. Míg a 17-en a dísz is és annak elhelyezése is egyforma.

Ezzel be is fejeztem, a mit a fejfákról mondani tudtam.

Sírkövek.

A kosdi kis temetőben aránylag kevés a sírkő. Ezek vagy nagyon régiek, vagy egészen újak. Különös, pedig a falu közelében kőbánya is van. Ezt a körülményt én abból magyarázom, hogy Kosd benn a völgyben fekszik, mind a kőbányától, mind a várostól messzire. Így a nehéz nagy kőnek a faluba szállítása igen sok bajjal járhat. Az a nehány kő, melyet itt sikerült bemutatnom, azonban figyelemreméltó.

6. á.
Kosdi modern sírkő.

Érdekes ezeken megfigyelni, hogy a formák milyen lassan, nehezen fejlődnek a kő nehéz megmunkálása folytán.

Az 5. á. 1. sz. sírkő egyszerű kölap, még az éleket is alig tompították, alig enyhítették a felső lap merevségét. A 2. sírkő egészen hasonló az 1. á. 1. sz. fejfához. A fejfák között ez volt a legegyszerűbb, legkezdetlegesebb és itt már ez a kialakítás második fokát mutatja. A 3. hasonló a most tárgyalthoz. Tömzsi, nyomott forma. Haladás annyi, hogy az előlap nem egy sík lap, de egy kissé bemélyített külön hely van az írás számára.

A fejfák tárgyalása közben volt egy csoportja a fejfáknak, melyeknek a fejét köralakura vezettem vissza. Ennek a formának a kezdetét az 1. á. 7. sz. fejfán láthattuk. Ugyanezt a formát látjuk most a 4. sírkövön. Az 5. sírkő hasonló ehhez. Fejlődés annyi, hogy lágyabbak a formák rajta. Említésre méltó itt az a körülmény, hogy a 4. sírkövön nem bemélyítés, de kiemelkedő trapézalakú sík van, melyen a sírfeliratot bevezető „Itt“ szócska foglal helyet. Az 5. sírkövön meg éppen a bemélyedő sík terület mutat fejlődést, a mennyiben a formája nem oly egyszerű, mint a 3. sírkövön volt. Díszítés is van ezen a sírkövön. Szomorúfűz, két csillag és egy a kő körvonalával párhuzamosan körívben haladó ág. Talán rozmaringágacska akar lenni. A 6. sz. ezekhez hasonló. Olyan mintha egy vastagabb és erősebb kőből ugyanolyan vékonyabb, kisebb nőne ki. A fejfáknál ismét az 1. á. 8. sz. mutatja a haladást. A sírköveknél a 7. sz. A 8. sz. fejfa és a 7. sz. sírkő teljesen megegyeznek forma tekintetében. Az a különbség azonban, hogy a fejfáknál az előbb említett forma nyomában egész csomó fejlettebb változatot találunk, míg itt a kőanyag ismét megakadályozta a további fejlődést. A 8. és 9. rokonformák. Az eddigiektől eltérnek abban, hogy nem az oldalon van a tagozás,

hanem legfelül. A 8. középen ívelt, két oldalt szögletes kiemelkedéssel. A 9-en középen egy egész és oldalt fél-fél ív foglal helyet. A 10. és 11-en érdekes megfigyelni, hogy a legömbölyített felső részt, hogy díszítették két kis félhenger-alakú kiemelkedéssel. Ez a kiemelkedés már egész szarvalakuvá lesz (5. á. 12. sz.)

Az eddig tárgyalt sírkövek mind igen régi formák voltak. Újabb a 11. sz. sírkő. Itt már a kőmegmunkálás fejlettebb fokát látjuk, a mennyiben a sírkövet párkány díszíti. A ma leginkább használatos sírkőtípust a 6. ábrán láthatjuk. A sírkő formája sem szép, az anyaga maga meg valami csúnya szürke kő, a díszítés mind igen primitiv és mégis a diszest és mutatóst keresné. Már maga az, hogy a kő nagyobbat, magasabbat mutasson, ráhelyezik egy téglából készült szögletes alapra, ennek az alapépítménynek a párkánya sem kő, hanem malterből van kiformálva. Ez azután lemállik és mindenképen elárulja az olcsó, hitvány anyagot. A díszítése sem a kő szép kifaragásából áll, hanem rávésik a megszokott fűzfát, meg cserepet és ezt még aranynyal vagy ezüsttel is kipingálják, hogy annál mutatósabb legyen.

A sírkövek vizsgálása közben a legtanulságosabb és legérdekesebb tehát az a körülmény, hogy itt szembeszökő példáit látjuk annak a körülménynek, hogy a kőkemény anyaga mennyire megnehezíti és hátráltatja a formák fejlődését. Ezért nincs is olyan sok és annyiféle, mint a milyen sok és szép fejfa van.

Sírfeliratok.

Minden ember tapasztalhatta magán, hogy a temetőben olyan különös, mondhatnám szokatlan érzések között jár. Tudja, hogy azok, a kik ott lenn nyugszanak semmi, de semmi befolyással nincsenek már ő reá. A világ halad tovább azok nélkül feltartóztathatlanul, a kik talán életükben sokat tettek, sokat fáradtak, sok embertársuk gondolkozására voltak befolyással és az ember mégis olyan érdekkel, olyan kíváncsian olvassa el a fejfákon és sírköveken található feliratokat, mintha megakarna ismerkedni azzal az emberrel, asszonynyal vagy kis gyermekkel, kit már régen föd a sír.

Az élő ember természetéből, lelkéből fakad az a szokás, hogy az elhúnyt sírja fölé emlékjelet állítson, arra az elhalt kedves nevét, sokszor jellemző tulajdonságait oda írja, azért, hogy mintegy így éljen tovább az élők között az, a kit szeretett, a kiről nem bírja elhinni, hogy az most már örökre megsemmisült.

Éppen ezért olyan érdekesek és becsesek a népi fejfák, sírkövek feliratai, emlékversei. Nem a halott ember érdekel ezeken bennünket idegeneket, hanem annak az élő embernek a lelke, a ki azt a verset oda véste a fába vagy kőbe. Ezért fontosak ezek a népköltészet, a néplélek tanulmányozása szempontjából.

Általában érdekes megfigyelni, hogy hogyan fogalmazza meg a nép ezeket a feliratokat. Vagy úgy, hogy az élő beszél a halottjáról. Elmondván annak születési évét, halála napját és megemlíti a halott feledhetetlen jó tulajdonságait. Elmondja, hogy ő, hogy meggyászolta, megsiratta, hogy a sírkövét is ki emeltette a családtagok közül. Áldást kérnek hamvaira, békét a sírjára.

Van olyan felirat, a melyen a halott maga beszél. Elmondja, hogy őt hogy hívják, ki volt, míg élt.

Találunk olyant is, melyen úgy hangzik a felírás, mintha azt az élő ember kérdezné, a ki megállott a sír előtt, kíváncsian tudni akarja, hogy kit föd az a sír? Erre azután felelet következik, megnevezve egyszerűen a halottat.

A szokásos feliratot és annak elhelyezését láthatjuk a 3. á. 7. sz. fejfán. Azután az 5. á. 8. sz. és a 6. á. sírkövén.

Ha a tisztelt érdeklődő megnézte és elolvasta az említett feliratokat, akkor rátérhetünk a többi sírfelirat tárgyalására. Hosszabb szövegü a következő:

Itt nyugszik istenben boldogult
gyermekeitől igaz szivvel meggyá-
szolt Juhász András élt 73 évet.
szül: 1836 megh: 1909 júl. 12. ez emlék
követ emeltették fájó szivű özvegye
Teknős Klára és szerető gyer-
mekei András és Sámuel. Sok szen-
vedéseire fájó szivvel gondolva őszin-
tén gyászolják e kedves halottat.
Gyermekei és unokái. Pályádat
hiven megfutott. Hitedet megtartott.
Sokat szenvedett. Agg vedd el koronádat
odafenn.

Egy másik:

Itt nyugszik
Istenben boldogult
Csizmadia Zsuzsika
Meghalt 1883 január 14-én
Élt 10 évet.
Édes Apja Csizmadia András
Édes Anyja Győri Lidia
Áldást kívánnak hamvaira
Testvérjei András
Lidia, Juliánna Áldást
Békét kívánnak hamvaira.

A következő feliratban ki van fejezve, hogy az öreg apa mellett nyugszik a négy kis unoka.

Itt nyugszik istenben
elhún jó apa.
Mojzes Gábor
élt 63 Meghalt 1875
Négy kis unokája az
ölébe. Állíttotta Teknős András
és neje.

Itt már egész költeményt olvashatunk:

Anyai szív tört bimbóját
Rejti e kis sírhalom,
Hogy fölötte fönn virasszon
A szülői fájdalom.
Szegény volt-e angyalokban
Istenem! dicső eged?
Hogy e kis lányt ily korán már
Angyalaid közé vetted,
Ám bocsáss meg, Ő már tied
Úgy lett, a mint akarod
A föld nem volt érdemes rá
Hogy bírja Tóth Jolánkát.
élt 15 hónapot, meghalt 1891. nov. 28.
A szív, melynek mindene valál
Emlekteté e gyász emlékjelet
S csak abban talál vigasztalást:
Ott fönn majd találkozunk veled!

Igen furcsa, zavaros feliratot találtam az egyik sírkő hátlapján.

A körünkből titeket
Letépet végzet
A való eltüntével
Remény, öröm és minden
Bizalmunk oda,
Elnyelte a sír
Szabó József élt 2 évet.
De a szerelem él,
hozzátok égbe tör,
kik szerelmünknek
voltatok vértanuja
egekbe szálltatok
nem szálltok földre
többé békén p.

(A p. betű azt jelenti, hogy pihenjetek.)

Annál egyszerűbb, de annál meghatóbb a következő:

IT NYUGSZIK
KIS
FIJUNK A KIJÉR
SZÍVÜNK FÁJ.

Semmi egyéb. Se név, se az, hogy ki állíttatta a követ, hiszen már ez a mondat maga mindent kifejez.

Most következnek azok a sírfeliratok, melyeken az elhúnyt beszél:

Én is jó apa voltam
Míg köztetek munkálkodtam,
De egy hirtelen nyavalya
Tőletek elválasztott.

Isten veled hű férj és jó apa!
E síremléket emeltette hű neje
Kemény Zsuzsánna
És gyermekei István és Juliánna
Béke hamvaira.

Egy leány így beszél:

Én is virág bimbó voltam
Szülőm örömére nyíltam

Egy betegség elhervasztá
Kebelünkből kiszakasztá.

Mintha ez a két utóbbi sor meg a szülők fájdalmas szava volna.

Éltemnek
Ifjú korában
Lelkem ártatlanságában

Vett magához
Istenem
Kovács Sámuelt
11 hónapos.

Egy olyant is találtam, melyen az élő kérdést intéz a sírhoz:

Mohos hant
Ha kérdem
Ki hamvait feded
Hogy tárt karokkal
Porait öleled

Farkas
Zzuzsánna ki élt
55 évet
Mikor megkóstolta a
végényé-
szetet.

Sok magyarázattal nem akarom terhelni ezeket az egyszerű lélekből fakadó feliratokat, emlékverseket. Mert a bánatot, meg a szeretetet, a jóságot elemezni, magyarázni fölösleges. Ezekből a feliratokból mind csak az látszik, hogy igenis van a kosdi nép lelkében sok nemes érzés. Sajnálja a jó apát, a hű férjet, megsiratja a gyermekét. Különösen a gyermeket sajnálja, a mint azt nehány érdekes és szép példából láttuk. És ez is érdekes világot vet a nép gondolkozására. Mert ebből látjuk, hogy belenyugszik a halálba természetes egyszerű gondolkozásával ott, a hol öreg emberről, asszonyról van szó, de a gyermek halálat igen fájlalja, mert a gyermekéhez szép reményeket fűzött, annak halálát nem tartja idején valónak.

Még néhány szót szeretnék szólni a feliratok betűiről, helyesírásáról. A betűk nyomtatott betűk, de a paraszt ember íráshoz nem szokott kezenyomát viselik magukon. Azután különös az, hogy minden ok nélkül nagy közöket hagynak az egyes szavak között a szöveg teljes figyelembe vétele nélkül. Egy körülmény még figyelmet kíván. A *g*-betűt és az *y*-t egyformán írják. Mind a kettő *y*-nak iratik. Pl.: nyugszik = NYUYSZIK. A kettős mássalhangzót is sokszor elvétik.

Ennyit a feliratokról.

A fejlécz a kosdi temető egy részletét tünteti fel, melyen a sírok és fejfák elrendezése látható.

Még mielőtt letenném a tollamat, szeretnék nehány sort írni a kis temető költői hangulatáról. Akár tavasz van, mikor a bimbók fakadnak, akár gyümölcsérlelő nyár, akár ősz, a kis kosdi temető egyformán kedves. A nép lelke látszik meg rajta. Tele van művészkedésének, költői érzésének látható, érezhető nyomaival. A szép fejfák, a rájuk aggatott koszorúk, a sírfeliratok összekapcsolják az elköltözött lelkeket a földön járókkal. Nem a szomorúság helye ez. Szükséges, mert ide hozzák az elköltözötteket, de azért inkább kertnek tekintik, azon át járnak be Váczra, sokszor járják, tapossák az útját. A ki odakerül, az nem tünik el. Mindennap látják a sírját: „szegény Ferkó, így — úgy" -- beszélnek róla, foglalkoznak vele sokáig, míg csak maguk is melléje nem kerülnek.

Ez a gondolkozás is világot vet a nép lelkére épúgy, mint az írott szavak, faragott fejfák.

Ilyen a kosdi temető .... mindennapi élete.

Fábianné Biczó Ilona.

Gyermekjátékszerek Göcsejből és Hetésből.

Alig van vidéke az országnak, hol a gyermekeknek több és sokoldalúbb játékszere volna mint Göcsejben és Hetésben. A miket itt képben bemutatunk, azok a játékszereknek csak a tipikusabb, gyakrabban előforduló alakjai. Mindegyik játékszernek, természetszerűleg, számos árnyalata van.

A játékszerek túlnyomó részét maguk a gyermekek készítik.

A már járni tudó fiúgyermekek legelső játékszerei: a *szekerek, kocsik, szánkók.* Ezeket elhuzogatják s kedvük telik a kerekek forgásában, azok zajában s általában magában a testierő kifejtésére utaló húzásban.

Még mielőtt kocsit kapna a gyermek, több helyütt 4—5, madzaggal összekötött *fenyőtobozt* (amit itt „csetiri gubá"-nak neveznek) vagy *cserépfazékfüleket* huzogat. Ezek az ő disznói (1. á.).

Kocsi, szekér, nagyon sokféle alakú van: kisebb, nagyobb, fából, kéregből, 2—4 kerekű, deszkázott oldalú, deszkaalapú. Ezeket nagyobbára a felnőttek készítik a gyermekeknek (2., 3., 6., 105., 106. á.). A szánok már egyöntetűebbek. Ezeknél csak a nagyságban szokott nagyobb eltérés lenni (9., 112. á.).

A kocsik, szánok stb. *rúdja* egyenes, kifaragott fa vagy vessző. Némelyiknél a rudat hosszú madzag előzi meg vagyis köti össze a kocsival. A rúd végén néha *iga, tézsola* van. Ezek teljesen hasonlítanak a rendes, használatban levő igákhoz s tézsolákhoz (7—10. á.).

Az igába *ökröket* fognak, miket kukoriczaszárból és vesszőből készítenek (4—5. á.). A kukoriczaszárt a bütyköknél vágják le. Ez az ökör teste. Szarvul félköralakban meghajlított, vékony vesszőt dugnak át. A négy lába négy kis pálczika. A járómű teljes készenlétbe helyezése alkalmával az ökröket az igába fogják.

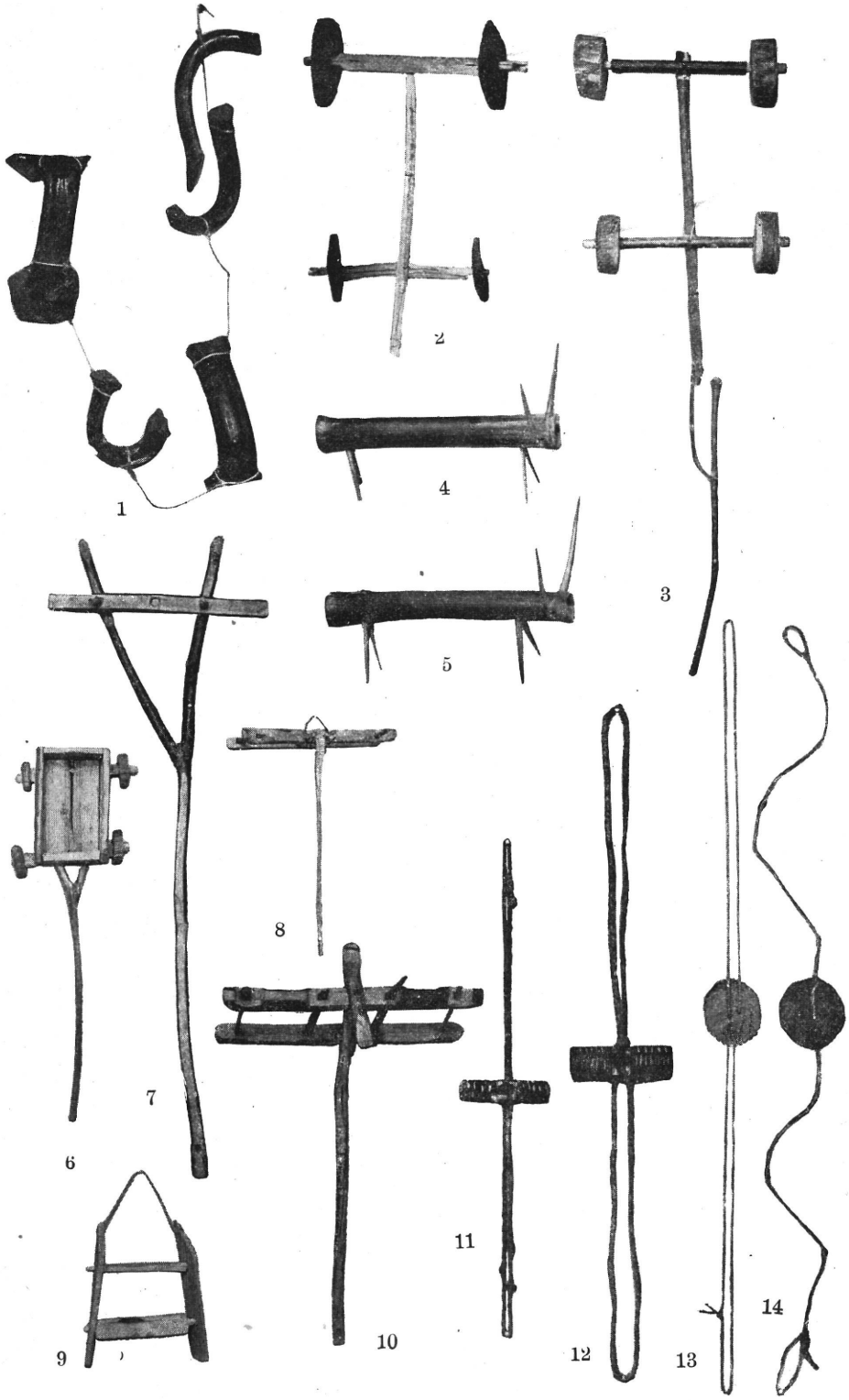

1—14. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

Egyéb — itt részben bemutatott — gazdasági eszközöket a gyermekek maguk készítenek, mint: *seráglát, ekét* (107. á.), *geráblát* (108. á.), *talicskát* (116. á.), *beránnát* (115. á.), *bakot* (114. á.).

A *bugatuk* vagy *büngik* (18—21. á.) kisebb-nagyobb vonalzószerű deszkácskák. Ezeknek egyik végét kilyukasztják vagy bevágással „fejet" vágnak rá s ezen keresztül húznak, illetőleg rákötnek $^1/_2$—1 méter hosszú erős madzagot és ennek végét megfogva, a deszkát köralakban csóválják, mely a gyors mozgás következtében zúg, búg.

Némelyik búgatónak a madzagját nyélre kötik s ezzel a nyéllel hajtják. Egyes, gondosabban készített búgatók deszkáit csipkésre vagdalják (18. á.).

Karikát is használnak búgatásra és pedig fakéregből is. A karika közepében két lyukat fúrnak s azokon át madzagot húznak.

A búgatók más alakjai a 11—17. á. láthatók. Ezeknél a karika, a henger vagy kettősváló deszka a madzag közepén áll. A madzag rendesen kétszeresen van áthúzva, a mit a gyermek két kezével két végénél fog meg s maga előtt köralakban forgatja és végül a madzagot erősen meghúzva, azt kifeszítve tartja, hogy a karikahenger stb. helyben forogjon és búgjon. A karika itt is fa vagy tapló, a henger pedig mogyorófaágból van lekerítve. Ezt rovátkosan bevagdalják, hogy czifrább legyen.

A *pörgetők* (27—30. á.) különböző alakjai között legegyszerűbbek azok, a melyeknél kis fa- vagy taplókarika közepébe pálczát dugnak s a karikán fölül eső részt hüvelyk- és mutatóujjuk között megpödörnek (27—28. á.) azután az általánosan ismert csigák. Ismeretesek másutt is a többi alakok is (31—32., 34. á.). melyeknél a karika vagy fagömb vastagabb, deszkaszerű fában vájt lyukba van illesztve. A karika fájára madzagot csavarnak s azt a madzag által erősen meghúzva, kirántják a tartófából s a karika gyorsan és hosszasan pörög. Ezt Zebeczkén *péterczigánnak* (32., 34. á.) nevezik.

Van dióba illesztett pörgető is (33. á.), melynél egy 12—15 cm. hosszú pálcza fut keresztül a dión s vége krumpliba van illesztve. A pálczának a dión felül eső részén madzag van tekerve s keresztülhúzva a dió oldalán. Ezt kifelé rántják, miközben a madzag lecsavarodik, pörgés közben pedig magától behúzódik, illetőleg rátekeredik a pálczára. Ezután ismételni kell a rántást.

Pörgetőt szél, szellő hajtásához is készítenek fából vagy szalmából (127. á.).

A kézi *kerepelők* (35—37. á.) olyanok, mint másutt. A kukoriczaszárból készültnél a lehasított két ág csattog úgy, a hogy a szárt balra, jobbra lóbálják s egyszer egyik, máskor másik behasított szilánkja vágódik a szárhoz.

A *vizipuskák* (41—44. á.) hasonlók a más vidékbeliekéihez. Külön leírást tehát nem igényel. Csak azt említem meg, hogy nagyságuk ezeknek is különböző: egyiknek a puskája hosszabb, vastagabb, mint a másiké s némelyiknél a bodzafát (mert csak ebből készítik) lehántják, másiknál pedig rajta hagyják a héját.

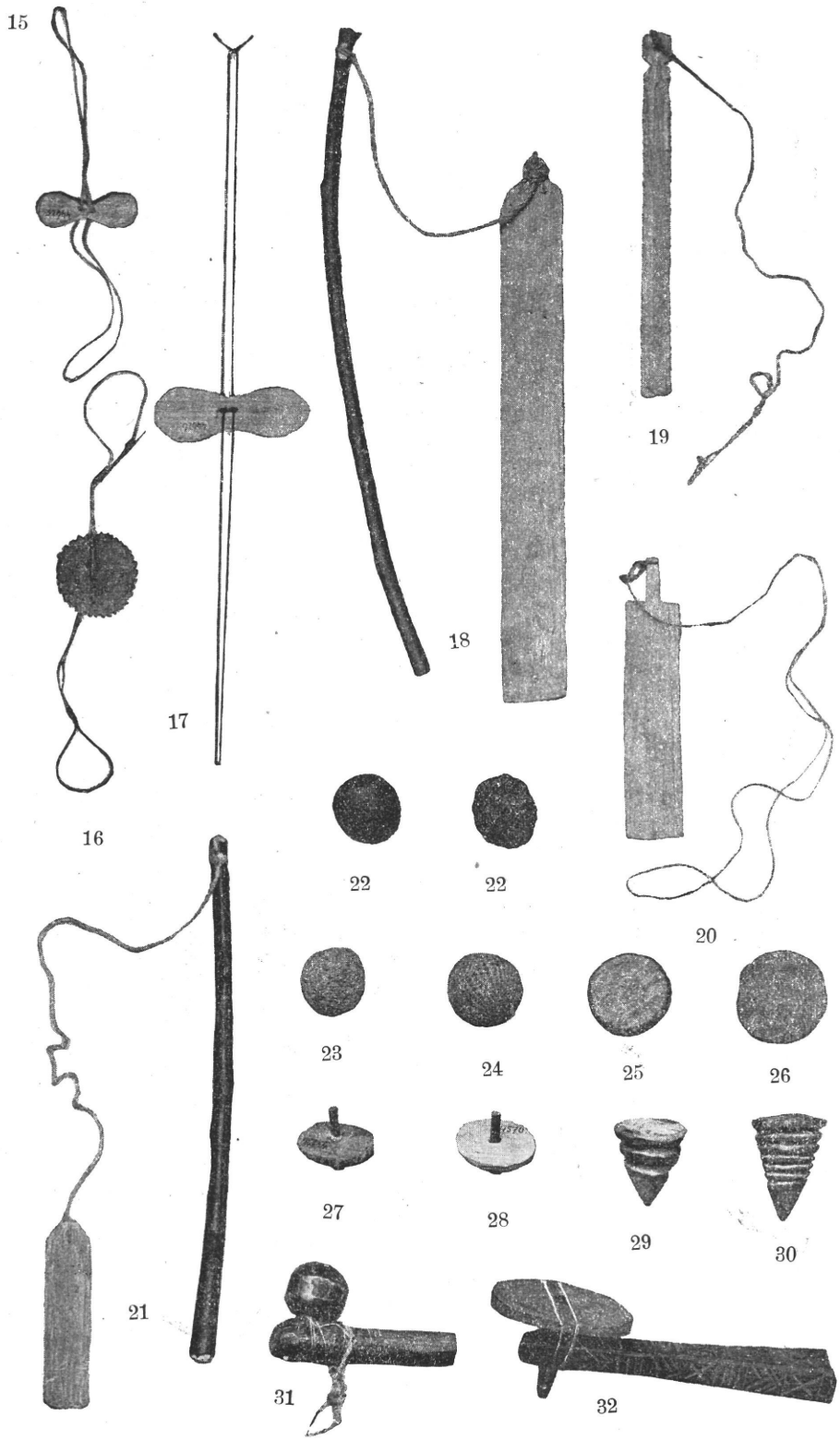

15—32. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

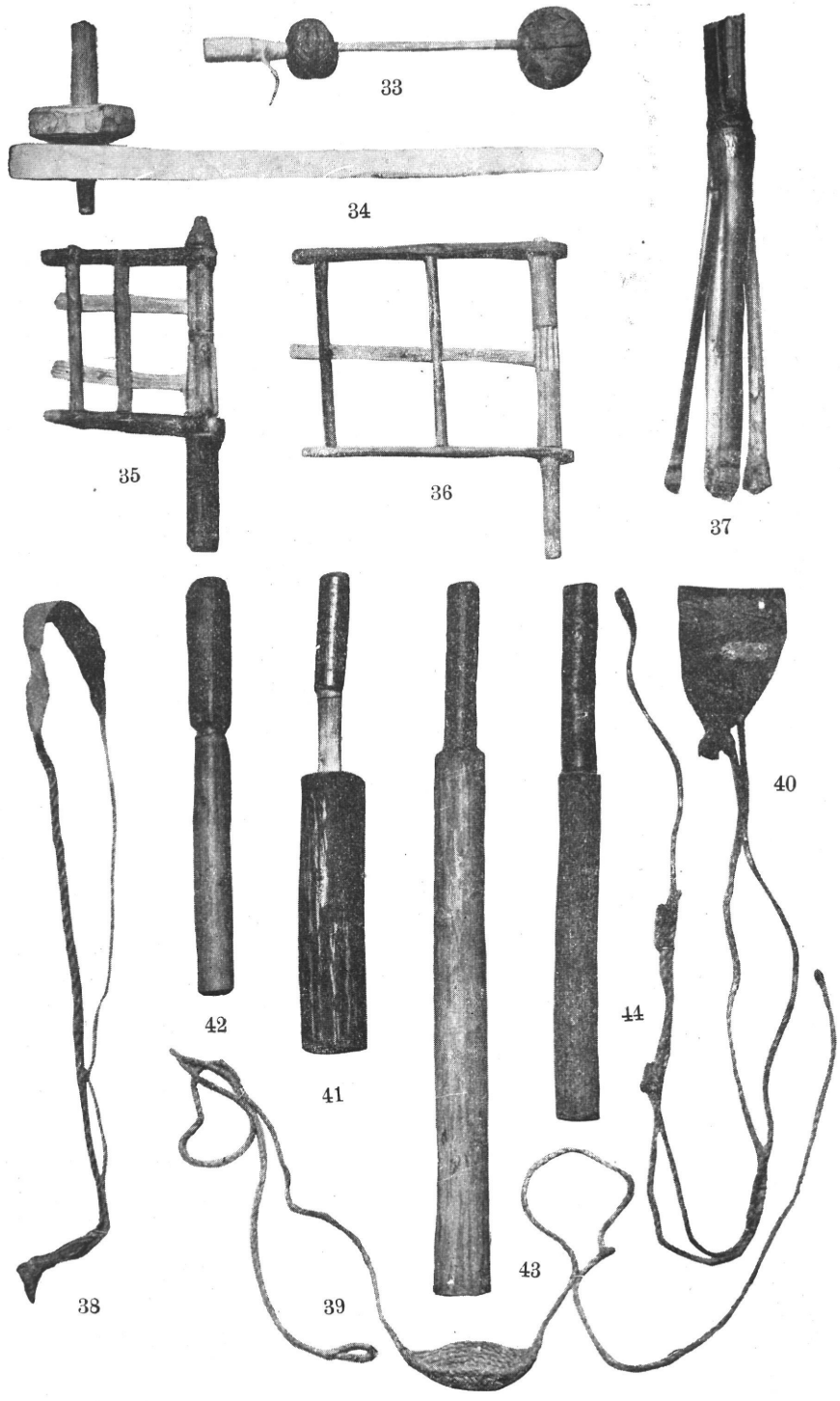

33—44. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

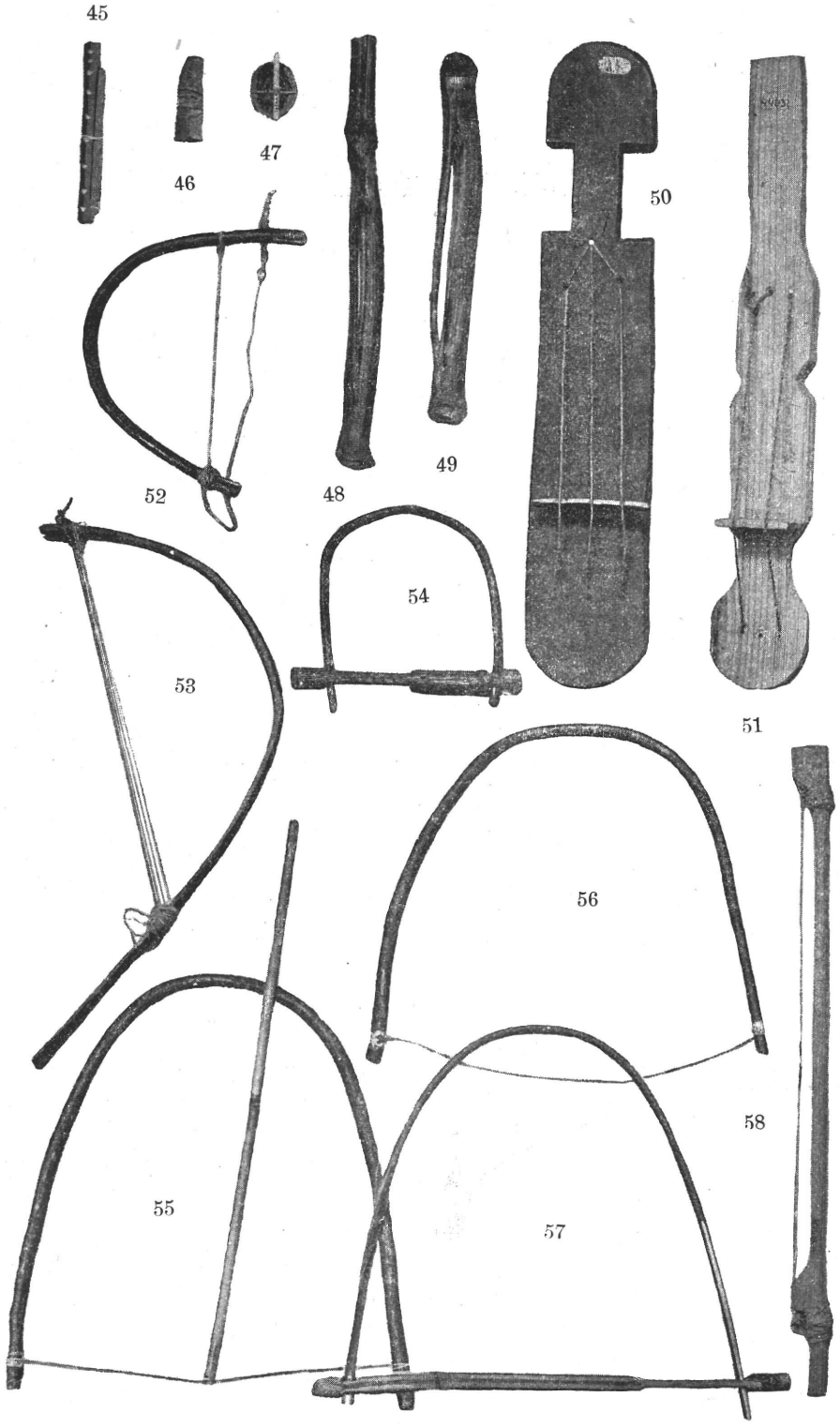

45—58. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

A *labdákat* különböző anyagból készítik; nagyságuk azonban körülbelül egy (22—26. á.). Némelyik taplóból, másik rongyból, a harmadik állatszőrből és pedig főleg marhaszőrből készül. Ez utóbbit szeretik legjobban. A szőrt az állat vakarásakor összegyüjtik s midőn már annyi van, hogy kitelik belőle egy labda, vízben gombóczformára összeáztatják, folyton nyomogatva, hogy minél tömörebben álljon össze s ezután megszárítják (22. á.). Némelyik olyan kemény, mint a kő. Ezt madzaggal rendesen bekötik, 2—3-szor is egymásfölé (24. á.). Ilyen alakban nagyon tartós.

A gyermeki *zeneszerek* közt legegyszerűbb a *síp* és a *dió*. A sípokat nádból (81. á.) és fából készítik. A nádat egyszerűen behasítják. A fából valókat összeillesztik (45—46. á.) s madzaggal átkötözik. A dióhéjból készített csiripelőnél a dióhéj felét veszik, annak egyik végét mélyen kivágják s kis pálczát kötnek a dióhéj üres felőli részére úgy, hogy azt mozgatni lehessen. Ezt a pálczikát a gyűrűs-, közép- és mutatóujj egymásután történő billegetésével mozgatják. A pálczika a dióhéj ki nem vájt szélére ütődve, a 3 ujj billegetésével háromszoros hangot ad (47. á.).

A *hegedűket* többféle alakban faragják ki a gyermekek; vonóik is többfélék, mint azt ábrákon (48—49., 103. á.) láthatjuk. Némelyiknek megvan a hegedű formája, a másiknál azonban csak a húrok sejtetik, hogy az hegedű, mert egészen lapoczkaforma vagy össze-vissza czifrázott deszkadarab (50—51. á.).

A hegedűk legkezdetlegesebbjei kukoriczaszárból készülnek (48. á.). Itt a hegedű és vonója egyforma. A kukoriczaszárból egy vékony részt egyik bütyöktől a másikig fölhasítanak az egyik vagy mindkét oldalán alája pálczát helyeznek, hogy a lehasított rész a szárra rá ne lapulhasson. Játszásnál ezeket egymáson keresztbe húzogatják. A kukoriczaszárból készült hegedű gyönge, nyikorgó hangot ad.

A *bőgők* (102—104. á.) a hegedűknél természetesen nagyobbak. A *czitera* mindenkor természetes alakú (101. á.).

Igen kedves játékszerek — mint mindenütt — a *nyilak* és *parittyák*, *kardok*, *puskák* és *pisztolyok*.

A nyílhoz könnyen hajlítható mogyoró-, fűz- vagy kökényfaágat vesznek, azt ivalakban, két végüknél madzaggal összekötik, vagy az ív két végét belül üres bodzafaágon vezetik át. Kiröpítő nyílvesszőül nádat vagy vesszőt használnak, és pedig ott, hol madzaggal van a nyíl összekötve, hosszút, a hol pedig a madzagot fa helyettesíti, rövidet. A madzagos nyílnál a madzagra teszik a végén kivájt nyílvesszőt, a madzagot egyik ujjukkal maguk felé erősen kihúzva, gyorsan visszaeresztik. A madzag visszavágódva, a nyílvesszőt messze eldobja.

A fába helyezett nyílnál (54., 57. á.) a nyíl egyik végénél az összekötőfát hosszan kivágják, hogy azt hátra lehessen húzni s visszavágódhatik. A nyíl ezen ágát, ha lőni akarnak, visszahúzzák, elébe a kivájt fa lyukába nyílvesszőt helyeznek, azután a nyílágat visszaeresztik, mely erős vágódással a nyílvesszőt messze elvágja.

Az 58. sz. nyílnak már ágya is van s abba van helyezve a nyíl-

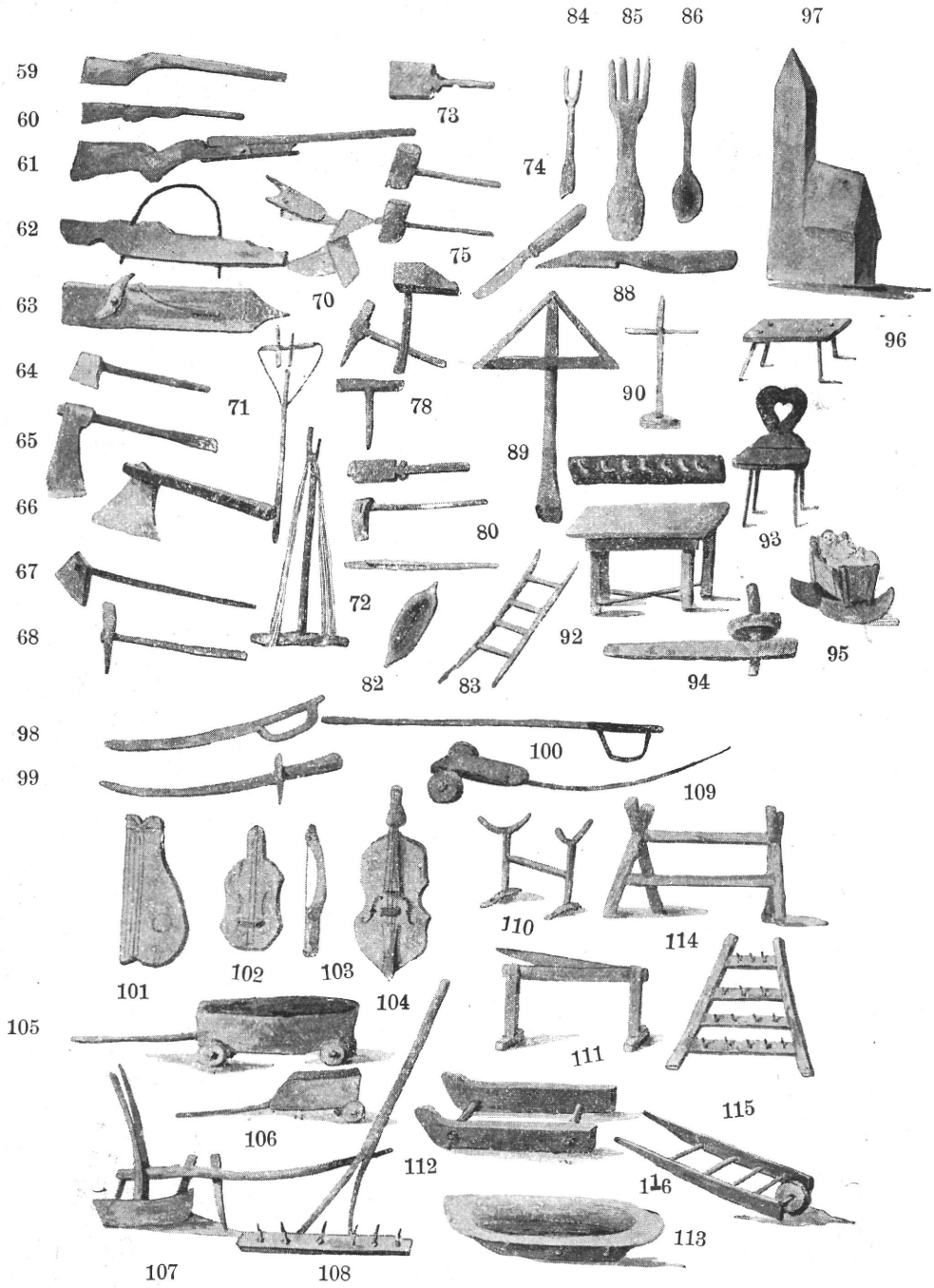

59—116. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

vessző, a két vége madzaggal összekötve. E madzagot a nyíl ágyába vágott bemetszésbe húzzák s a türgetőforma kakas is leszorítja. A midőn lőni akarnak, a nyíl egyik élén kivájt csatornába — hosszában — a madzag elé nyílvesszőt helyeznek. A madzagról a kakast visszacsavarják, mire az

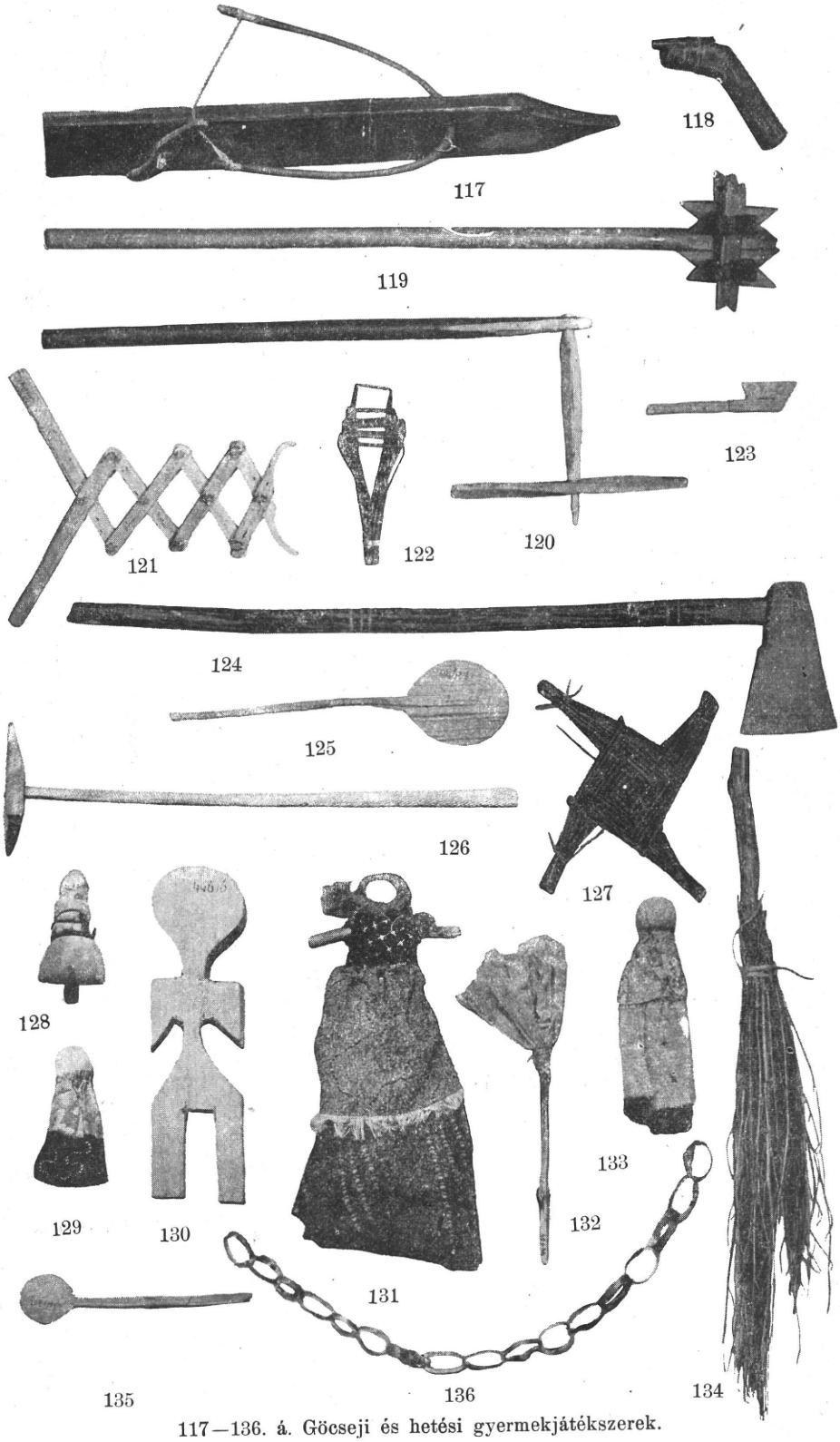

117—136. á. Göcseji és hetési gyermekjátékszerek.

erősen feszült madzag a nyílvessző végére előre vágódván, a nyílvesszőt messze kilöki.

A *parittyák* (38—40. á.) szerkezete olyan, mint másutt. A parittya használt bőrből vagy madzagkötésből van (40. á.); két oldalról belefűzik a körülbelül egy méter hosszúságú madzagot.

A *bodzafapuskák* (41—44. á.) éppen olyanok, mint a vizipuskák. A lyukas csőbe kóczot szorítanak a tolóval, mely golyóvá tömörül össze. Ezt

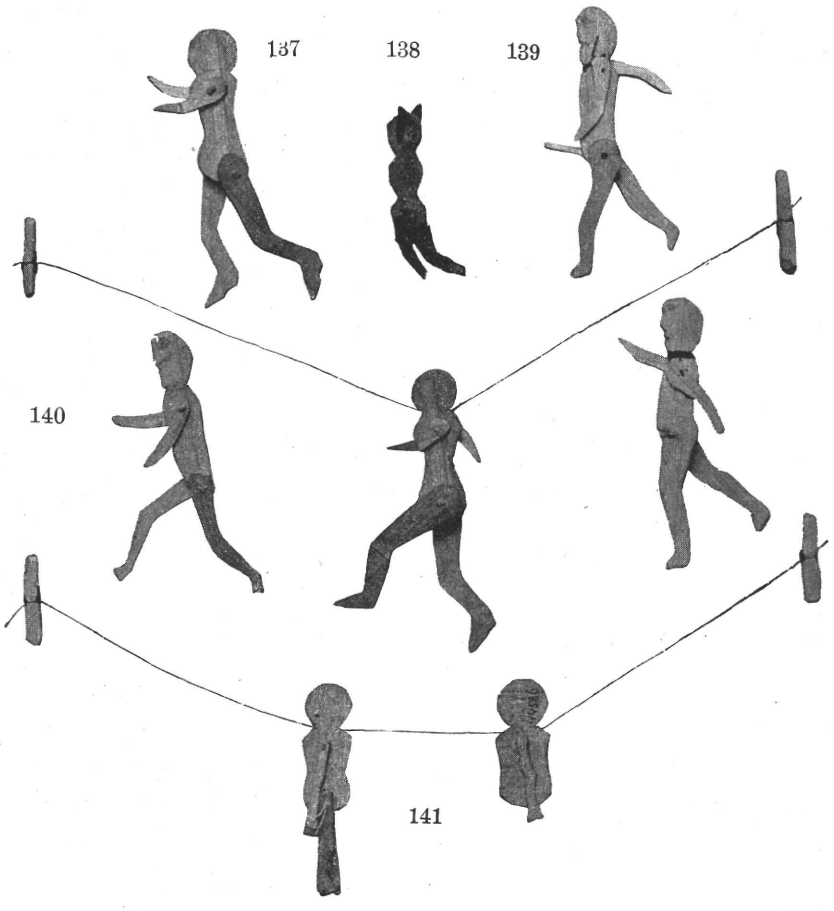

137—141. á. A „czigánygyerekek".

kitolják a csőnek egészen a végére. A másik kóczgolyót utána tolják, mire a két golyó közt levő levegő nyomása a cső végébe szorított golyót (ha a puska jól működik) erős durranással kilöki.

A *puskákkal* a gyermekek ritkán lőnek. Az csak ártatlan dísz a vállukon. A kisebb gyermekeké egészen egyszerű (59—61. á.); a cső, ágya egy fából. A nagyobb puskáknál azonban a csövet már külön ágyazzák be; van kakasa s külsőleg lehetőleg mindazon részek, a mik a rendes puskáknál láthatók.

A *kardok* (98—100. á.) különböző alakúak s nagyságúak.

A *buzogány* már ritkább játékszer (119. á.), mert a fejét nehéz elkészíteni. Az tudniillik 12 darab négyszögletű s közepén az oldallal párhuzamosan s végén hegyesszögalakban bevágott fácskából van összeillesztve. A fácskák belső kivágásai egymásba illesztődve, minden más erősítés nélkül tartanak.

A *fejszék* és *szekercézék* (64., 65., 66., 80., 123., 124. á.), *csákány*, mind fából készül a legkülönbözőbb nagyságban.

A *bútorok* minden fajtáját utánozzák a játékszereknél. Képünkön *asztal*, *szék*, *kisszék* s *fogas* látható (91., 92., 93. á.), melyeknek némelyikét kékre, feketére s pirosra festik.

A *házieszközöknek* játékszerekben való utánzása is szinte végtelen. Ezekről egyenkint fölösleges írni. Hű utánzatai kivánnak lenni az illető eszközöknek, melyek a gyermekek kézügyessége szerint jobban vagy roszszabbul sikerülnek. Itt bemutatunk *csizmavetőt* (69. á.), *ásót* (73. á.), *sulykot* (73. á.), *kalapácsokat* (70., 75. á.), *fúrót* (78. á.), *mosólapoczkát* (79. á.), *kapát* (80. á.), *vetélőt* (82. á.), *dagasztószéket* (110. á.), *söprűt*, *lapátot*, *pemetet* stb. (125., 132., 134. á.).

Az *evőeszközöknek* mindegyike szerepel (84—87. á.).

Kákából többféle tárgyat utánoznak. *Papirból ludat*, *sipkát* stb. készítenek. Itt megemlitem még a „Háromkirályok járásakor" használt kirúgós csillagtartó utánzatát (121. á.).

A *templom* és *keresztek* (89., 90., 97. á.) nem annyira játékszerek, mint faragási gyakorlatok.

Kedves játékszereik a *czigánygyerekek* (137—141. á.) melyeket lófarkszőrre illesztenek s a szőrt a végükre kötött kis pálczikák segélyével huzigálva, tánczoltatják. A *czigánygyerekek* törzse, feje s lábai külön deszkácskákból faragvák s úgy vannak egybeállitva, hogy rángatásnál ezek a testrészek könnyedén mozognak s a legkülönbözőbb állásokba jutva, kaczagtató látványt nyujtanak.

A *leányok* külön játékszerei a *babák* (131., 133. á.), *teknők* (113. á.) s *bölcsők* (95. á.). A babák nagysága különböző. Legkisebbek a csecsemők (128., 129. á.). A nagyobb babák favázakra készülnek (130. á.). A babát kis teknőkbe vagy bölcsőkbe helyezik. *Gönczi Ferencz.*

Adatok az erdélyi paraszthéz ismeretéhez.

Rövidke czikkem főczélja a tavaly megjárt erdélyrészi utamon felvett házrajzok és alaprajzok grafikai bemutatása. Egyben alkalmat keresek egyik-másik észleletem közlésére.

Az erdélyi, de főképen a székely épitkezés egyik közös fővonása, hogy a legkezdetlegesebb faház is kőalapon épül, sőt még a legegyszerűbb disznóólat is nagy terméskövekkel rakják alá. Szerintem ennek az a magyarázata, hogy az idevaló nép, különösen a székely, mindig a legmélyebb völgyben épit kunyhót,

lehetőleg patak mellé s a kőalap ilykép talajnedvesség ellen szükséges, amit akkor is megtart, ha esetleg hegyoldalba épít. Másik, talán csak általam hangoztatott jellemző vonása, hogy az erdélyi ház nem tiszta faarchitektura, mert nem egyszer a fával is úgy bánnak el, mint a téglafallal. Ilyen vonás például, hogy a házak mindig be vannak tapasztva, még pedig kívül-belül. Kivétel Toroczkó, a hol a ház kívülről csak az ablakok felemagasságáig van betapasztva s a felsőrészen mezetlen hagyják a gerendákat. De azért az összes házaknál meglátszik a fa, mert a sarkokon egymást keresztező bornafavégek kiállanak, (1. á.) továbbá a belső keresztfalak végei is kinyúlnak a fal síkjából. Hogy a tapasz jól megálljon a falakon, a bornákra vagy léczeket szögeznek, kivált ha a bornák négyszögűek, vagy elszór-

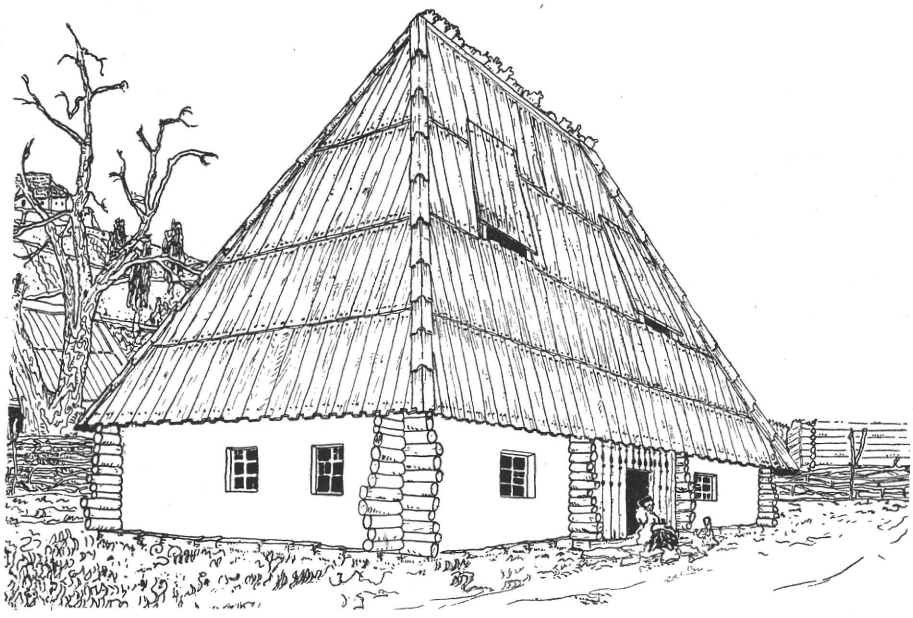

1. á. Székely ház. Szárhegy, Csíkm.

tan megszurkálják és sok apró faszöget, „bolhaszöget", vernek belé, mely szögeknek kiálló feje elég jó ragasztópontja a vakolatnak. Az így megbolhaszögezett, tapasztott fal meleg és tartós. A székelyek csak bornaházat építenek. Az oszlopos vagy favázas építkezés náluk ismeretlen. A gerendákat azonban akár természetes gömbölyűségükben rakják egymásra, akár négyszegűre faragják, mindig betapasztják és az egész Székelyföldön kivétel nélkül szép fehérre meszelik. Ez különbözteti meg a lakóházat a csűrtől és istállóktól, hol is a bornák természetes színükben látszanak.

A székely ház alaprajza mindig alkalmazkodik a szükséglethez és a helyi viszonyokhoz. Mindazonáltal egyes vidékeknek úgyszólván megvan a maga tipikus elrendezése, de csakis a régebben épülteknél. A modern élet ezen a téren is erősen megváltoztatja az egyszerű falusi ember szokásait. A székelyház fő jellemzője, a mely már az alaprajzon leköti figyelmünket a nyitott eresz és az udvarfelőli hosszoldalon 120—180 cm szélességben nyitott oszlopos folyosón a „tornácz", mely

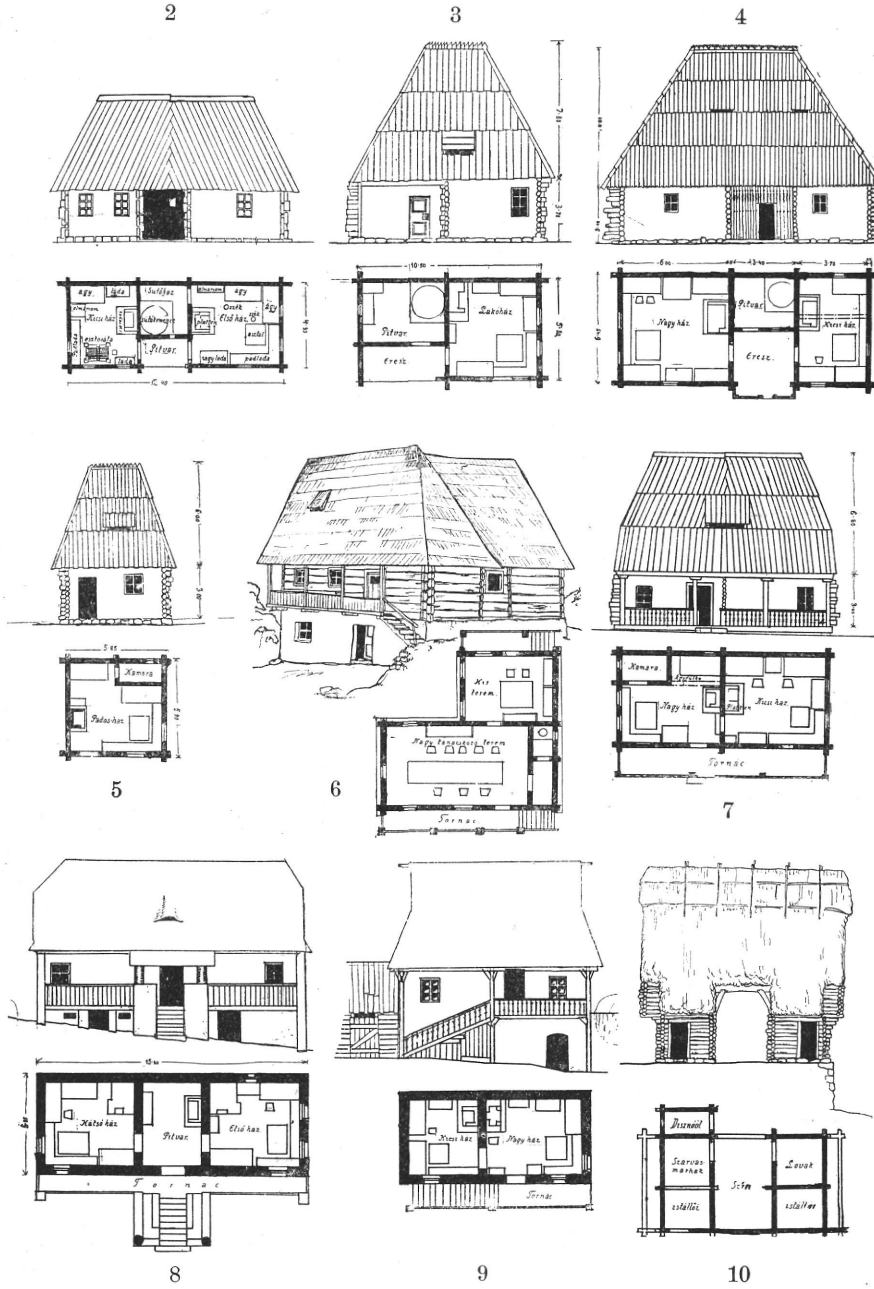

Székely házak: 2. á. Gyergyóalfalu, 3. á. Tekerőpatak, 4. á. Szárhegy, 5., 6. á. Lázárfalva, 7. á. Kászonujfalu, mind Csíkm., 8. á. Balavásár, Kis-Küküllőm., 9. á. Árkos, Háromszékm., 10. á. Csűr, Atyha, Udvarhelym.

néha az utczafelőli házvégre is kikanyarodik. Nagy ritkán a ház csűrfelőli oldalán is megtaláljuk a tornáczot, de a hátán, azaz a másik hosszoldalán soha, még ha kert van is mögötte. A tornácznak egyik oldala a házfal, a másikon karcsú faoszlopok, melyek a ház tetejét tartják. Az oszlopos tornácz nem mindig nyitott

egész hosszában, hanem az eresz irányában és előtte mintegy négy oszlopnyira teljesen a földtől a tetőig kivágott deszkarácscsal van borítva. Ajtaja az udvarra és a tornácz nyitott végébe szolgál. Néha a deszkarács kinyúlik egész a ház végéig az utczára. A régi székely háznak elmaradhatatlan kelléke volt ez a szellős és mégis zárt előtér. Ma már alig találni hármat-négyet falunként. A szegénység írtja a régi, igaz hogy költséges, de nemzeti vonásokban gazdag építkezést.

A kályhát a közfalnál helyezik el úgy, hogy két szobát fütsön. Vagy pedig ha van, a hálófülke elé. Az ablakok a ház első sarka körül csoportosulnak. Itt van az asztal, körülötte padok, a székelyeknél szokásos sarokszekrény (téka) és továbbá az ágyak meg a ládák.

A házak tetőzete majdnem kizárólag a túlmagas kontyosfödél. Nem ritka azonban, különösen újabban, a csonka kontyosfödél sem. A födél gerendasor merőleges az épület hossztengelyére, tehát párhuzamos az utczával. A szarufák alsó végei a gerendáknak a ház elején a falnál mintegy méterrel kiálló, külső végébe csapozvák vagy szegezvék, miért is egy kissé túlérnek rajta. A szarufákat egy a felső harmadukba alkalmazott torokgerenda tartja össze. A hosszirányú kötést csupán a zsindelyezés alapjául szolgáló léczezet végzi, ámbár néha viharkötőkre is akadunk. Újabb épületeknél a szelemenes födélszerkezet is előfordul, mikor is a gerendák faragottak, nem mint a régieknél, hol a szarufák gömbölyűek. Gyakran a zsindelyléczek között a szarufák felső vagy alsó harmada-negyede táján léczek helyett kisebbfajta gerendát húznak végig a tetőzet mind a négy sikján. Ezáltal a zsindelyezés felső vagy alsó harmadának síkja magasabban állónak látszik és a tető a zsúppos meg nádfödelek taréjfedő szegélyét utánozza, emlékeztetvén bennünket az ősi, az eredeti alakokra és födésmódra.

A székely háznak kéménye nincsen s a tető unalmas síkját csak a szelelőlyukak törik meg itt-ott. Gyakran még ez sincs meg és csak egy pár alkalmilag feltámasztott zsindely helye szolgál szelelőlyukul. A kontysík felső háromszögén mintegy két-három zsindelysor irányában üresen marad s az a füstlyuk, melyet félkúpalakú kiálló tetőcske véd hó és eső ellen. A füst azután a félkúptető alján tolul ki.

Faházaknál a tetőzet mindig nagyalakú zsindelylyel, sőt néhol száldeszkával van fedve. A cserépzsindelyfedés csak kőházaknál szokásos. A fazsindely felette nagyméretű és kerek vagy hegyesvégű deszkadarabok, melyeket úgy szegeznek egymásra és egymásmellé, mint ahogy a cserepet szokták rakni. Az ilyen fedés igen szép, bár avatag korában nagyon borzassá válik, a deszkavégek felhajlása következtében. Csűrök és istállók a legtöbb helyen még ma is zsúppal födvék, a mihez azért is ragaszkodnak, mert az istállókat télen melegen tartja. Háztetőknél meg úgy mint kaputetőknél, a taréjvonal két végét kereszt vagy díszesen faragott kopjafa díszíti. Háztetőknél és kaputetőknél még az egyik sík legfelső zsindelysorának kihegyezett végével van díszítve s úgy az alsó sor csepegő zsindelyei is gyakran csipkézettek.

Ezek után áttérhetek az egyes rajzok bemutatására, a miket úgy veszek sorba, amint utamba estek s nem csoportosítom őket fejlődésük szerint, hiszen arra a most itt bemutatott anyag korántsem elég.

2. á. A csikmegyei Gyergyóalfaluból való ház, mely a már kialakult székely

Székely házak: 11., 12. á. Atyha, 13. á. Etéd, mind Udvarhelym., Csángó házak és csűr: 14., 15. á. Hosszúfalu, 16. á. Tatrang, mind Brassóm., 17., á. Toroczkói régi faház.

típust mutatja. Középütt látszik az eresz, mögötte a pitvarral, jobbra is, balra is egy-egy szobával. A pitvart itt sütőháznak használják. Az ételt bent főzik a házban, a hol a cserepes át van alakítva „plaktenné" (rossz elnevezése a tűzhelynek), a mibe így kevesebb tüzelő kell és jobban is melegít, mint a régi „cserepes", mert annak nagy nyílásán minden meleg elillant. A tetőzet száldeszkával van fedve.

3. á. Tekerőpataki ház. Itt egy hosszúkás négyszöget látunk, egyik oldalán beugró térrel, ez alkotja az előcsarnokot, az ereszt. E mögött van a pitvar, a nagy sütőkemenczével, jobbra tőle a lakószoba. Ez még a fejleszthető formát mutatja, míg ellenben a Szárhegyről bemutatott ház (1. és 4. ábra) a későbbi, azt mondhatnám befejezett formát adja. Középütt, az eresz mögött, a „kötség" kamara élelmiszereknek, ezektől két oldalt vannak a lakószobák. Ez egyike a legszebb székely házaknak. A rajzán is jól látszik az eresz rácsos deszkafala, a széleken pedig a kiálló bornafák pompásan hatnak. A lázárfalvi kicsiny ház (5. ábra) mutatja talán a legrégibb formát, a hol még a ház csak egyetlen szobából van, ebből van kifogva még az éléskamara, a szalonnás helye is.

A tetők itt aránylag túlmagasak, a mit ők úgy magyaráznak, hogy náluk nagyon sok az eső meg a hó. A gyergyóiak különösen azt mondják, hogy náluk két hónapig van tavasz, két hónapig ősz és nyolcz hónapig tél. A nyarat tőlük elsikkasztották. Lázárfalváról bemutatjuk még a faluház rajzát (6. á.), a hol a helyi viszonyok és szükségletek czélszerű kibasználása kitűnik. Az első rész kőből épült és itt lakik a falu szegénye, ki a felső tanácsházat gondozza. Fent egy kisebb s egy nagyobb terem hosszú asztallal meg padokkal, székekkel szolgál tanácskozási helyül.

A kászonújfalusi háznak (7. á.) legszembetűnőbb a tetőzete. Régebben szalmával volt födve, tűzveszélyessége folytán a szolgabíró az egész faluban lehányatta őket, a tetőgerendákat úgy hagyván, arra mindjárt a zsindelyt rakták. Az épület két szobából áll. Az elsőben látható a hálófülke, ez mindjárt így épült. Ajtó itt nem volt soha, mellette a kamara van. Balavásárról bemutathatok (8. á.) még egy formát, hol a ház elején kieresztés van. A lépcsőt két oldalt egyszerű síma fal fogja közre. Fönt jobbról-balról ülőkével. A környezethez képest vaskos tagozatlan fal már külső alakjával, is elárulja, hogy nehéz kő, hogy teherviselésre való. Erre a falra állítják azután a két vaskos kis oszlopot, a mi minél kijebb nyúlik a kieresztés a faltól, annál alacsonyabb és az egésznek hatása nyomottabb lesz. Erre jön keresztbe a bábfa, a mire azután a tető fekszik. Árkosról való kőház (9. á.), pinczéje félig a földben van, így nyáron hűvös, télen pedig meleg, míg följebb két lakószoba van. A tető megoldása az eredetin igen szép hatású. Az épület mellett van még fából a különböző szükségletek részére épült szín. Bemutatok az udvarhelymegyei Atyhából egy csűrt. (10. á.) Fontos épület a csűr. Három részből szokott lenni: a pajta a bivalynak, azután a csűrköze hídlással és túl ismét pajta. A csűr fedele alatt tartják a szénát meg a száraz takarmányt és csűrudvarnak hívják, a fal síkjából fönt kiálló rész pedig a csűr ereszin, a hol a szerszámokat tartják. Atyhából való ez a kis zsúpfödeles faház. (11. á.) Elől a bedeszkázott eresz, mögötte kamara, mellette a lakószoba, itt a szegleten kiálló bornák végei is be vannak meszelve, bár a meszelésen át is jól látszik, hogy

18—21. á. Toroczkói házak. 22—23. á. Toroczkószentgyörgyi ház és csűr, Torda-Aranyosm.

építkezési anyaga a fa volt. Atyhából való még a 12. ábra is. Ez két szobából áll, „kicsi és nagy ház"-ból. Az udvarfelőli részén húzódik végig a tornácz egyik végében a léczekkel berácsozott eresszel. Innen nyílnak a bejáratok külön-külön

a két házba és a tornácz nyitott részébe. Itt az ereszben végzik azokat a munkákat, miket világosabb helyen lehet végezni, különösen a szövést. A telek lejtős lévén, így a ház utczafelőli részére pincze is kerülhetett. A tetőn látszik a szelelő lyuk s a tető felső két sarkán a két félkúpalakú kiálló kis tetőcske a füstlyuk számára. Érdekes alaprajzzal bír az etédi kis ház (13. á.), kicsi tornácza van az udvari oldalon, két nagy szobáját egy cserepes fűti, a mi úgy van elhelyezve, hogy cserepei mind a két szobában látszanak. Az első „házban" lábakon áll, az efajtát hívják lábas kemenczének, mondják volt a faluban olyan is, a melyik négy szobát fűtött. Ezek voltak székelyföldön a központi fűtésnek az ősei. A nagy szobából nyílik még egy kis oldal-„ház", itt helyezik el a nagy „házból" kiszorult holmikat. A ház alját kívül padmagasságra kővel meg sárral feltapasztják. Az eső ellen deszkával be is takarják, aztán ha idejük van, hát kiülnek rá tanyázni.

Bemutatok még a hosszúfalusi csángóktól egy kőházat (14. á.). Itt kővel építkeztek s ennek például a tetőzete cseréppel van fedve, de kémény azért még sincsen. A székelynek általán a füstre szüksége van a „hiu"-ban, ott tartják a

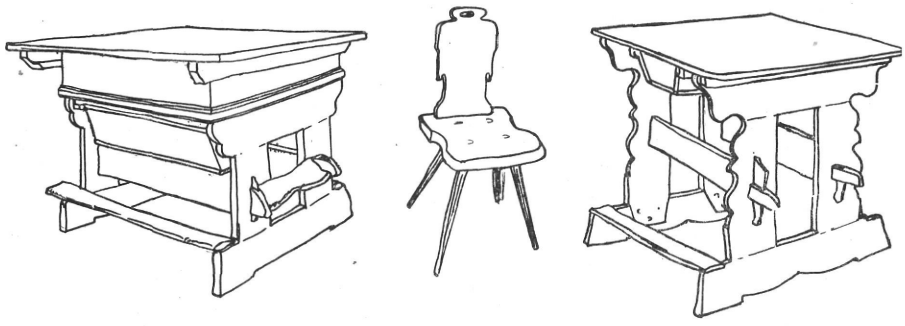

24 25 26

24—26. á. Toroczkói parasztbútor.

megromolható czikkeiket, azután meg melegít is, ha már azután mindenképen kihasználta, csak akkor ereszti el szabadjára. Ereszében van a nagy kenyérsütő meg főzőkemencze, innen nyílik a lakószoba ajtaja, a mi itt csak egy van, másik felében van a kamara, mellette az istálló, odébb meg a csűr, a színalj meg a hiu a takarmánynak, a mit a lakóház hiujától tűzfal választ el. Újabban ilyen csűrös házakat már nem építenek. Ugyancsak innenvaló csűr a 15. ábrán levő a pajták felett alacsonyabb és csak ott magasabb, a hol a nagy kétszárnyú ajtó van, hogy a szekér a terűvel beállhasson. A tető felső csúcsán nyílás van a levegőnek. A csűr mögött látszik a lábakon álló nagy asztag. Egy másik ház (16. á.) Tatrang faluból, a melynél szembetűnő, hogy a színalj derékszögben áll a házzal. Középütt van itt is az eresz jobbról, balról a lakószobákkal és kamarával, a mi itt az épület hosszával párhuzamos, az egyik szoba előtt a színalj van.

Még a toroczkói házról is valamit! A régi toroczkói ház is fából van. Toroczkó legrégibb házának rajzát mutatom be (17. á.), mint a toroczkói faház legérdekesebb képviselőjét.[1] Az egész ház a sarkokon egymásba ékelt bornákból,

[1] Kriesch Aladár: Toroczkó.

fagerendákból van összeróva, ezek a gerendák állítólag még azokból a fákból készültek, a melyeket a toroczkóiak idejövetelükkor a mai község helyén találtak és vágtak ki. A fából összerótt falakra azután felépitik a zsindelyes tetőt, a falakat belül mindvégig kitapasztják sárral, kívülről azonban csak az ablakok fele magasságáig s ezt fehérre bemeszelik, azonfelül meghagyják a meztelen fagerendákat. Az ablak és ajtó fáját rendesen pirosra festik. Ritkábban zöldre, a mi házainkon itt épp az ablak fája bizonyít legvilágosabban a ház történeti multja mellett, a legtisztább késő román stilusban van faragva s igy valószinűleg még a XIV. századból való.

A toroczkói magyar házán kétrét rakja a zsindelyt, a mint mondja, takarékosságból, mert igy a tető mégegyszer annyi időt szolgál. Nyilszerűen megfaragva az élek mentén és az ormon az egyes zsindelyeket, majd váltakozva, a következő sorokban kettőt-kettőt, a mint ez itt rajzunkon is látszik. Ez egyszerű kis fogással is díszesebbé tudja tenni házát. Az orom végére azután szintén fából rendesen liliom vagy tulipánszerű díszt teszen. A toroczkói házon, úgy mint a székelyföldin, általában nincsen kémény, a füst mehet ott ki, a hol akar, legfeljebb néha két oldalt hosszú padlásablakszerű nyilást nyitnak neki.

Bemutatom még itt Toroczkó egynéhány rég fennálló házának rajzait. (18. á.) Lefelé lejtős telken épült ez a ház, középütt van a pitvar, tőle jobbra és balra egy-egy lakószoba, a ház végében későbbi toldás a kamara, bár a tető egy, a ház előtt van a nagy szabadtornácz a rája boruló nagy tetővel, a mi a tornácz fölött csak nyújtványa a főtetőnek. A 18. ábrán a két „ház" közbül van az eresz, a pitvar, a ház végében van az istálló, előtte a színalj, mindez egybeépítve az eredeti lakóházzal. Az első ház előtt a pinczetorok látható. Ebben a házban még minden a régi, itt látni még rúdravalót a maga helyén, a melyek az első ház falát futják körül. Az első „ház"-ban a sarokban összefutó pad, melynek támlája nincsen. Ennek helyét kivirágzott gyontáros deszkák foglalják el: a falravalók. A pad felett fogas, rajta tányérok, köcsögök. A szegletben nagy ritkán szegelettéka, továbbá az ablak és fal között a díszes ágy az ágy fölött valóval és a színes párnákkal. Az ágy előtt bölcső, székek, a fal mellett, az ágy szélénél, a nagy láda. A szegelet tékával szembenlévő sarokban a kályha, a kemencze, átellenében még egy ágy és néhány szék adják a szoba berendezését. Szép ennél a háznál a pitvar magas feljárója, nagy körbe rakott lépcsőköveivel, felette a kissé leeresztett tetővel, átellenében meg a színes virágoskert. Mindezek a természetben együtt pompás képet nyujtanak. A 21. ábra beosztása hasonló a már leirtakéhoz, ellenben a pitvarhoz való feljáró mutat más érdekes formát. A 21. ábrán jól látszik az eredeti alak, a mikoron is még csak egy lakószoba és egy pitvar volt, a mihez azután később épült a második szoba, a kicsi ház.

A toroczkói ház belseje napról-napra veszit érdekességéből. Szép régi bútort alig találni már a szobákban. Egy-egy szép kancsó a falon, ennyi az egész.

Bútort kétfélét különböztetünk meg: az egyik az általánosabb, a mit czéhbeli mesteremberek készitenek, a másik egy-egy ügyesebb műkedvelő gazda keze alól kerül ki, házi készitmény. Az első fajtánál a tipusok elfogadott formákban mozognak, hogy úgymondjuk sablonosak. Asztalnak, padnak, ládának, ágynak, falravalónak mind megvan a maga megszabott jellege, dogmatikus stílusa. A mikor azonban

nem czéhbeli kéz nyúl a gyalúhoz, rögtön áttöri ezeket a korlátokat, az egyéniség előtérbe lép és igen elmés és művészi dolgokat alkot, a melyekből nehányat a mellékelt ábrákon mutathatunk be (24—26. á.). A toroczkói bútor majdnem kizárólag fenyőfából készül, behúzzák valami zöldes alapszínnel, azután az asztalos ráfesti a különféle czifrákat, virágot, koszorúkat, sallangokat. A festéket egyszerűen enyvvel töri fel és festés közben folyton melegen tartja. Ez a primitiv tempera teszi lehetővé, hogy ily könnyed, lendületes és mégis erélyes vonalakat húzhasson vele; de egyúttal nagy tapasztalatot igényel, mert sokkal világosabban szárad fel. Azonban újból még jobban elsötétedik, sőt néha elenyészik, midőn a fát befirniszeljük, ha nincs elég világosan s elég sűrűn felrakva. Végül azután a bútort valami jóféle firniszszel behúzzák s az ilyet nevezik gyontáros bútornak.

27. á. Segesvári szász ház.

Bemutatjuk még Toroczkószentgyörgy egy érdekesebb házát (22. á.), a mely hasonló a toroczkóihoz, csakhogy ott még nagyrészt zsúppal födnek. A ház elején az utczafelé van ennél a csűr vagy színalj, az istálló a különálló hatalmas csűrben van (23. á.). A ház többi része a hagyományos háromosztású, az igazi régi konyhát füles kemencze díszíti. Ennek felborított szakajtó formája van. Elől a nyílása, a hol a kenyeret sütéskor betolják, mellette nagy kerek lyuk van falazva, ebben forralják a vizet a mosáshoz, vagy főznek a jószágnak: a tehénnek, malacznak; beljebb a nyitott tűzhely, a hol az emberek ebédje, vacsorája készül nagy vaskampón függő fazékban, a konyha falát mindenféle fogasok futják körül tálakkal, kancsókkal megrakva, olyik házban van annyi belőlük, hogy egy falut meg lehetne vendégelni. A telken hátul keresztbe áll a csűr kőalapon fából építve s szalmával fedve, érdekes a csűrmenyezet és az oldalát tartó gerendák tartást kifejező görbe vonala. Beosztása: a pajta, középütt a csűrhídlással, azután megint a pajta, annak végiben a disznóól, a mi kijebb áll a csűrből.

Végezetül még a Segesvári várból mutatunk egy rajzot, mint a mely legközelebbi rokonságba hozható a toroczkói, továbbá a székely és szász házzal (27. á.).

Thoroczkay Thurinszky Pál.

Hontmegyei tót csipkeverőfácskák.

(Második közlemény.)

II. A kopjafaszerű csipkeverőfácskák.

Mint említettem, kopjafaszerűség alatt a felfelé való keskenyedést, karcsusodást értem. A fácskák eme típusánál azoknak a fácskáknak, melyek az előbbi esztergályozott típusoktól ehhez a típusokhoz vezetnek át, eredeti négyszegletes

voltát a felső gomb és fodor árulja el legbiztosabban, de azoknál, melyek nem képeznek átmenetet az esztergályozottak típusából ide, a test is négyszögletes vagy esetleg poligonális, mint látni fogjuk alább.

Először tárgyaljuk az átmeneti alakzatokat, melyek kivétel nélkül faragottak és olyik igen réginek látszik. Érdekes, hogy a 49—67. számok alatti verőfácskák felső gombja és fodra mindenkor négyszögletes és mind a négy oldalon egyformán

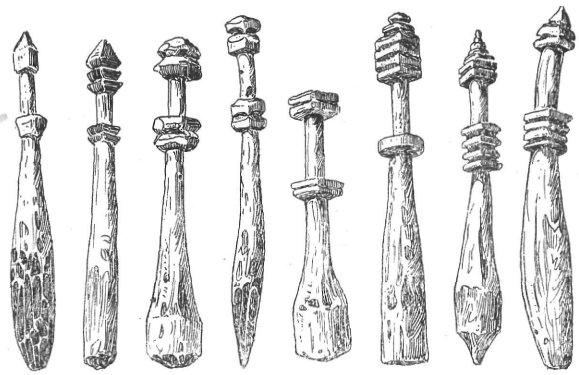

49 50 51 52 53 54 55 56

van kiképezve, a test pedig a nyakkal együtt kerekre van faragva, úgy hogy mindenütt nagyjában körmetszést kapnánk e helyeken. A fácskák hengeres nyaka és kúpszerű vagy hengeres és kúpszerű teste tehát még az előbbi esztergályozott típusú csipkeverőfácskák csoportjába kívánkozik, de négyszögletes gombja és fodra már ide a kopjafaszerű fácskák csoportjába helyezi őket.

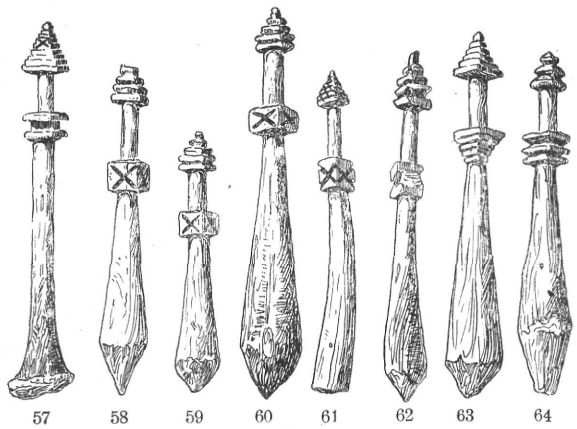

57 58 59 60 61 62 63 64

A részletes tárgyalás során észrevehetjük, hogy a *49. sz.* fácskának gombja négyoldalú hasáb, magas négyoldalú gúlával koronázva. A nyak hengeres, a fodor pedig szintén négyoldalú, de csonka és csúcsával lefelé forduló gúla. A test, mint látjuk, orsószerű és minden díszítést nélkülöz, azonkívül tagozatlan is. Régi.

50. sz. Gombja háromszor ismétlődő négyoldalú csonka gúla lefelé fordulva és egy felfelé forduló teljes négyoldalú gúlával koronázódik. A nyak hengeres.

A fodor kettős lefelé forduló csonka gúla, de szintén négyszögletes. A test hosszú, kúpszerű, alul nagyjában hegyezve.

51. sz. Vaskos formák. A gomb szabálytalan nagyolt faragásban négyoldalú gúlákból kombinálva, a már ismert módon. A nyak hengeres. A gomb durva faragásával megegyezik a hasonló fodor is. A test legalul hengeres, lefaragott végű, felfelé pedig kúpszerűen vékonyodik. Régi.

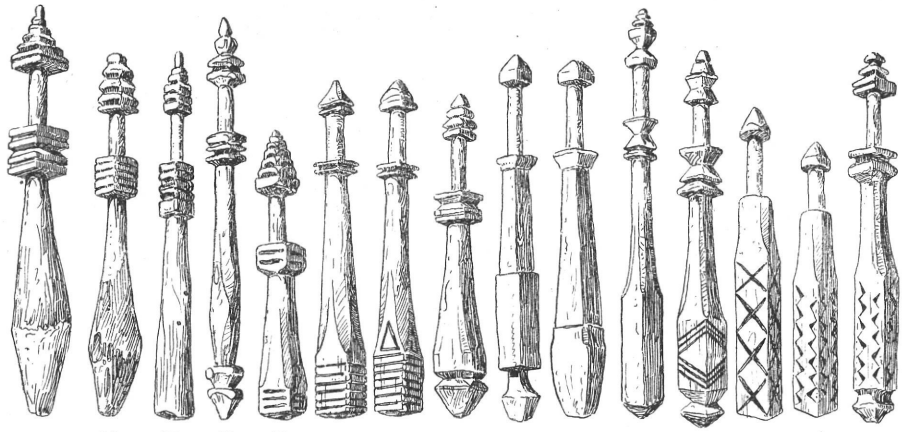

65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79

52. sz. Finomabb formák, de a faragás ismét kezdetleges. Gombja négyzetes hasáb erős bemetszéssel a középen, mind a négy oldalon igen alacsony gúlával koronázva. A nyak hengeres. A fodor a gombhoz hasonlóan erősen bemetszett négyoldalú hasáb. A test nyulánk, hosszú, alul hegyben végződő orsóalakú.

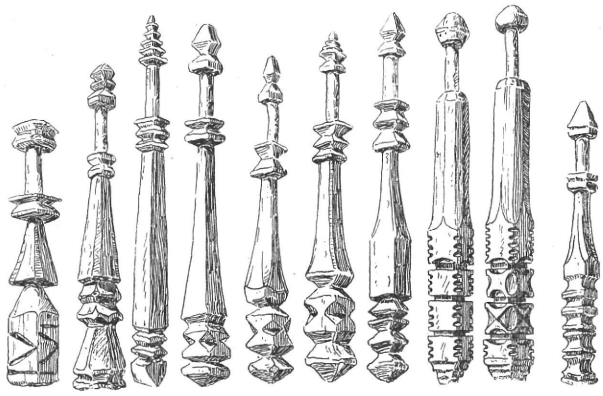

80 81 82 83 84 85 86 87 88 89

53. sz. A tömzsi fácska erősen kiugró gombbal és fodorral bír. Úgy a gomb, mint a fodor nyégyoldalú lapos hasáb közepén bemetszéssel. A test fent hengeres, majd lejjebb kúpszerű és legalul ismét hengeres.

54. sz. Gombja négyzetes hasáb három bemetszéssel, majd két kisebb trochilusokkal kapcsolt hasábkoronával. A nyak hengeres. A fodor eltérően az eddigiektől korong, mely erősen kiugrik. A test alul hengeres, felfelé pedig vékonyodva kúpszerű.

55. sz. Gombja négyzetes hasáb közepén bemetszéssel, rajta magas négyoldalú gúla négyes bemetszéssel. Nyaka hengeres. Fodra trochilusokkal négyszer megszakított négyoldalú hasáb. A test kúpszerűen vékonyodik felfelé, majd alul hengeres és legvégül lefelé forduló kúpban csúcsosodik.

56. sz. Görbe fácskából van faragva. Gombja a már ismert hasáb és rajta

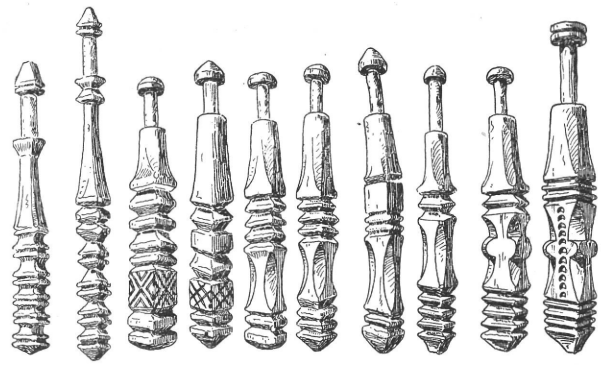

90 91 92 93 94 95 96 97 98 99

gúla két bemetszéssel. Fodra szintén négyzetes hasáb három bemetszéssel tagolva. Teste orsószerű, de tompa végződésű.

57. sz. Igen eredeti és az eddigiektől lényegesen eltérő alakzat, amennyiben teste egészen sajátos, két lapos négyzetes hasáb, köztük pedig egy harmadik magas négyoldalú gúla hét bemetszéssel. Az ötödik bemetszés helyén kétoldalon

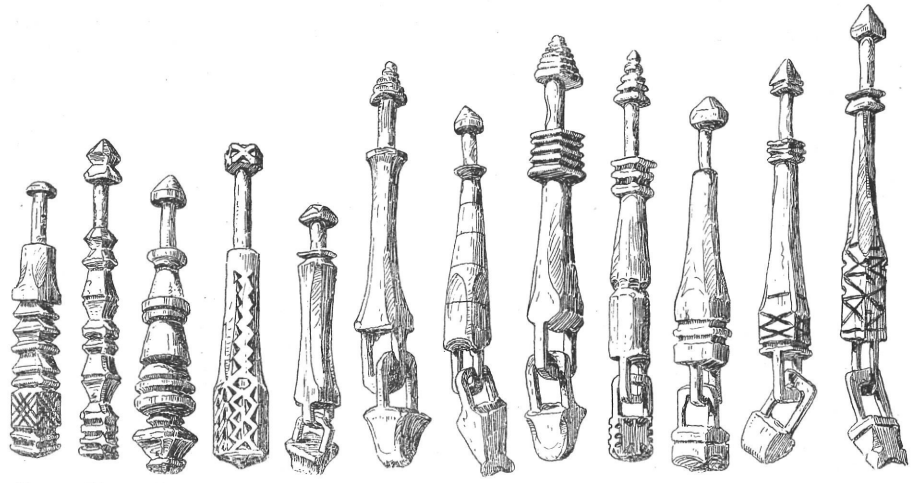

100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111

az András-kereszt egy-egy keresztje s így itt ez az egy motivum csak a két-két szemben fekvő oldalon nyert egyenlő kiképzést.

Az *58—61.* számú fácskák egy ugyanazon alakzat négyféle változatát mutatják be. A gombok a már ismert bemetszésekkel tagolt gúla és hasáb részletei. A gomb azonban koczka, vagy hasáb, mind a négy oldalán az András kereszt egy-egy keresztjével. A test kúpos és alul kettőnél hegyes.

62. sz. Gombja nagyjában megegyezik az 55. számúéval, fodra pedig az 52. számuéval. Teste ugyan olyan, mint a mit már az 58., 59., 60. számú fácskáknál is láttunk.

63. sz. Gombja öt hasábból lépcsőzetes összerakott piramis, legfelül apró

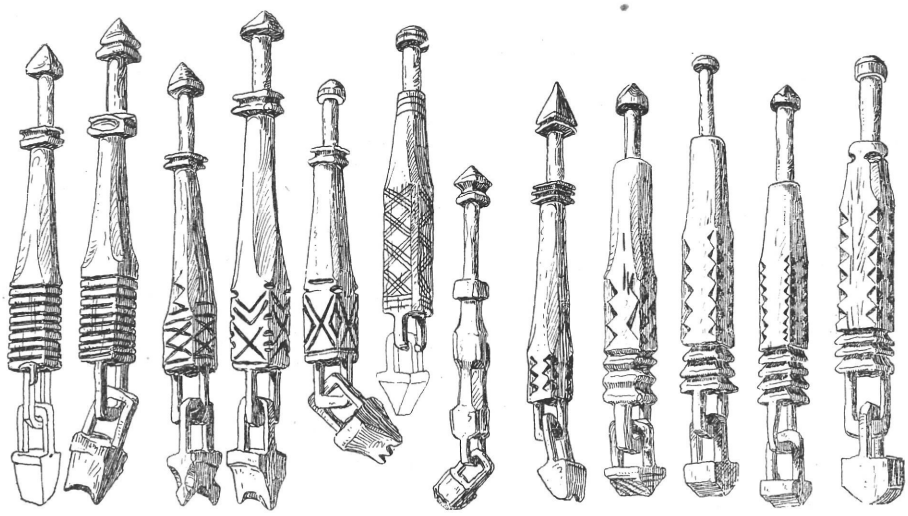

112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123

kis négyoldalú gúlával. A nyak hengeres. A fodor szintén öt hasábból képezett lefelé forduló lépcsőzetes piramis. A test hasonló az előbbiéhez.

64. sz. Gombja háromszor ismétlődő, de felfelé kisebbedő gúlákból kombi-

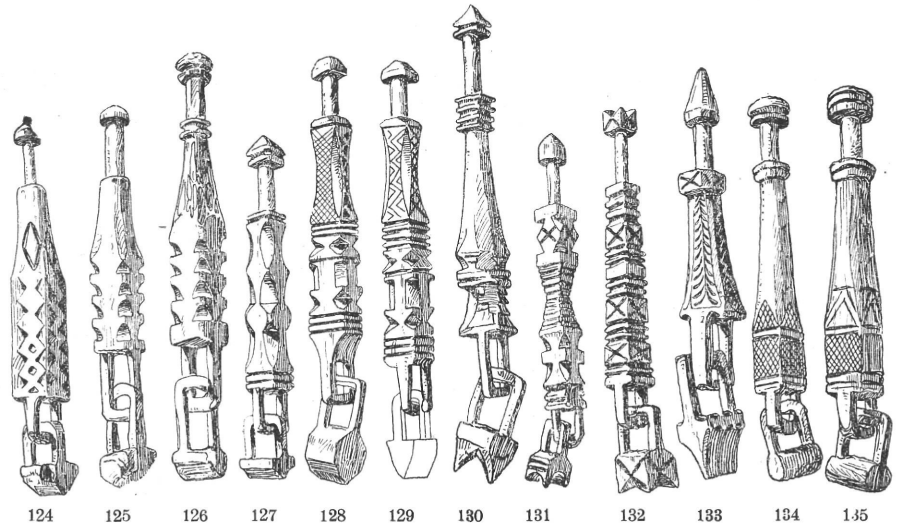

124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135

nálva. Nyaka hengeres. Fodra hármas erősen kiugró lapos hasáb, mély és éles bemetszésekkel kétszer megszakítva, illetőleg kapcsolva. A test hasonló az előbbiekhez.

A *65—67. sz.* szintén egy ugyanazon alakzat változatait képviselik. Fodra

mindegyiknek négyzetes hasáb, bemetszésekkel tagolva. Gombja pedig mindháromnak a már ismert motivumokból áll.

Az eddigiekben tehát megkaptuk az esztergályozott fácskák és a kópjafaszerűek közti átmeneti alakzatok első fázisát. Ezen átmenet második fázisa az

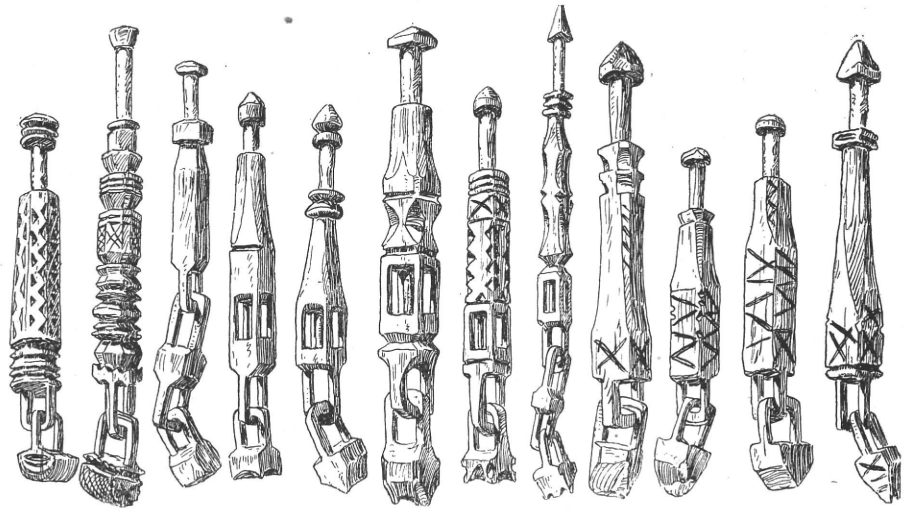

136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147

lesz, hogy a fácska alsó teste négyzetes hasáb, vagyis tisztán kópjafaszerű, míg a test felső része kúpos, vagyis körmetszete miatt még az esztergályozott fácskák jellegét viseli.

Ennek a fázisnak első jelensége a

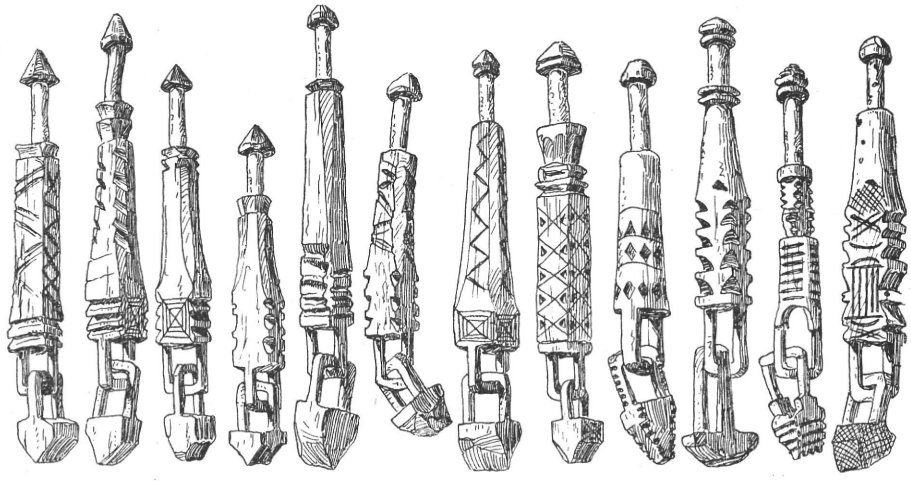

148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159

68. sz. fácska, melynek fejgombján és fodrán új dolog nincsen, de annál inkább a testén. A test ugyanis a fodor alatt körmetszetű és lefelé szélesedve kúpszerűen terjed. Majd a sarkon látható négy erőteljes vágás átvezeti a testet először nyolcz-, majd négyszegletes metszetűvé. Azután ugyanilyen négy sarok-

vágással aláfelé ismét nyolczoldalú metszést kapunk. Ezután pedig két csonkakúp csúcsosodik lefelé egymás alatt. E fácskánál tehát képviselve van a körmetszet, a négyzetes és poligonális megoldás is.

A *69. sz.* verőfácska ismét tovább vezet egy lépéssel. A fejgomb és fodor semmi újat nem ad megint. A testnél azonban alul négyzetes hasábot látunk, minden oldalon három rovátkolással. Ezek felett a sarkokon egy-egy vágás poligonális metszést, majd köralakút ad a fodor alatt.

A *70. és 71. sz.* ugyanezt példázzák némi lényegtelen változattal.

(Ide csatlakozik még a 75. sz. fácska is, melynek azonban négyzetes hasábalakú teste minden díszt nélkülöz).

A *72. sz.* szintén ugyanezekhez tartozik, de legalul egy csúcsával lefelé forduló négyzetes gúlából álló gombbal is el van látva.

A *73. és 74. sz.* fácskák már egész testükön megtartják a szigorúan négyzetes alakú formát. Fejgombjuk és fodruk ismert egyszerűbb motivumok. A fodor

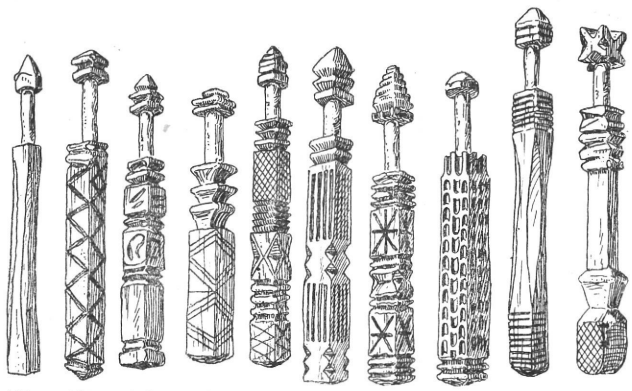

160 161 162 163 164 165 166 167 168 169

alatti testrész karcsú négyzetes gúla, felfelé vékonyodva, mely az előbbinél négyzetes hasábba és gombba, utóbbinál érdekes, négy sarkán lemetszett edény-féle alakzatba megy át.

76. sz. Fejgombján és fodrán ugyanazon motivumok gúlákból csoportosítva. Nyaka, mint rendesen, ezé is hengeres. Törzse eleinte poligonális a sarokmetszések miatt, majd alantabb négyzetes hasábbá bővül, melyen zeg-zúgos, de hármas vonalú díszítményt látunk. Alatta a gúlákból kombinált alul hegyes alsó gomb.

A *77. és 78. sz.* egyszerűbbek és fodornélküliek. Mindkettőnek fejgombja körmetszetű s így itt ismét visszatérni látjuk az esztergályozott jelleget. A nyakak hengeresek. A test mindkettőnél a sarokmetszésekkel poligonálissá (nyolczadoldalúvá) alakítva, alul pedig négyzetes hasáb. Az előbbinek oldalain az András kereszt, utóbbinak szélein pedig a csipkés zeg-zúg dísz látható.

A *79. sz.* fácska teste ugyanilyen zeg-zúg csipkével van díszítve, de alul egy trochilussal kapcsolt lefelé hegyesedő csonka gúlából álló gombot is látunk. Egyebekben teste, fejgombja, nyaka, fodra és alsó gombja az előbbi formák változatai.

80. sz. Gombja a sarokmetszésekkel nyolczoldalú hasábbá alakul, melynek

erőteljes bemetszése egészen elveszi hasábalakú jellegét. Nyaka hengeres. Fodra erőteljes kiugró gúlaalakzatokból kombinálva. Teste a fodor alatt nyolczoldalú sarokmetszésekkel ellátott gula, mely alatt ismét gula, majd négyzetes hasáb következik egyenes záródással. Ezen utóbbin igen durva és erős > bemetszések vannak vízszintes bemetszésekkel alul és felül, de nem minden oldalon egyenlően, hanem ötletszerű (inkább hanyag) rendetlenségben.

81. sz. Ugyanaz, de gazdagabb kivitelben. A fejgombban dúsabban nyertek elhelyezést a csonka gúlák és belőlük hármas redőt kapunk. A nyak hengeres. A fodor csekély kiugrású és az előbbi formák ismétlődése. A test a sarokvágásokkal ez alatt karcsú nyolczoldalú gúlává alakul, mely kétszer megtörik alul a bemetszések által. Azután a hatalmas sarokvágások majdnem szabályos nyolczoldalú gúlát képeznek ki, melyet a trochilus ismét megtör egy ízben. Záródása egyenes.

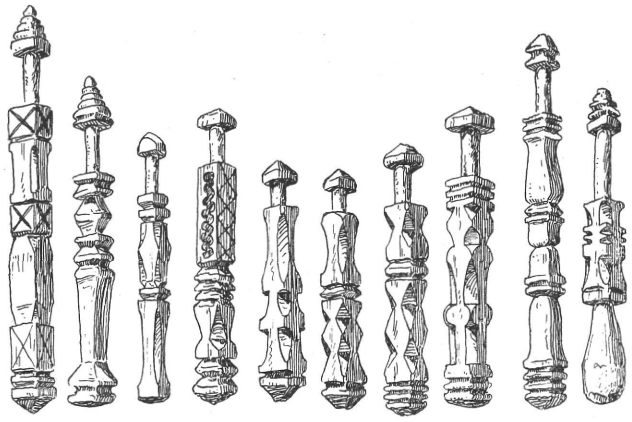

170 171 172 173 174 175 176 177 178 179

82. sz. Fejgombja hatlépcsős gúla ferde bemetszésekkel. Nyaka hengeres. Fodra hármas metszésű és négyzetes. Teste síma, karcsú négyzetes gúla s alul álgombban végződik, melynek kettős bemetszése mind a négy oldalon egyenlő kiképzéssel bír, de a legalsó, harmadik tag már csak a két-két szemben levő oldalon egyenlő megoldású.

A *83—85. sz.* három fácska ismét ugyanazon megoldás változatait képezi. Újat csak az alsó gombon látunk, melynek középső motivuma a sarokmélyítések által új formát vet elibénk.

A *86. sz.* a már ismert motivumok újabb változatát példázza.

Érdekesebb azonban a *87. sz.* fácska, melynél ugyan ismét elmaradt a fodor, a fejgomb hátoldalú csonka gúlákból összerakott s a nyak hengeres. A test pedig ferde metszésekkel van átvezetve a nyakba és nyolczadoldalú. Az oldallapokon a sarokmetszések élben találkozva egészen összeérnek a középen is, a mi szintén új jelenség. De új az is, hogy a fácskán már szerepet visz a kupás véső is, melyen három-három csipkével díszítette ki az egymás alatt következő négy négyzetes hasábot, illetőleg sarkát, melyek apró négyzetes hasábokkal kapcsolódnak. A befejező motivum alul hármas gúlaszerű piramidsorozat lépcsőzetesen elhelyezve és alófelé kisebbedik.

88. sz. Sokban hasonló előbbihez, de testén a két középső koczka motivumot igen elmés sarokmetszésekkel és az András-kereszttel kombinált változattal látjuk felékesítve. Befejező motivuma is megegyezik előbbiével, csakhogy nem három-, hanem ötlépcsőzetes.

A *89—91. sz.* fácskák ismét egy ugyanazon alakzat változatai s rajtuk a trochilusok uralkodnak, az utolsón azonban a trochilusok éles bemetsződésekké változtak át.

A *92—100. sz.* fácskák ismét együvé tartoznak. Fejgombja valamennyinek körmetszetű s itt így megint visszaüt az esztergályozott jelleg. Ezen a közösségen belül azonban háromféle megoldást különböztethetünk meg rajtuk:

Az első megoldáshoz a *92., 93. és 100. sz.* fácskák tartoznak. Ezeknek testén legfelül a sarokmetszések nyolczszögű gúlát adnak. Majd többször is ismét-

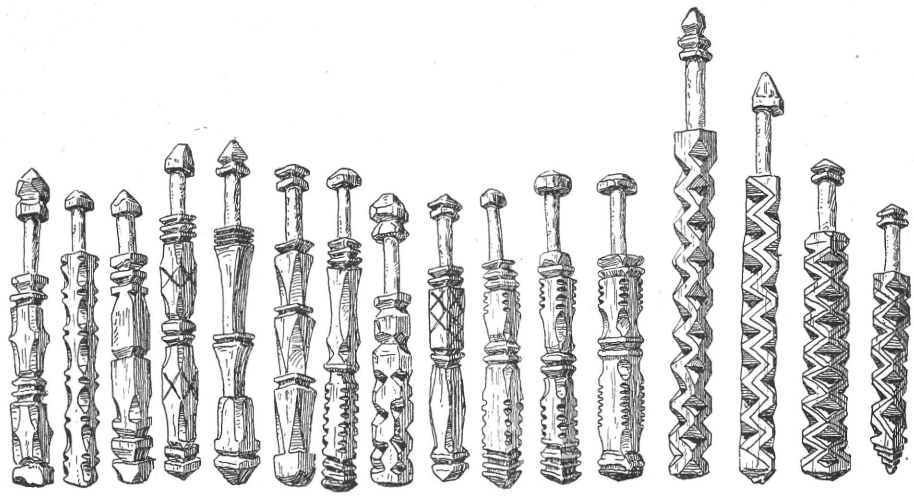

180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195

lődve tördelődik gúlacsoportozatokba a formasorozat, de köztük van egy koczka, melyen vésett vonaldíszek adnak igen csinos és díszes változatokat.

A második megoldáshoz a *94—97. sz.* fácskák sorolhatók, miknek teste hasonló az előbbiekhez, de közepén nem koczka, hanem hosszas hasáb áll, melynek sarkát homorúan metszették ki, miáltal újabb motivumot kapunk, mely a fejfáknál is sokszor szerepel.

A harmadik megoldáshoz végül a *98. és 99. sz.* fácskák tartoznak. Ezeknél az előbbi hasáb hasonlóan van ugyan a sarkoknál levágva, de középen egy dudort hagytak meg. A *99. sz.* még a kupás vésőt is látjuk szerepelni.

101. sz. A már ismert motivumok újabb csoportosítása.

102. sz. Ismét érdekes visszaütés az esztergályozott jellegre. A gomb és nyak fent ugyanis körmetszetű. A fodor egy gyűrű és kúp kombinációja. Azután kétszer ismétlődve egymás alatt két felfelé fordított csonka kúp következik kettős gyűrűvel választva. Majd kisebb kúp és ismét trochilussal választott kettős gyűrű, végezetül pedig a sarokmetszésekkel nyolczoldalúvá változtatott lefelé forduló gúla.

103. sz. a poligonális megoldások jellegével. Fejgombja hatszögű hasáb, mindegyik lapján az András kereszt egy keresztje domborműben (vagyis a mező mélyítve). A nyak hengeres. A test legfelül körmetszetű, aláfelé nyolczoldalú gúlába, majd nyolczoldalú hasábba megy át. A gúla egyik oldala zeg-zúgos csipkével van díszítve, a hasáb oldalai pedig a kupás véső háromszögecskéivel igen elmés és tetszetős díszt nyert.

A következő sorozat kopjafaszerű, de csüngőkkel díszített fácskákat mutatja be. A csüngők legnagyobb része *kosárka* alakú, mint majd látni fogjuk. Ez ábrán pedig még a hanyatlás formáit is bemutatjuk.

104. sz. Egyszerűbb fácska, melynek négyzetes hasábalakú testét nagy és homorú sarokmetszések változtatják meg. Kosárkája a *48. sz.* alatt tárgyalt csipkeverő fácska kosárkájával teljesen megegyezik.

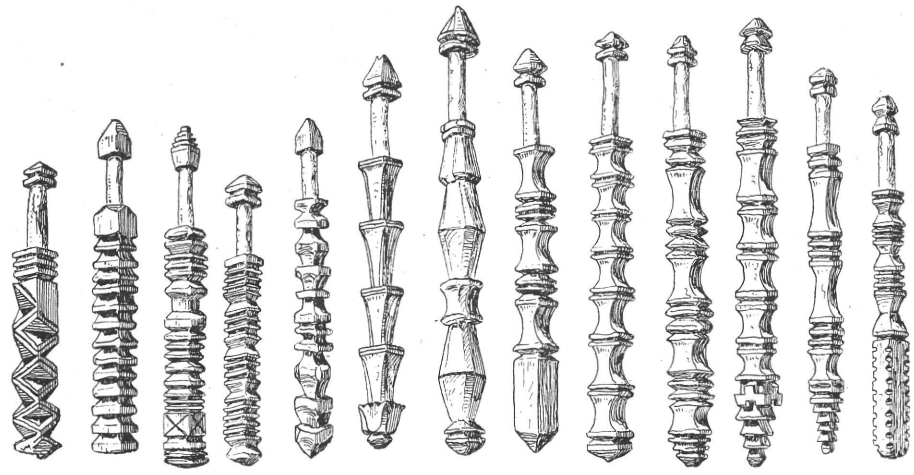

196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208

105. sz. Fejgombja lépcsőzetes gúla négy bemetszéssel. Nyaka hengeres. Testének fodor helyetti felső pereme nyolczszögletes, majd alább a homorú kivágások karcsúsítják el, hogy végre alul négyzetes legyen, csekély sarokmetszésekkel. A kosárka alakja érdekes, mind a négy oldalon egyenlő kiképzéssel, de dísz nélkül.

106. sz. A fejgomb ismét körmetszetű. A nyak hengeres. A fodor szintén esztergályozott karakterű. Felső részében a test is, alul pedig négyzetessé válik saroktompításokkal. A testet négy haránt karczolt vonal díszíti egymás alatt egyenlő távolságban, valószínűleg a rája szándékolt díszítmények kifaragásához szükséges előleges beosztás. A kosárka hosszúkás lapos, két szárnyas alsó része már inkább lakathoz hasonlít.

107. sz. Fejgombja lépcsőzetes piramis hat bemetszéssel. Nyaka hengeres (egy helyütt hibás). Fodra igen erőteljes öt lemezes tömeg. Teste a már sokszor ismételt kör — majd nyolczszöges — és végül négyzetes metszésű. Kosárkája két-két átellenes oldalán megegyezik a 106. sz.-val, másik két szemben levő oldalán pedig elkeskenyül.

108. sz. Fejgombja előbbiével megegyezik, csakhogy öt lépcsős és karcsúbb. Nyaka hengeres. Fodra három négyzetes lemez, trochilusokkal kötve. Teste legfelül körmetszetű, azután végig nyolczszögű, a középen homorú bemetszésekkel. Csüngője *lakat* alakú, melynek széleit szépen kicsipkézte a kupás véső.

109. sz. a 107. sz. fácskának egyik egyszerűbb változata. Egyszerű fejgombbal, fodor nélkül, de testének alsó részén két trochilus közt egy négyzetes thorus tag van. Kosárkája koczkaalakú, fenekén mély bevágásokkal, még pedig úgy hogy a négy széle négy lábnak látszik. Rajta még fent egy bemetszés is.

A *110. és 111. sz.* kétféle változatban ugyanazon megoldás. A fejgomb és a fodor ismert ismétlődések. A test a körátmetszet átvezetése a négyzetes hasábba nyolczszögű gúla segítségével. A négyzetes hasáb oldalain az András keresztek és vízszintes bemetszések Kosárkáik igen szép formájúak.

112. és 113. sz. Ismét egy alakzat két változatban, csupán a négyzetes metszetű alsó testen van dísz (vízszintes bemetszések nagyobb tömege). Az első-

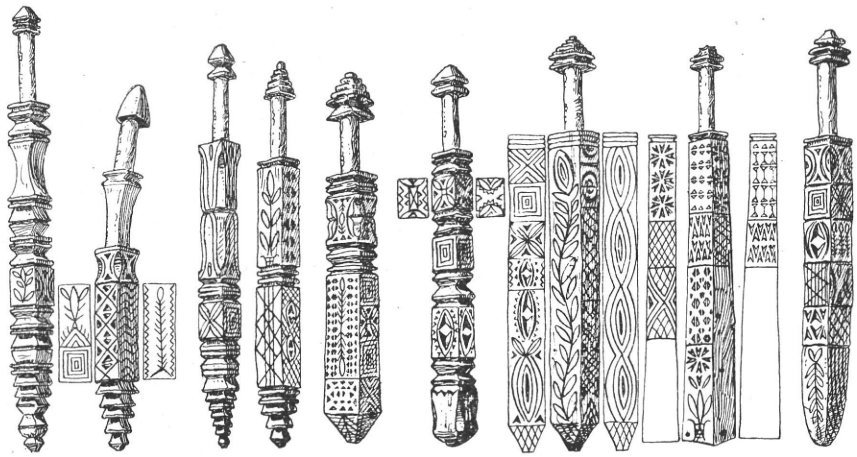

209 210 211 212 213 214 215 216 217

nek fejgombja egyszerű és csüngője fülével együtt letörve. A másodiknak fejgombja kettős és kosárkája fent négyzetes, alább csúcsával lefelé fordított háromszög alakjával bír és az éle alul hajlott homorú ívben végződik. Így a kiképzése azután csak a két átellenes oldalon egyenlő.

A *114—116. sz.* csipkeverő fácskák ismét a 110. és 111. sz. további változatai. A *114. sz.* kosárkája megegyezik a 111. sz.-val. A *115. sz.* pedig a 113. sz.-val egyezik meg. Csak a *116. sz.* fácska tud felmutatni kosárkáján új alakzatot, amennyiben az alul két bemélyítéssel három fogat képező él új, eddig elő nem forduló motivum.

A *117. sz.* körmetszetű fejgombja gömbrészlettel koronázott és egy bevésett sávval díszített korongból áll. Nyaka ennek is hengeres. Teste fent ismét esztergályozott jellegű és kúpszerűen szélesedik ki lefelé a sarokvágásokkal először nyolczszögűvé, majd alább négyzetes hasábbá változtatott alakzatokban. Ez utóbbin a hármas vonalú András-kereszt négy keresztje látható. Fogója megvan ugyan, de törött. Csüngője hiányzik.

118. sz. Egyszerűbb és meglehetősen esetlen jellegű. Tisztán négyszögletes, egyébként minden formája ismétlődése az előbbieknek.

A *119. és 122. sz.* ismét egyjellegűek öt változatban. Az elsőnek közülök fodra van és alul igen kis méretű négyzetes teste, mely a többinél fokonként nagyobbodik és a fodor elmarad, de az utolsónál ez egy-egy sarokbemetszéssel némileg jelképeződik. Valamennyinél a négyzetes hasábalakú test szélein zeg-zúgos csipkedíszítések futnak lefelé. Kosárkáik egyszerűségük daczára eléggé változatosak.

A következő sorozaton az e típusbeli csipkeverőfácskáknak már igen díszes és olykor nagyszerű példáit láthatjuk.

Így a *124. sz.* még a homorú négyzetes gúlaalakú felső teste is díszítve van minden oldalon egy-egy rombikus vonaldíszszel. Nagyobb négyzetes hasábalakú alsó teste pedig a két-két szemben fekvő oldalon különböző díszítéseket nyert. És pedig két oldalon zeg-zúgos szalagdísz, mely hosszant fut végig rajta. A másik két oldalon pedig csúcsaikkal egymásba tolt négyzetek, melyeknek három legalsó-

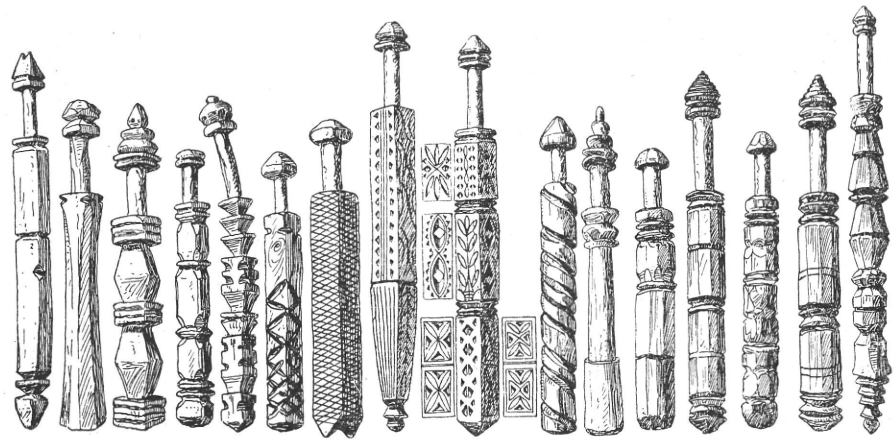

218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233

ján még belül is be van mélyítve középen egy-egy kisebb négyzet, az utolsón pedig háromszög, minthogy a négyzetnek is csak a fele látszik. Kosárkája egyszerűbb ismétlődés és egyik csücskén letörött.

A *125. és 126. sz.* fácskák ismét egy ugyanazon jelleget viselik magukon. Az elsőnek fejgombja esztergályozott karakterű, mely még mindig vissza-visszatér. Fodra nincsen. A másodiknak fejgombja hatszögletes. Nyaka szintén hatszögletes, a mely még eddig nem fordult elő. Egyebekben az eddigieknek sokban megfelelő teste csak a sarokéleken nyert díszt és pedig mindenütt négy-négy lemetszést, melyek igen élénk megoldást adnak. A kosárkákon semmi különös nincs. Az elsője törött is.

A *127. sz.* érdekesen van összekombinálva a fentebb tárgyalt 94—97. sz. verőfácskák sarokhomorításából és a 98—99. sz. főmotivumából.

Gyönyörű alakzatok a *128. és 129. sz.* Az előbbi fácska felső testének sarokhomorításához hasonló, de mindkettőnél hosszabb itt is a felső test és igen szép vonaldíszt nyert az egyik két átellenes oldalon. A másik kettőn pedig a kupás véső háromszögei ékesítették fel a keskeny mezőt. De a legfontosabb e

fácskán az a szép és igen érdekes motivum, a mi a közbeeső, már ismert motivum után következik aláfelé. Itt ugyanis a sarkokat letompították, de oblongumokkal s alant ismét ugyanazon ismert motivum megismétlése gyönyörű és igen változatos megoldásra juttat. Az elsőnek kosárkája hatoldalú hasáb élére állítva. A másodiknak csüngője letört és fogója is hibás.

A *130. sz.* faragása igen hanyag és teljesen a hanyatlás stádiumát viseli magán. Egyebekben formái a már ismertek újabb csoportosítása, de asszimetrikus jelenségeket is mutat könnyelmű faragása miatt.

131. sz. Fejgombja ismétlődés, nyaka hengeres, teste azonban három merőben új motivumból áll, melyek közül a középső a lépcsőzetes szűkülő, majd kitáguló csonka piramidalis alakzat a fejfákon is sokszor szerepel. De a felső, melyben a sarokbemélyítés egy új módja igen szép motivumot ad, már nem igen fordul elő másutt. Oldalait még az András-kereszt egy-egy keresztje is díszíti. Nem kevésbé értékes az alsó új motivum sem, melynél ugyanazon sarokmetszés fordí-

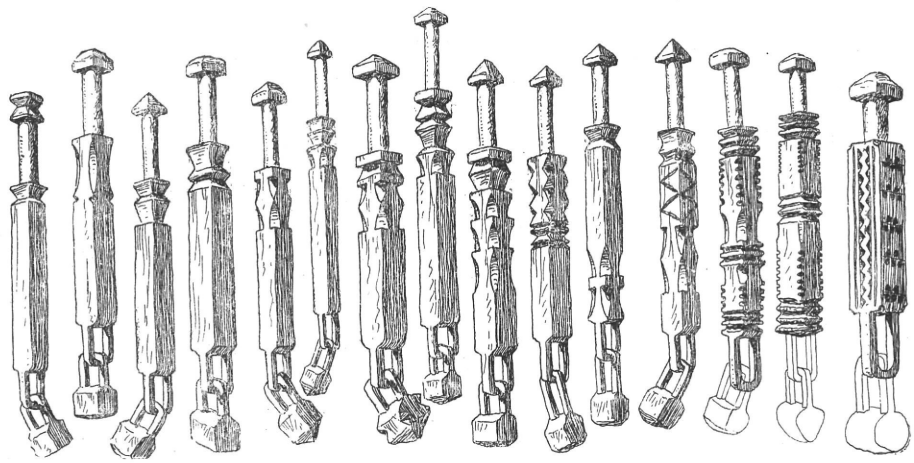

234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248

tott alkalmazása oly keresztalakot ad, melynek alsó és felső karja kiszélesedik. Kosárkája koczka, két átellenes oldalán két sávval, alul bemetszésekkel díszítve.

132. sz. Fejgombja koczka volna, de az András-kereszttel díszítették oldalait s a felső részt négyágú virágalakban faragták ki. Nyaka hengeres. Teste rovátkos, de a rovátkák között három koczka mindenik oldalán az András-kereszt egy-egy keresztjével. A fejgombhoz hasonló megoldású a koczkaalakú kosárka alsó része is.

133. sz. Fejgombja igen magas nyolczoldalú gúla. Nyaka hengeres. Fodra koczka az András-keresztekkel oldalain. Gúlaszerűen szélesbülő testét igen szépen díszíti két átellenes oldalain a rozmaringos ág, másik két átellenes oldalán zegzúgos szalag fut felülről lefelé. Kosárkája ismétlődés, de mindkét szélén a felső perem csipkézett.

134. és 135. sz. ismét egymástól alig eltérő változatok. Erőteljes fejgombjuk körmetszetű korong és gömbrészlet bemetszésekkel élénkítve. Nyakuk hengeres. Fodruk kettős gyűrű. Testük fent kúpos, illetőleg gúlás, lent négyzetes hasáb

és sűrű hálóval van borítva, mely háló átmegy fent minden oldalon egy-egy háromszögű mezőbe is. A kosárkák hengerdedek, hosszú fülekkel.

Ezek után két poligonalis (nyolczoldalú) fácska következnek.

A *136. sz.* fejgombja két bemetszéssel van osztva, nyolczoldalú hasáb tulajdonképen, melyet alacsony, nyolczoldalú gúla koronáz. A nyak hengeres. A test enyhén tágul lefelé és nyolczoldalú. Oldallapjait a kupás véső háromszögeinek kombinációi díszítik. Alul végre négy bemetszés díszíti. A kosárka félhenger alakú két sík lapján bemetszésekkel.

137. sz. Fejgombja hatszögletes lefelé fordított csonka gúla. Nyaka hengeres. Teste kis gyűrűvel és egy hatoldalú hasábbal kezdődik. Ezalatt erősebb kiugrással lefelé fordított nyolczoldalú gúla, majd ugyanaz még saroktompításokkal is ellátva ismétlődik és felette háromsoros nyolczoldalú hasáb. Ezután kettős Andráskeresztekkel és fent két sávval díszített másik nyolczoldalú hasáb következik, majd

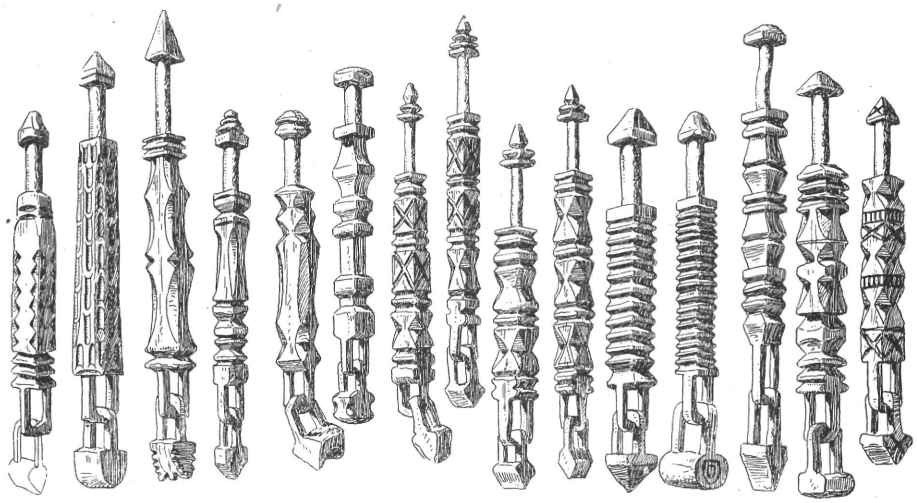

249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263

számtalanszor ismétlődő tört bemetszések, de mindig nyolczoldalúak. Legalul négyoldalos zeg-zúgos csipkésre faragott tartó, melyből a fogó nyúlik ki. A kosárka sok realizmussal van alakítva és csipkézett pereme alatt félhengeralakú. A két síkot hatágú csillag, az oldalakat háló díszíti, mely a kosár fonását jelképezi.

A következő csipkeverő fácskán (*138. sz.*) a csüngő motivum kibővül, a mennyiben *lánczos kosárka* függ rajta. Maga a fácska igen egyszerű síma négyoldalú erőteljes álfodorral, mely a gúlás bemetszés miatt állott elő a testből. A láncz fogói váltakozva helyezkednek el. A felső az egyik két átellenes oldalon helyezkedik el, az alsó fogó pedig a másik két átellenes oldalon. A kosárka egyszerű és szabálytalan hatoldalú hasáb élére fordítva.

A *139—143. sz* verőfácskák ismét igen érdekes motivummal bővülnek ki. *Ez a lámpás,* mely négy kis oszlopocskán áll és benne a közepen gyertyaszál van. A lámpás rendesen a testen helyezkedik el, de egy esetben, mint később az oszlopos típusnál látni fogjuk, csüngőként is szerepel.

139. sz. Egyszerű a 77. és 78. stb. fácskákhoz hasonló testtel, melyben

lámpást is láthatunk. Kosárkája megegyezik a 109. és 131. sz.-val, de sarok nélküli síma.

140. sz. Fejgombja, fodra és teste már ismert formákból áll, alsó teste lámpácskává képződik, melyen a kis kosár már ismert. Megegyezik a 113., 121., 146. stb. sz.-val.

141. sz. Vaskosabb fácska Erősen kiugró fejgombja négyzetes hasáb és hasonló gula, de egészen lapos. Nyaka hengeres. Teste legfelül körmetszetű, majd a sarokmetszések révén rövidesen nyolczszögű és végre négyzetes. Ezután bemetszés és a 83., 84., 85. stb. fácska csinos motivumával ékes. A lámpás motivum azután következik. Majd a fogó és a csüngő, mely szintén kosárka és pedig a már többször szereplő hatoldalú hasáb élére állítva (mint pl. a 128. sz.), de sarkain letompítva és alsó éle behomorítva.

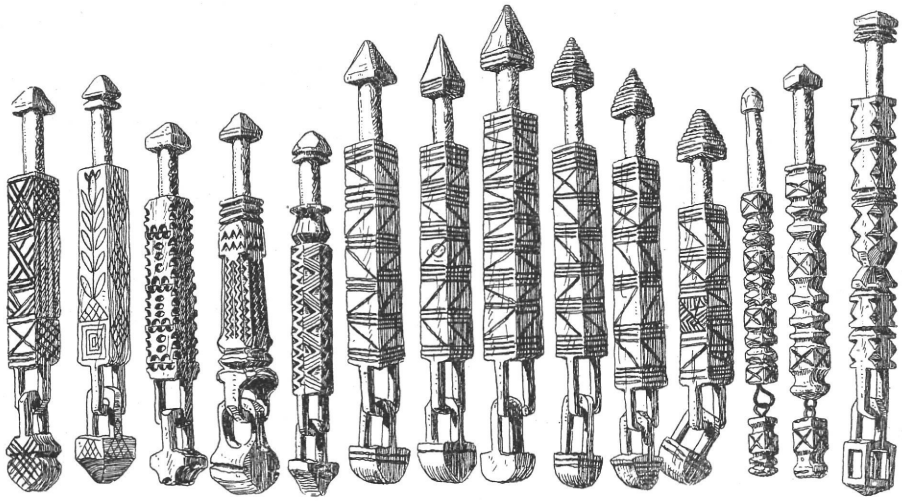

264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277

142. sz. Fejgombja és nyaka esztergályozott karakterű, hasonló a 139. stb. fácskákéhoz. A test fodor nélküli, de ennek helyén a végig négyzetes testen három bemélyített sáv szerepel, majd egy koczka, oldallapjain az András-kereszt egy-egy keresztjével, azután a 120—123. sz. fácskák zeg-zúgos csipkéjét láthatjuk s végül a lámpás következik. A csüngő itt is kosár, de a sarkok és élek erős homorításával igen érdekes és új alakzatot kapunk.

143. sz. fácska lámpással és lánczos kosárkával van díszítve. Igen hosszú karcsú fácska. Finom formákkal és finom faragással, de a már többször szereplő motivumokból összerakva.

Ezekután a kopjafaszerű csipkeverőfácskák hanyatlását mutathatjuk be a következő (144—159. sz.) mindenkor durván és hanyagul faragott darabjaiban. Ezeknél a dísz elnagyolt és többnyire lényegtelen üres ismétlése az előbbieknek. Mindössze a *159. sz.* fácskán látunk új és érdekes motivumot, mely azonban nincs oly szépen megmunkálva, mint a hogy a szép és szokatlan motivum megkívánná.

III. Oszlopos csipkeverőfácskák.

A mint az előbbi kópjafaszerű fácskáknál láthatjuk, azoknak majdnem mindegyikén a test felső része, olykor a fejgomb is esztergályozott karakterű volt, mely azután a test közepe felé, a sarokmetszések révén poligonális gúlává, majd négyzetes vagy nyolczszögű hasábbá alakult át. Így azután az ilyen kópjaszerű fácska valamennyiét átmeneti típusnak kell tekintenünk a hasábos jellegű oszlopos és az esztergályozott jellegű fácskák között.

Nagyon természetes, hogy, a mint fenntebb a felosztásnál említettem is, az oszlopos fácskák közé azokat soroztam, melyek végig megtartják testükön a négyzetes vagy poligonális hasáb jellegét, tehát sem lefelé, sem felfelé nem keskenyednek, hanem mindenütt egyenlő vastagságúak.

A következő ábrákon ezeket az oszlopos csipkeverő fácskákat látjuk sorakozni. A mint láthatni, ezekből van gyüjteményünkben a legtöbb s egyúttal ezeken vannak legszebb díszítő motivumaink is.

Meg kell még jegyeznünk azt az általános törvényt, hogy az oszlopos fácskáknak fodra az oszlopos fácskák jellege miatt nincsen, e helyett csak a test megfelelő része motiválódik. A test és fejgomb legtöbbnyire négyzetes, ritkán poligonális mindezek daczára előfordul a faragott körmetszet is, vagyis visszaütés ismét az esztergályozott jellegre.

160. sz. Az oszlopos verőfácskák alakja, elnagyolt faragással, tagozatlan testtel, csupán sarok élei vannak letompítva egy-egy hosszú homorú vágással. Fejgombja ismert.

168. sz. Előbbivel lényegileg megegyező, de szabályosabban faragott és testét úgy lent, mint fent mind a négy oldalon számos rovátka díszíti. Fejgombja szintén ismert.

161. sz. fent és lent némileg tagolt, de különben teljesen oszlopos testét részben zeg-zugos vonal, részben az András-kereszt díszíti. Egyebekben ismétlődés.

162—163. sz. szintén ismétlődések újabb variácziókban. Előbbinek egy középső koczka motivumán hanyagul odavetett görbe karczolás képezi a díszt. Utóbbin hármas zeg-zug vonal.

Igen csinosak ellenben a *164—167. sz.* fácskák, melyeken sok ismert motivum között újként a négy egymás melletti függőleges vonalat (165. sz.) a nyolczágú karczolt csillagot (166. sz.) s a test egész felületét elborító szabályszerűen egymás mellé helyezett csipkézetek (a kupás vésű munkája) említhetők.

Nagyon érdekes a *169. sz.* fácska. Ennek fejgombja egy virágmotivumból áll, melyet azonban itt, minthogy a szabad végződés szerepét viszi, ehhez képest átalakított a helyes formaérzék. A nyak, mint rendesen, hengeres, a test fodor helyetti része ismert motivumok bőséges halmozása. Aztán a test megszűkül, majd alul ismét kiszélesedik s egy kosáralakú formában végződik, mely még sűrű hálóval is be van vonalazva.

A *170—172. sz.* fácskákról újat nem igen mondhatunk, mert csak újabb változatai a már sokszor előfordult formáknak.

A *173—179. sz.* fácskák érdekesen példázzák, hogy bár oszloposak, mégis némelyik tökéletes mása a 98., 99., 127. stb. sz. kópjafaszerű fácskáknak. Ugyan-

azok a motivumok majdnem ugyanazon sorrendben láthatók ezeken, a mi természetes, hiszen különösképen e fácskáknál az oszlopos és kópjafaszerű jelleg igen közelfekvő, mert emez csak a nyak felé szűkül kissé össze, a mint az említett számú (98., 99., 127. stb.) fácskák tárgyalásánál láttuk.

Ugyanezek a formák majd megfinomodva szerepelnek a 180—182. és 186., 189—191. sz. fácskák ügyes és igen pontos, elaprózott faragásain is még díszesebb és változatosabb csoportosításokban, majd pedig eldurvulva és esetlenül látjuk őket megjelenni a 183—185. és 187., 188. sz. fácskákon.

Az András-kereszt igen érdekes, de átstilizált jellegét látjuk a 192—196. sz. fácskákon, melyeken néha még egy vonal is végigvonul zeg-zúgosan a szallag irányát követve (193—194. sz.), majd pedig alul lépcsőzetes piramisban csúcsosodik ki (195. sz.).

A rovátkolás kissé egyhangúvá vált igen nagyszámú ismétlését látjuk a következő *197. sz.* fácskán.

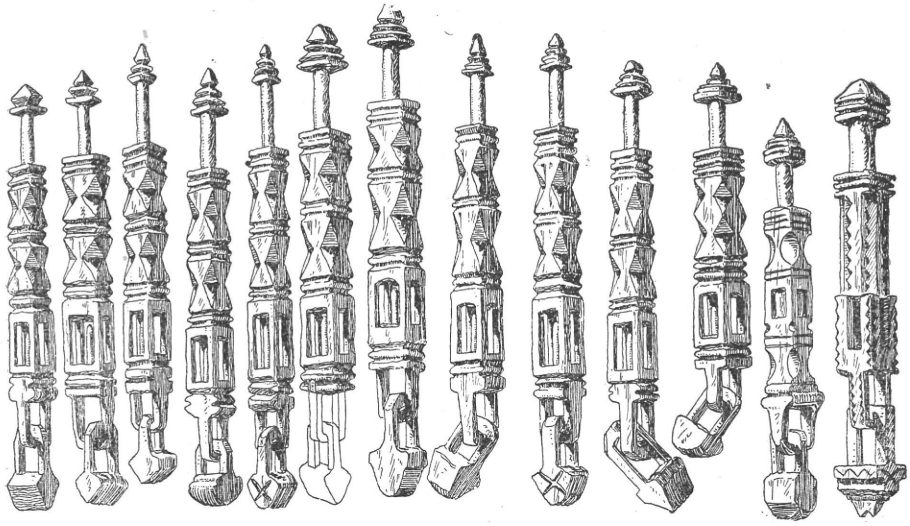

278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290

A *198. sz.* ez egyhangúság már meg van szakítva kétszer. Először a középen, egy bemélyített síma hasábbal, másodszor lent egy koczkával, melynek oldalait az András-kereszt egy-egy keresztje (bekarczolva) díszíti.

Kevesebb és egyhangúbb megszakítást mutat fel viszont a *199. sz.* fácska.

Míg a *200. sz.* erős tagoltságával már egészen megszünteti végig berovátkolt testén azt az egyhangúságot, melyet a 197. sz. fácskánál tapasztaltunk.

Ezek után a továbbiak (*201—208. sz.* fácskák) ismét új jelleget adnak, bár csupán az ismert motivumok változataiból tevődtek össze. Az elsőn legalul egy érdekesen alakított tulipán motivumot látunk. A *206. sz.* az alsó befejező motivum négy lépcsős, erősen metszett piramis, mely egy igen különös és szokatlan kereszt alakú motivumra van ráhelyezve, a kereszt alsó karja azonban hiányzik. A *207. sz.* fácska alsó motivuma hat lépcsős karcsú piramis lefelé fordulva. Végül a *208. sz.* alsó befejező motivuma a sarokéleken kicsipkézett hosszúkás, de lekerekített hasáb

A következő sorozaton az író és kupás véső remekeit láthatjuk egymás mellé sorakozni. E fácskákon a motivumok eredetisége, az anyaghoz való teljes alkalmazkodása és bár sokszor még geometrikus, de már többnyire a növényi körből véve eredetét, a legfelső kifejlési fokot engedik tehát sejtetni.

A *209. sz.* fácska még nagyobbára az előbbiekhez csatlakozik, de egyik középső hasábtagján már megjelenik az íróvésű virágja és pedig ismétlődve a vele átellenes oldalon. A hasáb másik két szemben fekvő oldalán pedig félkörökből és a kupás véső háromszögecskéiből összeállított díszítés szerepel. Itt figyelmeztetnünk kell arra a valószínűleg nem véletlenségből származó érdekes körülményre, hogy ha a díszítés a két-két átellenes oldallapon történik valamelyik motivumnál, akkor kettőre az íróvésű, kettőre pedig a kupás véső munkája kerül.

A többi fácska (*210—217. sz.*) már aztán csak ritkábban tagolt vagy éppen tagozatlan testén az egész felületet elborítják a ráírt vagy belevésett szép díszítmények, melyek a tót nép nagy vonal- és formajátékának vibráló gazdagsággal egymás mellé sorakozó igen szép motivumait mutatják fel.

A következő sorozaton részben (*218—226. sz.*) az oszlopos csipkeverőfácskák hanyatlásbeli formáit szedtük össze. Ezek többnyire durva faragású és elnagyolt darabok, melyek azonban tanulságosan tárják elibénk a mai helyzet sivárságát és eszmeszegénységét.

A csüngők nélküli oszlopos csipkeverő fácskák befejezéséül a poligonális megoldású verő fácskákat soroljuk fel.

Az első kettő a *227. és 228. sz.* néhol poligonális, néhol szabálytalan (a mi a faragás következménye) körmetszetűek. Az első csavarmenetesen haladó erős bemetszéssel van díszítve. A másik már ismert motivumok sorozatából áll.

A *229. sz.* fácska fejgombja hatszögletes. Nyaka hengeres. Testének felső része, a fodor helyén szintén hatszögletes. Az ez alatt levő tag azonban már nyolczszögletes s ez alatt ismét egy hat-, végül ismét egy nyolczszögletes hasáb alakú tag következik.

A *230. sz.* fácska végig megtartja nyolczszögletű hasábos jellegét és az ismert motivumokból áll.

A *231. sz.* rendkívül hanyag faragású és a munka pontatlansága a motivum kivehető formáját is veszélyezteti. Ezért méltán foglalhat helyet a hanyatlásbeli darabok között is.

A *232. sz.* sokban megegyezik a 230. sz. fácskával és szintén végig megtartja nyolczszögletes hasáb alakú jellegét.

Végül a *233. sz.* fácska fejgombja négyoldalú gúla, de saroktompításokkal. A nyak hengeres. Ez alatt a test első motivuma nyolczszögletes és a további motivumok is megtartják a nyolczszögletességet, kivéve a legalsót, mely harang-alakú s alatta lépcsőzetes piramis motivum csúcsosodik ki alófelé. Úgy a harangszerű alakzat, mint a piramis négyszögletes.

Összefoglalva most már a poligonális megoldású verőfácskák formáit, látjuk, hogy a nyolczoldalú hasábok váltakoznak a körmetszetű (tehát hengeres), a hatoldalú és a négyoldalú hasábos megoldásokkal.

A következő sorozaton megkezdhetjük a csüngőkkel díszített oszlopos csipkeverőfácskák tárgyalását. A csüngők itt is, mint az előbb típusoknál többnyire

kosárka alakúak és újabb változatokat is találhatunk köztük. Van lámpásos csüngő, és lánczos kosárkás megoldás is. De nem hiányoznak a legkifejlettebb, lámpással és lánczos kosárkával díszített alakzatok sem.

A *234—245. sz.* fácskák egy ugyanazon kéz munkájának látszanak. Valamennyi szépen és pontosan faragott újabb munka. Aligha használták még sokszor ezeket. A kosárkák alakja mindannyinál egyformán egyszerű, csak a *240. sz.* van némi tagozottság. E fácskákon könnyen követhetjük azt a jelenséget, hogyan kerül a faragott dísz a test felső részéről a test (nyél) alsó részére.

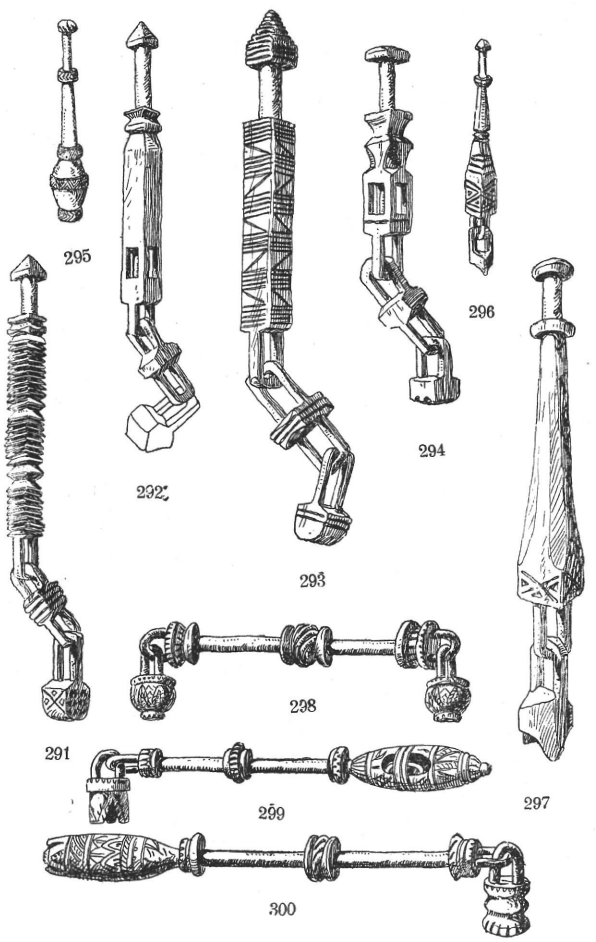

A *246. és 247. sz.* verőfácskák sarokmetszésekkel és sarokéleiken a kupás véső által csipkével vannak díszítve. Kosárkája mindkettőnek letörött.

A *248. sz.* vaskosabb. Testének két-két átellenes tagozatlan oldalán egyenlő díszítések vannak. Az egyik oldalpáron két függőleges vonal közt zeg-zúgos szalag fut le végig a testen, a másik oldalpáron ötször ismétlődő félkörű bemetszés sorok egy vízszintes vonal felett és alatt elhelyezve. A fogó megmaradt ugyan, de kosárkája letörött.

A *249. sz.* megoldása hasonlít a 121. és 123. sz. fácskákéhoz. Fogója szintén meg van és kosárkája letörött.

A *250. sz.* fácska ismét megegyezik lényegében a *167. sz.* verőfácska díszítéseivel, csakhogy míg itt a mélyedések rövidek, addig itt azok egészen feltünően hosszúkásak és a testet tulajdonképen nyolczoldalú hasábra bontják. Kosárkája egyszerű és ismert formákkal bir.

A *251—253. sz.* fácskák a sarok homorú bemetszésének változatai. Kosárkáik ismert ismétlődések.

A *254. sz.* szintén a már ismert motivumok gazdagabb és változatos összerakása. Kosárkája egyszerű.

A *255. és 256. sz.* ugyanazon egyforma változatai. Két-két András keresztes koczkával és a homokórához hasonló alsó motivummal bírnak. A kosárkák egyszerűek.

A *257. és 258. sz.* már csak a homokóraszerű motivum majd kétszeri, majd háromszori ismétlődéséből állnak. Kosárkáik ismétlődések.

A *259. és 260. sz.* verőfácskák végig rovátkosak és hasonlítanak a 197—199. sz.-hoz. Az elsőnek kosárkája szabályos négyoldalú lefelé forduló gúla, a másiké henger, két körlapján kettős paizsszerű véséssel (vonalak) díszítve.

A *261. és 262. sz.* új motivumot egyáltalán nem tartalmaznak, de igen változatos és gazdag tagozottságuk van. Kosárkáikat ismerhetjük az előbbiekből.

A *263. sz.* fácskának testén a homokóraszerű motivumok, az András-keresztek és új motivum gyanánt két vizszintes vonal közt minden oldalon négy kis függőleges vonal (mint egy lefektetett létra) van. Kosárkája ismert.

A következő sorozatban folytatólag az író- és kupásvéső czifrázta fácskákat kapjuk.

A *264. sz.* verőfácskának tagozatlan testét a két-két szemben levő oldalon egyenlő kiképzéssel látjuk megjelenni. Az egyik pár oldal négy-négy részre van osztva, melyek közül a legfelsőn a hármas, a legalsón az egyes András kereszt, a közbenső kettőn pedig ellentétes irányú ferde vonalakból összerótt dísz. A másik pár oldalon alul és felül rutás háló és köztük három függőleges vonal. A kosárka remek alakja és vonaldísze majdnem naturalisztikussá teszi azt.

A *265. sz.* verőfácska teste szintén tagozatlan és két-két szemben fekvő oldallapja szintén megegyező díszítéssel bir. Az első pár oldallapon négyes egymásban fekvő négyzet. Ezen felül rutás háromszög, melynek csúcsából indul ki a leveles, egyenes, felül virágban végződő inda. A másik pár oldallapon három-három rutás dísz látszik. A kosárka ismert forma ugyan, de oldaldíszítései közül a ruták még a fülekre is feljutottak.

A *266. sz.* tagozatlan testét úgy a sarokéleken, mint az oldallapokon négy-négy vizszintes irányú és középen egy függőleges irányú csipkés sor, a kupásvéső munkája díszíti. Kosárkája egyszerű.

A *267. sz.* régi, igen eredeti faragású zeg-zúgos szalagdíszekkel. Kosárkája annak daczára, hogy egyszerű, igen érdekes alakítás.

A *268. sz.* fácska poligonális majd zeg-zúgos csipkedíszszel, majd szélesebb három vonallal díszített szintén zeg-zúgos szalag. Teste fent virágalakú kehelyben végződik.

Eme szép formák után ismét a hanyatlást kell bemutatnunk a *269—276. sz.* alatt, miken csak egyszerű vonaldíszeket látunk, de közülök egyik se azonos a másikkal, mindegyiken van egy-egy oly vonal, mely a másiktól megkülönbözteti. Végre nevezetes, hogy a két utolsónak csüngője *dróttal* van kapcsolva. S ez már nyilvánvaló hanyatlás jele.

A *277. sz.* fácska arról nevezetes, hogy a csüngője lámpácska, a mi úgy látszik ritkábban fordulhat elő, legalább ezen a vidéken. Teste egyebekben ismétlődés, de változatos és gazdag formákból áll.

A *278—288. sz.* fácskáknak testén a lámpás motivumot látjuk közepén a gyertyácskával. Valamennyi egy ugyanazon forma változata és vagy a fejgomb vagy a csüngő kosárka, de néha a test motivumai is különbözők.

A *289. sz.* fácskának lámpás motivuma még nincs kifaragva, csak jelezve.

A *290. sz.* régi fácska, igen gyönyörű, sok új jelenséggel, melyek közül a piramidális csipkézett kosárka és a csipkés lámpás motivum, mely a testnél nagyobb, szélesebb méretű, nevezetesek.

Végül a lánczos csüngővel díszített fácskák fejezik be a sort.

Így a *291. sz.* rovátkos teste hasonló a 259., 260. sz., rajta egy rovátkos lánczszem és egy András-keresztes kosárka lóg.

A *293. sz.* csatlakozik a 276—278. sz. verőfácskákhoz s rajta szintén vonalas (vésett) láncz és ugyanolyan, de egyszerű kosárka szerepel.

A *292. és 294. sz.* fácskák testén lámpáska és lánczos csüngő is van. Egyebekben ismétlődések.

Evvel befejeztük a gyüjtemény ismertetését, mely kétszeresen nyer értékben akkor, ha sikerül más vidékek csipkeverőfácskáit megszereznünk. Addig is vessünk egy pillantást a külföld hasonló népi tárgyaira. Nem sokat sikerült ugyan ez irányban összeszednem, mert úgy látszik a csipkeverőfácskák eddig többnyire elkerülték a figyelmét még azoknak a nagy körültekintéssel dolgozó külföldi népművészeti kutatóknak is, a kik ilyszerű munkáikkal nagyban támogatják a mi munkánkat is.

A *295—297. sz.* alatt *morva* csipkeverőfácskákat mutatunk be. (*Dusan Jurkovič*: Práce lidu našeho. Wien. Anton Schroll Kunstverl. Lif. 2. XIX. tábla, 4. rajz). Ha ezeket a mieinkkel összehasonlítjuk, nem sok eltérőt vehetünk észre, sőt lényegileg ugyanazt látjuk.

Ellenben egészen másként áll a dolog az *izlandi fonalgombolyítófácskákkal.* (*298—300. sz.*) (Peasant art in Sweden, Lapland & Iceland. Autumn number of „The Studio" 1910. Iceland: 63 to 65.). E fácskák ugyan nem egyeznek meg szorosan a mi csipkeverőfácskáinkkal szerepüket tekintve sem, még nagyobb eltérést látunk azonban a motivumokban, bár a csüngők, a kosárkák itt is előttünk vannak. Csakhogy itt a geometrikus díszítést, mely a mi verőfácskáinkon feltünően döntő befolyású, alig látjuk érvényesülni, ellenben gyönyörű naturalisztikus felfogású virág- és levélfüzéreket láthatunk rajtuk. Ez a körülmény annyiban bír nagyobb fontossággal, hogy a magyar nép díszítőmotivumai *varrásai* (nem a keresztöltés), faragása *bútor- és falfestése* szintén túlnyomó részben naturalisztikus vagy többé-kevésbbé, de mindenkor sikerülten stilizált *növényi* és nem ritkán *állati* motivumokból áll, a geometrikus elemek csekély töredékével saturálva.

Míg a szláv díszítő motivumok, a mint azt jelen czikkünk tót csipkeverő-

fácskáinak úgyszólván mindegyikén láthattuk és a széltében ismert tót és más szláv hímzések, szövések roppant gazdag sorából tudjuk — geometrikus vonalakból és formákból állanak legnagyobb részben, növényi dísz köztük kevés, állati pedig még ritkábban fordul elő. *Novák József Lajos.*

Czigány-kincsek.

(Második közlemény.)

A mint azt már említettem is, az utóbbi években gyakori eset, hogy czigányok ezüstneműi a zálogházakba kerülnek. Az igaz, erre őket nem mindig a szegénység kényszeríti, mert már több olyan esetet tudok én is,

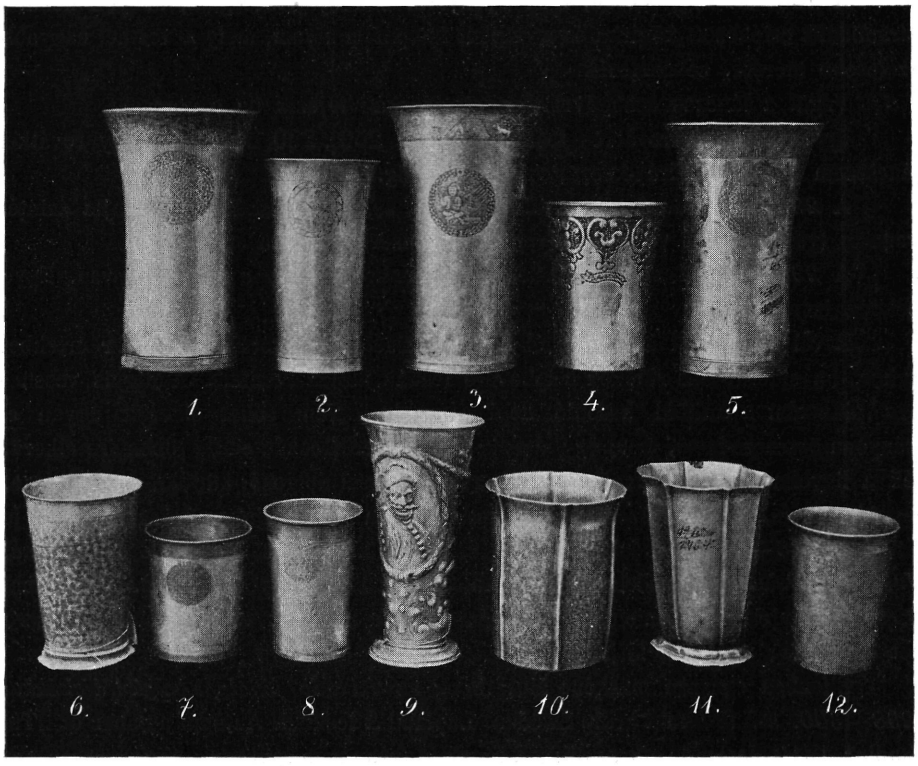

1. ábra.

a mikor a vándorczigányok féltett kincseiket csakis azért tették be a zálogházba, mert hosszabb útra, vagy éppen külföldre készültek s nem volt más oly biztos helyük, a hol azokat a drágaságokat visszaérkezésükig hagyhatták volna. Ilyenkor inkább csak pro forma kérnek és vesznek fel a zálogba helyezett kincsekre valami csekély összeget. Úgy tapasztalom, hogy kiválóan kedvelik a tordai zálogházat, mert nagyon gyakran veszik igénybe. Lehet, ebben szerepet játszik a város földrajzi fekvése is, mert Tordát itt Erdély közepén az Erdély különböző vidékein lakó, vagy kóborló

czigányok eléggé útjukban találják. Szokásban van, hogy kivált az őszi és a nyári országos vásárokon több vidék czigányai sereglenek ide és ez alkalommal adják-veszik, cserélik a kincseket. Ilyenkor a tordai zálogházban is nagy forgalmat csinálnak.

Az 1. ábrán bemutatom a tordai zálogházban jelenleg letétben vagy zálogban lévő czigánypoharak közül azokat, melyeket érdekesebbeknek találtam.

Ezen 12 ezüstpohár közül a felső sorban látható 5 a mondvacsinált atott vajdapoharak közé tartozik.

Az első egy 25 cm magas, alól 115 és felül 150 mm átmérőjű, tekintélyes nagy darab, melynek oldalán babérlombkeretben két kép, továbbá azok fölött a pohár szélén köröskörül egy érdekes életkép van bevésve. Az ábrán is látható, hogy az egyik koszorúban lévő képen a nyitott czigánysátor előtt guggolva ül a vajda. Baloldalra lelógó tetejű kucsmát és zekeforma felső kabátot visel; jobbjával a vajdapoharat emeli magasra, baljával egy hosszúnyelű ostort csattint. Lábainál ez a név olvasható: *Mihály*. A pohár tulsó oldalán szintén koszorúval rámázott képről (a koszorú nélkül) a rajzot csatolom.

2. ábra.

Ez a kép az előbbihez nagyon hasonlít. Aláírása: *Lakatos*. (2. á.) Talán a két kép ugyanegy személyt ábrázol, kinek a neve Lakatos Mihály. Ő lehetett az a hajdani czigányvajda, ki ezt a poharat csináltatta és a kinek megrendelése folytán a következő kép a pohár felső szélét szegélyezi.

Miután a fényképen ebből a képből nagyon kevés látható, az egészről rajzot készítettem és azt mellékelem. (3. á.) Két, feltűnően vastag fa — és pedig egy fűzfa — és egy aprólevelű lombos fa között a területet több kunyhó — valószínűleg egy kis falu — foglalja el, melynek közepén valami lépcsőzetes talapzatú s hegyes és kerek födelű épület is emelkedik. Ha nem csalódom, ez a templomot akarja jelezni. Az épületek közül három kéménnyel is el van látva. A lombos fán túl, egy bokor felé egy, a falura visszatekintő kutya szalad. A bokornál völgy kezdődik, melyet sűrű fenyveserdő tölt be. Az erdőn túl, füves térség közepén egy hosszúkás kerek s különös széles parttal szegélyezett tó terül el. A tóban úszkáló madarak fejei láthatók. A tótól jobbra is és balra is vízimadarak ülnek és a tóban lévő madarakra — talán az ő kicsinyeikre — vi-

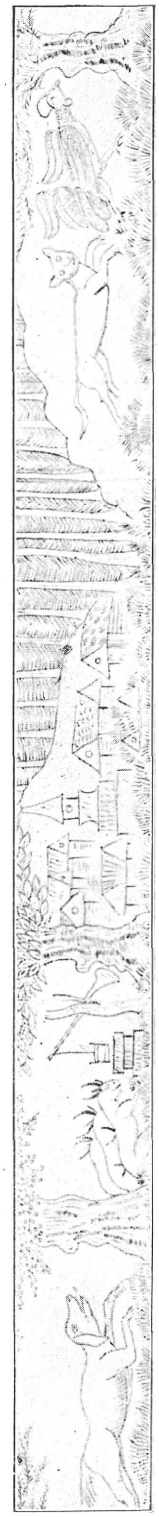
3. ábra.

gyázva tekintenek. Ezután ismét egy vastagtörzsű lombos fa következik, melynek tövében állatok, talán juhok delelnek a kút mellett. A kútágason túl, a falu felőli fűzfa alatt ott ül a a pásztorfiú is. Mindezek nagyon egyszerűen, sőt mondhatni kezdetlegesen, csak néhány odadobott vonással vannak a pohárra inkább rákarczolva, mint bevésve. A tó és abban az úszkáló vízimadarak meg éppen feltűnő kezdetlegesen vannak rajzolva.

A második pohár az előbbinél valamivel kisebb; csak 205 mm magas, alól 94 és felül 130 mm átmérőjű. Finom ezüstből készített oldalát három medaillonszerű kép díszíti. A képek keretét különféle hullámos vagy zig-zug vonalok futják körül. A három kép rajzát, a keretek elhagyásával, elkészítettem és ide csatolom.

A 4. ábrán a nagygombos kabátú, magyarnadrágos czigány, kucsmáját hátrafelé csapva, vígan dolgozik. Valamit kalapál. Vele átellenben ül egy férfi, talán a munka megrendelője, és pedig a hegyes orráról, hegyes szakálláról és a falusiak szokott viseletétől elütő ruhájáról, nevezetesen a sapkájáról következtetve, zsidó lehet. A két férfi között egy állvány,

4. ábra.

továbbá a tőke az üllővel van elhelyezve. A kép hátterében, a két férfi között a gyermekét ölében tartó asszony, bizonyosan a czigány felesége áll. A második medaillonban lévő kép azt a jelenetet mutatja, a mikor a már kész üstöt a czigány a megrendelőhöz hazaszállítja. Lóháton ülve s pipálva könnyen halad a vajda, vállán botján ott lóg az üst. A harmadik képen egy mulató czigányt látunk, a ki kézi podgyászát a földre lerakva, egy tilinkós nótájára vígan tánczol. Nem tudtam ezen a poháron a mesterjegyet megtalálni. Valószínűen ezt nem az a kéz készítette, ki az előbbi poharat gyártotta. Akárki csinálta is, az bizonyos, hogy jó megfigyelő és jó rajzolótehetség volt az, a ki ezt a valóban kedves derűs három életképet könnyed vonásokkal rávetette az ezüstpohárra. Nem csoda, hogy ez a kép a czigányok előtt is kiválóan kedves.

Az 1. á. harmadik pohara ismét egy nagyobbfajta vajdapohár, két medaillonnal és a fölött egy körbenfutó képpel. Az egyik medaillonkép az ábrán is látható, a másikat rajzban bemutatom. (5. á.)

Ezeken a képeken a czigánysátor úgy van feltüntetve, mintha nem ponyvából, hanem deszkákból volna építve. Az egyik képen a sátor oszlopának derekán üst lóg, míg a másik képről valami okból, vagy talán éppen

csak véletlenségből, ez a tárgy hiányzik. A sátor előtt ülő vajda mind a két képen oldalra konyult tetejű kucsmát, prémes és sok ezüstgombú dolmányt, tarisznyát és magyar csizmát visel. Jobbját ünnepélyesen a mellére helyezve, baljával a vajdapoharat magasra emeli. Az egyik alá ez van írva: *Rézműves,* a másik alá, kinek arcza valamivel keskenyebb és a haja göndörebb, ez a név van írva: *Péter.* A kép keretét képező babérkoszorút összefogó két gyűrű közül az alsó üres, a felsőbe a nap képe van bevésve.

A körbenfutó képről rajzot is mellékelek. (6. á.) Itt egy fenyőerdő felé rohan az üldözött szarvasbika és szaladása közben egy korlátszerű gerendán is átugrik. A szarvast két kisebb állat követi, de hogy azok mifélék, azt biztosan meg nem mondhatom. Lehet, nyulak! Ezeket egy vastagtörzsű lombos fa választja el az őket üldöző két vadászkutyától. A kutyák nagy buzgalmat látszanak kifejteni. Nyomukban van a vadász, ki puskájával a szarvasra céloz. A vadász után egy meztelenül szaladó purdé visz valamit, talán egy második puskát. Közelükben ott látszik a sátra előtt a fűben ülő az üllőn kovácsoló czigány, míg a nyitott sátorban a czigányasszony látható, ki a balkezében talán egy tányért nyujt előre. A foltozott ponyvával fedett sátor felett madarak repkednek és azok közül kettő éppen a sátorfára száll. A sátor mögött a czigány lova ugrál. A lovon túl ismét egy lombos fa következik, de ez már az előbbinél nagyobb levelű fa. A vén fán túl ismét egy olyan tó terül el, a melyhez hasonlót az első poháron is láttunk. A tóban libák vagy ruczák úszkálnak és a tó felé a közeli erdőből egy róka igyekezik. Ott a fenyőerdő egy mély völgyet tölt be, mely felé egy ember közeledik, disznót hajtva. A képet készítő mester úgy ezt az embert, mint a vadászt feltűnően törpe termetűnek találta rajzolni. Általában ez a kép éppen nem valami művészi munka, de a hagyomány szerint a képet egy vajda csináltatta, ez a körülmény pedig elég arra, hogy ennek a tárgynak a becsét a czigányok előtt nagyon magasra emelje. A kép értelmezésére nézve magyarázatot még nem találtam. Ez ellől a czigányok elzárkóznak.

5. ábra.

Az 1. á. negyedik poharát renesszánsz-stilű, részben domború, részben bevésett lomb- és arabeszk- díszítmények ékesítik. A díszítmények sora alatt egy szalag és azon ez

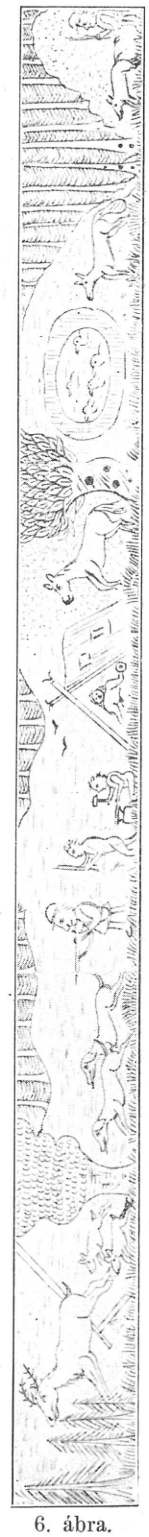
6. ábra.

a név van bevésve: Rostás Zoltán. Egészen ilyen, vagy ehhez nagyon hasonló díszítményt már korábban is és más vidéken is láttam egy-egy czigánypoháron. Úgy látszik, az ily díszítményű tárgyakat a czigányok szintén nagyon kedvelik.

Az 1. á. ötödik pohara az első és harmadikhoz hasonló nagyobbféle pohár. 24 cm magas, alul 110 és felül 145 mm átmérőjű. Az oldalát ennek már nem kettő, hanem négy koszorúskeretű kép élénkíti és a fölött ott látható egy körben futó érdekes kép is. A medaillonszerű képeket rajzban szemléltetem. (7. á.)

Az elsőn a füves térségen felütött sátor előtt a szokásos módon guggolva ül a vajda, kinek lelógós tetejű kucsmáját egy toll is ékesíti. Zekét visel s baljában ostort, a jobbjában pedig vajdapoharat tart. A második képen a czigány kedvencz állatja: egy nagy kan különös ágaskodva guggoló helyzetben van lerajzolva. A harmadik kép egy feltűnően vastag lábú, de szilajon ugráló paripát mutat. A negyedik képen két czigány ölelkezik; egyiköknek kezében ott látható a magasra tartott vajdapohár is. (Ez a fényképen is látható.) Mind a négy kép keretének alsó és felső részein a

7. ábra.

sugárzó nap képe is be van vésve. A nap pedig a szerencsét hozó jelvények sorába tartozik.

Ezeknek a képeknek a hátterük régebben meg is volt aranyozva. A pohár felső szélét szegélyező kép tárgyát a mellékelt rajzban bemutatom.

Egy vén, bogostörzsű nagy fa alatt lihegve szaladó kutyát elég jól vésett ki az ötvös, de a kép második szakaszán, a nagy fa alatt, kút mellett delelő szarvasmarhák csoportja már kevésbbé sikerült. A kútágas is érdekes. A kútágason túl ismét egy bogostörzsű, vén lombos fa következik, melyen túl a tetején fenyőerdőt hordozó domb oldalán egy falu terül el. Hasonlót ehhez a faluhoz a Lakatos Mihály-féle vajdapoháron már láttunk. A falu a nagy fától a völgy torkáig terjed s közepéből itt is egy toronyforma épület emelkedik ki. Kémények a kunyhókon nincsenek. A templom közelében lévő épület födelén valószínűen a cseréptetőt akarta feltüntetni a véső. Tovább az erdős völgyön túl, vagy talán éppen a fenyőerdőből jövő vadmacska nagy ugrással üldöz egy fajdkakast, mely ijedten menekül a vastagtörzsű vén fűzfa felé. (8. á.)

Ez az öt pohár, melynek ábrája a fénykép felső során látható, mind vajdapohár. Közülök négy egy ötvösnek: a kolozsvári Erdődinek a műhelyéből került ki. Az illetőnek mesterjegye mind a négy pohár alján jól lát-

ható. Alakjukra nézve ezek a poharak hasonlitanak egymáshoz. Nélkülözik a csinos karcsúságot sőt terjedelmes, darabos tárgyak. Lehetnek azonban a többiek ezeknél régebbiek, művészibb kivitelűek és szebbek, mégis a czigányok előtt az ilyenek a legkedvesebbek.

A fénykép alsó sorában látható poharak mind finomabb kivitelű, csinosabb tárgyak. Közöttük a 6. számú 15 cm magas, alul 8 és felül 10 cm széles, igen szépen van czizellálva. Más díszités nincsen is rajta. Mesterjegye P. S. betűket mutat. Talán a Schnell Péter nagyszebeni ötvös műve, ki ott a XVII-ik század első negyedében élt.

Az 1. á. 7. sz. pohár az előbbinél valamivel kisebb. Alul és felül aranyozott szalag szegélyezi. Szintén aranyozott az egyenként 4 cm átmérőjű azon két kör is, mely az oldalát díszíti. Ezek egyike a fényképen is látható. Ebben, koszorúban foglalva, ez olvasható: 1724. THEO DANIEL. A pohár túlsó oldalán lévő körben, korona alatt a kétfejű sas terjeszti szárnyait. Érdekes, hogy az utóbbi pár év alatt Erdélyben két ilyen Theo-féle ezüst poharat láttam. A másik ehhez hasonló és szintén ily czímerrel és felirattal ellátott példány néhány évig a Herbst M. tordai aranyműves birtokában is volt.[1]

9. ábra.

Az 1. á. 8. sz. pohár 13 cm magas, alul 7 és felül 9 cm széles, csinos nemesi pohár. Felül aranyozás szegélyezi. Oldalán egy kör közepén czimerpaizs a czimerrel és fölötte az 1663. évszámmal. A czímer egy nyíllal átszúrt jobbkar, mely kezében tulipántot tart. A kör rámájának alsó és felső részén stilizált lombdisz és azok között ez a név: RVKESCH MICHAEL. (9. á.)

Mesterjegyet ezen az érdekes régi poháron nem találtam.

Az 1. á. 9. számú egy 21 cm magas s felül 105 mm átmérőjű, igen díszes pohár, melynek alakja is csinos s külsejét az ízléses reneszánszstílű dús díszitmények teljesen elöntik. Azok között domborodik a képen is jól látható arczkép. Ez a czigányok állitása szerint egy néhai czigányvajdát ábrázol. Ez hihető is. A vajda ezen a képen prémes kucsmát és abban jobboldalra lelógó disz-

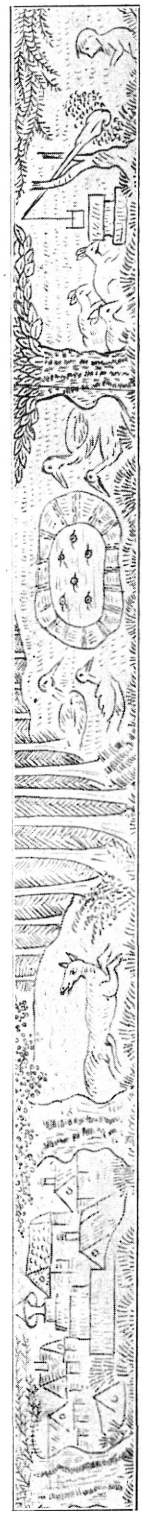
8. ábra.

[1] A Herbstnél látott czigánypoharakat később fogom ismertetni.

tollat visel. Arczának a magas homlok, a kidomborodó erős szemöldök, a nagy bajusz és a telt szakáll jó marczona szint nyujtanak. Prémes dolmánya csak vállára van vetve. Mellényt nem visel. Az inge ránczokat vet. Dolmányát két sor hatalmas vajdagomb és az azokhoz tartozó gombház ékesiti. Ez a jobb kivitelü művek sorába tartozik. A mesterjegy betüit kiolvasnom nem sikerült. Allitólag budapesti munka.

Az 1. á. 10. sz. egy 15 cm magas pohár, melyet a kidudorodó függélyes vonalak hat sziromra osztanak és igy virágkelyhet utánoz. Belsejében egy érem van a fenekre erősitve és azon ez olvasható: LEGES METALVRG RESTITUTE.

Az 1. á. 11. sz. pohár egy hatszirmú virágot mutat, mely kissé oldalt van lapitva. Ezen a 16 cm magas poháron feltünő sok a különböző években és a különböző zálogházakban rájegyzett szám; jeléül annak, hogy ez a tárgy az ily helyeken már egészen otthonos. Tintával van ráirva a Voln Gyárfás név, továbbá a talpára karczolt sok jegy között az M. P. betük kivehetők.

Az 1. á. 12. sz. egy 13 cm magas, alul 7 és felül 10 cm széles, csinos pohár. Az oldalán két babérleveles és bogyós ágból alakitott koszorú és abban egy iró kéz s fölébe M. B. betük, alája pedig az 1677. évszám van bevésve. Alján ez a mesterjegy: I. O. két helyen is látható. Készitője talán Johann Ongert nagyszebeni ötvös lehetett, ki ezt a poharat abban az időben nem a czigányok számára, hanem a pohárra vésett, irótollat tartó kézről következtetve, valamely tudós pap vagy tanár részére készitette.

Ezek a fénykép alsó sorában látható poharak, a czigányvajda arczképével ellátott középső pohár kivételével, mind olyan ezüsttárgyak, melyek a régi időben valamely előkelő egyén vagy család részére készültek és csak idők multán, ki tudja, minő körülmények folytán vándoroltak a czigányok birtokába. A czigányok megvették, mert az ezüstneműekből áll az ő vagyonuk, az ő kincsük. Ezeket a kisebb ezüstpoharakat nem tekintik vajdapohár gyanánt. Az ilyeneket családi és más ünnepeik alkalmával az asszonyok is használják.

Éppen most, a mikor a tordai zálogházban lévő czigány-kincsekről a rajzokat készitettem, a körülmények véletlenül úgy alakultak, hogy a czigányok birtokában levő ezüstkincseknek itt szokatlanul nagy forgalma volt és azok a szokottnál is sokkal nagyobb mennyiségben torlódtak itt együvé. Igy az 1911. év szeptemberében egy napon, itt a czigány-kincsek tömegében, 32 ezüstedényt olvastam meg. Voltak itt azok között feltünő nagy poharak, talpas kisebb poharak, többé-kevésbbé diszes kelyhek, kávéskannák, tejeskannák, czukorportartók, csészék, födeles és más kupák, de legtöbb volt mégis a pohár. Ez a körülmény is a czigányoknak az ezüst iránti rendkivüli nagy vonzalmát bizonyitja és egyszersmind illusztrálja azt is, hogy mily nagy tömeg ezüstnemü van a szegény vándor kóborczigányok kezén.

Téglás István.

Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei.

(Ötödik közlemény.)

A jurt.

Az ázsiai nomádság nemez-sátorai az első utazásom óta elmult két esztendő alatt ismét tért vesztettek. Az orosz gyarmatosoknak kell az olyan föld, mely öntözés nélkül is ad termést. A kirgiz birtoka nincsen feljegyezve az oroszok telekkönyvében, határait elmulasztotta kövekkel kirakni. Nem ismeri az orosz írásos törvényt, s mire észhez kap, már ki is verték ősi legelőiből. A jurtok így összébb szorulnak. A nomádságból ki-kiszakadoznak egyesek, a kik kapát fognak, s a hegyek lábánál a sivatagtól elhódítanak a hegyipatakok vizével egy kis darab

86 75

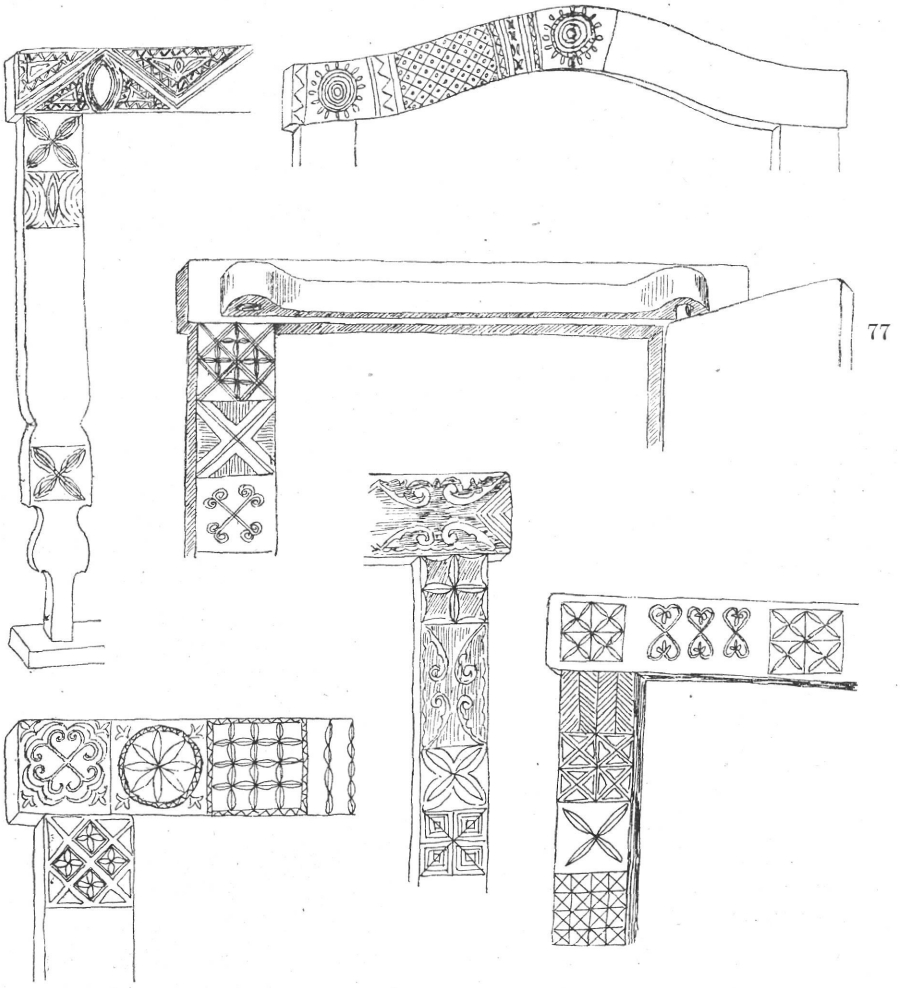

77

89 88 71

71. á. Ferganai ajtófélfa. 75. á. Ugyanaz a Tojun-völgyben. 77. á. Jurtajtó az Atbasi-medenczéből. 86. á. Ajtófélfa a Kis-Nárin szürtben. 88. á. Ugyanaz a Karateke-hegységből. 89. á. Ugyanaz a Tauskan-darja völgyéből.

földet. Ott sárból kunyhót is tapasztanak, vagy csak kerítést készítenek és az udvarba beállítják a jurtot, a mely most már csak akkor változtatja helyét, ha felbüzösödik a padlója. A jurt belekeveredik a földmivelők házaiba, vagy pedig odébbszorul a hegység belsejébe, a hol a czopfos kínai az úr, ott azonban a jurtot nem üldözi senki.

A jurt mégsem veszhet ki egészen, mert megvédi a természet. A „szürt"-ök és „pamir"-ok bőséges legelőit ekevas nem szántja fel soha, mert ott nem terem meg semmi. Állattenyésztő nomádság hazája lesz az mindig, vagy legalább is belátható időkig, ez pedig nem cseréli fel kényelmes, hordozható jurtját semmiféle kunyhóval.

Almásy György szép leírásából[1] a jurtot, annak kezelését, szállítását és a benne

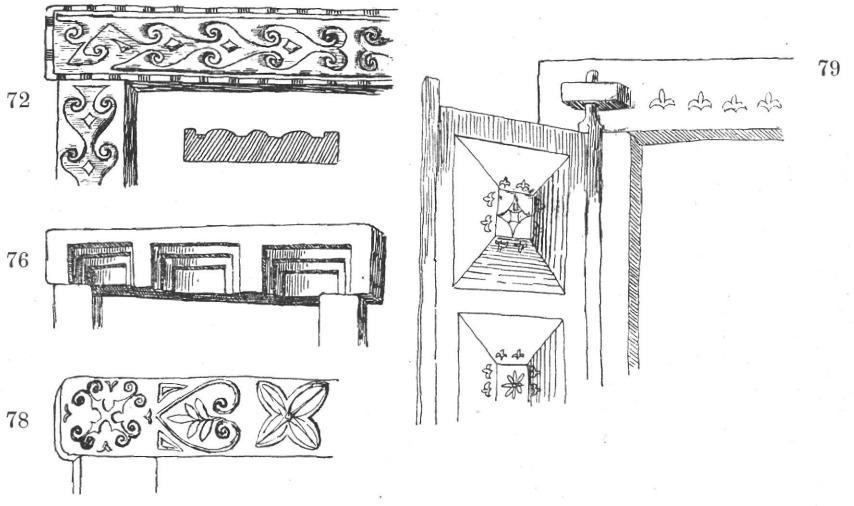

72. á. Ajtófélfa a Szujok-völgyben. 76. á. Ugyanaz a Tassraeat-völgyben. 78. á. Ugyanaz az Atbasi-völgyben. 79. á. Jurtajtó Narinszkoje vidékéről.

folyó csendes életet ismerjük annyira, hogy én nem sok újat tudnék róla általánosságban mondani. De a jurt nem azért a nép munkája, hogy legyen belőle kettő egyforma. Benne fejeződik ki legjobban a kirgizség műérzéke, az egyetlen tárgy, melyet ő maga készít, maga farag, maga díszít. A mi rajta van, a ruhája, ékszere, szerszáma, az majdnem mindig szárt munka, a mit a bazárban vásárolt. De a jurtja ajtófélfáját, azt a saját bicskájával sokszor ő maga faragcsálja ékítményesre.

Első utamon gyűjtött megfigyeléseimhez[2] gyűjtöttem további anyagot is. Az Alaikuú vidékén Fergana keleti szögletében rajzoltam le a 71. ábrán bemutatott ajtófélfát. Az alaikuúi ajtófélfa három deszkából készült, rések rajta nincsenek. Az egész feketére van festve, a belső oldalát tele vésték különböző rajzokkal. A rajzok kezdetleges ékítményeket ábrázolnak. A 15 cm széles deszkát négyzetekre osztotta fel készítője, s azt ismét kisebb négyzetekre tagolta, vagy pedig

[1] Vándorutam Ázsia szivébe. Kiadja a k. m. Természettudományi Társulat. Budapest, 1903.

[2] Néprajzi megfigyelések a Tiensánban. Néprajzi Értesitő, 1908.

szívalakú, vagy keresztalakú ékítménynyel töltötte ki. Az összes rajzok mélyített vonalakból állanak, a mélyített vonalakat felváltva sárga és piros színűre mázolták be.

A Koktan-tau Szujok és Tojun völgyeiben telelő kirgizek területéről (Kásgár és Csatir-kul között) már 1906. évi utamon is gyűjtöttem néhány adatot. 1909-ben ugyancsak a Szujok-völgyben egy másik jurtban is laktam, melynek ajtófélfája hasonló volt az idézett értekezésem III. táblamellékletén az 1. sz. ábrához. Az ékítmények ezen is domborúak, mint a 72. ábrán bemutatott keresztmetszet ábrázolja. A nemeztakaró kötelei számára lyuk nincsen rajta, azokat egyszerűen az ajtófélfa köré csavarják és úgy kötik oda. Az ilyen magasabbrendű népipari munkát már nem a nomád kirgizek, hanem külön iparosok készítik. A 72. és 73. ábrán bemutatott ajtófélfát, illetve ajtót, egy kiziluji (Irkestam mellett) kirgiz esztergályos készítette.

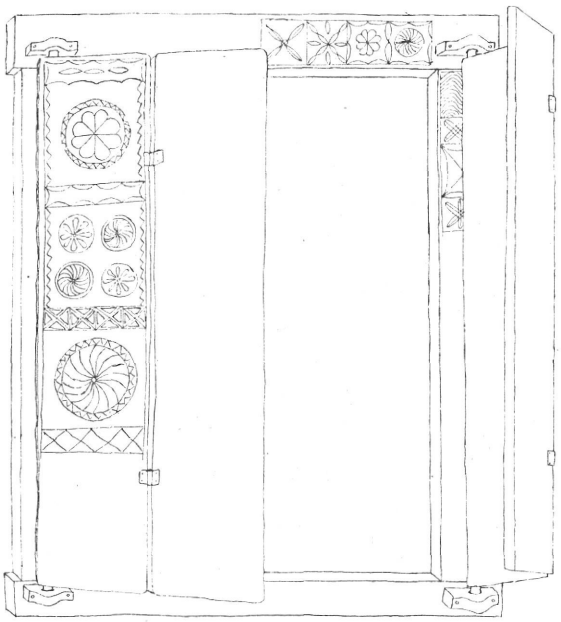

73 á. Jurtajtó a Szujok-völgyben. K.-Turkesztán.

74 80

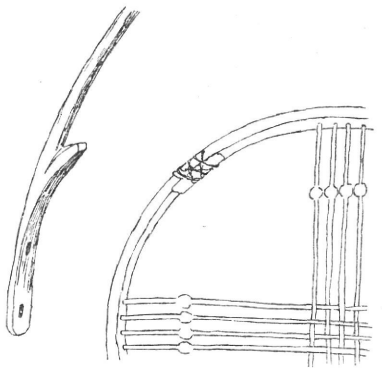

74. és 80. á. Jurt-abroncsok a Szujok-völgyből és Narinszkoje vidékéről.

A 73. ábra eredetije különösen érdekes azért, mert már nem egyszerű ajtó, hanem mindegyik ajtószárny két egymásra hajtható deszkából van. Az ajtók tengelyen mozognak, a mely a belső deszkából van kifaragva. A tengely fából készült csapágyban forog. A díszítés bekarczolt vonalakból áll. Úgy az ajtófélfát, mint az ajtó deszkáit ismét négyzetalakú mezőkre osztották, a mezőket szalagdíszszel választották el egymástól. Uralkodó dísz a kerek rózsa, melynek közepébe néha még egy fényes rézgombot is illesztettek. Az egész ajtó fekete, a bemélyített, bekarczolt vonalak festetlenek. E jurt tulajdonosa szintén a szujokvölgyi kirgizek (Kelet-Turkesztán) közé tartozik, s közöttük „on-basi" rangja van, tehát előkelő férfiú. Az ő jurtjában láttam először azt a sajátságos alakú jurt-abroncsot, (a tetőzetet tartó rudak), melyet a 74. ábrán mutatok be. Az abroncsok felül vékonyodnak, hogy a tetőnyílás karikájának lyukaiba beleférjenek, alul pedig rendesen laposra

faragottak, hogy a jurt rácsos oldalához könnyen odakötözhetők legyenek. Az abroncsoknak rendesen nincs egyéb hivatásuk. A finomabb jurtokban előfordul azonban az ábrán látható kampós rúd is. A kampókat fogasul használják. Az ilyen „kerege“ (a jurt faszerkezete) sokkal drágább, mert 60—90 egyforma elágazású és hosszú rudat nem könnyű összeválogatni.

A Szujok-völgytől keletre, a szomszédos Tojun-völgyben egy házimunkának mondott ajtófélfát rajzoltam le (75. ábra). Az összek ékítmények bekarczolt vonalak. Az ajtófélfa feketére volt festve. A rendestől eltérő ezen ajtófélfa felső deszkája, a mennyiben gyenge boltozatot alkot.

Az Atbasi-medencze nyugati részén, a Tassrabat-völgyben a 76. ábrán szemléltetett vaskos, nehézkes gerendaszerű faoszlopokból összetákolt ajtófélfát láttam. A tetőgerendába nem kevés fáradsággal vésték három négyszöget, melynek mindegyikébe még két-két arányosan kisebbedő, két-két czentiméternyire bemélyített négyszög van vésve.

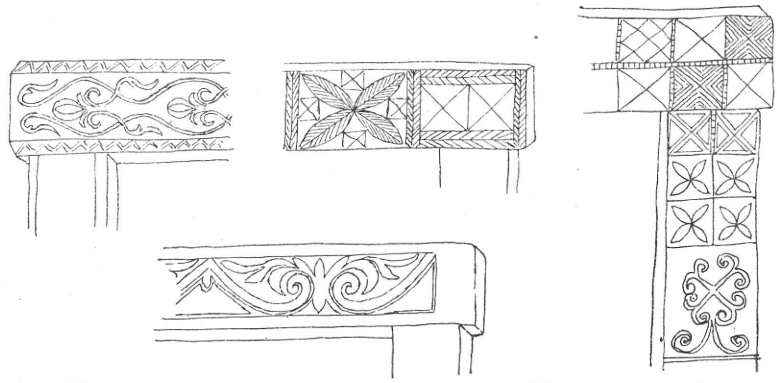

82 81 87 90

81. á. K. Turkesztáni ajtófélfa. 82. á. Ugyanaz az Ulugart-völgyben. 87. á. Ugyanaz a Tauskan-darja mellékéről. 90. á. Ugyanaz az Alabuga-völgyben.

Az Atbasi-medenczében (Orosz-Turkesztán, narinszkojei járás) láttam ugyanakkor még egy különleges alakú jurtajtót. Az ajtófélfa két oszlopát az előbbiekhez hasonlóan négyszögü mezőkre osztott bevésett ékítmények díszítik; az ajtók mindegyike egyetlen deszkából áll, s a tengely velük egydarabból van kifaragva. Sajátságos azonban a felső rész csapágya, a mint a 77. ábrán látható.

Az Atbasi-völgyben a legtöbb jurt ajtófélfája a 78. ábra típusához tartozik. Egyszerű sima deszkák, feketére mázolva, rajtuk nem egészen biztos vonalakkal készített bevésett, többnyire szívalakú ékítmények. Ez is kara-kirgiz házimunka.

Narinszkoje környékén általában már a vésett, domborművű jurtajtók helyét az egyszerűen festett jurtajtók foglalják el. Kelet-Turkesztánban az ékítmények majdnem kivétel nélkül faragottak, az Isszik-kultól keletre ellenben festettek. Érdekes megfigyelni a két előállítási mód regionális elterjedését. A 79. ábrán egy festett jurtajtót mutatok be, melyet félnapi járó földre Narinszkojetól nyugatra láttam. Az ajtó sok deszkából készült, melyet két lécz fog össze. Az egyik lécz kifaragott végein forog az ajtó. Az ajtón három négyszögalakú mező van, mind-

egyik lapos csonkagúlaalakkal emelkedik ki. Az ajtó egészében sárga, a kis ékítmények ellenben piros és fekete színűek váltakozva.

A jurt tetőnyílása (tünduk) rendesen egyszerű abroncs, melyet átlós rendszerű botok feszítenek ki. Előfordul azonban művészieseb, csinosabb tetőabroncs is, mint a 80. ábrán látható. Ez a tetőabroncs ugyanarról a jurtról való, mint a 79. ábra ajtaja.

Az Akszáj-fennsík alatt Kelet-Turkesztánban a 81. ábra eredetijét láttam. Igen fejlett ízlésre valló, szép ajtófélfa volt ez, bár már egészen kopott a sok használattól. A kirgizek ugyan gyakran túloznak, de mindenesetre 50—100 éves darabok nagy mennyiségben találhatók még a jurtokban. A festék hamar lekopik, de a faragott ajtók szépek maradnak hosszú időn keresztül. A 81. ábra ajtaja valamikor

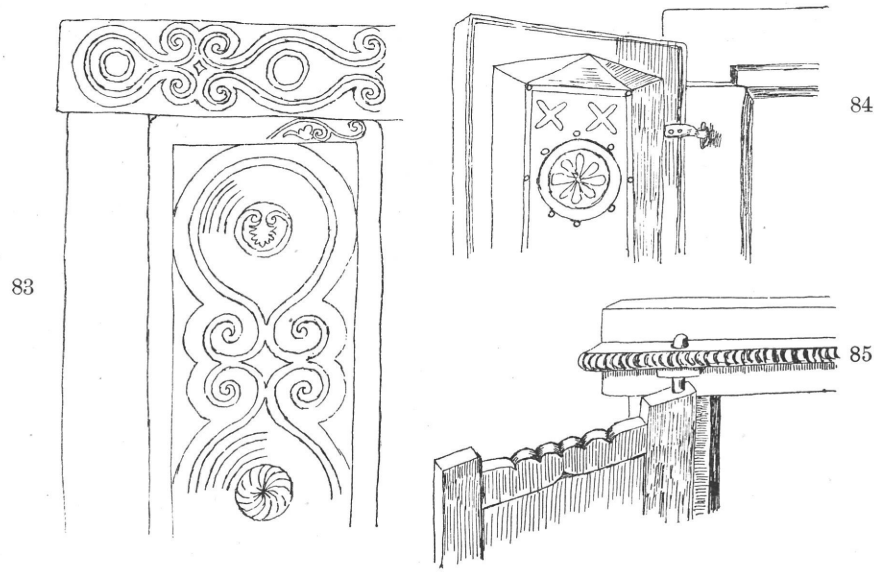

83. á. Tokmaki ajtófélfa. 84. á. Ugyanaz az Arpa-fennsíkról. 85. á. Ugyanaz Csatirkul vidékéről.

fekete volt, de a festék nyomát ma már csak a vésett vonalak mélyedéseiben fedezhetjük fel.

Igen sajátságos ajtófélfát láttam a Kásgári-Alpokban az Ulugart-völgyben (82. ábra). Sajátságos volt ez azért, mert a faragott és festett típusok egyesülését mutatja. A tetőgerenda keresztmetszete nyolczszögű, vagyis az élek síkokkal letompítottak. Az utóbbiakat bevésett vonalakkal tarkították, s az így keletkezett vonalakat felváltva piros, fekete és sárga színekkel festették be. A középső szélesebb síkot kettős bevésett hullámvonallal ékesítették és zöldre festették, a reá alkalmazott levelek sötét-narancs és sárga színűek. A jobbra és balra a hullámvonalból kilépő levelek azonban már nem bevésettek, hanem piros színnel egyszerűen reá vannak festve.

A vésett jurtajtók között a legkezdetlegesebb munka az, amikor a tetőgerendát egyszerűen telefaragják szabálytalanul elhelyezett vonalakkal.

A Csatirkul környékén az Arpa-fennsíkon gazdag karakirgizek nomádoskodnak,

ezek között sok szép fehér jurtot lehet találni, s természetesen gazdagon díszített ajtókat is. A 83. ábra eredetije tokmaki bazári gyártmány. Aligha kirgiz készítette, mert nehéz esztergályosmunka. Az összes ékítmények domborúak és változatosan színezettek. Piros, sárga és zöld színek egyenlő arányban váltakoznak, a fekete alárendelt. Az ajtó rámás, mint a mi ajtaink. Ugyancsak az Arpa-fennsíkról való a 84. ábra is. Vörösre festett, s tele van fekete pontokkal. Mindegyik ajtó kettős szárnyú és a szárnyak egymásra hajthatók.

A Csatirkul vidékén láttam egy ugyancsak furcsa szerkezetű ajtajú jurtot. Ez az ajtó emlékeztet a mi pénzesszekrényeink vastag ajtajára (85. ábra). Az ajtó maga is vaskos, de ahhoz még hozzáerősítettek egy körülbelül négy czentiméternyire kiemelkedő deszkadarabot, ezen vannak az ékítmények. Sárga, piros és zöld mezők és kezdetleges ékítmények vannak rajta, középen pedig zöld alapon egy sárga csillag. Sok sárgaréz-szög tarkítja ezt az ízléstelen ajtót, a mi már az orosz ízlés hatására vall.

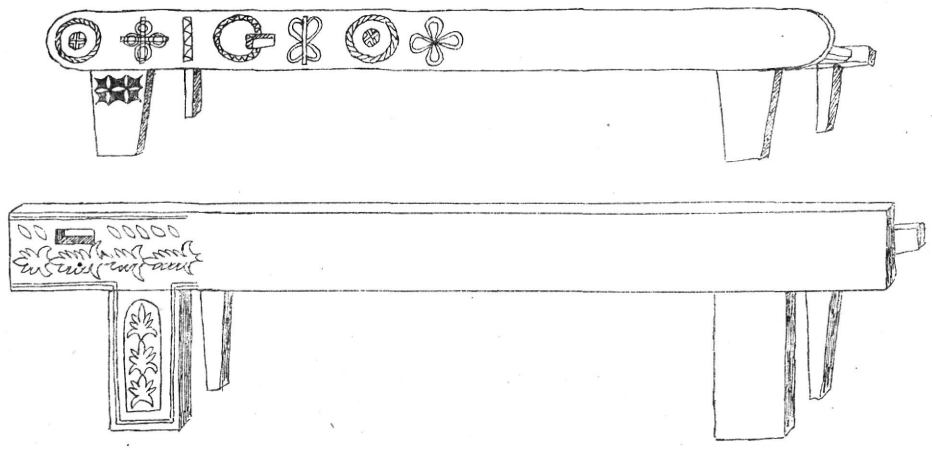

91. á. Takta a Laj-völgyből. 92. á. Ugyanaz a Szujok-völgyből.

Narinszkojetól északra, a Nura-tau egyik völgyében láttam egy egészen pirosra festett jurtajtót. Rögtön meglátszik rajta, hogy nem karakirgiz munka. Az ajtó orosz módra, belső tükördeszkával készült. Az ajtó tengelye ellenben egydarabból van a belső szegélydeszkával. A csapágyat egy, az ajtófélfa tetőgerendájába illesztett deszka tartja, utóbbi deszkának mellső pereme rovátkásra van faragva. Ékítmények nincsenek ezen ajtón.

A Nura-tau északi oldalán van egy terjedelmes nyári legelő, a Kis-Nárin szürt. Innen való a 86. ábra ajtófélfája, egy karcsú, vékonylábú, vésett ékítményes faragású, feketére mázolt munka.

A 87. ábra már ismét Kelet-Turkesztánból, a Tauskan-darja mellékéről való. Feketére mázolt, vésett ékítmények, négyszögalakú mezők jellemzik. A rajzok között ott találjuk a lombosfa levelét is, a mit a lombosfát ugyancsak ritkán látó karakirgizek között mint dekorativ elemet hiába keresünk. A Karateke-hegységben Ucs-Turfan és Kalpin között rajzoltam a 88. ábrát. Ügyes faragású, csinos munka

volt előttem, változatos ékítményekkel, bemélyített alappal. Az alap fekete, a kidomborodó ékítmények vörösre voltak festve.

Ugyancsak a Tauskan-darja völgyéből való a 89. ábra ajtófélfája is. Ezen is négyszögalakú mezőket látunk. Az egész ajtófélfa feketére mázolt, az ékítmények vésett vonalakból készültek. Sok száz kilométernyire innen nyugatra, a Nagy-Nárin-medencze Alabuga-völgyében, a Fergana-hegylánez alatt is láttam egy ehhez hasonló ajtófélfát (90. ábra), melyet ugyanigy faragtak.

A jurt berendezéséhez igen kevés tárgy tartozik. Bútorokat a kirgizek jurtjaiban igen ritkán találunk, széket egyáltalán nem, asztalt és ágyneműt tartó padkát is csak ritka esetben. Már első utamon felfedeztem a „takta"-t, a kelet-turkesztáni kirgizek egy eddig tudtommal ismeretlen bútordarabját. Ezenkívül található itt-ott a szártoktól átvett alacsony asztalka is.

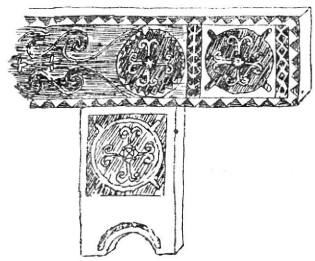

93. á. Takta a Kogart-völgyből

Második utazásom javarésze a kínai Turkesztán területére esett, s így alkalmam volt a takta elterjedéséről bővebb adatokat gyűjtení. A Laj-völgyben, Ferganában láttam a 90. ábra eredetijét. A mintegy két méter hosszú vánkostartó pad homlokrésze vésett vonalas ékítményekkel díszített volt, a munka éppen olyan, mint a környék jurtajtaié. (Ábránkon az ékítményeket csak a padka egyik felén rajzoltam meg). A homlokrész deszkáján két rés van, melyen a felrakott vánkosokat, pokróczokat, nemeztakarókat, szőnyegeket leszorító zsinórokat keresztülhúzzák. E felfedezéseiből kitűnik, hogy a takta használata Ferganában is honos.

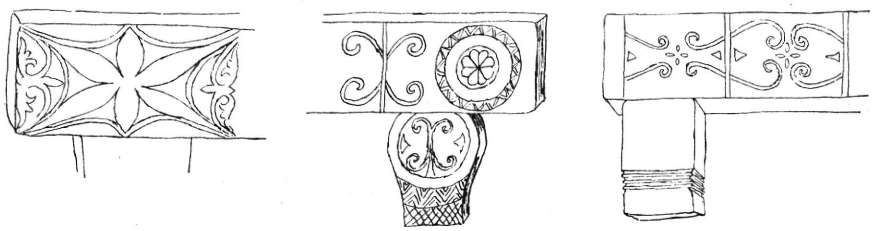

94 95 96

94. á. Kirgiz takta a Nagy-Nárin-medenczéből. 95. á. Ugyanaz az Alabuga-völgyből. 96. á. Ugyanaz az Akszáj vidékéről.

A 91. és 92. ábrákon bemutatott taktát Kelet-Turkesztánban a Dsérüj-hágó alatt (Koktan-tau) láttam. A taktát egy kásgári esztergályos készítette, s bár igen sok időtrabló domború faragással volt tele, állítólag mindössze 50 tengébe került (mintegy 12 korona). A zsinór számára készült rések a két végén vannak. Az ékítmények festetlenek, az alapjuk ellenben vörösre van mázolva.

Az orosz-kínai határról a koksáli Kogart-völgyből való a 93. ábra. Szintén az alap mélyítésével készültek az ékítmények. A négyszögalakú mezők csak a végekre szorítkoznak, a takta közepét folyondár-ékítmény foglalja el, közbül csillagokkal.

A 94. ábra a Nagy-Nárin-medencze, tehát orosz terület egy karakirgiz

taktáját mutatja. Vésett vonalakból készült, fejlett ékítmény díszíti. A vonalak feketék, az alap vörös. Az ábrán látható ékítmény az egész deszkán változás nélkül fut végig.

A Nagy-Nárin-medenczéből (Alabuga-völgy) való a 95. ábra eredetije is. Ez már sokkal díszesebb. A dúsan faragott lábakon fekete alapra piros és zöldre festett vésett vonalas ékítmények vannak. A homlokdeszkát végig négyszöges mezők díszítik, melyen rózsa és kacskaringós ékítmények váltakoznak. A rózsa fekete, alapja piros, körülötte fekete és sárga körök következnek. Zsinór számára rést nem faragtak.

Az Akszáj déli lábánál, Kelet-Turkesztánban láttam ugyanott, a hol a 81. ábra szép jurtajtaját, a 96. ábra taktáját is. Feketére mázolt bútordarab ez, melynek ékítményei vésettek és vörösre festettek. Nevezetes e taktának a gyűrűs lába.

A Kásgári-Alpok Ulugart-völgyében rajzoltam a 97. ábrát. Tégla- és négyzetalakú mezők váltakoznak az ulugarti taktán. Valamennyi vésett vonal. A takta maga festetlen, de a bemélyített vonalak vörösek.

Itt említem meg, hogy a szegényebb kirgizek jurtjaiban a taktát a könnyű „szekcsek" pótolja (98. ábra). Míg a takta mindig díszes, faragott és nehéz bútordarab, addig a szekcsek néhány léczből gyorsan elkészíthető és könnyebben is szállítható.

Ezeken kívül említésreméltónak gondolok még néhány jurtberendezési tárgyat megemlíteni. Ezek egyike az asztal, kétségtelenül nem ősi tartozéka a jurtnak. Különösen nem abban az alakjában, a hogy én azt az Atbasi-medenczében találtam. Az asztal táblája ennél (99. ábra) már két részből áll, mindegyike felhajtható, s alatta teáscsészéket tartanak. A szárt és orosz asztalok keveréke. Egy méter átmérő mellett alig 30 cm magas.[1]

A jurtabroncsokra díszesen kivarrott vagy hímzett kendőt szoktak erősíteni az asszonyok úgy, hogy a kendő ölében különféle tárgyakat, orsót, varróeszközt, gombolyagot stb. helyeznek el. A kendőt néha négyzetméternyi nagyságú nemezdarabbal is pótolják, melyet sarkaira kötött zsineggel erősítenek az abroncsokhoz. A nemez külső felületét ilyenkor vörös, fekete, fehér stb. rongyokból összevarrt, sakktáblaszerű kendővel borítják be. De láttam csinos, feketebársonyra dolgozott selyemhímzéseket is.

Előkelő kirgizek fogadó jurtjaiban látni lehet néha a „tusturluk"-ot. Ez olyan, legalább hat négyzetméternyi nemeztakaró (vagy vattázott selyem), a melynek egyik oldala díszesen hímezve van. Három-négy tusturluk a jurt belső falán rendkívül díszessé teszi a helyiséget, azonkívül szeles vagy hideg időben védelmet is nyujt. A narinszkojei szacsalnik, míg házát felépítette, egész nyáron át jurtokban lakott. A jurtok tele voltak szebbnél-szebb ilyen hímzett fali takarókkal. A 100. ábra a tusturluk egy általános típusát mutatja be. Fekete bársonyból van a fél méter széles szegély, a legváltozatosabb színű selyemszálakkal telehímezve. A tusturluk közepe ugyancsak hímzett fekete bársony, hatalmas hímzett rózsával a közepén. A takaró alapja tarka kokani selyem, mely a szivárvány színeiben játszik, szegélyét

[1] Lásd „Utazásaim Belső-Ázsiában" czímű munkám czímképét (Fekete kirgizek a jurtban).

pedig ujjnyi vagy hüvelyknyi széles vidraprém borítja. Egy ilyen takaróért a kirgizek rengeteg árat kérnek. Nekem ugyan módomban lett volna megbecsült áron beszerezni egyet, csakhogy még ez az ár is felemésztette volna a gyűjtésre szánt egész összeget. Meg kell jegyeznem, hogy éppen az ilyen kiváló népművészeti munkák lesznek az elsők, melyek a kultúrának áldozatul esnek. Egy szép tusturluk hímzése finom selyemszálakból legalább egy esztendő szorgalmas munkája, ha ugyan futja ezen időből. Már ma is ott vagyunk, hogy inkább a bazárban vesz a kirgiz asszony valami tarkabarka gyári árút, hiszen neki az is megfelel, s feleannyiba sem kerül, mint amahhoz a selyemszál.

97

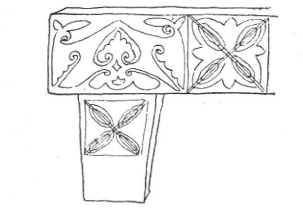

98

99

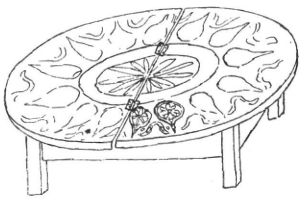

100

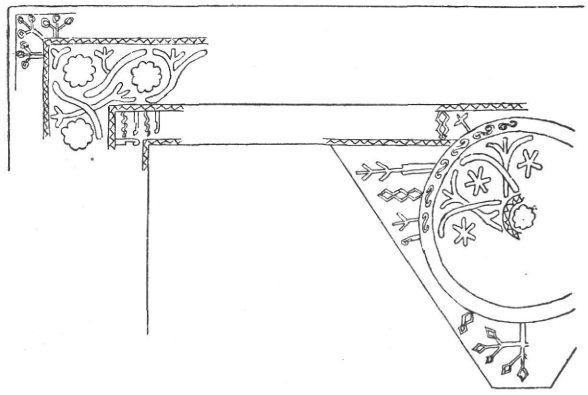

97. á. Takta az Ulugart-völgyben. 98. á. „Szekcsek" szegényebb kirgizeknél. 99. á. Asztal az Atbari-medenczéből. 100. á. Kirgiz himzett faltakaró (tusturluk) a Keltesura-völgyből.

Igen szépek azok a nádból készített spanyolfalak is, melyekkel a jurt egy részét elkerítik. A gyékényt „si"-ből, hosszúszárú füféléből készítik, azután különböző ékítményeket festenek rá szorgalmas munkával. A felső szélére hímzett fekete bársonyszalagot varrnak, a melyre még tarka rojtokat is horgolnak.

A jurt keregéje mindenféle holmi aggatására alkalmas. Így láttam az Aigart-völgyében (Kásgári-Alpok) hintát is a jurtban. A jurtabroncsokra zsineggel erősítettek egy vászondarabot a jurt ellentétes falai közé, s minthogy a jurt átmérője 4—5 méter, a gyermekeknek ugyancsak örömet okozott esős időben e játékszer.

Ha összegezzük a festett és faragott jurtajtókról, továbbá a taktáról gyűjtött adatainkat, érdekes képet nyerünk ezek regionális elterjedéséről. Az Isszik-kul vidékén és attól keletre, továbbá a Száridsássz és Taragáj-Aksirják vidékeken kizárólag festett jurajtókat találunk, taktát pedig egyáltalán nem. A Kis-Nárin-fennsíkon és Narinszkoje környékén a festett és faragott jurtajtók keverve fordulnak elő, a takta még mindig ismeretlen. A Nagy-Nárin-medenczében és az Arpa-Csatirkul vidékén festett és faragott jurtajtók mellett a takta is előfordul, bár szórványosan.

Az orosz-kínai határtól délre és a Fergana-hegyláncztól délnyugatra a festett jurtajtók egészen eltűnnek, a jurtajtók kizarólag faragottak és a takta általános. Kelet-Turkesztánban a beutazott területen mindenütt az utóbbi érvényes.

Érdekes végül tudni, hogy a Koktan-hegység szegény kirgizsége körében találjuk a legszebb faragott munkákat, míg az orosz terület gazdag kirgizsége körében a művészietlenebb festett jurtajtók általánosak.

Dr. Prinz Gyula.

Dr. Andree Richárd †.

Februárius 22-én meghalt Münchenben *Andree Richárd*, a német néprajz és honismertetés nagy mestere, a ki az általános ethnologia területén is úttörő volt. A néprajz tudományát a 77 éves, szellemileg és testileg még egyaránt erős tudós hirtelen elköltözésével nagy veszteség érte.

1835 februárius 26-án született Braunschweigban, mint *Andree Károly*nak, a „*Globus*“ kiadójának és a „*Die Geographie des Welthandels*“ híres szerzőjének a fia. Tanulmányai eleinte természetrajzi irányban folytak, különösen a földtan és ásványtan terén, még pedig gyakorlati irányban, de korán fejlődött benne a néprajzi kutatások iránt való érzék is. A hatvanas években Csehországban, majd Angliában, Skóciában, a Hebridákon tartózkodott, míg végre Leipzigban megállapodott. *Andree* fejlődésében ez a korszak a természettudományoktól a földrajzon, különösen a kartografián át a néprajzra való áttérés volt. Ebből az átmeneti korszakból való az *Peschel Oszkár*ral együtt tervezett *Physikalisch-Statistischer Atlas des Deutschen Reiches*. Földrajzi nagy munkája, a melynek ötévi fáradozást szentelt, az *Allgemeiner Handatlas* nevét ismertté tette az egész világon (I. kiad. 1881.). Itt említem meg azt az értekezését is, a mely *Ethnographische Karten* czímen a *Mitteil. d. Vereins für Erdkunde zu Leipzig* folyóiratban jelent meg, a melyben kritikai felsorolását adja az addig megjelent néprajzi térképeknek, a bevezetésben pedig azokat a szempontokat fejtegeti, a mely szerint ilyen térképeknek készülniök kellene.

Mint összehasonlító ethnográfus hírnevét kétkötetes nagy munkájával, *Ethnographische Parallelen und Vergleiche* (1878 és 1889) alapította meg. Ebben a munkában mint úttörő megmutatta, hogyan lehet a néprajzi jelenségeket különböző fejlődési formáikban az egész földkerekségen követni, az összefüggéseket kimutatni és azoknak eredetét feltárni. Ebbe az összehasonlító csoportba tartoznak még a következő munkák: *Die Metalle bei den Naturvölkern* (1884), *Die Anthropophagie und ihre Verbreitung* (1887) és a híres *Flutsagen* (1891), a melyben nemcsak a bibliai özönvíznek az egész földön elterjedt mondáit néprajzi és folklorisztikus szempontból tárgyalja, hanem az egyéb természeti okokra visszavezethető özönvíz-mondákat is. Utóbbi munkáját már Heidelbergben irta, a honnan kétévi tartózkodás után hazatért szülővárosába, Braunschweigba, hogy folytassa az apja által alapított *Globus* folyóirat szerkesztését, a melyet évek hosszú során át

előkelő nivón tudott tartani. Az anyagi eredmény azonban nem tartott lépést a változatos és gazdag, a legújabb kutatásokra mindig kiterjedő tartalommal, úgy hogy a *Globus* közel 50 éves fennállásához 1910-ben megszünt. Az örökséget és *Andree* eszméinek ápolását a *Petermanns Geographische Mitteilungen* vették át.

Az összehasonlító ethnologián kívül a honismertetés, a német néprajz, volt az a terület, a melyen *Andree* nagyot alkotott. Az első kisérlet ebben az irányban a *Volkskunde der Juden* (1881) volt. Braunschweigba való hazatérte óta különösen szülőföldje néprajzával foglalkozott s ennek a munkának eredménye a *Braunschweiger Volkskunde* (1896, II. kiad. 1901) volt. Aligha van a német földnek olyan vidéke, a melynek életnyilvánulásait, a nép lelkét, ősi tárgyi vagyonát ilyen mintaszerűen leirták volna. Hogy honfitársainak kifogástalan képét adhassa, egyaránt meritett a jelen forrongó életéből, mint a régi hagyományokból és irásokból. A szerző, a ki szükebb hazájában hosszú tapasztalatok és tüzetes tanulmányok, a szülőföldjéhez való ragaszkodás alapján a néplélek lényegébe teljesen elmerült, evvel a munkájával olyan emléket állitott magának, amely minden ethnográfusnak, nemcsak a németnek, követendő például és mintául szolgálhat.

Andree nagy és kiterjedt munkásságának a honismertető néprajz területén való fokozott érvényesitésére második házassága is nagy hatással volt, a melyet Münchenbe való átköltözése alkalmával (1903) a jónevű néprajzi irónővel, „*Marie Eysn*“ úrasszonynyal kötött. Már 1904-ben megjelent nagy munkája: *Votive und Weihegaben des Katholischen Volkes in Süddeutschland*. Ő volt az első, a ki a fogadalmi tárgyakkal és ajándékokkal, a mely áldozatok Dél-Németországban manapság is még nagyon szokásosak, komoly tudományos módon foglalkozott. Nagy segítségére volt ebben az a rendszeres gyűjtemény, a melyet évek hosszú során át a felesége nagy körültekintéssel szerzett és a mely nagy részében most már a berlini *Volkstrachten-Museum* gyűjteményeit gazdagítja. Ketten együtt a búcsúhelyek százait keresték fel Bajorországban, Tirolban és Salzburgban, hogy a közvetlen szemlélet alapján a munkához való anyagot beszerezzék.

Részletes és nagyszabású munkáin kívül talán valamennyi német néprajzi folyóiratban jelent meg néprajzi értekezéseinek hosszú sora, a melyben a rendelkezésére állott és legtöbbször saját kutatásaiból kikerült anyagot, éles judiciummal és mély tudással felhasználta. Utolsó nagyobb közleménye, a *Menschenschädel als Trinkgefässe* egy szomorú véletlen folytán éppen halála napján jelent meg a *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* ezidei 1. füzetében.

Andree R. egyike volt azoknak, a ki a fiatal és fejlődésben levő néprajzi tudomány iránt érdeklődést tudott kelteni és annak ügyét mint éles megfigyelő és szorgalmas tudós, komoly munkával előre tudta vinni. Nemcsak a német ethnográfusok, hanem az összes európai népkutatók, mi magyarok is, gyászoljuk hazánkat is járt, nagy társunk és mesterünk elmulását és emlékét mindenkoron hálás tisztelettel fogjuk megőrizni.

Dr. Beluleszkó Sándor.

IRODALOM.

Madarassy László: *Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon.* 22 képpel és egy táblával. Budapest, 1912. 4°, VIII+72. l.

A legutóbbi két emberöltő világszerte nagy kultúrális eredményeket szült, mely eredmények hazánk eddigi képét is tetemesen megváltoztatták. A körülmények kényszerítő nyomása alatt a magyarság ősi, sok évszázados, talán évezredes foglalkozását, a baromtenyésztést felcserélte a földműveléssel, mely addig kevésbbé fontos foglalkozása volt. Gazdasági és kultúrális szempontból ez roppant haladást jelent, azonban ismét szegényebbek lettünk egy sereg olyan vonatkozással, mely Keletre, egykori őshazánkra rúg vissza. Kultúrembernek nincs oka töprenkedni ezen a nagy változásokon, mert a jobb a jónak ellensége, inkább azon kellene siránkoznunk, hogy ölbetett kézzel néztük egy ősi, évezredes foglalkozásunk pusztulását, anélkül hogy a tudomány s a jövő nemzedék számára igyekeztünk volna legalább az emlékeket megmenteni. Herman Ottó volt az a magyar ember, a ki e nagy mulasztást észrevette és hogy nem tudott mindent megmenteni, nem őrajta múlott. Nagyon jellemző a mai kozmopolita és nemzetietlen korszakra, hogy az ősz tudós példája alig talált követőkre. Azok is, a kik a nyomdokába akartak lépni, idő előtt más irányt vettek, magára hagyták az ősz bajnokot.

Ámbár a magyar nomádéletnek úgyszólván az utolsó órája is elmúlott, mégis kötelességünk minden töredéket, romot megmenteni, a miből valamennyire legalább vázlatosan rekonstruáljuk ősi foglalkozásunk, népéletünk képét. Hogy ez a dolog nem kivihetetlen, Madarassy könyvéből láthatjuk. Az a nagybecsű anyag, melyet itt publikál, több mint hét év alatt gyűlt össze. Bebizonyítja evvel a könyvével, hogy kitartással, minden kis részletre kiterjedő figyelmes kutatással és nagy kritikával még most is képét alkothatjuk letűnt nomád pásztorkodásunknak. Munkájának alapját az 1905—1906. években a Kecskeméti Városi Múzeum megbízásából végzett néprajzi gyüjtés vetette meg s az ezenközben gyüjtött adalékokat az idevonatkozó irodalom majdnem teljesnek mondható kiaknázásával egészítette ki. Művében ugyan az összegyűjtött anyagnak csak egy részét adja közre, de szeretjük hinni, hogy Madarassynak nem ez lesz az utolsó ilyenemű munkája.

A mű, melyet Kada Eleknek, Kecskemét város érdemes polgármesterének ajánl, három fejezetre oszlik. Az első a kecskeméti pusztaságról, második a pásztorokról, harmadik a pásztortanyákról szól.

Kecskemét vidéke és a Kiskúnság is a török-német-kurucz-labancz világ idején pusztult és néptelenedett el. Lassanként a megmaradt Kecskemét birtokába kerültek a puszták és a város középpontja lett a török világ alatt felvirágzott állattenyésztésnek, mely csak a mult században indult hanyatlásnak. A szilaj jószág még télen is a szabad ég alatt élt, néha a hó alól kaparta ki a gyepet. Általjában a jószágtenyésztés nagyon primitiv volt, e tekintetben nagyon hasonlított az ázsiai nomádok baromtenyésztéséhez. A puszták méltán rászolgáltak erre a nevezetre, az emberi kultúrának sehol semmi nyoma, sőt még az oktalan gazdálkodás következtében a futóhomokot is feloldották több helyen. Az állategészségügyről csak a böles természet gondoskodott. A pusztai közigazgatás, közbiztonság gyenge lábon állott. A hitvány csárdákon és csőszházakon kivül más állandó jellegű emberi lakás nem volt látható.

A török világban valóban jelentékeny szerepe volt a pásztorrendnek. Alkalmas utak hiányában a lábas jószág volt az egyedüli kivihető árúczikk, melyet pénzre lehetett felváltani. A gyakori háborúk európaszerte kelendővé tették a magyar marhát s maga a török hatóság is oltalmába vette a marhatenyésztést. A kereskedők: a *tőzsérek* vásárolták össze ezerszámra a marhát s a *hajtók* harczraképes serege hajtotta legeltetve a szilaj marhát a távoli német városok piaczaira. Mivel az Alföld lakossága tetemesen megritkult, a török iga elől menekülő délen lakó szláv és oláh népség szivárgott helyükbe, kik szívesen vállalkoztak pásztorkodásra és hajtóságra, mert hazájukban is barommal bánó népek voltak. Ezek aztán a magyarsággal hamarosan asszimilálódtak. Pásztoraink

között tekintélyes számmal voltak tótok is, a kik egyenként szivárogtak be és hamar elmagyarosodtak.

A pásztor még ezelőtt 50—60 évvel is más volt, mint ma. Azonban az akkori idők betyárromantikája nem volt állandó kísérője a pásztorságnak. Igaz, hogy a betyárok jelentékeny hányada a pásztorok közül került ki, de azért a pásztorság zöme inkább csöndes szemlélője, mint résztvevője volt az utonállásnak. Az, hogy a pásztor dögöt jelentett, vagy elkötött egy-egy jószágot, a nomád erkölcsi felfogás szerint nem volt bűn. A betyárkodás kezdeményezői inkább háborúk után elbocsájtott katonák lettek, kiknek a foga már nem füllött a komolyabb munkához. A *betyár* szó különben csak újabban lett megbélyegző értelmű, régebben nőtelen cselédeket értettek ez alatt.

A pásztorok feje a számadó volt, ki vagyonával felelt a rábízott jószágért, a bojtárság a számadó mellett szolgai, cselédi sorban élt. A bojtárok között legmagasabb rangú volt az öregbojtár, legkisebb a kisbojtár. Az öregbojtár helyettesítette a számadót, ha nem volt jelen. A bojtárokon kívül volt egy tanyás is, a ki a gazdasszony munkakörét töltötte be. A pásztorok fizetése természetben járt, néhol mindmáig.

A pásztorok távolabb lévén minden czivilizáló folyamattól, néprajzi megjelenésükben sok ősi vonást őriztek meg, bár időről időre ők is haladtak, ha mindjárt nagyon lassú tempóban is. A mult században ez a haladás a szertelen czifrálkodásban nyilvánult. Különben a pásztorkodás nem volt felelősségnélküli, vagy gondtalan, könnyű foglalkozás, a jószág gyógyítása, számontartása, őrzése elég munkát adott. A pásztor természetismerete pedig nagy megfigyelőképességre vall. A kecskeméti pusztaságon a pásztorművészetek nem virágoztak. A pásztorság nomád módon táplálkozott, főbb tápszerei a tej, hús, köles, kenyér és tarhonyatészta. A tej- és húsféle eledelek elkészítésében mindig igen ügyesek voltak. Nevezetesebb eledeleik voltak a tejből készült *tarhó* és a *szárított hús*.

A juhászok összes holmiját a tergenyés szamár hordozta, a gulyások és csikósok nomádéletének pedig a kétkerekű eleséges taliga volt a hű kísérője, ebben tartotta a pásztor élelmét és féltettebb holmijait. A kocsit a pásztor nem használta.

A mesterséges enyhelyek között legfontosabb a tetőnélküli, hordozható cserény, mely kecskemétvidéki speczialitás, más vidékről még idáig nem sikerült kimutatni. Falazata sövényből vagy vesszőből fonott volt. Rendesen két részre oszlott, egyik az ember, másik a ló számára. A cserény udvarához tartozott egy lókaró, három bornyúkaró és az állófa. Az állófa az időleges jogszerzés jele volt. A mai cserényekben sok és sokféle fölszerelési tárgyat találunk, világos bizonyságul a folyton növő igényeknek. Azonban a pásztorélethez szorosan hozzátartozó régebbi tárgyak még nem tüntek el mai napig sem. „A cserények között idők folyamán bizonyos rendtartás fejlődött ki és pedig nemcsak az egy helyben maradásnál, hanem a cserény költöztetésénél és a jószág legeltetésénél vagy pihentetésénél is. Ez a rendtartás igen szigorú volt.“ „Bornak, pálinkának a cserényben nem volt helye, éppen úgy az asszonyfélének sem; a tele kulacsokat ide leginkább a vendégek hordozgatták, az asszonyok pedig csak egyszer, Pünkösdkor látogattak el a cserényhez. Így kívánta mindezt a rendtartás!“ A régi rendtartásoknak ma már csak foszlányai vannak meg, azoknak sincsen súlya, értelme. A nomád jellegű gazdálkodás utolsó emlékei közül valók még az aklok is s a juhászok isztrongái.

A szilaj pásztorkodásnak is megvoltak a maga építményei, melyek azonban a Kiskúnságon a szilaj jószágokkal együtt eltüntek.

Madarassy becses tanulmánya Ranschburg Gusztáv könyvkereskedésében kapható, ára 3 korona.

Győrffy.

Dr. Réthei Prikkel Marián: *Adalékok a magyar műveltségtörténethez.* (Nemzeti tánczolásunk multjából.) Esztergom, 1911.

Annyi jeles értekezés kriptájából, a középiskolai értekezések sorából kapjuk ki, már némileg elkésve, a becses choreografiai tanulmányairól ismert tudós művét, hogy felhívjuk rá a szakközönség figyelmét. Az esztergomi benczések 1910/11. évi értesítőjében

(Esztergom, 1911) 67 oldalra terjedő tanulmányban irodalmi adatok alapján fejtegeti a magyarság tánczkedvét, tánczos alkalmait, leírja ennek illemszabályait és hangszereit. Meglepő gazdagságot tár fel e téren s hangsúlyozza azt, hogy a mai idegen szó, a táncz, nyelvünkben csak 1350 táján merül fel, addig: lejteni, tombni, ropni stb. szavakkal még a táncz mozgásárnyalatait is kifejezték.

Érdekes tanulmányának többi részleteit mellőzve, tárgyi vonatkozásai miatt csak a VII. fejezetet emeljük ki: Muzsikaszerszámok és muzsikások. Ebben a következő felvetett kérdésekre felel: 1. mily zeneszerek szavára tánczoltak őseink? 2. minő volt zeneszereik karbeli összeállítása? 3. kik kezelték nemzeti tánczzenénket?

A zene és zenészek leggyakoribb elnevezései a XVII. századtól kezdve „muzsika, muzsikások", a XVIII. században egyre szaporábban a „czigányok". Régen „zengő szerszám" és a zenész „vígságtévő". A muzsika nevei a „hangosság" és a „zengés".

Czirbusz nézetével szemben azt vitatja, hogy őseinknek kezdettől fogva volt nemcsak fúvó, hanem húros hangszerük is. Béla király névtelen jegyzője ezt írja (46. fejezet): „omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se", Szabó Károly fordítása szerint: „kobzok [helyesebben: hegedűk] és sípok minden zengése és édes hangjai a hegedősök mindenféle énekeivel zengnek vala előttök". De a nyelvtudomány segítségével is kimutathatjuk, hogy a honfoglaló magyarok mind húros, mind fúvó hangszert hoztak magukkal őshazájukból.

Mai forrásismeretünk mellett kettőt jelelhetünk meg: a hegedűt és a sípot.

A hegedű[1] őseredeti magyar zeneszerszám és név, melynek értelmileg, hangalakilag, sőt képzésileg teljesen megfelelő mását találjuk a velünk legközelebb rokon voguloknak sankweltep (sankwentep)-jében, azon öthúrú hangszerben, melyet ujjakkal pengetve kísérik a hősi énekeket és medvedalokat. Az ősi magyar hegedűn nem a mai hegedűt, nemzetközi néven „violin"-t kell értenünk, mely a XVI. században Krakkó felől „lengyel hegedű" névvel honosodott meg hazánkban, hanem egy sajátos magyar húros szerszámot, melyet főképpen vonóval vontak (Teleky-codexben: „Hegedőt vonsza vala"), de ujjal is pengettek (vö. Mélius Péter ószövetségi fordításában: „A Dávid veszi vala az hegedűt és az ű kezével veri, pengeti vala az húrát").

Ambros A. V. (Geschichte der Musik II. k. 243. l.) szerint a magyarok II. Endre szentföldi hadjárata alkalmával Európába bizonyos rebek nevű húros hangszert hoztak, melyben sokan a hegedű ősét látják. Lehetséges; de annyi bizonyos, hogy ez a rebek nem azonosítható az ősi magyar hegedűvel. A mi sajátos hegedűnkről szól Freyburgban 1683-ban kiadott pamphlet, Ungarische Wahrheitsgeige azt írja az akkor még használt magyar hegedűről, hogy alakja — hosszúnyelű tálhoz hasonló, violintól eltérően — hosszúkás négyszögű; a nyaka és teste egy darabból van faragva; a vonója elég hosszú és szőrrel fedett. Tehát az ősi magyar hegedű eredete szerint vonós hangszer volt, a melyen azonban, úgy látszik, pengetve is játszottak.

A hegedűnek vezetőszerepe tánczzenénkben — legalább is a XV. századtól kezdve — nyilván megtetszik abból, hogy a tánczhoz kapcsolatos leggyakoribb igék nyelvemlékeinkben a „vonni, vonszani, vonatni, rántani, húzni". Másrészt kétségtelen valóság, hogy a tánczoknál használt zeneszerek között éppen a hegedűt találjuk legtöbbször és legelső helyen emlegetve.

A hegedű mellett őseredeti nangszerünk a síp is. Ezt ugyan egyesek a csagatáj, sipozgá-ból származtatják, pedig a sí, sív (= rugire, schreien) hangfestő igéből való névszó. Már az árpádkori oklevelekben előkerül személynévi „sipos" alakkal. Ha az alapigéje értelméből következtethetünk, éles, visító, fúvó szerszámnak kellett lennie. Hogy tánczokhoz használták, bizonyítja a Baronyai Decsi János Adagiumai (1598), „a mint sipolsz,

[1] Azt hiszszük, Szabó a „cythara" szót helytelenül fordítja „koboz"-nak, mert legrégibb emlékeink (pl. a Németújvári-glosszák) és szótáraink (pl. Calepinusé és Molnár A.-é) szerint a „hegedű" felel meg neki. Próbálták a mongol „jadughá"-val (= húros hangszer, tkp. játék) is rokonítani, de csekély valószínűséggel.

én is úgy tánczolok" közmondásunk, meg a Molnár Albert szótárában (1604) lelhető „tánczsipos" név. Egyébként is sokszor emlegetik régi forrásaink a hegedű mellett.

Habár nem tudja történeti tanusággal támogatni, azt tartja, hogy az ősi magyar síp és a később „tárogató" hangfestő jelzővel emlegetett síp (első előfordulása tudtunkkal Murmelius szójegyzékében 1533) voltaképen azonos hangszerszám volt. Apáinknak minden bizonynyal volt valami fúvókészségük, melyet a harczokban jelzésre használtak; s ez aligha volt más, mint a fából készült, lyukakkal ellátott s nádfúvóka segitségével harsogtatott öblös „tárogató síp". Ez ellen csak az volna felhozható, hogy kuruczkori emlékeink a közhiedelem szerint „török síp"-nak nevezik a tárogatót. Szerinte a török síp tulajdonképen klarinét, a mely hasonlít ugyan a tárogatóhoz, de nem azonos vele. Ezt annál is inkább állíhatja, mert majdnem bizonyos, hogy a klarinét a törökségtől került czigányaink zenéjébe. Másrészt pedig megjegyezhetjük, hogy a töröknek ma is van egy „madsar duduk" (= magyar síp) nevű hangszerük, melyet tárogatónkkal azonositanak. Ez aligha volna lehetséges, ha a tárogató valóban egy a török síppal!

Habár csak fél hangszer számába jön — a mennyiben csupán a ritmus erősítésére szolgál —, a dobot is, melynek neve alkalmasint szintén hangfestő eredetű szó, az őshazából hozott zengő szerszámokhoz sorozza. Árpádkorbeli használata oklevelekkel igazolható; tánczzenénkben való egykori alkalmazását pedig több kódex, pl. az Érdy- és a Sándor-kódex emliti.

Ugyancsak az Árpádok korában ismert és elterjedt hangszer volt továbbá a koboz. Tojásdad alakú, vékony nyakú, négy-öt bél- vagy sodrott húrral ellátott pengető szerszám, melyet a játszó jobbkezében, félig ölében tartva, a balkeze ujjaival pengetett. Ez kétségen kivül török-tatár eredetű hangszer (= kéthúrú hegedű, gitár-, hárfaféle), melyet a török népek kobuz, komuz, s a tatár fajok kobez, komez néven maig ismernek. Valószinű, hogy az Árpádok idejében belénk olvadt törökfajú népek (kúnok, besenyők) honositották meg országunkban.

Annyi kétségtelen, hogy igen kedvelt néphangszerré vált eleinknél. Szepsi Csombor Márton református teologus, ki francziaországi vándorlásáról azt jegyzi meg a Chalonsban véletlenül hallott kobozról, hogy hazájában „még csak az gyermekek is azt pengetik". „Midőn pedig [Chalonsban] vacsorához ültem volna, igen keserves kobzolást hallék, mely engem nem tudom ha megvigasztala, vagy inkább megkeserite. Nem hallottam volt Danckától fogván minden utaimban kobzot ez hely kivül; kérdém azért az gazdasszonyt, ha fizetésünkre ez kobzos eljönne-é szállásunkra. Az asszony az szolgáját bocsátván, az hegedűsökkel az kobzost elhivatá; én midőn ez szokatlan muzsikán csudálkoznám, az kobzos kérdé, ha láttam volna-e valaha ily vigasztaló szerszámot; kinek én felelvén mondék: nem az koboznak csudálom formáját és hangját, hanem azon csudálkozom, hogy noha immár sok országokon és tartományokon általjöttem, mindazonáltal sohul ez városon kivül ily muzsikát nem láthattam, hazámban penig még csak az gyermekek is azt pengetik. Ő erről discurrálván, miért hogy Galliának csak szintén ez egy városában vagyon úzusa, ilyen okát adta, hogy midőn amaz fene ellenség, az Atylla, kiről az históriakusok írnak, ez városnak mezején megverettetett volna, sok számtalan kobzosokat (mert táborában bőségesen voltak) összeállatott és nagy keservesen sirattatá meg az megholtaknak állapotjokat." (701. l.) A tánczolásnál való használata régi forrásainkból nyilván kimutatható (pl. egy 17. századi tánczdalból: „Nosza vigadjunk, mert koboz is peng!) A XVII. században kezdik a német eredetű hárfá-val fölcserélni. Comenius Januájának magyar fordításában (169. l.) ezt találjuk: „Koboz avagy hárfa: testudo sive chelys" Varsóczi Istvánnak 1635-ből való bibliai versében pedig a hárfás szintén = kobzos: „Lantos, hegedűs, czimbalmos, hárfás vernek tánczmótákat". A koboz nevét utóbb a „bőgő" ele lésére használták.

A XVI. és XVII. századokban rendszerint a hegedűvel együtt, de külön is gyakran említik a lantot, Ez elég nagy tojásdad alakú, markolatos hat bélhúrú zeneszerszám volt, melyet ölükben tartva vagy nyakukba akasztva szoktak volt pengetni rendesen újjaikkal, esetleg tollpengetővel (Páriz-Pápai szótárában: „Plectrum = lantpengető"). Eredetileg dalkiséretre használták, utóbb tánczhoz is alkalmazták. Ismerték és ismerik a

nyugati népek is: a németeknél laute, olaszoknál liuto, franciáknál luth a neve. Tehát nem eredeti hangszerünk. Általánosan elfogadott vélemény, hogy Európába az araboktól származott, kiknél el loud (= teknős béka, mivel domború teste hasonlított a teknős békáéhoz) a neve. Ujabban Ambros zenetörténetíró Galilei, a híres természettudós atyja, után arra az eredményre jutott (Geschichte der Musik II. k. 243. l.), hogy a mi őseink hozták Európába II. Endre szentföldi hadjáratából; s német szomszédaink tőlünk vették át. Legújabban Melich János a németből eredeztette a mi lantunkat, t. i. a lautenak középfelnémet lûte alakjából, melyből szerinte előbb lót, lot, majd lónt, lont s végül lant lett volna. E származtatásnak azonban hibája, hogy a föltette hangalaki változások történeti adatokkal nem igazolhatók, mivel ugyanis a valóságban: laud — laut — lalt — lant volt eme névnek kimutatható alaki fejlődése. A szerző elfogadja Ambros állítását, mert Murmelius 1533. szójegyzékében laud-nak találjuk írva a lantot, a mi összevág az eredeti arab loud szóalakkal. Kár, hogy jelen forrásismeretünk mellett régebbről, mint a XV. század elejéről nincsenek biztos történeti adataink a lantról. Ezek nélkül pedig a valószínűnek tetsző magyar meghonosítás is csak föltevés marad.

Egyébként ez a lant használatára nézve mellékes. Kedveltsége a reformációval emelkedett (ebben tehát kétségtelen a németség hatása!), és lassan kiszorította az egykor annyira népszerű kobzot. Megjegyezhetjük, hogy utóbb a lantot is „hárfá"-nak nevezték (Káldi bibliafordításában: „tíz húrú lant" és „tíz húrú hárfa" = dekachordum).

A lantnak különleges faja az ú. n. tekerőlant vagy latinos nevén kintorna (quinterna), eredetileg öt, majd tíz húrú zeneszer (Érdy-codex: „tíz húrú kintorna"), a mai verkli-nek őse. Forrásaink elég gyakran említik, de semmi nyoma, hogy tánczhoz is használták volna; csupán énekkiséretül alkalmazták.

A XVI—XVIII. századokban népszerűségben vetekedett az előbbi hangszerekkel a duda, más néven tömlősíp vagy bordósíp. Ennek részei: 1. a tömlő, melyet a dudás bal hóna alatt nyomogatott; 2. a tömlő szélétől többnyire a jobb vállra vetett bordó, a hosszú vastag cső; 3. az ujjakkal billegetett rövid síp. A duda Geleji Katona István Öreg Graduálja (1636) szerint a magyarok „első muzsikájok", de minden igaz alap nélkül, mert a duda, bordó, tömlő nevek egyaránt elárulják idegen eredetét; a duda, t. i. a délszláv duda = síp, a bordó valószínűen az oláh burduf = tömlő, s a tömlő hihetően a török tömlük = felfujt átvétele. Feltünő, hogy három név közül egyik sem kerül elő emlékeinkben a XVI. század első fele előtt (a tömlősíp 1528-ban); tehát e hangszert nem nagyon régen sajátíthatták el eleink.

Bizonyos azonban, hogy a duda egyike a legősibb nemzetközi hangszereknek, a mely különféle neveken majd minden történeti népnél divatozott; főként a hegyi lakók és pásztorok zeneszerszáma volt. Nálunk is kezdetben a pásztornépség használta, a mint kitünik Miskoltzi Gáspár „Egy jeles vadkert" cz. művének (1702) eme szavaiból: „Muzsika szerszám, melylyel a barompásztorok szoktak élni, melyet tömlősípnak hívnak közönségesen" (306. l.). Ez egyszersmind bizonyság a duda idegen eredete mellett, mert hazánkban a pásztorok túlnyomólag a szláv és oláh népekből kerültek. Azonban bizonyos, hogy idővel igen kedvelt hangszerré lett. A XVII. században már nemzeti zenekarainkban is rendes helyet kapott, még fejedelmek is kedvelték, pl. az öregebb Apaffi Mihály; sőt úgy látszik, az erdélyi fejedelmi udvarban külön udvari dudások voltak. Legalább az Ungarischer Simplicissimus írója, a ki Barcsay Ákos udvarában is megfordult, említi a „Hof und Kammermusicus"-t „mit seinem Herren Camerathen, dem Bockpfeiffer". Különben voltak egyes tánczok, melyeket apáink sajátosan dudaszó mellett jártak, pl. a hajdútánczot, kalamajkát, torbeli tánczokat. Szükség esetén még a verbunkos katonák is elugrottak rája.

A XVI. századtól kezdve forrásaink gyakran emlegetik a czimbalmot. Nagyobb, trapézalakú érczhúros szerszám volt ez, a melyet két érczvesszővel, vagy még inkább fapálczikával szoktak verni. Egyike a legrégibb zeneszereknek, már az ószövetségi népek is ismerték, kiktől a görögökhöz, majd a rómaiakhoz s a többi európai nemzetekhez is eljutott. Különböző nevei közül legáltalánosabb a latinos cymbalum. Vámbéry a tatárságnál kereste ősi képmását. Bartalus az olasz cembalotól származtatta. Valószínű, hogy

ezt a hajdanán meglehetősen nemzetközi s csak újabban tévesen magyarnak hitt hangszert a Moldván és Oláhországon keresztül jött czigányság terjesztette el országunkban. Népszerűsége a XVII. században egyre jobban emelkedik s a XVIII-ban már szinte nélkülözhetetlen szerszáma lesz a magyar népzenének.

A másik ószövetségi hangszert, a cziterát szinte ismerték apáink, noha szélesebb körű használata nem bizonyítható. Csak a XVII. században kezdik íróink itt-ott említeni előbb latinos citara, utóbb magyarosabb czitera és citora alakkal. Ezt az érczhúrú hangszert egyébként a jobb hüvelykre húzott vasgyűrűs pengetővel, esetleg tollal pengették. Volt bélhúros faja is, a melyen vonóval játszottak. Igen valószínűen a németség útján jutott hazánkba; s jobban a nyugoti vidékeken vált ismeretessé.

Használtabb hangszer lehetett, különösen hazánk délibb tájain a három érczhúrús gyűrűs vaspengetővel vagy tollal pöngetett tambura vagy tombora, a melyet alkalmasint a szerbektől vettünk át, a kikhez viszont a törökség révén az araboktól (tambura vagy tambur = pengető húros hangszer) került.

Végül megemlíthetjük még a többnyire furulya néven ismert pásztorsípot, a melynek egykori használatára szintén vannak nyomok nyelvemlékeinkben. Ezt azonban gyönge hangja miatt tánczoláshoz is csupán a pásztorkodó népek használták. A furulya név különben a szerb frula = síp átvétele. Ebben az eredeti formájában él még vele Apor („Készen volt . . . az frula") csakhogy ő — miként művének verses kidolgozásából megtetszik — nem a pásztorsípot, hanem a töröksípot, vagyis a klarinétot nevezi frulának.

A továbbiakban azt vizsgálja a szerző, milyen volt a fenti zeneszerek karbeli összeállítása?

Kezdetben természetesen csak egy-egy szerszám: hegedű, síp vagy koboz hangjára tánczoltak, a melyet legfeljebb dobszóval erősítettek. Később a hegedűt, vagy a kobzot síppal párosították és a dobot is hozzájuk vették. A hegedű, síp és dob, valamivel utóbb: koboz, síp és dob, vagy esetleg: hegedű, koboz, síp és dob együttesének kellett uralkodnia (a hegedű vezetésével!) az Árpádok korabeli nemzeti tánczzenénkben. Egykorú történeti bizonyság ugyan hiányzik, de közvetve pl. az Érdy-codex által igazolható, mert Szent Istvánról azt olvassuk, hogy halála után „Magyarországban hegedülést, sípolást, dobolást, tánczot megtiltottak lenni". 449. b. l.

Ez az együttes megmaradt népzenénkben majdnem a XVII. századig; s legfeljebb annyiban változott és bővült, hogy előbb lant, majd utóbb (a czigányokkal) czimbalom és duda járult hozzája. Tanulság pl. a XVI. század elején írott Sándor-codex apáczája a mennyei tánczra epekedve „hegedűst, lantost, dobost, czimbalimost" keres az égi lakodalomban. Károli Gáspár 1563-ban „Két könyv" cz. művében ezt veti szemére honfitársainak: „Hegedű, lant, síp és dob vagyon a ti lakodalmatokban" (113. l.); és hogy „nincsen vége az lantolásnak, hegedülésnek, dobolásnak". Heltai Gáspár 1552-ben Dialogusában ugyanily zeneszerek együttesét említi a lakodalmakban (5 b.). Sőt Gyulai Mihály még 1681-ben is azzal fenyegetőzik, hogy „Isten jajt kiált azoknak, kiknek lakodalmakban vagyon hegedű, lant, dob, síp és bor, melynek toldalékja a tánez".

A XVII. századbeli magyar népzenéről egyébként már külön leírásunk is van az említett Ungarische Wahrheitsgeige-ben (1683). Ez nyolcz pontban ismerteti a főkép vonós hangszereken játszó magyar népzenekart s ennek játszó módját. Megállapításaiból kiemelni való, hogy bármennyien vannak a zenekar tagjai, a nótát az első diskánttal ugyanazon hangon és nyolczadban, melyet kontránák neveznek, húzzák. A teljes zenekarhoz dudát is használnak, a mely folytonosan egyhangon búgva, nem csekély segítségére van a hegedűsöknek. A magyar hegedűsök egészen sajátos módon kezelik hangszerüket: vonásuk igen hosszú, nyújtott, olyféle rángatásokkal (vö. Tinódinál Kármán Demeter „az ő hegedőjét főhajtván, rángatja"), melyeket más nemzetbeliek nem tudnak. Azután a mi hegedűseink nem sajátítottak el mindenféle színezést, hanem megelégedtek valami jól szerkesztett és jól betanult alkalomszerű futamocskával, a melyet kétszer-háromszor ismételtek.

A dudának már elavult használatát leszámítva, egészen a mai czigányzenészeinkre és játékukra ismerünk ebben az idegentől eredő leírásban.

Még jellemzetesebb rövid leírást kapunk czigányainkról és játékmódjukról Gvadányitól „A mostan (1790) folyó országgyűlésnek satyrico-critice való leírásában:

„A posztótokokból maguk nótafáit
Kihúzták, pökdösték húrt húzó fácskáit,
Nem ismérik ugyan ők Haiden kótáit,
Mégis setétben is megvonják nótáit.

Hárma hegedűjét füléhez illette,
Czimbalmos czimbalmát térdére rátette,
Bőgőjéhez magát egy vén görbítette — — —

A Nyájas múzsa szerzőjének, Nagy Jánosnak „fársángi" czigány bandája is hasonló összeállítású, egy kontra kivételével.

Hogy a XIX. század elejéről is legyen tanuságtételünk, hivatkozik a Hasznos mulatságok 1823. évf. 92. l. „Nevezetes tulajdona a magyar muzsikának, hogy közönségesen négy eszközök által gyakoroltatik, úgymint: két hegedű, egy bőgő[1] és egy czimbalom által, noha ezek mellett az újabb időkben többféle fuvóeszközök is hozzá alkalmaztattak".

Ezek az adatok nemcsak hangszereink karbeli összeállítását és játékát világítják meg, hanem azt is tanusítják, hogy nemzeti tánczzenénk a letünt századokban fokozatosan fejlődött.

Arra a kérdésre is: kik voltak hajdan népzenénk kezelői, azt találja, hogy királyaink korában a hegedűsök, síposok és dobosok fajunkbeliek valának. Az Árpádok idejéből való „ioculator"-ok, „hegedős"-ök magyarok voltak. Tudjuk róluk, hogy megbecsült külön rendet alkottak külön lakóhelyekkel és kiváltságokkal. Egyes híresebb hegedősöknek még a nevét is tudjuk azon korból, például a karcsai Csiper-ét (1253), a löllei Hamzó-ét (1288) és a káli Mikó ét (1296); sőt utóbb is említenek okleveleink némelyeket, teszem „Stephanus fyellator"-t (= hegedűst 1355) és „Simon hegedés"-t (1437); a kobzosok közül pedig Jánost (1327) és Miklóst (1364). A „lantos" név említése meg egyáltalán gyakori XV. századbeli okleveleinkben.

Nemzeti tánczzenénk fajbelieink kezében marad a XV. századig, sőt még ennek a folyamán is, de már egyre tünőbben, mert a meghonosodott czigányság lassanként annyira beférkőzik az Európában fölkapta hegedűvel és czimbalommal apáink szívébe, hogy a XVI. századtól kezdve majdnem kizárólagos ura lesz a magyar muzsikának.

Nagyjában ezek a szerző főbb konkluziói a kétségtelenül egyoldalú irodalom történeti alapon, de igy is megérdemlik a szakkörök figyelmét.

Ernyey József.

Dr. Georg Buschan: *Die Balkanvölker in Vergangenheit und Gegenwart.* Ein Vortrag. 55 o. 18 képpel. Stuttgart, Strecker & Schröder.

Buschan ebben a kis könyvecskében egy előadása nyomán a balkáni képek multját és jelenét tárgyalja. Nem saját tapasztalatból, hanem meglehetős szűkkörű irodalom felhasználásával készült ez a munka. Maga a szerző is beismeri, hogy a Balkán-félsziget jóformán ismeretlen előtte, mert egy futólagos konstantinápolyi és görögországi tartózkodáson

[1] A bőgőt csak a XVIII. században kezdik forrásaink, előbb „koboz", „gordon" és „brúgó", utóbb „bőgő hegedű" és „bőgő" névvel említeni. Úgy látszik, azelőtt nem is igen alkalmazták népzenénkben, mert a dob és a duda elég erős és zajos kiséretet szolgáltattak hozzája. Csak a XVII. század folyamán sajátították el czigányaink ezekből a gordont — bizonyosan a dob és a duda finomabb pótlására. A klarinét használatáról vajmi kevés említést találunk, alkalmasint csak a nagyobb bandák vették át — a túlságosan mély és éles tárogatónak magasabb színezetű s mérsékeltebb hangú helyettesítésére.

kívül mindössze pár hétig volt Bosznia-Herczegovinában. Ebből természetszerűleg következik, hogy valami újat nem hallunk tőle, az eddigi kutatásokkal sincs egészen tisztában, úgy hogy nem lehet csodálkoznunk azon a véleményén, hogy az oláh eredet kérdését megfejthetetlennek tartja. Érdekes, hogy *Buschan*, a ki pedig jónevű ethnológus, egyáltalában nem gondol arra, hogy a néprajznak is lehetne valami szerepe e kérdés eldöntésében. A Balkán népei, az oláhság pedig különösen, ma még nagyobbrészt kultúranélküli népek, melyek ősi viszonyok között és a mint azt maga a szerző is elismeri, valósággal prehisztorikus állapotban élnek. Ha ennek a primitiv népéletnek a tárgyi vagyonával meg fogunk alaposan ismerkedni, feltétlenül annyi hasonlóságot, annyi összekötő kapcsot fogunk találni, a melyek az oláh eredet megfejtéséhez kézzelfogható bizonyítékokat fognak szolgáltatni.

A milyen könnyen lemond a szerző az itt tárgyalt probléma megfejtéséről, épp olyan felületességgel koczkáztat néhány állítást, a melyet a komoly kritikustól nagy sajnálattal veszünk. Így a magáévá teszi azt az oláh részről szertekürtölt állítást (52. o.), hogy Magyarországon arra törekesznek, hogy az odavaló 3 milliónyi oláhságot magyarositsák. Sajnos, hogy ez nincsen így és hogy ennek épp az ellenkezője igaz. Ajánlom *Buschannak*, érdeklődjék a moldvaországi csángók állapota iránt. Teljes tájékozatlanságra vall az a kitétel is (24. o.), a melyet minden megjegyzés nélkül közlök, hogy a horvátok már régóta az osztrák monarchiához tartoznak, a bosnyákok és herczegóczok pedig csak a minap lettek osztrák állampolgárokká.

Beluleszko.

A. Ghidiu és J. Bâlan: *Monografia orașului Caransebeș* d'impreună cu monografiile caselor dumnezeești, a episcopiei, a institutului teologic și pedagogic și cu biografiile bărbaților, cari au lucrat la una sau altă instituțiune. — Karánsebes, 1909. Szerzők kiadása. II+368 l. 8°. Ára 3 K.

E tulajdonképen történeti monografia ismertetésére azért vállalkoztunk, mert e vaskos kötet folyamán elég gyakran találkozunk néprajzi adatokkal, sőt e munka egyik része (319—343. l.) tiszta néprajz. Sajnálatos azonban, hogy nem kapunk teljes képet Karánsebes népéről, mert a szerzők csak folklore-t adnak, tárgyi néprajzból még izelitőt sem. Mint amatőr ethnográfusok, igen dicsérendő dolgot végeztek a szerzők, a kik elég bőséges folklorisztikus anyagot közölnek s bocsátanak azok rendelkezésére, a kik vele mélyrehatóbban is foglalkozni óhajtanak.

A munka tulajdonképeni czélja a város történetének a leirása lett volna s ezzel kapcsolatban (a mint a czim mondja) az egyházak, a gör. kel. püspökség, papnövelde és tanitóképző intézet történetének tárgyalása, valamint a közéletben jelentősebb szerepet játszott férfiak életrajzai. Hogy mennyiben felelt meg a munka ezen czéljának, azt nálamnál hivatottabb ember kimutatta a Századok 1912. évi XLVI. évf. 1. füzetében.

Az ethnográfust közelebbről érdeklő adataikat a helynevek, dülők, határnevek felsorolásával kezdik meg a szerzők. Gazdag névsor, itt-ott a név keletkezésének történetével, különböző néphagyományokkal. Ezután egy kis statisztikát találunk, a mely a lakosság lélekszámát, foglalkozását az 1900-iki népszámlálás alapján mutatja be. A kismesterségek közül legrégibb a szűcsmesterség Karánsebesen. Már az 1556. és 1560. évi erdélyi országgyűlés is foglalkozik velük. Ma is egyike még a legvirágzóbb mesterségeknek. Ködmönjeinek, mellrevalóinak tarka, hímes virágjai messze Erdélyben ismeretesek. A hajdan szebb napokat látott timárság pusztulófélben van. Eltüntek már a régi Karánsebes monarkiaszerte híres marhakereskedői, valamint a keleti specziálitások szállitói is. Említést tesz e munka egy *Palamida György* nevű karánsebesi kereskedőről is, a ki keleti szőnyegekkel járta be hazánkat s utóbb 1657-ben Pozsonyban kap engedélyt a megtelepedésre. Így a lakosság foglalkozását részletezve, röviden kitér egyik-másik mesterség multjára is s végezetül külön czikket szán a *hagyományoknak és népszokásoknak. a) A születési, keresztelési, temetési babonáik, szokásaik* nagyjában ugyanazok, mint a többi erdélyi oláhságnál divók. Itt is ismeretesek az *ursiták*, a görög párkák, itt sem hagyja magára

az anya a gyermekét a keresztelés előtt, nehogy kicseréljék a rossz szellemek. Mikor a keresztanya elindul a kisdeddel a templomba keresztelésre, akkor odahaza az anya gyermeke nemének megfelelő munkát végez, hogy ez dolgos legyen életében. A halottas ágy körüli szokásaik is általánosak, de mégsem oly primitívek, mint beljebb, Erdély némely vidékein. A *pomána* itt is megvan, még pedig háromszor tartanak halotti tort, ú. m. az eltemetést követő kilenczedik napon, hat hét és egy év mulva. Számos érdekes apró megfigyelést közölnek még a szerzők. — *Lakodalmi szokásaik* is szépek s régi eredetűek. Találunk néhány lakodalmas verset is, melyekkel az első vőfély mulattatja a násznépet. Úgy a menyasszonynak, mint a vőlegénynek itt is sok babonás dolgot kell megcselekednie, a mi mind a „teljes boldogság" elérésére vezet. Lakodalmuk néha három napig is eltart s annyi apró, fárasztó és költséges velejárói vannak, hogy „könnyebben elvisel egy házégést, mint egy lakodalmat" a leány apja. — *Ünnepi szokásaik* közül, természetesen itt is, a karácsonyi szokások minden más szokást felülmúlnak. Ekkor apraja-nagyja felkerekedik *kolindálni*, a Megváltó születését hirdetni az emberiségnek s ezzel kapcsolatban jókívánataikkal halmozzák el a háznépet — megfelelő ajándék elnyerhetése fejében. Érdekes, hogy mit hisz a karánsebesi nép a *pizerei*-jel kapcsolatban. (Pizerei 6—12 éves gyermekek karácsony szombatján való kolindálása.) Azt mondják, hogy az ördögök, a kik az alvilágban a Földet tartó oszlopokat rombolják, a pizerei gyermekseregének énekléseire előjönnek az alvilágból, látni a fent történendőket és ezalatt az Isten hamar helyrehozza az ördögöknek egy éven át véghezvitt pusztításait. A *turkáról* nem tesz a munka említést, pedig ez még nem régen divatos volt ott. *Szilveszter napi és újévi (Sân Vâsii) szokásaik* is figyelemreméltók, de már észrevehető a városi élet romboló hatása a nép egyszerű szokásain. A bocskoros oláh *fáta* — állítólag — jövendőbelije foglalkozásának megtudásáért ólmot önt. És a galuskafőzés is nagyban járja. A *farsangban* se szeri, se száma tréfálkozásaiknak. A férjhez nem ment leány házának ablaka alá szénnel létrát rajzolnak, „hogy könnyebben érje el ezt a fokot". *Hamvazó szerdán* éjfélkor szent Tivadar lova ellen azzal védekeznek, hogy minden edényt szájával lefordítnak. A többi ünnepnapnak is megvan a maga számos szokása, a melyek többé-kevésbbé általánosak egész Erdélyben. Ezek közlésével és a pizereire való visszatéréssel, a pizerei néhány versecskéjével be is fejezik e szerzők a munkának ezen, mondhatjuk, vállalkozásuknak szerencsésebb részét.

A mint már említettem, a legdicsérendőbb e munkát tekintve, az a fáradhatatlan szorgalom és kitartás, melylyel az adatokat, az anyagot összegyűjtötték. Ez által egy újabb forrásmunkát szolgáltattak a tudományos világnak. Vannak benne ugyan „tévedések", de ez sem rontja le teljesen a munka értékét, mert az objektív kutató ki fogja tudni hámozni belőle a valót, viszont a keleti egyházra vonatkozólag sokat tudhatunk meg belőle. És tekintettel kell lennünk arra is, hogy e monografia a karánsebesi gör. keleti egyházkerület hivatalos lapjának készült és ott is jelent meg, annak 1904—1906. és 1908. évi folyamaiban és csak utána könyv alakban is. Mindezeket egybevetve, azt mondhatjuk, így többet is kaptunk, mint a mennyit vártunk volna. A könyvet, mely az odavaló egyházkerületi nyomda terméke, több, inkább egyháztörténelmi vonatkozású, de gyengén sikerült ábra díszíti. Mennyire hasznos volna, ha több követője akadna *Ghidiu* esperesnek a papság, *Bâlan* tanárnak a pedagógusok körében, ebben a munkásságukban.

Schmidt Tibolt.

Szláv lapszemle.

Český Lid. Sbornik věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě ve Slezku a na Slovensku. Redaktor Dr Čenek Zibrt. V Praze. T. XIX. XX. 1910—1911.

E sokszor tárgyalt folyóirat ismertetésénél ezúttal vessünk egy pillantást a néprajz ügyére Csehországban. Lássuk a gazdag, művelt cseheket, mennyire érdeklődnek a szak-

irodalom iránt. Elvégre ez is néprajzi vonás. Elfogultsággal vádolható impressziónk helyett adjuk a szerkesztő beköszöntőjét a XIX. évf. 1. számából: „Hagyjuk a kopott frázisokat, az apáinktól örökölt nagyhangú szólamot, hogy a nép a maga ősi hagyományaival, a nemzet magva, dicsősége. Ne szónokoljunk erről, mert alapjában nem is ismerjük a népet, vagy annak szellemét, hiszen folyóiratunk, a néptanulmányozás egyik organuma, minden folyamát unos untig panaszszal kezdi, balsejtelmekkel telve, hogy a nagyközönség részvétlensége miatt, már talán az utolsó kötetét adja ki. Ma csak sportközlemények iránt érdeklődünk, mindenféle gyanús, úgynevezett modern irodalom, a külföld szemétdombjáról összeszedett hulladékok kötik le figyelmünket, e mellett sem időnk, sem erőnk nem kerül a néppel foglalkozó egyetlen folyóirat támogatására."

Ilyen hangulatos preludium után csak röviden regisztráljuk, hogy a XIX. évf. 32 íven 85 szerzőtől mintegy 110 kisebb-nagyobb czikket ad 168 szövegkép és 1 melléklet kíséretében. Mi csak a főbb tanulmányokat emeljük ki és azokat a részleteket adjuk, melyek párhuzamképen a mi adatainkba is beilleszthetők.

A nachodi uradalom jobbágyviszonyait 1628. évi jegyzék nyomán ismerteti B. *Brofeld*. Öt falu tartozott ide Nachod városon kívül összesen 1158 alattvalóval. Ezek aratás idején 1577 napot robotoltak a többi mezei munkán kívül. Igás napszám két napot számít. A robot megváltható. Így Drevice-falu két ácsnapszámért hat garast fizet. Havlovice jobbágyai 22 napi gabonahordás helyett 212 garast adnak. A zsidók türelmi taxája $^1/_2$ font sáfrány, 1 font szegfűbors, 2 font gyömbér, 2 font fekete bors természetben, vagy 100 rénes frt pénzben. A gyakorlati néprajz terén mozog *Č. Zibrt* tanulmánya: Néprajzi motivumok a gyermekjáték-gyártásban. A cseh minoritások fenntartására a német vidékeken alakult társadalmi egyesület (Comenius) Hořice községben faragóműhelyt tart és gyermekjátékokat gyárt jó sikerrel, mert a megszokott alpesi gyártmányok helyett a néprajzi múzeumból szedi modelljeit, *Aleš*, *Kyselo* és más művészek tervei nyomán. A bemutatott 24 kép azt mutatja, hogy a terv életre való. A bacsa, drótostót, szláv népviseletek csoportja stb. alakok sikerültek. *Dr. Adámec* a cseh adamiták (picardisták) felekezetéről ír, mely Chlum vidékén, főleg Zalažan, Mravin községekben a XIX. sz. negyvenes éveiben is fennmaradt, sőt állítólag husszita könyvek és más régi irások által még újabb proselitákat is szerzett. A politikai hatóságok a harminczas évek végén kimutatásokat írtak Bécsbe a „fanatikusokról" s kényszerítették őket a legközelebbi evang. vagy kath. községhez csatlakozni. Dogmáikról, szertartásaikról, sajnos, semmi adatot nem kapunk. Feltünő, hogy a nők száma a hivők seregében mindenkor nagyobb volt. Pl. az 1835. évi kimutatás 15 férfi mellett 20 nőt mutat fel 17—86 esztendős korban. Az ősi promiscuitas mennyire tartotta magát az újkori adamiták körében? Erről talán csak a szerző könyve tájékoztat, melynek kiszakított fejezete a fenti czikk.

A cseh akadémia praehisztorikus és néprajzi osztálya előrajzot közöl a tervbe vett település földrajzi előmunkálatairól, melyek felölelnék a házépítési tanulmányokat és az egyes törzsek területfoglalását is. Felhivásuk szerint, az eddigi kísérletek ezt mutatják, hogy a legrégibb krónikás, Cosmas erre vonatkozó adatai tarthatatlanok. Kitünik, hogy az egyes nemzetiségek nem tervszerűtlenül kerültek egymás mellé és a falvak keletkezése nem függ össze a nemzetségek elszaporodásával. Már a történelmi korszak legelején tömegesen támadnak városok módjára lakott megerősített helyek, melyek nyomai az úgynevezett *Hradistê*-kben maradtak fenn. Ebben különbözik a cseh település a némettől, hol ekkor még az ilyen csoportosulás nem dívott. Egyidejűleg támadnak más jellegű kis erődök is, a törzsfőnökök (*vladyka*) fészkei. Ezekhez tartoztak e határ legjobb földjei, míg az alattvalóknak csak a maradék jutott. Megkülönböztethetők e mellett a szabad népek, mintegy nemesek telepei és a nemszabadok, szorosabb értelemben vett jobbágyok, sőt rabszolgák telepei, bizonyságául annak, hogy a falvak és a birtok megoszlása nem függ össze a nemzetségek megoszlásával, hol minden férfitagnak arányos rész jutott volna. Az egyes nemzetségek, az úgynevezett osztatlan testvérek (*nedílní bratří*) nyoma még 1627-ben is kimutatható; ellenben nincsen egyetlen község, mely egy nemzetség, vagy ág osztálya révén támadt volna. Hiszen még Stadice-ben, a Přemyslidák ősi fészkében is csak három örökös (haeredes) földbirtokos volt, a mi erős konzervativizmus mellett a

földtulajdonjoghoz való külön ragaszkodásra vall, a mit érintetlenül kellett fenntartani. Külön csoportba tartoznak a szabadközségek, a szabadosok telepei, melyek rendszerint egy-egy királyi vár tartozékai voltak. Ezzel szemben vannak a tisztán jobbágy községek, ritkábban kevert: szabados és jobbágy telepek. Külön álló kategória a gyarmatok, az erdős vidékek irtványai, a lehoták és külön az emphyteutikus vételjog alapján létesült határszéli szabad telepek, melyek mintájára már a XIII. sz. folyamán jelentkeznek, a megváltott szabadtelepek, azonban évi czenzus és bizonyos kötelmi illetmények terhével. Úgy látszik ezek váltják fel az időközben megfogyott szabadosokat. A megosztott földek között kutatják az ugarolási kötelesség és jog kérdését. Vajjon az ugarolás dülők, vagy határok szerint ment-e? Hogyan alakult ezek nyomán az egyesek legeltetési joga? Külön fontosságot nyer ezek után a háztanulmányozás. A ház külső, belső berendezése, telke, égtáji iránya, az épület anyaga, beosztása, tekintettel a népesség fent elősorolt kategóriáira.

Keresik az egyes egyházkerületek, esperességek határkérdéseit, mert már csaknem bizonyos, hogy a kerületek beosztása nem volt önkényes, hanem az egyes törzsek, illetve nemzetségek szerint tagozódott, következőleg, hogy az egyes tájszólások határait is ez a beosztás szabja meg. Az egyes háztípusok kialakulása ezzel kapcsolatban az ornamentika állandói, az öntudatlan mythikus nyomok, pl. az oromdíszekben, kapubálványokon érthetőkké lesznek.

A részletkérdések kidolgozása most folyik. Az akadémián kívül közreműködik abban a cseh országos múzeum is. Munkálkodásuk eredményéről sietünk referálni, mert az előzetes programm sokat igér nekünk is!

A karácsonyi és farsangi álarczokról (*peryçhty* és *bruna*) három érdekes czikket találunk *K. Rozum, St. Dvořák, I. Soukup* tollából (*kalousi, smitalkové*). Ezzel kapcsolatban említjük a klottaui múzeum ismertetéséről adott képsorozatot a karácsonyi alakoskodókról, ezek felszereléseiről és tárgyairól. Viszontlátjuk itt a mi regőseink készségeit, a kobaksípot, csörgős botot, sőt — horrendum dictu — még a höppögetőt is. Itt *búkáč, fanfara bukál, bejk* néven szerepel Morvaország egész területén és Csehország északi felében. *Rumpeltopfnak* nevezik Steiermarkban. A kis vezető analogiáit még tovább is fűzhetjük. *Brummtopfnak* mondják a szerszámot Észak-Németországban, a kassubok *rogal*-nak. Különben igen épületes énekpárhuzamok olvashatók a *Ztschr. für Ethnol.* 1889. évf. 23., 750. és u. o. 1883. évf. 81. stb. lapjain. Kelet felé, a német lengyelség területén a „szent István szolgái" szószerint ismeretesek: *Szczepaniki.* Ezért szép a regőlés, mert a höppögető nádszálas és szőrfonalas alakjai ilyen messze kísérhetők. Művelődéstörténelmi érdekű *A. Dolensky* czikke: A prágai zsidók hódoló menete 1741-ben. A ghetto ünnepe volt ez II. József születésekor. A hitközség négy első tanácsosa magyar huszáröltözetben, lóháton vonult ki. Az elnök keleti öltözetben pompázott. A tanuló ifjúság zenekara és a hitközség muzsikusai két oszlopban nyitották meg az intelligenczia sorait. Muder, a ghetto fizikusa és Jeitteles, a gyógyszerész, hivatalos jelvényül égő pipákkal, utánok a segédeik műszerszekrényekkel, utánok a zsidó muzsikusok czéhe, köztük a 80 éves mester női ruhában, fagott-ot fújva. Ezután jöttek sorrendben a többi czéhek jelvényekkel és zászlókkal. Menet közben bohóczok és komédiások, mythologiai alakok, köztük a népmulatságok elmaradhatatlan Bacchusa, mulattatták a nézőket. A menetet ismét magyar huszárok rekesztették be.

A felvonulás híre sok vidéki urat hozott a városba, kik a menetet drága pénzen külön emelvényekről nézték.

A szerkesztő autoreferátumot ád népies könyvéről: Peregj rokkám, fonóesték a régi világban. Régi karikaturákban és képekben mutatja be a fonóesték néprajzát összehasonlító alapon. Tanulságosabb számunkra a másik autoreferátuma: Marcolf és Nemo a cseh irodalomban, mely könyvét a cseh akadémia adta ki. A kérdéssel felejthetetlen Katona Lajosunk foglalkozott, témája különben Brückner, Truhlár, Köhler, Schammbach stb. kutatása nyomán ismeretes. Kár, hogy ez alkalommal Žibrt, a ki Katona munkáit különben gyakran használja, erről most megfeledkezett.

Kiemeli Marcolf jelentőségét a cseh ponyvairodalomban, melynek legrégibb termékét 1608-ból ismeri. Sine loco jelent meg, nézetünk szerint felvidéki nyomdáink egyi-

kében, mert csaknem változatlan szövegét s egyazon fametszéssel a czímlapon nálunk sokszor adták ki, legutóbb Szakolczán 1877-ben. Komédiává átdolgozva 1571 óta ismeretes. A sok variáns közül nevezetes az a cseh feldolgozás, mely a bölcs Salamont Salamon magyar királylyá teszi, sőt facetijait — első ízben Salamon király kanczellárja, Radosta által szedeti össze. A cseh Marcolf eredetére nézve a Bruckner nézetéhez csatlakozik sőt megtoldja azzal, hogy a lengyel variansok legközelebb esnek hozzá, mert egyazon latin kiadásból indulnak ki. Eltérések csak Marcolf és felesége tréfás genealógiájában észlelhetők.

Kevésbbé tanulmányozott kérdés a Marcolf-mese viszonya Nemohoz (cseheknél Nevim, nem tudom, úgy mint a németeknél is Niemand, Weiss nicht). Állítólag a hibbant elméjű Rodolfo barát (1290) műve Vita Sanctissimi Neminis, illetőleg az ennek nyomán támadt válaszok kapcsolták össze a kettőt: Sermo contra abstinentiam — Vide dictamen de Nemone et Marcolfo — már a XV. sz. prédikáczióiban, a hol a hamisított szent már csörgősipkásan lép fel, sőt Marcolf alteregója. Népszerűsége a két alaknak korábbi keletű mint nyugati fordításai. Ponyvára azért került, mert már jól ismerték s benne aztán tovább fejlesztették a néphumor ötleteit. A modernebb kiadásokban Marcolf felesége kapcsán szerepel még a: Mandatum az asszonyuralomról, XVII. sz. termék, mely Ferimarus néven is szerepel, valamint a durva fordulatairól hires Pranostika (Prognostikon).

R. Holub a prágai tanács szabályrendeletét ismerteti a hordozó székekről — a tulajdonosok vivők és számára 1788-ból. A magántulajdonosok kötelesek voltak számot váltani havi 30 krajczárért, vagy évente hat forintért. Voltak ezenkívül nyilvános állomások is, a hol a vállalkozók kötelesek voltak ugyancsak számozott székeket tartani, melyek szabott bérért közvetítették a forgalmat.

A minden számban ismétlődő Vegyes rovatból kiragadunk egy apróságot. 1773-ban történt a Chrudim uradalomhoz tartozó Chvaletice községben, bőjt végével, hajnal felé: „Angyali zenét hallottak az égből, a mint az Isten dicsősége ment a fellegekben". Egy újabb adat, hogy Arany: Tengeri-hántás-ában az égi zene valóban népies fogalom.

Dr. I. Bramberger Világi cseh népdal a XVI. században cz. hosszabb tanulmányt kezd néhai rejtélyes honfitársunk, Silvanus (Joannes) énekes könyve alapján. Ugyanis ennek zsoltárai régi népdalok melódiáira vannak írva. Hasonló az 1576. évi kancziónál, mely 17 világi ének kezdő sorait tartalmazza, a dallam ad notam levén jelezve, mely a későbbi kiadásokból megfejthető. Jireček, Nejedlý, Hostinský e téren már sokat tettek, most a szerző folytatja a megkezdett munkát. Zenei fejtegetéseit általában nem követjük, hanem bemutatjuk egyik magyar vonatkozású részletét. Murányvára énekét a szerző H. ellenében így fejti meg:

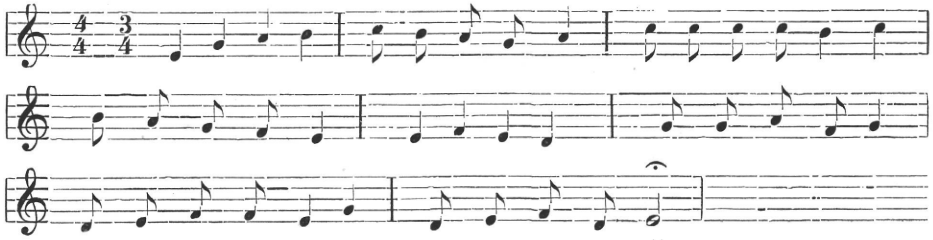

Melissaeus kanczionaléja (1596) varianst is ad.

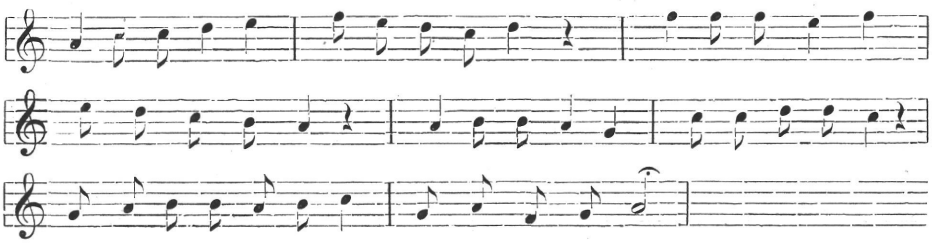

Tájékozásul meg kell jegyeznünk, hogy a szóban forgó murányi ének Salm 1548. évi ostromára vonatkozik, a mikor csoltói Basó Mátyást, a hires rablólovagot elfogta és felköttette. Megénekelte ezt Tinódy Sebestyén is:

Halljátok erős Murán romlását.
A kegyötlen Basónak bolondságát . . .

Az egykorú tót krónikás énekét már *Kollár* kiadásából ismerjük, de zenéje nem volt végleg megfejtve, pedig e kérdésnek már nagy irodalma van körülbelül *Tablic* óta. (Vácz, 1806.)

Dr. I. Volf folytatja a rózsakeresztes lovagok történetét Csehországban és behatóan tárgyalja az 1622. évre adott jóslataik hatását a pfalzi Frigyes feltámadásáról, mely a XVIII. sz. is tartotta magát, elannyira hogy mikor II. József türelmi patense megjelent ezt úgy üdvözölték, mint Frigyes szellemének megnyilatkozását. Ezzel kapcsolatban részletesen tárgyalja a korábbi és későbbi hasonló prófécziák irodalmát, miáltal a sok prognosticum hungaricum, transsylvanicum stb. hazai vonatkozású röpívek összefüggésére is világot vet. *Dr. Č. Zibrt* a katonák dudásairól hoz néhány érdekes részletet. A XVIII. sz. folyamán, sőt a XIX. elején az egyes cseh ezredekben dudás csapatok voltak alkalmazva. Így a Kinský ezredben 38 főnyi dudás zenekar volt, hasonlóan a de Vaux (ma Wocher) ezredben népies viseletükben szolgáltak a dudások. 1824-ben Gyulay generális a 25. gyalogezred dudásait Prágában rendezett mulatságára is felrendelte.

A többi speciálisan cseh érdekű tanulmány ismertetését mellőzzük. Lássuk röviden a XX. évfolyam tartalmát. Első helyen találjuk a *Kretz* könyve nyomán írt leírását a morvatótság viseleteinek, melyet a szerző három csoportban tárgyal: 1. tiszta tót vidék, 2. hanáktót kerület, 3. valach-tót kerület divatja, külön alosztályokkal az egyes községek szerint

F. Homolka a műdal elterjedéséről értekezik. Azt találja, hogy az ébredés korszakának sok költeménye él maiglan a nép ajkán módosult szöveggel, torzított melódiával, sokszor már alig felismerhető. Feltünően sok ballada tartja magát, köztük néhány Hněvkovsky 1786-iki kiadása nyomán. A zene romlását nem alterálja, kering-e a nép között hangjegyes kiadás is. A depravaczió egy irányban halad. A cseh költők mellett megfogantak német fordítások is, pl. néhány ó-skót ballada, mely Burger fordításában került ide, 1818 óta csehül is szerepel. Az érdekes tanulmány zene- és irodalomtörténeti szempontból bővebb méltatást érdemelne.

Alapjában történelmi érdekű *V. A. Francev* közleménye. Az 1848. évi prágai pánszláv kongresszus által felizgult nép mikép lelkesedett a horvátokért. Nyilvános gyűjtések folytak „a magyarok ellen", pénzt és értéktárgyakat özönnel szedtek össze. Felbuzdultak a humpolczi posztósok is. A magyar kormány kiküldöttje tárgyalt az ottani czéhhel néhány száz vég posztó megvétele iránt. Nem tudtak-e megalkudni, vagy valóban lelkesedés játszott-e közre. de megesett, hogy 200 vég posztót Jelačičnak küldtek — természetesen nem ingyen, hanem a zágrábi czéh által megszabandó áron.

Dr. I. Bramberger már fent megkezdett zenetörténelmi tanulmányaiban ismét egy hungaricumra akadunk. A lappangó XVI. sz. nóták egyike az Hej Kanizsa te erős vár . . melynek dallamára még 1604-ben is komponáltak magyar tárgyú krónikás énekeket.

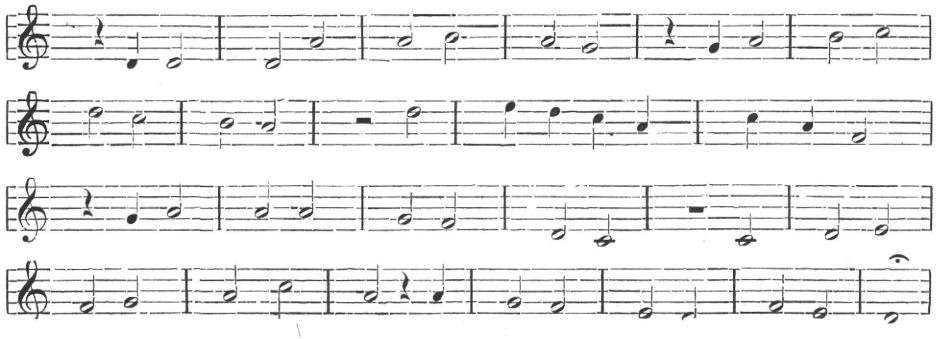

Meg kell emlékeznünk *R.* czikkéről, mely osztályunk gyűjteményeit érinti. Néhány emberalakú kaptárról van szó, mely hozzánk került, mielőtt ők lefoglalhatták volna. Csodálatos, ősrégi faragványoknak, unikumoknak a maga nemében, a tót faragás remekeinek, írja ezeket a szerző, hol az ötletesség, kézi ügyességgel párosul . . . Még a méhes képét is közli. Hasonló panaszt olvastunk már erről a turócz-szent-mártoni múzeum-egyesület folyóiratában, de ott még illusztrácziò nélkül, tehát az érdeklődés azóta nőtt meg.

Hogy megnyugtassuk a háborgókat, megjegyezzük, hogy a szóban forgó faragványokat 1793-ban készíttette Andrée Teren franczia származású városi tanácsos Körmöczbányán, véletlenül német ácsok, nem tót művészek faragták. Ergo a szláv géniusznak ebben semmi része. De még csak unikumról sem szabad beszélni, mert a felvidéken bőven akad ilyen faragás, lengyel és szileziai gyűjteményekben szintén láthatók hasonló kaptárok. Végül pedig nem öt, hanem nyolcz darabot kell siratniok. Ennyit az alaposság rovására. Az a fent idézett panasz, nem ismerjük a népet stb., bizony szomorú igazság, mert nemcsak a közönségre, hanem a két szerkesztőségre is illik!

Ernyey József.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év első évnegyedében.

I. *Gyüjteménytárgy.* Az évnegyedi gyarapodás 1676 drb. Ebből vétel 1665, ajándék: 10 és az Osztály felvétele: 1 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 439, szövés-fonási szerszám és szőttes: 57, bútorzat: 38, konyhaeszköz: 25, használati tárgy: 145, keramikai tárgy: 122, mezőgazdasági tárgy: 16, halászati tárgy: 3, kultusztárgy: 85, kismesterségi tárgy: 7, fegyver: 90, zenetárgy: 12, házoromdísz: 22, modell: 5, koponya: 3, fonogrammhenger, kotta és szöveg: 149, olajfestmény: 3, nagyított fénykép kifestve: 1, pastell: 1, kép: 7, tusrajz: 35, képeslevelezőlap: 120, dalszöveg és kotta: 3 köteg, fénykép: 277 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Horváth Natália, Zágráb; 6 fökötőrész. A gör. kath. egyház, Szentmártonmacskás; 2 templomi öltöny. Badinyi Zoltán, Beszterczebánya; 1 lőportartó. Körmöczbánya város tanácsa: 1 tintatartó.

C) Az Osztály felvétele: 1 fénykép.

E negyedévi szaporulatból 1112 hazai tárgygyal szemben 564 külföldről származik és pedig Ausztriából 88, Albániából 37, Dalmáczióból 1, Szerbiából 1, Boszniából 27, Törökországból 3, Oroszországból 1, Szunda-szigetekről 23, Palesztinából 32, Arábiából 4, Egyptomból 44, Japánból 9, Khínából 61, Kelet-Indiából 5, Sziámból 1, Kelet-Ázsiából 1, Kis-Ázsiából 67, Észak-Amerikából 12, Új-Guineából 66, Új-Zeelandból 2, Afrikából 74. Ismeretlen származású külföldi 5 drb.

A hazai gyüjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Bácsbodrogra 60, Barsra 1, Beregre 6, Beszterczenaszódra 10, Biharra 105, Borsodra 22, Csikre 157, Esztergomra 38, Csongrádra 2, Gömörre 5, Háromszékre 3, Hontra 100, Jásznagykúnszolnokra 10, Komáromra 15, Kolozsra 4, Máramarosra 83, Nagykükullőre 2, Nógrádra 20, Nyitrára 52, Pestre 12, Pozsonyra 14, Sopronra 51, Szolnokdobokára 20, Tordaaranyosra 2, Torontálra 43, Trencsénre 4, Udvarhelyre 1, Ungra 37, Vasra 5, Veszprémre 11, Zalára 2, Zólyomra 101, Belovár-Kőrösre 6, Lika-Krbavára 2, Szerémre 30, Verőczére 2, Zágrábra 4. Közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre: 1, Nagy-Alföldre 1, Drávamellékre 3, Észak-Magyarországra 4, Magyarországra 3, Szlavóniára 34, Moldvára 23 drb.

II. *Könyv.* A gyarapodás összesen 76 munka. Ebből vétel: 48 új, 22 folyó, ajándék: 1 új, 1 folyó, csere: 4 folyó munka.

a) Ajándékoztak: a M. N. Múzeum igazgatósága, Budapest, 1 folyó munkát. Róheim Géza, Budapest, 1 új munkát.

b) Cserébe küldtek: a Geogr. Ethnogr. Gesellschaft, Zürich, 1 folyó munkát, a Smithsonian Institution, Bureau of American Ethnology, Washington, 3 folyó munkát.

III. *Felszerelési tárgy.* 2 drb vétel útján került az osztályba.

IV. *Végzett munkálatok.* Az év első három hónapja az évforduló alkalmával természet szerint mindig összegyűlő gyüjtemények beleltározásával és feldolgozásával telt el. Ez a munka még áthúzódik április hónapra is. Azonkívül kiűrítettük a két év előtt berendezett, szaporulati anyagunkat bemutató kiállítási helyiségeinket, a melyeket a raktár egy részének hozzátoldásával új szaporulatunk: a gróf Zichy Jenő-féle emlékkiállítás, az egyptomi mumiák, azután a magyar szaporulati anyag bemutatására fogunk átalakitani és berendezni. A folyó év gyüjteményeink tengerentúli részének gyarapodását illetőleg nagyon jól kezdődött. Flesch Aladár, cs. és kir. főkonzul úr, a ki osztályunknak már évek óta szives jóakarója és adományozója, újból egy japán, khinai és indiai műtárgyakból álló gyüjteményt, a mely körülbelül 1000 tárgyból áll, egyelőre letétként ajánlott fel osztályunknak. Porczellán- és cloisonné-edények, lakkmunkák, szobrocskák, fegyverek, szövetek és hímzések, tuniszi templomlámpások stb. foglaltatnak ebben a gazdag kollekcióban.

Az osztály tisztviselői a következő hivatalos utakon voltak: Ernyey József segéd-őr a morvaországi Ungar.-Hradischban febr. 17—19-ig. Útjának czélja az ottani Kretz-féle felsőmagyarországi tót néprajzi gyüjteménynek a megismerése volt. Jelentése alapján az osztályigazgató, a ki a Flesch Aladár-féle gyüjtemény egy részének átvétele végett Bécsben időzött, utazását kiterjesztette Ungar.-Hradischra is. A Kretz-féle gyüjteményt ez alkalommal tüzetesen megnézte, a különböző tárgycsoportokat szám szerint felvette és előleges becslést végzett. Ha megadatnának osztályunknak az eszközök és a mód hozzá, hogy ezt a sorozatos és egész tótságunkat válogatott tárgyakban bemutató gyüjteményt megszerezhetnők, akkor egyszersmindenkorra véget vetettünk volna annak a szégyelnivaló állapotnak, hogy a prágai múzeumokban a magyarországi tótság jobban van képviselve, mint ezidő szerint a M. N. Múzeum néprajzi osztályában. Az osztályigazgató ezenkívül néhány napot Lembergben töltött az eladásra kínált Szuchewicz-féle huczul-gyüjtemény megismerésével és becslésével. Ez alkalommal tanulmányozta a gör. kath. metropolita által alapított rutén nemzeti múzeumot, a Sevčenko Tudományos Társaság múzeumát, a melynek igen gazdag néprajzi osztálya van, úgyszintén a Stauropigia intézet múzeumát, a mely túlnyomóan régiségeket, de néprajzi anyagot is foglal magában.

Az osztály tiszti személyzetében történt változásként említem dr. Beluleszko Sándor segédőrnek múzeumi őrré való kinevezését.

Budapest, 1912 ápr. 5.

Dr. Semayer Vilibáld,
a M. N. Múz. népr. oszt. igazgatója.

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.

3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyüjtés. Rendkivül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállitású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállitásért járó 6 K díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV. Ferenczieck-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásirás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre, min. tanácsos
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Főtitkár:

Solymossy Sándor dr.
(VII. Zugló-utcza 16. II.)

Titkár:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utcza 25., III.)

Pénztáros:

Kövecsesi Danes Árpád
(II., Toldy Ferencz-utcza 50.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

Könyvtárnok:

Beluleszkó Sándor dr.
(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Barabás Samu
Barátosi Balogh Benedek
Bartók Béla
Bátky Zsigmond dr.
Binder Jenő
Borovszky Samu dr. †
Erdélyi Lajos dr.
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.
Feichtinger Győző
Goldziher Ignácz dr.
Giesswein Sándor dr.
Győrffy István dr.
Heller Bernát dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Karl Lajos dr.
Kodály Zoltán
Kúnos Ignácz dr.
Madarassy László
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró dr.
Réthy László dr.
Strausz Adolf
Sztripszky Hiador dr.
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Szentmarjai Dezső
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
Szinte Gábor
Sztankó Béla
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Thirring Gusztáv dr.
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György dr.
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály.

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő
Baróti Lajos dr., Almádi
Bellosics Bálint, Baja
Bünker Rajmund, Sopron
Darnay Kálmán, Sümeg
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár
Fiók Károly dr., Debreczen
Gálos Rezső dr., Temesvár
Gárdonyi Géza, Eger
Gönczi Ferencz, Dés
Istvánffy Gyula, Miskolcz
Kada Elek, Kecskemét
Karácsonyi János dr., Nagy-Várad
Kálmány Lajos, Szeged
Kárpáti Kelemen, Székesfehérvár
Lehoczky Tivadar, Munkács
Pápay József, Debreczen
Pintér Sándor, Szécsény
Posta Béla dr., Kolozsvár
Schweiger Lázár dr., Eger
Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Somssich Géza gróf, Kopaszhegy
Szegedy Rezső dr., Pécs
Szilády Zoltán dr., Nagyenyed
Tömörkény István, Szeged
Varjú Elemér, Kassa
Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Zoltai Lajos, Debreczen.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten. 54439

XIII. évfolyam. 3—4. füzet. (Új sorozat VIII.) 1912.

A

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE.

SZERKESZTI

DR. SEMAYER VILIBÁLD.

Egyes füzet ára 2 korona.
Az évi négy füzet előfizetési ára 5 korona.
A Magyar Néprajzi Társaság tagjainak tagságdíjuk fejében jár.

Kéziratok a szerkesztőség címére (VI., Városliget, Iparcsarnok), előfizetések a Magyar Nemzeti Múzeum pénztárának küldendők.

Megjelenik február, április, szeptember és november hónapokban.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA.
1912.

TARTALOM.

Lap

Dr. Ecsedi István: A debreczeni népi építkezés (25 ábra) 157
Tömörkény István: Feliratos agyagedények (6 ábr.) 197
Kovách Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében (32 ábra) 207
Győrffy István dr.: A kaczagány (hátibőr) 239
Perjéssy Mihály dr.: A babona és varázslat a szegedi tanyákon (2 ábra) 244
Bartucz Lajos dr.: A mai magyarság cephal-indexéről 246
Téglás István: Czigánykincsek. III. közl. (8 ábr.) 268

Irodalom.

Ernyey József: Dr. Bartucz L.: Arad megye népének anthropologiai vázlata . . 273
Schmidt Tibolt: I. Popovičiu Monografia comunei Şeghişte 274
Ernyei József: Szláv lapszemle 275

Múzeumi ügyek.

Dr. Semayer Vilibáld: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év II. negyedéről 278
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év III. negyedéről 279

E folyóirat közleményeire vonatkozó jogainkat fentartjuk.

A M. Nemz. Múzeum néprajzi tára

(Városliget, Iparcsarnok)

további intézkedésig a nagyközönség számára

zárva.

Kutatóknak a gyüjtemény és a könyvtár nyitva van hétköznaponkint 9—1 óráig.

Megjelent:

Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Írta:

Dr. Bátky Zsigmond.

Kiadja:

a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége.

(Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.)

Ára 8 korona.

A debreczeni népi építkezés.

A föld és az ember.

Az őskor legrégibb emberei a szó legszorosabb értelmében a természet ölén éltek s a tulajdonképeni lakás fogalmát nem ismerték. Nomád törzsek valának, szabad ég alatt tanyáztak. Ámde kezdettől fogva észrevehette az ember függését a környezetétől s mindég érezhette szükségét annak, hogy egyfelől a természet zordonsága, másfelöl pedig a vadállatok orvtámadása vagy embertársai ellen biztos menedéket s így nyugvóhelyet találjon. Búvóhelyet legtöbbször maga az anyatermészet nyujtott neki a fák árnyékos lombjai közt; a kősziklák repedéseiben, a barlangokban kitünő rejtekhelyet talált, ő maga azonban a tertiär korban még nem készitett magának lakást.

Az ember e természetes lakóhelyei közül első sorban a barlangoknak megvolt az az előnye, hogy télen melegek, nyáron hűvösek valának s legbiztosabb védelmet nyujtottak az ember, az állat és a természet ellen. A legrégibb irott emlékeken, a bibliában több helyt, az ókori görög és római mithológiában számos alakban találunk említést a barlanglakásokról már abból a korból, mikor várak és városok is említtetnek. A misztériumok színpadjai is a barlangok voltak: „Zoroaster a mindenség alkotójának is gyönyörű forrásokkal bíró barlangot szentelt".

Ámde ilyen kényelmes emberi lakásokat a végtelen pusztán készen nem talált az ősember. A mint tehát a hegyvidék kényelmes lakásaiból Alföldünkre lépett, számot kellett vetnie jövőbeni fennmaradásával s állandó lakások valamelyik formájának létesítésével. Ámde a diluvium számtalan sekély és egészségtelen mocsarai épp úgy, mint a Nyirség egyre változó homokbuczkái nem nyujthattak nekik kellő biztositékot lakóhelyük állandóságáról. Délfelé jönnek, hol kötöttebb a lösztalaj, a homokos agyag s a homokszemek közt bujdosó csapadék tiszta forrásban tör elő. Valóban Debreczen első telepei ilyen ma már nem létező, de még egy századdal előbb is bővizű folyócskák mentén létesültek. Már őseink mindig ott telepedtek meg, a hol kötöttebb talajt találtak. Itt csörgedeztek a halban bővelkedő patakok, melyek első táplálékot szolgáltattak a jövevényeknek. Úgyszólván minden munka nélkül bőven került a termény. Lábaik alatt nem mozdult meg az első szélfuvallatra a talaj, sőt még erős falként kínálkozott az esetre is, ha a szükség föld alá bujni kényszeríté az embert s viszont végpusztulással sem fenyegette a békés lakókat egy-egy Istenitélete porvihar. A debreczeni czivis megrögzött irtózása a *poszáta homoktól*[1] az emberiség agrikultur részének ősi felfogásában gyökeredzik.

[1] Sivó-, futó-, terméketlen, sovány homok.

„*Hajdináromba* — mondja az ősapák száján élő rege — a debreczeni nagytemplom helyin nagy *rít váut*, a szabadon tanyázó bika szarvával *hánta fel* ebbe a *pízt*, ebből *építettík* fel a nagytemplomot." A mai kor embere lekicsinylő mosolylyal fogadja az őreg keresetlen szavait, noha ő sokkal közelebb jár a valósághoz, mint azon emberek sokasága, mely napjainkban csodálkozva kérdezgeti s nem tudja okát adni ama nagy problémának, hogy egy ilyen nagy fejlődő város. mint Debreczen, miért ilyen óriási puszta közepén épült, miért nem víz mellett. Sőt még az 1793-ban Debreczent meglátogató *Róbert Townson* is a város keletkezését a mesébe illőnek tartja s el nem tudja képzelni, mi indította első lakóit arra, hogy olyan helyen telepedjenek le, a hol folyamnak, építési anyagoknak, fának, kőnek híre-hamva sincs. Ezenkívül a bortermő vidéktől is nagyon távol esik. Sőt debreczeni tartózkodása alatt, végső elkeseredésében, így tör ki: „Igazán legutoljára választanám ezt a várost lakóhelyemül. Itt minden olyan mogorva, sötét, mint kálvinista lakói. Messzi kell menni, hogy az ember vizet lásson és még messzebb, hogy az építészethez szükséges követ beszerezze."[1] A derék tudós Townson épp úgy, mint a mai elvtársai a pillanatnyi benyomás hatása alatt nagyon tévednek.

A régi ember ügyetlen kezében, primitív eszközeiben nem bízván eléggé, a természet intésére jól választá meg lakóhelyét. A kezdő népek életére, kultúrájára, jellemének kialakulására a földrajzi viszonyok roppant nagy és állandó befolyással vannak. E viszonyok a népek életéből, kultúrájából leolvashatók, bár a hatás a kezdetleges népeknél ma épp úgy, mint régen, csupán csak életük anyagi oldalát érintette. S így lesz kétségtelen az a ma már szinte hihetetlen tény, hogy a régi Debreczen egy pusztai folyó két partján épült s e folyó patakalakban még Debreczennek ránk maradt legrégibb térképén (1773) fel van tüntetve s e folyó a mai város közepén egy hatalmas, de az időjárástól erősen függő pusztai tóvá szélesedett ki, melynek nagyságáról szól a fent idézett rege s legutolsó maradványa a Jókai által megénekelt Pap tava volt (a mai füvészkert helyén). E fosszilis folyó és tó helyén emelkedik a mai Debreczen lelke, a város kellő közepe. És bár a folyónak és tavaknak ma nyoma sincs, de a fúrások, a fundamentumásások, csatornázások minduntalan felszínre hozzák a közelmult igen-igen sekély alluviális alföldi tavait s az itteni időszaki élet maradványait.[2]

Debreczen első telepei mindennek daczára a mai város nyugati oldalán folydogáló *Tocó* erecske mellett keletkeztek s míg ezek elpusztultak, addig keletre a Tocóval párhuzamosan haladó, a mai várost közepén kettémetsző folyócska partján nem sokkal később, de már a történeti kor kezdetén megalakultak a mai Debreczen első telepei.

Később pedig, a midőn a folyó két partját követő hosszú telep szélességben is terjeszkedett s elérte lassan a folyócskától nem messze keletre eső nyíri futóhomokot: megélhetési igények, keresetforrások szerint kezdett a lakosság kiválogatódni. A nyugtalan, terhes, de jól fizető iparos, kereskedő, fuvarozó életfáradalmait a könnyebb kevesebb, inkább időszakos munkát igénylő, kényelmesebb föld-

[1] Róbert Townson: Voyage en Hongrie. Paris, 1803. Tom. II. 109. p. Ismerteti: K. Tóth Kálmán Vas. Ujs. 59. évf. 1—5. sz.

[2] A felső kereskedelmi iskola alapásásánál 6 m mélyből vályúk, faoszlopdarabok, a városi bérháznál 6·5 m földházak teljes vázai stb. találtattak.

mivelés karjaiban pihente ki. A lakosság földművelő része természetszerűleg a város ama részére vonult, hol a föld önként, úgyszólván minden munka nélkül terem s e földet, mely csak a város kis szükségletét látja el, a városból műveli, válaszszák bár azt mértföldek el a várostól. Lassankint a város nyugati részén, a fekete földön tömörül a földmíves-lakosság. Külön, önálló életet él a maga külön szokasaival, kultúrájával, költészetével és mondáival. Komoly, sőt rideg

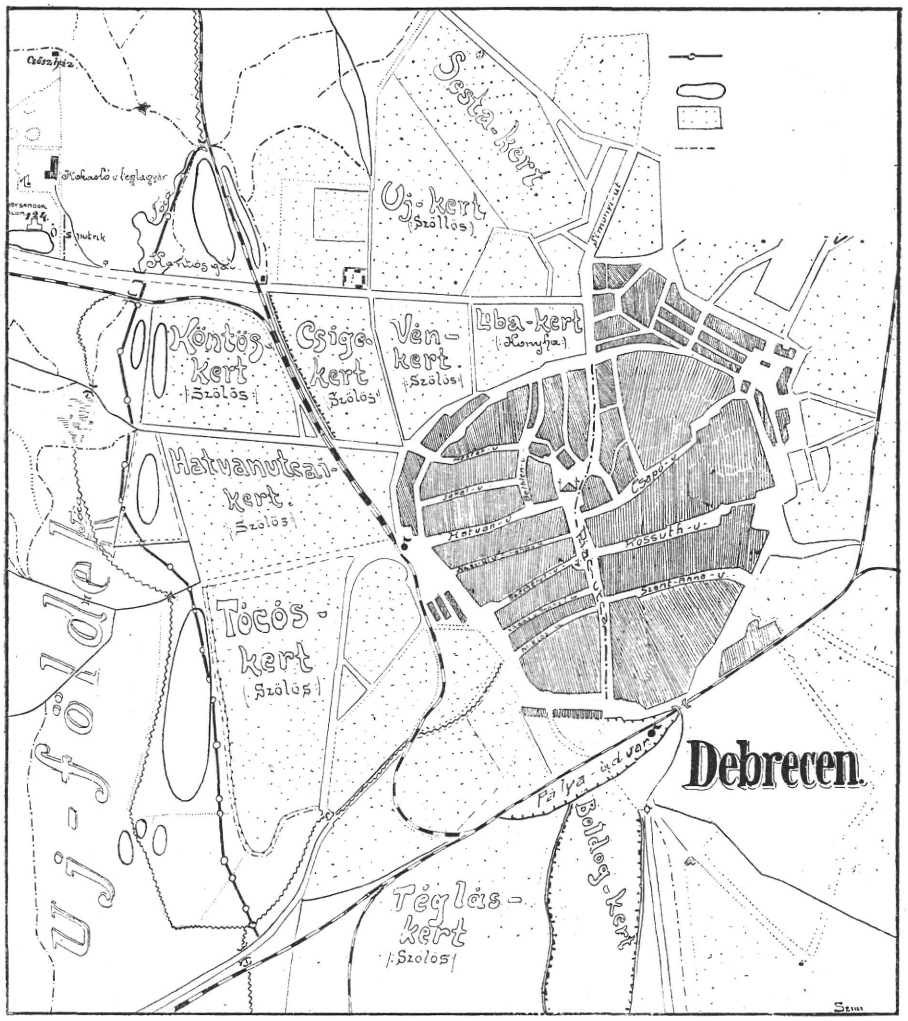

vallásossága, nem különb erkölcsi élete, egyenes magatartása szigorúan elválasztja a másik homoki részen élő, jobbára iparos- és kereskedő-emberektől, kik inkább élnek a pillanatnak, vígak, mulatósak, beszédesek, czifrák ruházatban s inkább engednek az erkölcs szigorú sarktörvényeiből. A foglalkozás szerint így megosztott lakosság bázispontja a város közepén emelkedő nagy templom, a határvonal pedig az észak-dél irányú főutcza volt. És a czivisség annyira betartja a határt, hogy még házasulandó fiát sem engedi — hacsak lehet — a nagytemplomon túl

lyánkirni. Nagy udvarok, fehérre meszelt házak jelölték a régi czivis kúriákat, míg ma azt a telekspekulácziók, a fehér szint pedig 1910-ben a modernizáló tanácsi végzés meg nem semmisítette. Az évtizedes keveredés ma már felismerhetetlenné teszi az új jövevény előtt a szigorú elkülönülést, de az idősebb bennszülöttek még élénken emlékeznek e letünt, régi, boldog időkre.

A födkunnyók.

Debreczen vidékéhez a legkezdetlegesebb lakások előállítására az erdők szolgáltatták az anyagot. Az ősember leszaggatta a fák lombjait, összehordta a nagy *surjángot*,[1] a földbe szurkálta, tetejét felül úgy, a hogy összefogta s *gabalyított* magának egy szegényes kunyhót olyanformán, hogy a galyak felső részét egymáshoz fektette, felül talán még össze is kötötte, reá ismét lombot rakott, belsejét avarral kibélelte s e *leveles*-ben már védett helyre talált.

E legprimitívebb sátrakat a legelső települők csinálhatták, csakhogy a gyorsan elenyésző anyagjuk folytán korunkig nyomuk sem maradt fenn.

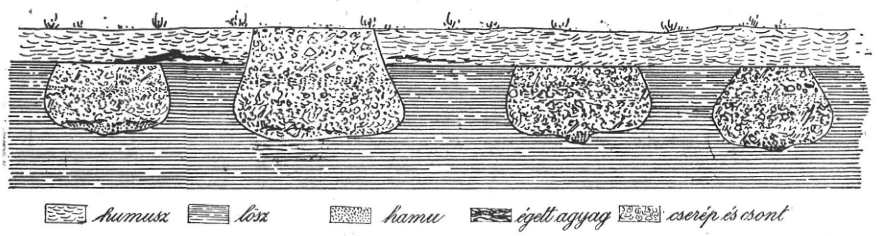

1. á. Néhány földalatti putri keresztszelvénye a városi téglagyár mellett.

Ha nyáron elég kényelmesek voltak is e szellős sátrak, a zordon télen annál kevésbbé feleltek meg czéljuknak. A természetnyujtotta barlangoknál tapasztalta már az ősember, hogy a földalatti üregek télen enyhelyet nyujtanak neki s e tapasztalását igyekezett értékesíteni ott is, hol a természetalkotta sziklaüreget nem találta meg. Maga vájt tehát a kötöttebb talajfajtákban lakóüreget. Kezdetleges eszközökkel roppant fáradságos munka volt ez, korántsem is készítette valami óriás nagyságban, hanem csak olyan nagyra szabta, a minő az éppen jelenlévő szükséghez képest elegendőnek bizonyult. E mesterséges üregek megtartották alul kerek vagy hosszúkás négyszög, felül boltozatos méhkas- vagy hordóhoz hasonló alakjukat. E mesterségesen földbe vájt üregekből eddig még nem ismerünk paleolith-kori leletet. Úgy, hogy e sajátságos alakú földbe vájt mesterséges hajlékokat egy magasabb kultúra teremtette meg s csak a neolith-kortól fogva találjuk azokat.[2]

A Debreczen város nyugati részén, a debreczen—füzesabonyi úttól jobbra eső városi (régi nevén Kokasló) téglagyár agyagbányájában gyakran előforduló földbe vájt üregekre (putrik) *Zoltai Lajos* vár. múz. őr volt szíves figyelmeztetni s helyszíni vizsgálatunk folytán arra a meggyőződésre jutottunk, hogy az évről-

[1] Bozót, cserje sűrűn, rendetlenül nőve.
[2] Vosinszky id. m. I. k. 33. l.

évre nagyobb-nagyobb számban feltárt őskori vermek arra engednek következtetni, hogy a mai Debreczentől nyugatra elterülő löszplatón egy népes neolith-telep volt az őskorban (1. á.). Hogy miért választották a települők éppen e magasabb helyet, az könnyen megérthető, ha tudjuk, hogy e vidéken a talajvíz nem vette könnyen fel a veremlakásokat s nem messze tőlük ott folyt a *Tóczó*, ez a halban gazdag, bővizű folyócska. E debreczeni putrik nagyon különféle típusúak és méretűek. Mélységük rendesen 3—3·5 m, alakjuk főleg méhkas, urna, hordó vagy éppen szabálytalan négyszög. Szélességük 2·5—5·5 m s felül erősen vagy gyöngén összehajlók. A humusz itt tekintélyes (100—150 cm) vastag s a téglagyár munkásai által falegyenesre vágott agyagbánya falában sajátságos színezetet vesznek fel a kevert földdel megtelt putrik. Itt-ott 30—40 cm vastag hamuréteg, fenekén égett agyagrétegek hirdetik az ősember tűzhelyét, a kezdetleges, durva agyagból

2. á. Földház Debreczen alatt.

durván kidolgozott cserépdarabok a korongon készült edények sokatmondó ősei (1. á.). A lengyeli (Tolna megye) ősputrik mellett a perjámosi putrilakások is említésre méltók, melyet Roska Márton dr. tárgyal bőven nagy szakértelemmel.[1] Ezekhez csatlakoznak most a *debreczeni putrik*, bár korántsem olyan gazdag tartalommal, mint az előbbiek.

Debreczen vidékén a földbe ásott lakások második faja a földbe félig beásott emberi lakok, az ú. n. *feődkunnyók*. E lakások Debreczen területén egész a legújabb időkig, a külterületen pedig itt-ott egész napjainkig fennmaradtak. A *kinlakó* pásztoremberek, az erdőben élő *vákáncsos* homoki ember bizony sokszor gabalyít magának még ma is egy *feődkunnyót*. Bár a város területéről már

[1] Roska Márton dr.: Ásatás a perjámosi Lánczhalmon. Földr. Közl. XXXIX. k. 1911. 1. füz. 41—43. ll. VI—VIII. táblák.

rég elűzték a haladó kultúra s a jobb egészségügyi viszonyok, de még a XVIII. sz. adóösszeírásokban, leltárakban sokszor szerepelnek a debreczeni *födházak*. Így az 1698. évi összeírás szerint[1] Debreczen 1028 háza közül nagyobbszerű téglaépület 17, (ezek a városház körül levő „paloták" lehettek) kisebbszerű 66, fából és téglából való 27, nagyobb földalatti 104, kisebb földalatti 324, omladozófélben lévő 242, ugyanilyen fajtájúak lehettek a vidéki szegény menekültek számára épített lakhelyek, melyből 248 esett összeírás alá. Az 1715. évi összeírásban szintén bőven találkozunk a *domunculae aut tuguriola subterranea*-féle épületekkel, melyek fából készültek, sással és szalmával voltak fedve.[2] Újabb időkben már csak a kültelkeken találunk itt-ott egyet-egyet, azért nézzük meg jól, mielőtt végkép elmerülne az enyészet koszorútlan birodalmában.

Útunk a már említett városi téglagyár telepére vezet, hol egynehány, ma

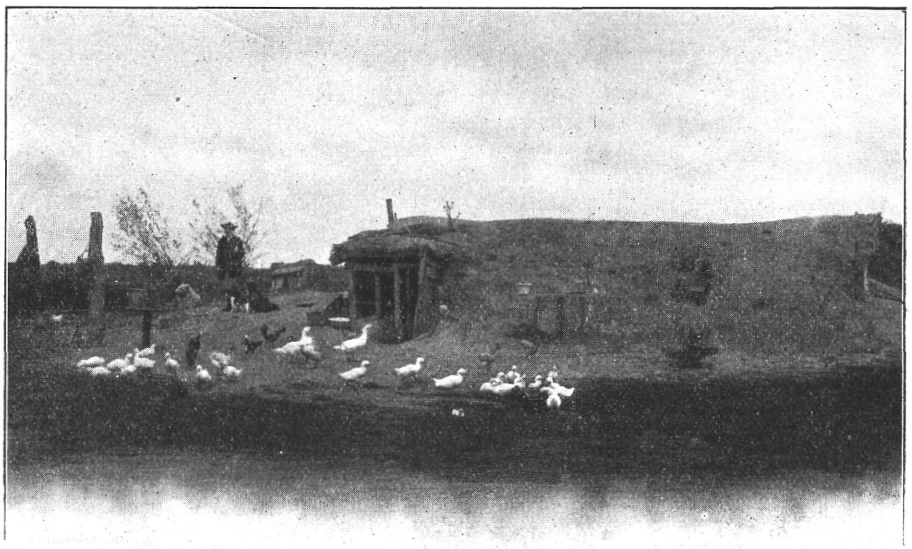

3. á. Föd-kunnyó: egy szoba, konyha és gátor.

jórészt elhagyott, csak a nyári hónapokra készített kunyhót találunk. E kunyhók az említett őstelepek közelében vannak, ott, a honnan az anyagot téglavetni már jó régen kihordták (2. á.). Az ilyen óriás gödör peremén egymás mellett emelkednek e kezdetleges emberi lakások. Mélységük csekély 150—160 cm, szélességük 250—300 cm, hosszuk ugyanennyi. Minthogy e gödör átlag 200 cm-nél mindenütt jóval mélyebb, így az esővíz elfoly e lakások elől a gödör mélyebb részei felé s nem veszi fel a víz még az esetben sem, ha félméter vízréteg gyűlne össze a gödörben. A házhely ki-, illetőleg beásása után következőkép építik. A bejárat és a végső fal közepén egy felül kétfelé ágazó jó vastag fatörzset ásnak le, erre egy szintén faragatlan gerendát fektettek hosszan, ez a *szelemen*,

[1] Közli Szűcs István: Sz. kir. Debreczen város történelme. Debreczen, 1871. II. 636. l.

[2] Conscriptio Civitatis Debrecen. 1715. Orsz. Levéltár. Közli dr. Győrffy István.

melyhez kétoldalt, sürjen, egymás mellett *drugán*-okat fektettek *szarufa*-szerűen, erre rőzsét, gilyet-galyat, *csutkatzik*-et hánytak, föléje szalmát borítottak s behányták azzal a földdel, a mely a lakásból kikerült. A falként álló homokos agyag nem volt beborítva semmivel, hanem igenis, fehérre meszelve épp úgy, mint a tégla- vagy a vályogfal, a mi egyfelől a lakás tisztaságát emelte, másfelől a *fireg* nem állotta úgy, sőt mint mondják, a gyakori meszelés még szárította is a lakást. Kezdetlegessége daczára sem szivárgott a csapadékvíz a házba oldalról vagy felülről. A tető lejtése levezette az esővizet a lösztalajra, melynek függőleges pórusai szépen elkalauzolták az altalajba; a nyerseség éppen alulról vette fel az ilyen kunyhót, a mennyiben a löszréteg hajcsövei lassanként megteltek vízzel s a már 300—350 cm mélyen fekvő, erősen kötött agyag nem bírta többé elnyelni a vizet. Így egy jó eső után, a hosszú ideig nyerseségben lévő szoba földjétől, a betegség s különböző lázak melegágyai voltak az amúgy is siralmas lakóhelyek. A „födkunnyók" ez első és legkezdetlegesebb fajtájából, mely csupán egy szobából áll s egy használatból kivont ajtón át rögtön a szabadba lépünk, ma már csak a városi téglagyárban van egy-kettő. Gyorsan pusztulnak, helyökbe modern faházikók épülnek barakk-rendszerben.

A „födkunnyók" második fajtája már állandóbb lakásul szolgált. Míg ugyanis a téglagyári sármunkás csak a nyári évszakban, husvéttól kisasszonynapig (szeptember 8.), használja házát s közös háztartást visz a hangyákkal, darazsakkal, mely utóbbiak gyakran nagyon is megdézsmálják a szelemenbe akasztott szalonnáját, avashúsféléjét, az állandó lakásul szolgáló házakat már nagyobb körültekintéssel kellett építeni. E házaknál t. i. következetesen arra törekedtek, hogy a földből mindinkább kijőjjenek. Kisebb mélységig ástak le, inkább a tetőt emelték, vagy pedig a szoba magasságának rovására építettek. Hogy a hideg beözönlését némileg gátolják, továbbá, hogy egyszerre a sárba ne lépjenek, no meg főleg az építési mód is más, t. i. itt már a ház oldalán, nem a végén járnak be, mint az előbbinél, egy kis *gátor*-t építettek. A gátor rendesen a lakás egyik végére merőlegesen állott, kijáratul szolgált (3. á.). A gátoron kívül egy ajtó volt, a szobán szintén egy másik, így megakadályozták a hidegség akadálytalan betódulását és a hó *bepustolását*. Ez az építkezési mód már a szoba mellett egy kis konyhát is nyujtott, ebbe szolgált bejáratul a gátor. *Fedőlike* gondosabban összeállított, de hasonló az előbbenihez. A csutka-, szalma*tzik*-hez *zsúf*, esetleg nádtörmelék járult, úgy hányták meg aztán *feöddel*, sőt újabban már ez is elmaradt, csak éppen náddal fedték meg. Belső berendezése nagyon egyszerű. (4. á.) A *gátor*-ból a *pitar*-ba lépünk, melynek földön fekvő tűzhelye az idomtalan *sárkímin*-be szolgál, néhány tál, mázatlan fehér fazék az egész konyhaberendezés, újabban renoválták is; mutatja az, hogy az egyszerű agyagfal már deszkával van kibélelve, a mi ismét egy-egy egymástól kellő távolságra levert karókhoz van szegezve és az egész szépen bemeszelve. Padlása még nincs, de nem is lehet, mikor az egész belső magassága a földtől a szelemen tetejéig alig éri el a 250 cm-t. A szelemenbe itt is a becsesebb élelmiszerek: szalonna, füstölt disznóhús, egy ág kolbász, lógnak. Körül a fal mellett

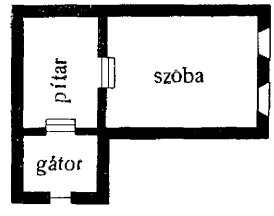

4. á. A födkunyó alaprajza.

egy pár kezdetleges ágy, vagy nevezzük *vaczok*, melyet a lakó maga *ütött össze* sajátságos módon. Négy *ágos*-t vert a földbe, ez az ágy négy lábát szolgáltatja. Ezekre keresztbe páronként egy-egy fát szegezett, melyek fenntartják az ágy deszkáit, vagy e deszkákat pótló rudakat. Ezt egypár használt vagy használatból kivont ruhadarabbal béleli ki s főleg *ötözetibe* fejedelmileg aludt egész a legutolsó évek szocziális mozgalmáig, a mikor pár század után végre észrevette, hogy e vaczok kemény és kényelmetlen. E házakon egy, esetleg két ablak van a végén (5. á).

A primitív lakások harmadik faját a *hegyestetejű kunnyó* képezi (6. á.). Ez a homoki, *ligeti ember* szokásos építkezési módja volt mindaddig, míg körülbelül egy félszázad előtt Debreczen város tanácsa a *fennálló* házak építését a *homokon* (erdő) is meg nem engedte. A debreczeni czivis *kaszáló*-ján lakó majoros, a télire évenkint odavándorló juhásza vagy gulyása építette e sajátságos lakást. Alkalmas helyen, legtöbbször egy *homokhegyen* egy körhöz hasonló alakú

5. á. Egyszobás föd-kunnyók a téglagyárnál. Háttérben az újabb faházak.

házhelyet *kiczirkalmazott* s ennek határán négy *fa-drugán*-t állított fel gúlaalakban s fenn összehajlott felső végeiket fiatal cserfagúzszsal összekötötte, aztán e négy fánál valamivel rövidebb rudakat fektetett sűrűn egymás mellé, majd e vázat galyakkal egy jó félméter vastagon avarral, szalmaízikkel fedte be, tetejét nyitva hagyta a füstnek, vagy egy rossz méhkast, *vesszőkosár*-feneket tett rá s ki- bejáratul egy kis *gátort* csinált. S az egészet még homokkal jól *meghányta*, hogy megnyomja a könnyen repülő *fedőlíket*, másfelől jobban el volt szigetelve a hidegtől. A *gátor*-ba egy szalmakötelekkel sűrűn befont ajtón át lehetett jutni. Úgy nézett ez az ajtó ki, mint egy kis széles létra s fogaiba sűrű egymás mellett szalmakötelek voltak fonva. A sarkot is a természet szolgáltatta. Felső sarkát egy fiatal cserfagúzs képezte, melylyel az ajtó egy karóhoz volt kötve. Alsó sarkát egy „*tucskó*“, a melyben az alsó végén kihegyezett ajtófélfa forgott. A kilincse fából volt, ha volt egyáltalán s madzag a húzója. E külső ajtó a hideg felfogására szolgált. A gátorból egy a városból kimustrált rozoga ajtón át jutottunk. Itt benn középütt volt

a tüzelő, melyen gyakran hatalmas szálfák égtek s izzó parázs mellett, a hamuba takarva sült naponta a *parázstök* vagy *kolompi*, *zsiványpecsenye*, vagy a szalonna nyárson. A füst ott távozott el, a hol tudott, de ritkán a neki kijelölt helyen, ezért jó szemének kellett lenni, a ki az ilyen putriban lakott. Bent a ház fala hajlását követve volt a *vacok*, félméter magas *sövin* a földbe rögzítve, a *melylyike* földdel jól meghányva, az időnkint friss szalma alomnak, a bunda takaróul szolgált, míg egy szabad helyen az *elesig* állott. Ablaka nem volt, a világosság a tetején szabadon hagyott nyíláson szűrődött be.

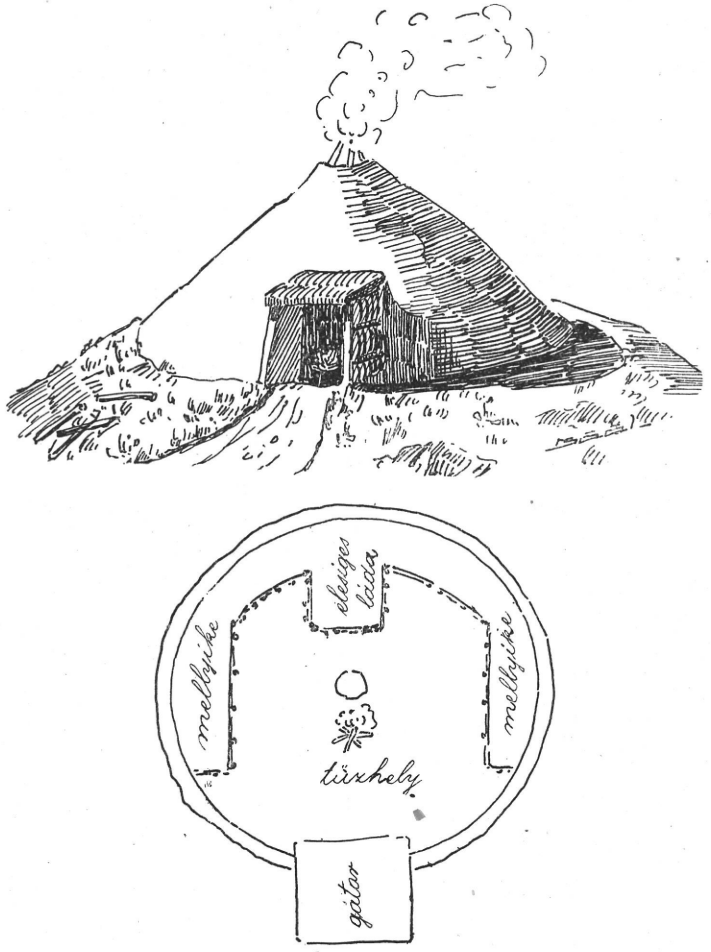

6. á. Hegyestetejű kunnyó és alaprajza.

A fent vázolt *födkunnyók* jórészt eltüntek. Itt-ott legfeljebb átmeneti lakásul épitik az erdőkön a favágók. Bár nem tűzveszélyesek, de a fekete földön rendkívül nyersek és egészségtelenek, így itt végkép eltüntek. A homokon ellenben, hol a talajvíz mélyen levonul s így sokkal egészségesebb, a szegény vákásocsos nép még ma is épitget ilyeneket. A hegyestetejű kunyhók azonban már végkép eltüntek s helyüket mindenütt a *fennálló házak* foglalják el.

A fennálló házak.

A debreczeni házak másik nagy csoportját a „fennálló házak“ képezik, melyek időrendben amazok után tehetők, bár régtől fogva amazokkal együtt fordulnak elő. Mindenesetre a haladó kultúra a békés jólét nyomában támadó vagyonosodás természetes úton választják ki a régi szegényes lakásokból.

A debreczeni fennálló házak faluk anyagának minősége szerint megoszlanak: *vertfalú*, *sárfalú*, *karófalú*, *vályogfalú* és *téglafalú* házakra.

A vertfalú házat tartom a debreczeni fennálló házak ősének. Bár primitiv művészi előállitása miatt sokak előtt kétséges leend. Azonban tekintve a folytonos fejlődést, melynek természetszerűségében ugrás nem lehet, ezt kell elfogadnunk.

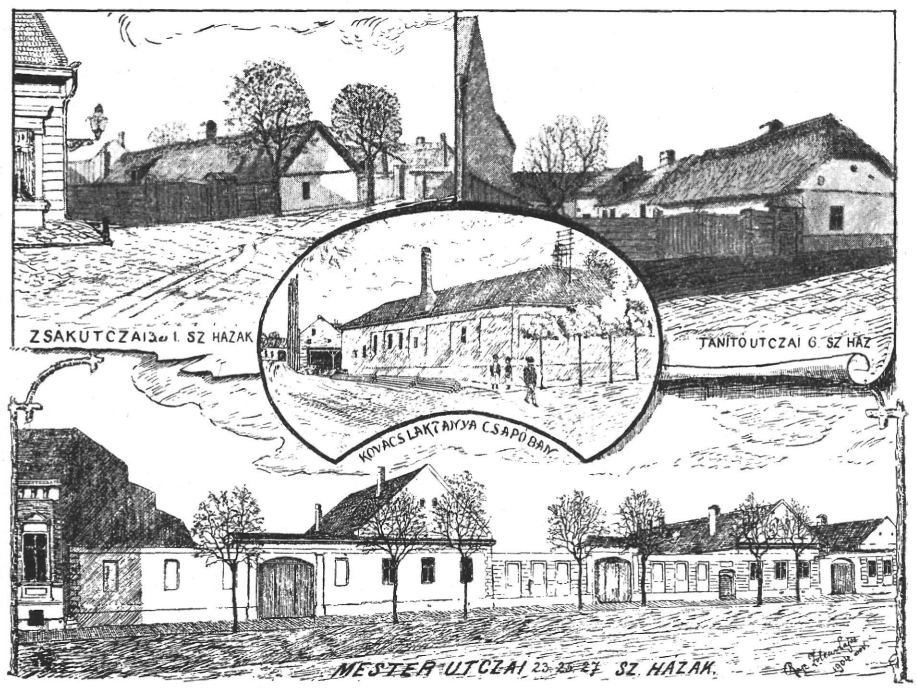

7. á. Régi polgári házak Debreczenben.

A lazább talajba ásott *feödkunnyó* fala idővel megrepedezett, kivált ha *nyers idő* járt s teherrel jártak körülötte. A meglazult föld kezdett bedüledezni. A derék lakó ilyenkor nem menekült ijedten a lakásból, hanem a mozgó föld, illetőleg fal elé karókat vert, sövényt húzott, a *mellyíkít* megtömte jól földdel s állott tovább, mint a Sion. Sőt a mikor már került a ház körül jó erős deszka, a sövény helyett behasználta, szebben nézett ki s még azt a földet is visszatartotta, a mi esetleg a sövény hézagain átfolyt. Ezt tudva, már az újabb debreczeni magyar is abból indul ki, hogy nem-e lehetne a föld fölé is földből épiteni házikót. Mintául régi épitkezési módja szolgál. Két hasított fát vagy később deszkát vesz elő, azokat a ház alapján egymással párhuzamosan állitja fel olyan térközzel, a milyen vastag falat kigondolt, a két végét gúzszsal összeköti, vagy egy darab fát

pászint a végéhez, melylyel a két deszkát összekapcsolja s hordja az agyagos szűz földet a formába, gyakran meghinti *pévá*-val vagy *török*-kel, pár vedér vízzel meg-*megparáholja* s egy tömőfával addig *csömöszöli*, míg jól össze nem állott. Ha pedig már jónak gondolta, kikapcsolja a formát, felveszi s ott hagyja a deszkamagasságnyi falat s viszi tovább a formát, körül a ház falán, hogy a fal emelkedése egyenletesen történjék, meg ne szakadjon, mert ez esetben a föld nem áll össze, vagy mint ma a betonmunkások mondanák: nem köt. Ha ugyanazon magasságban már körülrakta, kapcsolófáját egy parányit beljebb vágja, mert minden fogásnál a fal *egy cseppet* szűkebb lesz, mint alant s így kifelé terpeszkedő, jó alapot adnak a falnak, mely századok viharával is képes daczolni. A megszűkített formát most az előbbi fölébe helyezi s folyik a munka tovább. Ha a fal felrakva,

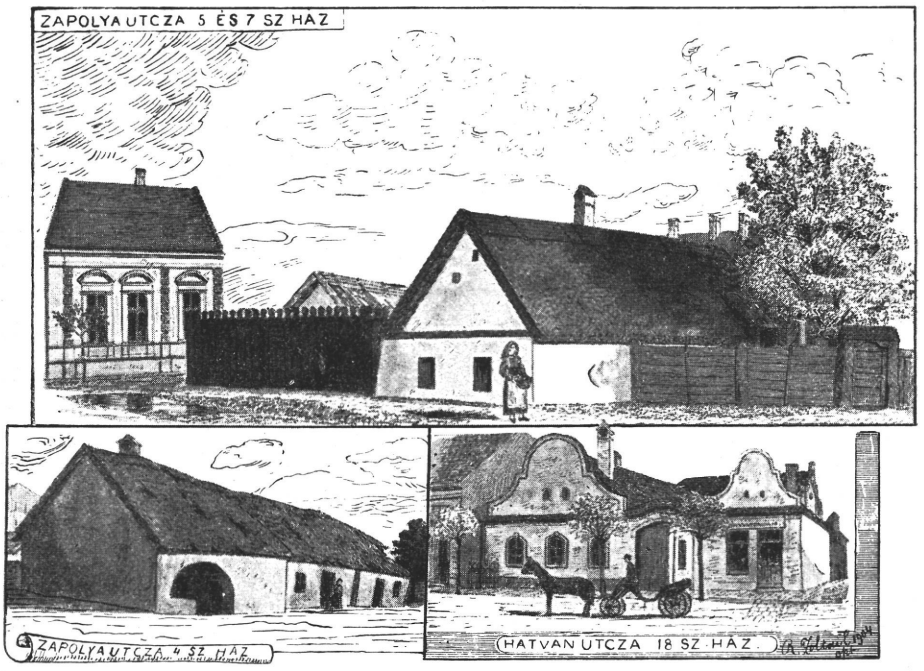

8. á. Régi polgári házak Debreczenben.

a fedőlík jön rá. Ezután még *bemázolja* és *besimítja* sárral, kiszárad, kész a lakás. A vert fal igen bajos és hosszadalmas munka volt. Egy-egy *vínember* egész nyáron verte, míg jó kunyhó lett belőle. De ez összesulykolt föld ellentállott vésznek, viharnak, nem volt hideg télen s meleg nyáron, *fíreg*[1] se furkálta össze. E jó tulajdonságainál fogva a legújabb időkben is építettek vertfalu házat, ha a városban nem is, de a tanyákon annál többet.

Ha a házépítés munkáját egy kissé meg akarták gyorsítani, segítség is több volt hozzá, inkább *sár*falu házat építettek. Annak rendi és módja szerint kijelölték a házhelyet. Egy gödörből agyagot hánytak ki s hajnalba egy jó *ágyás* sárt

[1] Fíregnek nevezi a debreczeni ember nemcsak a rovarokat, hanem a neki ártalmas egér, patkány, hörcsög állatokat, sőt ellenségeit is.

csináltak, olyanformán, hogy a felhalmazott agyagra a közeli, legtöbbször *sírkút*-ból vizet hordtak, szalmával behintették, kapával összevágták, jól *megtapodták*, azután villával rakták a jó falat a kijelölt irányban, a megadott vastagságban. Ha pedig feljebb jutottak, akkor egy ember hányta fel a sárt, a másik a falon állott és vasvillájával elegyengette, *megtapodta*. Ezt a falat is körül-körül kellett rakni, különben nem kötött. Nevezhetnénk ez építési módot *fecskefészekrakás*-nak is, mert az eresz aljának jókedvű munkása is hasonló anyagból és rendszerben építi kicsiny fészkét. E villával rakott fal is felfelé keskenyedik s erre *kötik* a fedelet. Midőn a *fecskefal* tető alatt van, bemázolják, kisimitják, bemeszelik és kész a lakás.

A sárfal mellett már jó korán divatba jött a *karófal*-ra való építkezés. A karófal sokkal nagyobb szabályosságot adott az épületnek, nyáron hűvöst, télen meleget tart, de az idők viszontagságainak és a tűznek nem tud oly keményen ellentállani, mint amazok. Az öreg írások fából való építkezésnek nevezik. Volt is igazuk, mert az építkezéshez mindenekelőtt egy csomó fát, vastag galyat, fiatal fákat kellett beszerezni falnak, persze nem pénzen. Minden esküdt polgárnak járt a *kompetenczia fájához épületfa* és különösen sok *botgaly*.[1] Ha megvolt a kellő mennyiségű faanyag, hozzáfogtak az építkezéshez. Legelőbb is kijelölték a házhelyet, azután a négy sarkára jó vastag karót helyeztek el s e főágasok közét bélelték aztán ki, részint náddal, részint vékonyabb karóval. A nádépitkezés ritka volt és főleg a szomszédos nagy nádtermő falvakból bevándorolt lakók űzték. A nádat a végére állitották, alul-felül korczba foglalták s az ilyen nádból való házvázat verték aztán tele sárral. Hasonlókép épitik ma a czigányok a boglyakemenczét. Ha a faágasok körét karókkal bélelték ki, volt az igazi karófal. Ha így egymás mellé állitott karókat felül egy kivésett gerendával foglalták össze s ugyane gerendán nyugodtak a szarufák is, melyek felül egymásba voltak illesztve s faszeggel összeerősítve, a két szarufát középen a *kokasülő* tartotta kifeszitve. A szarufákra nádtartógalyakat szegeztek, a mire ismét a nádat kötözték fel cserfagúzszsal, később dróttal és madzaggal. A ház két végén volt a deszka-*tűzfal*, mely alatt az utolsó két szarufa által alkotott háromszöget bezáró deszkázatot, le egész a falig, értették. A fennálló lakóházaknál már nagyon elterjedt a padlás készítése. A padlást a *mestergerenda* tartotta fenn, mely a primitivebb padlásnélküli házaknál a szelemennek felel meg. Csakhogy míg itt a fedélfát tartotta, addig az előbbi haladó építkezésnél magas helyzetéből leszállván, a padlásdeszkákat tartotta a hátán. A *pallás* készítésében is különbséget és fokozatot észlelhetünk. A padláskészítés legegyszerűbb faja lehetett az, midőn a száldeszkákat csak egymás mellé rakták. Haladást mutat a már egymás mellé illesztett deszkák leerősítése és felül letapasztása szalmás vagy pelyvás sárral. Természetesen a száradás alkalmával, midőn a két deszka közt nyílás támadt, a kiszáradt *tapasz* folyton hullott a lakók nyakába, még ha egy gyönge macska sétált is végig a *hászján*, hát még ha egy jó tojótyúk buzgón is kapart rajta *színamurvában*. E kellemetlenségek kikerülése végett már jó korán divatba jött a módosabb helyeken a *fiókos padlás* készítése, melynek hézaga nincs. Két deszka úgy van

[1] Botgaly az egész fiatal fa, vagy faág.

egymás mellé téve, hogy egy harmadik nem fér közé, hanem borítja egy kevéssé mindenik szélét s hogy pedig e csak a szélén alátámasztott deszka a rája nehezedő sár súlya alatt meg ne hajoljon, a gerendán, alá egy kis fadarabot tettek. A padláskészítés haladását mutatja a padlás megerősítése olyanformán, hogy az esetleges megterheltetést is megbírja. Egy pár szekér *csüs tengeri* igen gyakran került az első házjára. A két szemközti falra egymástól egy méternyi távolságra *folyógerendákat* raknak le s ezeknek közepén rájuk merőlegesen fut a mestergerenda. A fennálló házak helyzetét tekintve, *tűzfalas*, *kanfaros* és *elles*-házakat lehet megkülönböztetnünk. Az első kettő véggel volt az utczára, míg a harmadik az utcza hosszában épült. A debreczeni czivisházak túlnyomó nagy része a két első csoportba tartozik. A sártűzfalon vagy nem volt lyuk, vagy egy kis kerek lyukat vágtak rá. A téglatűzfalon egy ablakszerű lyuk volt, nem ritkán zsalugáterrel ellátva, mint a szoba ablakainál, de leginkább két tűzfallyukat hagytak egymáshoz közel, a czélból, hogy jobban *szíjjel lássanak*, másfelől, hogy a szél jobban járja a *házját*, a mit különben az által is elősegítettek, hogy a cseréptetőn egy-egy cserepet egy *csutkavíggel feltámítottak*. A lyuk belső oldalára rostély van szegezve, hogy valami *kártékony* macska be ne lopódzzon és le ne rágja a rudakra szép sorjában felrakott kolbászt. A lyukak alakja főleg négyszög- vagy szívalakú, itt-ott egyszerűen díszítve. A magas, tűzfalas házaknál a két lyuk közt egy szívalakú térben áll a ház építésének éve.

A régi háztetők természetesen *kétereszesek* s a *csepegőnek* mindkét felől a tulajdonos telkére kellett esnie és nem a szomszédéra.

A fedőlék a fennálló házaknál már nád — ritkán zsup — és zsindely. A nádfedelet külön e czélra rendelt mesteremberek, az ú. n. *nádkötők* készítették. A nádakat *kívinkint* szétbontva rakták a tetőre, gúzszsal vagy dróttal rákötötték a favázra. A *girinczet megszegtík* vagy náddal, vagy venyigével, később kétoldalt egy-egy szál deszkát tettek rá, vagy léczből rámát, azért, hogy a szél bele ne markoljék és meg ne bontsa a tetőt. Az ereszt arra való szerszámmal ismételten felverték, ha a nád lecsúszott, vagy a ház szemefénye, Misuka, sárkányeresinálás czéljából megtépázta. Tyúk anyónak pedig halálbüntetés terhe alatt meg volt tiltva a tetőn kaparni. Bár a nádtető nagyon tűzveszélyes, de rendkívül tartós, nem ázik be, nyáron hűvös, télen nem nagyon hideg. Ezért régen a disznóhust, kolbászt, sőt még a szalonnát is a nádas *házján* tartották, nem avasodik ott meg olyan hamar, mint ma a kamarában. A módosabb polgárok már nagyon korán nád helyett zsindelylyel fedték házaikat. A zsindelytető csinosabb, de talán még nagyobb tűzfészek, mint a nád. A zsindelyt ács, *kontraács* vagy *barkács-ember* szegezte fel a tetőre. A zsindelytető nagy kedveltségnek és elterjedtségnek örvendhetett, a mit eléggé mutat az, hogy Evlia Cselebi török utazó 1666. évi látogatása alkalmával durva becsléssel 12,800 deszkazsindelyes tetejű, alacsonyabb-magasabb téglaépítkezésű (?) csinos házat említ.[1]

A gazdasági fellendülés, a nagyobb igények, a haladó kultúra, mind többi és több követelni valót hagynak fenn az ember lakóhelyét illetőleg is. A karófal

[1] Evlia Cselebi Magyarországi utazásai, ford. dr. Karácson Imre. Bpest, 1908. II. köt. 242. l.

bármennyire felkapott volt is, mégis csak gyenge volt, ha a karók kirothadtak, a ház fala megrendült, ha a sár nem jól volt a karók közé rakva, a karók mentén egerek, patkányok a földszínttől a padlásra a falban jártak fel. Így már jó korán rájöttek arra, hogy a *pévás sárt* formába kivetik, a napon megszárítják s igy raknak erősebb, állandóbb falat. A kiformált *pévás sár* neve a *vályog*, az ebből rakott falat *vályogfalnak* nevezik. A régi vályog nagyobb volt, mint a mostani, de vékonyabb. A fal vastagságát egy vályog, másfél, vagy két vályogra hagyták. A vályogot a tulajdonos maga vettette, mibe se került, az erdőről került ingyen az épületfája, így a nagyobbszabású építkezés kora a XIX. században mindenütt megkezdődik.

A vályogtól már egy lépés volt a *téglafal*, vagy mint közönségesen nevezték, *küfal*. A téglát *szabad kemenczékben* égették a város nyugati szőlőskertjén kívül eső nyomáson. Csak később állítanak fel a város és magánosok tégla- és cserépgyárat. A czivis azonban — bármily olcsó volt is a tégla — nem fordult a gyárakhoz, hanem a mint vályogot tudott vettetni, a téglát is maga vettette. Czigány vetette azt is, ezt is. Szántóföldje agyagos volt. Egy csapat czigány egész nyáron kivetette, kiszárította a kellő számú *máglát*,[1] őszszel pedig kiégették a gazda földjén a gazda *tüzrevalójával*; és volt tégla *dosztig*[2]

Az alacsony építkezés kora a cziviseknél — szerintem — az 1840-es évekig tartott. Az úgyszólván évről-évre megújuló tüzvészek arra bírták az eladdig alacsony, nádas, zsindelyes, egészségtelen házakban lakó jobbmódú polgárokat, hogy házaikat magasabbra rakják, vályogból s hacsak lehet, téglából építkezzenek s a gyulékony nád-, zsindely-*fedőlik* helyett az akkor már divatos, jobb, állandóbb, kevésbbé tüzveszélyes cserépfedést hozzák be. A leégett alacsony, régi házat a világért sem hordták el, hanem a mennyit a tüz meghagyott, arra *ráraktak*, igy aztán megtörténik, hogy egy régi ház lebontásánál a falban égett gerendákat találnak a vállalkozók. A fentemlített időtől kezdve a szobák belvilága 280—300 cm lett, itt-ott hatalmas bolthajtások támogatták. A mestergerendába nem verte fejét többé a vidám tánczos, de egy nagy baj volt: a háziasszony nem érte el többé a gerendából a szappant levenni. E magas, téglatüzfalas házak rohamos elterjedése termékenyitőleg hatott a nép egyszerü lelkére s e dalban fejezte ki az újitás iránt táplált rokonszenvét:

„Mán minállunk a' jött a szokásba',
Nem tánczolnak az alacson *házba*'.
Alacson az mestergerendája,
Letörik a, letörik a, rózsám, csárdás bokrétája."

Azok a sajátságos, magas, tüzfalas házak, az utczára három ablakkal ekkor jöttek divatba. A régi *sár*- vagy *pendelykémín* helyét az óriási, jellegzetes *szabad*- vagy *kükémín* foglalta el, mely mélyen leásott „jó födre" rakott oszlopokon, válogatott, egész téglából épült.

[1] Mágla = kiszárított, de ki nem égetett tégla.
[2] Dosztig = untig elég.
[3] „Ház" gyakran szobaértelemben használtatik.

A kerítések.

Kétségtelen, hogy az öntudatos település első idejében a kerítések, mint a magánbirtokok elválasztó eszközei nem voltak. Csak hosszabb, állandó jellegű megtelepülés első momentuma volt az, hogy az egyes tulajdonosok közös megállapodás folytán, vagy birói ítélet lapján közös határmesgyét tűztek ki, melynek látható jele egy földhullám, dombocska, egy-egy magasabb bozót, cserje vagy éppen élőfa lehetett. Veszedelem idejére is felesleges lett volna minden tulajdonosnak a saját portáját erősíteni; az a természetes ösztön, mely a vész idejére összetartja az embereket, jó korán az egész község megerősítésére sarkalta. Így jött létre Debreczent körülvevő hatalmas mély árok, a melyből kikerült föld sáncz gyanánt volt felhalmozva, meg-megszakítva itt-ott a *kapuk*-tól és a *kisajtók*-tól.

A tulajdonjog első öntudatos felébredésének kell tekintenünk a telkek felkerítésének gondolatát. E kerítkezés előállhatott természetes úton is, az aszalag és egyes fafajták sűrűn egymás mellett nőve valóságos élősövény volt, de nem védelem is egyúttal. A védelmet az ember által emelt kerítés nyujtotta. E kerítés legtermészetesebb formája a *gerággya* lehetett, a mely az udvaron és istállókban

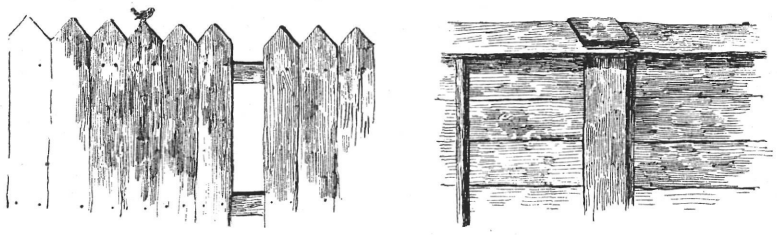

9. á. 1. Fennálló berena. 2. Fiókos berena (régibb fajta).

összekerült szemétnek, főleg *gané*-nak utczamenti felhalmozása volt. Ez tűznek, bűznek, ezer betegségnek forrása lévén, azért a városi tanács már 1698-ban megparancsolja, hogy „mivel az utczákban a ganéjokbul csinált garádgyák dísztelenségére vállnak a városnak, azért megtilalmaztatik, hogy senki se csinállyon affélét". Történt pedig ez kevéssel azután, hogy Debreczen a városok sorába emelkedett s pár évvel azelőtt, hogy a városi tanács az utczaseprést is elrendeli (1701). Ettől kezdve az utczai oldalon nem szabad volt garádgyát huzatni, de nem lőn intézkedés az udvarfelőli részére is. A garádgyával rokon keritési faj a *gyepü*, ez mai napig dívik a szőlőskerteken. A gyepü gily-galy szőlő *vágonya*, jól letaposva, oldalt vad komlóinda fonja be, kívül nagy árok választja el az avatatlanoktól.

A betiltott garádgya helyét a *sövin* foglalja el. Ez nem egyéb, minthogy egymástól bizonyos távolra levert karók közét fiatal vesszővel vonják be. Ez is elég tűzveszélyes és ízléstelen falusias külsőt kölcsönöz a városnak. E kerítésfaj a főbb utczákon meg se honosult, de a mellékutczákon, sőt az új sorokon egész az utolsó pár évtizedig látható volt egy-kettő. A fenyődeszka rohamos behozatalával csakhamar tért hódít a *berena*- vagy deszkakerités. A berena kétféle: *fiókos berena* és fennálló deszkából összerótt berena. A fiókos berena a régibb (9. á.). Egy meghatározott távolságra két oldalán kivésett tölgyfa-*berenalábfákat* ásnak le,

ebbe deszkákat szabnak, néha a deszkákat még egybe is eresztik, hogy a nap el ne süsse és ne lássanak be rajta. A tetejére egy deszkát szegeznek ferdén, hogy a víz lecsurogjon róla. Ha a lábfa meggyengül, egy *czuláp*-ot vagy egy *gyámol*-t adnak neki. Újabban a berenalábfákat nem vésik ki egész hosszában, hanem alul és felül egy-egy drugánt eresztenek bele keresztbe s erre szegezik, egymás mellé felállítva a deszkákat. Az így egymás mellé állított deszkákat a forró nap mielőbb *elszíná* s belátnának a nyíláson, ha a két deszkának kezdetben parányi közére léczeket nem szegeznének. A deszkák és léczek felső részei rendesen hegyesre vannak vágva. Néha más alakot is vesznek fel, de nagy változatosság nincs bennük (10. á.). Az utcza felőli részen hagynak a berenán egy kaput és mellette *utczajtót*. A kapu kétfelé nyílós, fölül fedetlen, hogy bármily magas szekérrel be lehessen menni, az utczajtó pedig kicsi, egyfele nyílós, fölül fedett (11. á.). Régebben a kaput nem tették lakatra, hanem betették és esetleg betámasztották, hogy a szél *ki ne vágja*. A tolvajtól nem féltek, hisz „nem bántják a

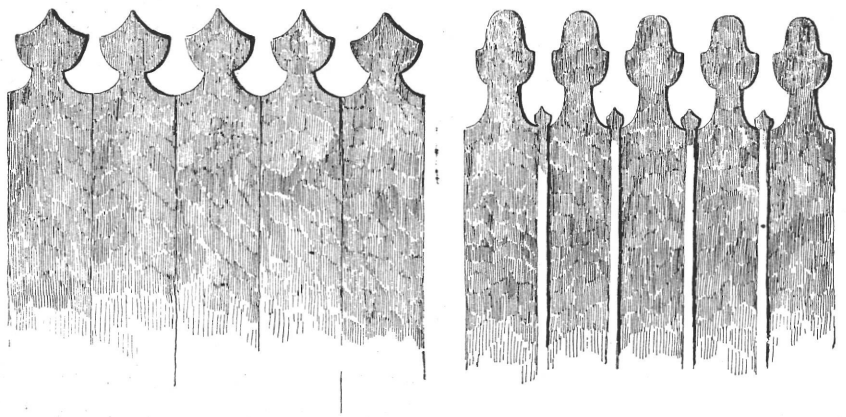

10. á. Berenák.

jó embert", meg ha valaki bemerészkedett volna is jönni, 3—4 óriás komondor, mely állandóan a kapu alatt sétált ki s be, megvédte volna gazdája vagyonát. Az utczajtót ellenben naplementtel *gyertyagyútás* után bezárták, hogy „hírrel jőjjík, a ki jönni akar". Ilyenkor aztán a látogatónak ugyancsak ki kellett próbálni az ökle keménységét, botjának erősségét, mert Debreczenben a csengő csak 1910 óta lett általános. Volt ugyan egyes utczajtókra felszegezve egy *kopogtató* vasból s pokoli lármát csapott a két vas összeverődése, de ez csak „a nagy helyeken" volt meg.

Újabb időben a *kűfal* foglal mindegyre nagyobb tért, a mely Debreczenben is nagyon régi időtől fogva megvolt a templomnál s középületeknél.

A kőfalnál a debreczeni czivis többé nem csináltat utczajtót, hanem csak kaput. Hatalmas 4—4·5 m széles, még ennél is magasabb kaput ácsoltat össze, az utcza felőli deszkázatát pléhvel boríttatja be. Felül hatalmas tölgyfa-*szemődökfára* nehezedik a kapu feletti boltozat, alul szintén hasonló kiállítású tölgyfaküszöböt alkalmaz, míg a mázsás kapuszárnyak a *kapufélfák* alsó végébe eresztett

rövid vasnyúlványai (a monya) *terméskű*-be vésett vasban mozognak. A kapu egyik, a gyakrabban nyíló szárnya, felénél kisebb, egyharmadrésznél nagyobb. A nagyobbik szárnya a küszöbbe vert *kocsis-bosszantó* nevű görbe vashoz ütődik, ez fel is tartja a szélviharokkal szemben. E nagyobb szárnyat csak a szekereknek, jószágoknak nyitják ki, maguk csak a kisebbik részen közlekednek. E magas, pléhes kapu egykor a *nagy gazdáknak*, a *basáknak*[1] házait ékesíté, újabban apróbb gazdaczivisek is építettek, ma kiveszőfélben van, a kisebb, csinosabb asztaloskapu egyre jobban kiszorítja a nagy, otromba jószágot a használatból (12. á.), melyről pedig egykor ezt mondta a fáma:

„Magas kapu, nagy kutya,
Ott lakik a *jó gazda*."[2]

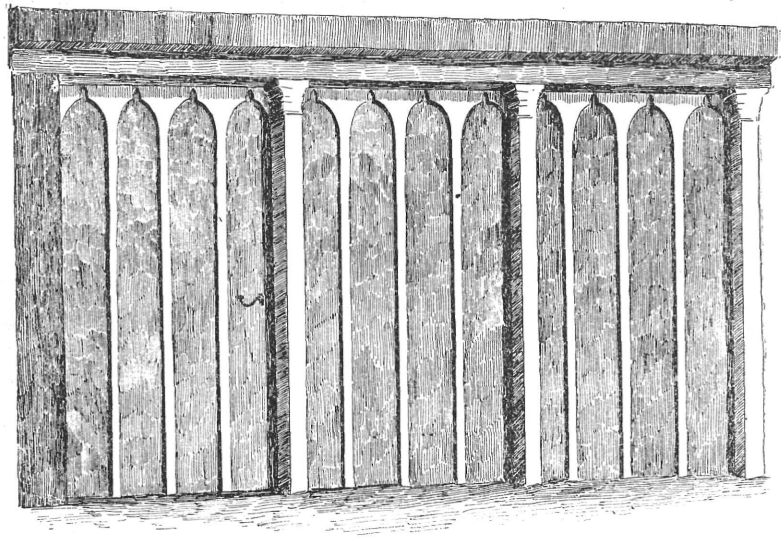

11. á. Újabb deszkakapu a kerítésen.

Az utczák.

A két sorjában egymással szemben épített több-kevesebb számú ház képez egy utczát. Debreczenben a megtelepülés első idejében igen széles utczák lehettek, a mi jellegzetes az alföldi városokra. A városrendészet régen nem is kívánta az utczákat, sem a házak homlokát számmal megjelölni. A lakosság átlag *nagy utczát* és *zug*-ot ismert, utczát kevésbbé. Nagy utczák voltak a mai főutczák, újabban közepén a *tört kővel* kövezett *flaszter*-rel, míg e csekély kemény térség mellett kétoldalt átlábolhatatlan por vagy sár volt, a szerint, hogy száraz idő, vagy esőzés volt Debreczenben. A járda első jelenségei pedig a pallók voltak, elébb csak néhány utczán, később pedig a Piacz-utczán a nagy templomtól a *Fejír lú*-ig fennálló nagy híd elbontásával (1826) az ebből kikerült anyagból a város legtöbb utczája pallóhoz jutott. Újabb időben aszfalt-, vagy a város téglagyárában égetett vastégla-járda hirdeti a kultúra csöndes terjedését. Az utczák elnevezését és a

[1] Basának a nagyon gazdag, büszke czivispógárt nevezik.
[2] Jó gazda = nagy gazda = vagyonos czivis.

házak megszámozását csak 1844-ben határozta el a tanács. Elnevezés tekintetében minden nagy utczának egy kis utcza felelt meg, mely mindig az előbbi közelében feküdt, vagy bele torkollott. Pl. Nagy Mester-u., Kis Mester-u., Nagy Hatvan-u., Kis Hatvan-u., Nagy Czegléd-u., Kis Czegléd-u., Nagy Csapó-u., Kis Csapó-u., Nagy Új-u., Kis Új-u. stb. A zugot rendesen a nagy utcza felől lakó első háztulajdonosról, vagy a zugban lakó valamely nevezetes személyről nevezték el, pl. Nagy Mester-utczába torkollott a Deák zug (ma Csemete-u.), Bundi-zug (Bundi-u.), Muszka-zug (Borz-u.), Iskola-zug (Tanító-u.) stb. Régen a „zug"-ba valamirevaló czivis nem költözött be, büszkesége tiltotta. A széles, nagy utczát kereste, hol előrefogott igával könnyen befordulhatott s a széles kapuban nem akasztott meg könnyen. Ha a zugtól irózott a czivis, a város alján elterülő *újsor*-t meg egészen megvetette, nemkülönben az *árok ajjá*-t is. Az újsor vagy *újülés* a város régi sánczai helyén elterülő új telepítések voltak, melyek jó ideig még itt-ott meglevő óriási árokra néztek, ezért hívták őket *árok ajjá*-nak. Szegényes, alacsony házak,

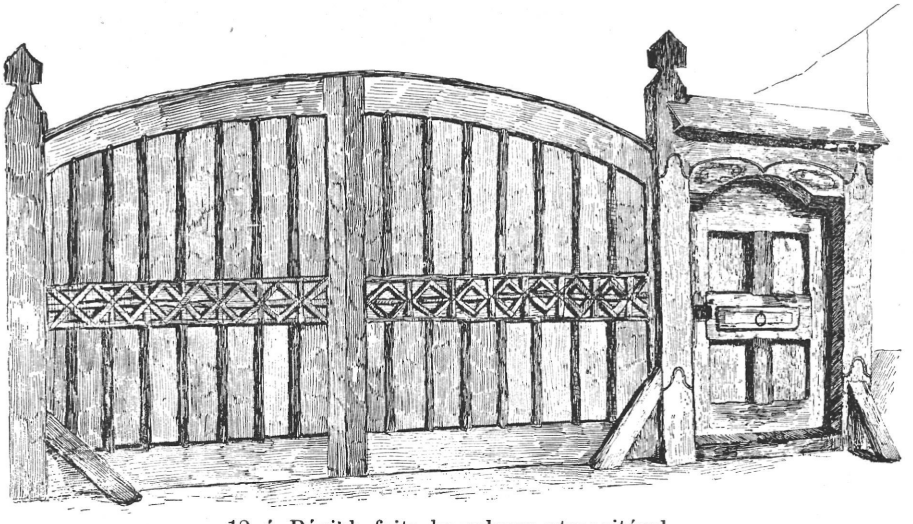

12. á. Régibb fajta karoskapu utczaajtóval.

kicsiny telkek jellemzik ezeket és adják meg a hatalmasan fejlődő Debreczennek ma is külvárosias jellegét. A csapóutczai újsorokat *töksor*-nak, a czeglédutczait pedig *Czigánsor*-nak nevezték. Ott a tök-, pereczsütők, itt a muzsikus- és tapasztó-czigányok laktak nagy számmal.

A debreczeni világítóeszközök a legrégibb időtől a petróleum használatáig.

Az ősember a világítás és a fűtés kérdését egyszerre oldotta meg. A szabad tűzhelyen kezdetben a czél csupán az utóbbi lehetett s csak később fűtött, illetve tüzelt csupán abból a czélból, hogy világítson. E természetes, egyszerű módszert a haladó kultúra ugyan megváltoztatta mielébb, de a természet ölén élő népek nagy számánál ma is romlatlan tisztaságában dívik. Debreczen ősi telepesei is nagyobbára barbár nomád népek lehettek s ősi egyszerű eszközeiket ezek hagyták

hátra lakó- és temetkezőhelyeiken, alig kerül elő egy-egy római ildomos mécs vagy más világítóeszköz.

Debreczen ősi puritán, egyszerű lakója még a legutolsó századokban is használta az ősi világítóeszközt. A földbeásott kunyhók közepén a földre rakott tüzet e *tüzelő*-nél főzött, fényénél világította be lakását s ez divatozik még ma

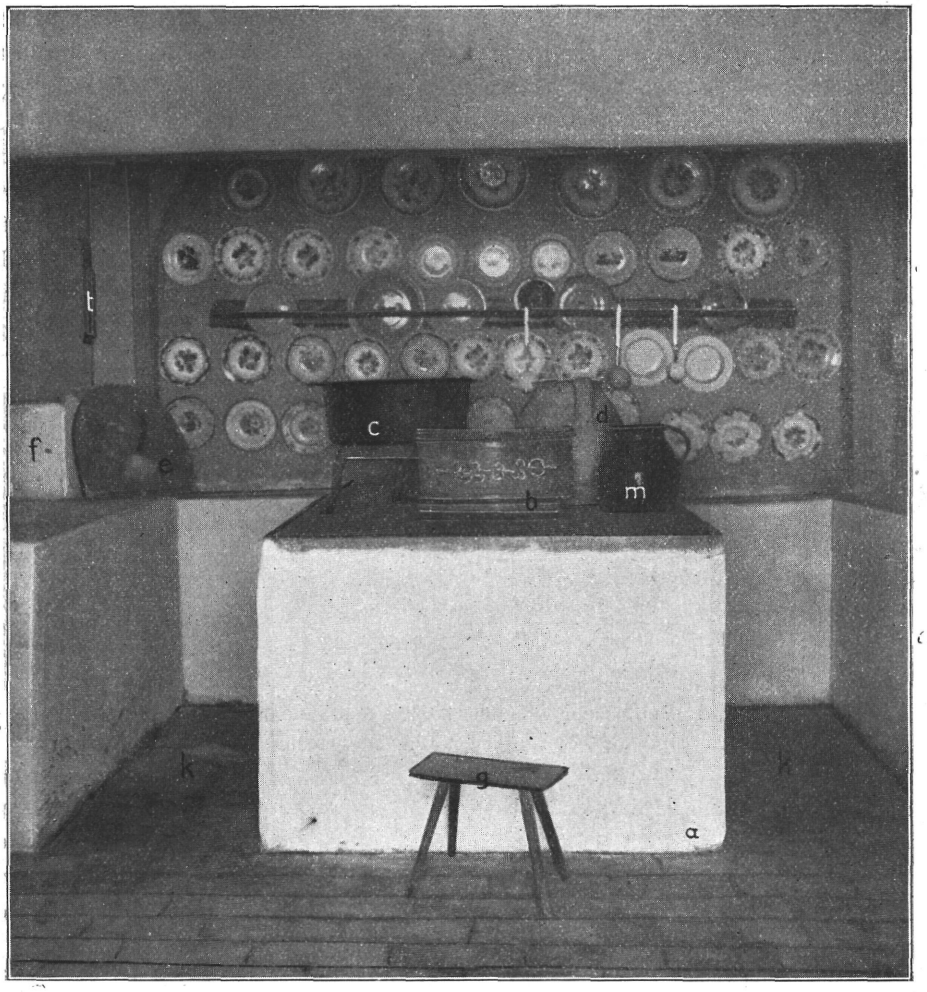

13. á. Szabad konyha.
a) Szabadkonyha, *b*) kályha, *c*) edény a vaslábon, *d*) kétfülű vászonfazék, *e*) előte, *f*) a kemencze szája, *g*) gyalogszék, *m*) mázosfazék, *k*) konyhaköz, tökgyalu.

is számos debreczeni tanyán. Később a lakosság szépészeti érzéke, vagyona, de főképen az előbbi tűzveszélyessége arra bírta a módosabb polgárokat, hogy a tüzet egy emelkedettebb helyen gyujtsák fel és tartsák állandóan. Így jött létre a *kandalló* a szobákban és a *szabadkonyha* a pitvarban. A kandalló a szoba pitvar-, illetőleg kéményfelőli falához volt épitve. Magassága 80 cm, szélessége a szoba nagyságától függött. Az egész sáralkotmány, közepén a tűzhely. Ezen melegítettek, kolbászt, húst sütöttek, esetleg főztek. A füst felfogására egy garat-

szerű kürtő szolgált, mely megfelelő magasságban a konyha felett az egész tűzhely területére kiterjedt s a benne összegyűlt füst a falon kivágott lyukon távozott el a kéménybe. Ha tűz nem égett, a lyukat bedugták (13. á.).

A legrégibb, tisztán csak világítási czélra rendeltetett eszköz a *zsírmécses* lehetett. E rendkívül primitiv eszközt rossz fazékfenék és valami kanócz adta. A rossz fazékfenékbe egy jó hosszú megzsírozott *kík* velezrongyot nyujtóztattak el és erre egy *kanálfű* disznózsírt tettek. A bél egy kis része lelógott a cserép szélén ezt meggyujtották, hogy pedig a vigan égő kanócz egyszerre végig ne gyúljon, egy jókora kősódarabot tettek akadályul a láng és zsír közé. Piszkálására egy drótot vagy szeget használtak. E világítóeszközt sokan *pillancs*-nak nevezték. (14. á.)

A zsírmécs rendkivül füstölt és igen kellemetlen fojtó szagot árasztott, ezért már jókorán az *olajmécs* váltja fel. Az olajmécs régibb alakja a *bádogmécs* és újabb, ma is használt faja az *üvegmécs*. A bádogmécs áll egy olajtartóból és *síp*-ból, melybe a *mécsbelet* húzzák. A mécsbelet a kereskedőtől veszik, de szükség esetében ugyanazt a szolgálatot megteszi egy már régebben használt gatyamadzag is. Az üvegmécs csinosabb, itt az olajtartály üveg, a síp bádog,

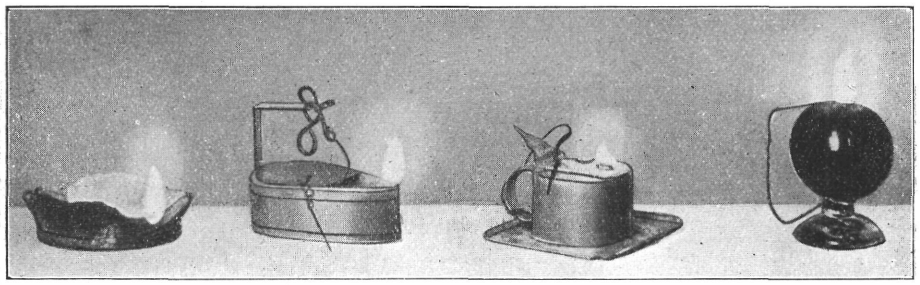

1 2 3 4

14. á. Debreczeni világítóeszközök a petroleum-lámpáig.
1. Zsirmécs vagy pillancs, 2. ruczamécs, 3. bádogmécs, 4. olajmécs üvegből.

annak a fülére, ennek a nyakára madzaggal egy kis drótdarabkát kötnek, hogy legyen mivel piszkálni. Az olajat hozzá maguk *üttettik* a földjükön termelt repczéből, napraforgóból vagy tökmagból. Így a világítás mibe se került, ha tekintjük azt, hogy az egyszerű nép a nappal nyugszik s a nappal kél. Az olajat a *ruczából* vagy *pintyőkéből* töltik a mécsesbe. (15. á.)

Mindamellett az olajjal való világítás sem volt kellemes, mert a környék tőle piszkos, füstölt és különösen a repczeolaj büdös. Ezért az olajmécsnek a városon hamar nagy riválisa lett az eddig csak uraknál használt *gyertya*. Ezt faggyúból szintén maguk mártották és sajátságos kis fagyertyatartóban égették. S ha sokáig égették, úgy rendesen a család legifjabb serdülő nőtagja a *koppantóval* szedegette a *hamvát*. A gyertya mindamellett költséges lévén a szegény nép megmaradt az olajmécs mellett. A petróleumtól nagyon félt a nép. A kevésbbé finomított kőolaj nem egy tudatlan áldozatot követelt magának. A lámpa tehát nagyon lassan ment át a használatba, úgy hogy egyes családok a pár évvel ezelőtt megindult villamosvilágításra a gyertyahasználatból mentek át egyenest. A petróleum olajjal keverve ma a tanyákon vagy a városban is az istálóban mindinkább

tértfoglal. Míg nagy fénynyel berendezett lakásaiba nagy előszeretettel vezetteti be a czivis a *menkü* villanyt.

Érdekes, hogy Debreczen elöljárósága a város világításával 1834-ben foglalkozik először és Piacz-utcza éjjeli kivilágítását javasolja, persze olajjal. 1843-ban ezt kiterjesztik s évenkint hét hónapon át 54 lámpa ég a város területén.[1] Midőn az olajjal világítási vállalat határideje 1862 végén lejárt s a vállalkozók magas árt követeltek 1862/3 évre, a város házi kezelésbe vette. E költséges kezelés eredménye a gázvilágítás lett, melylyel a város Riedinger augsburgi légszeszgyárost bizta meg s a gázvilágítás 1864 decz. 14-én megnyittatott.[2] 1910-ben már villamos világítással lépett be Debreczen a modern városok sorába.

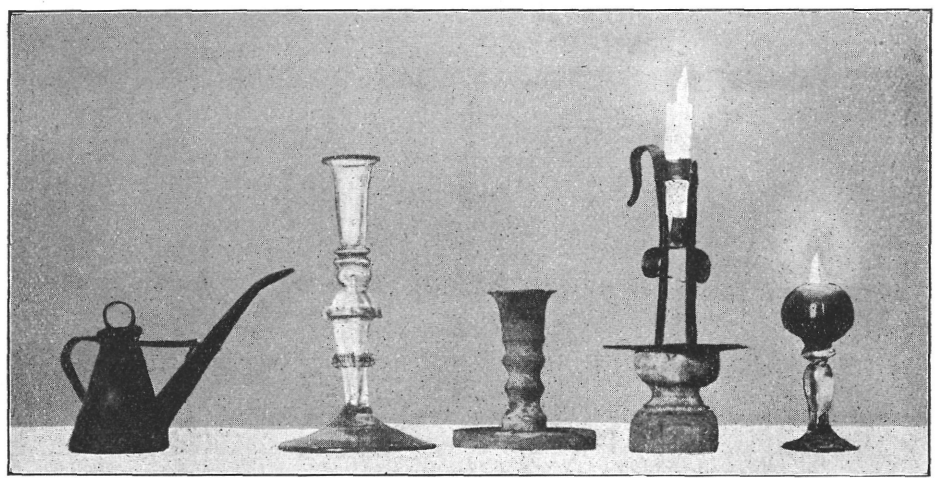

8 7 6 5

15. á. Debreczeni világítóeszközök.
5. Talpas olajmécses, 6. gyertyatartó, 7. gyertyatartó agyagból, 8. ugyanaz üvegből, 9. olajos bádog: pintyöke vagy rucza.

A debreczeni czivisház belső berendezése.

A debreczeni czivisház rendesen két részből állott. Az első házcsoport, mely az utcza felé nézett emberi lakásul szolgált, a másik házcsoport ettől kisebb vagy nagyobb távolságban állott, a mint az udvar hossza megengedte, az *audalak* csoportja, mely a háziállatok elszállásolására szolgált. E két épületcsoportot, ha csak lehetett, nem építették össze azon gondos elővigyázatból, hogyha véletlenül tűz ütne ki, *rocska gyűlís* lenne, ne pusztítsa az egész udvart el a tűz. Ha a czivisnek újabb háromablakos tűzfalas házát tekintjük, a lakószobákban a következő elrendezést találjuk: két *ház* volt egy pitarra. Az utczára is két *ház* nézett ú. m. a *nagyház* két ablakkal és az *audalház* egy ablakkal. A nagyház ajtaja hátrafelé a pitarra nyílt s pitarból a *kisház*-ba vagy a tornáczon keresztül az udvarra lehetett jutni. A *kisház* mellett esetleg egy cselédház vagy egy *katonaház* volt,

[1] Zoltai L.: Debreczen város történelmének nevezetesebb eseményei. VII. sorozat.
[2] Szűcs I.: Debreczen történelme. Debreczen, 1873. III. 1053. l.

ha pedig ezek hiányoztak, a kamara, ezalatt esetleg egy pincze a bornak vagy a zöldségnek (16. á.).

Az első ház a tulajdonos vizitszobája volt, rendesen földes, mint a többi. Ide *kerülteti be* vendégét ha jön, ide jönnek *lyán kírni*, itt van a *kézfogó*, *lakadalom*, *keresztelő* és a többi *alkalom*. Sajátságos bútorok elrendezése jellemző. A két *uczaji ablak* között a mestergerenda alatt a falon függ a *nagy tükör*, háta megől néhány avas írás, vagy a tavalyi *kalandárijom* kandikál ki, alatta a barnára festett *kanapé* vagy *lócza* nyujtózik, előtte a nagy asztal. A szoba fala körül, az ajtón belépve, balról egy ágy, a melyben hálnak, ezt egy *siffon*, a ruhák számára szánt szekrény követi, mely elválasztja a következő *nagy ágy*-tól, mely állandóan felvetve áll. Itt, a háziasszony azzal mutatja ki gazdagságát és takarékosságát, minél több, szebb párnát: *deríkajja dunyhát* tud ágyába tenni. A párnákban sajátnevelte

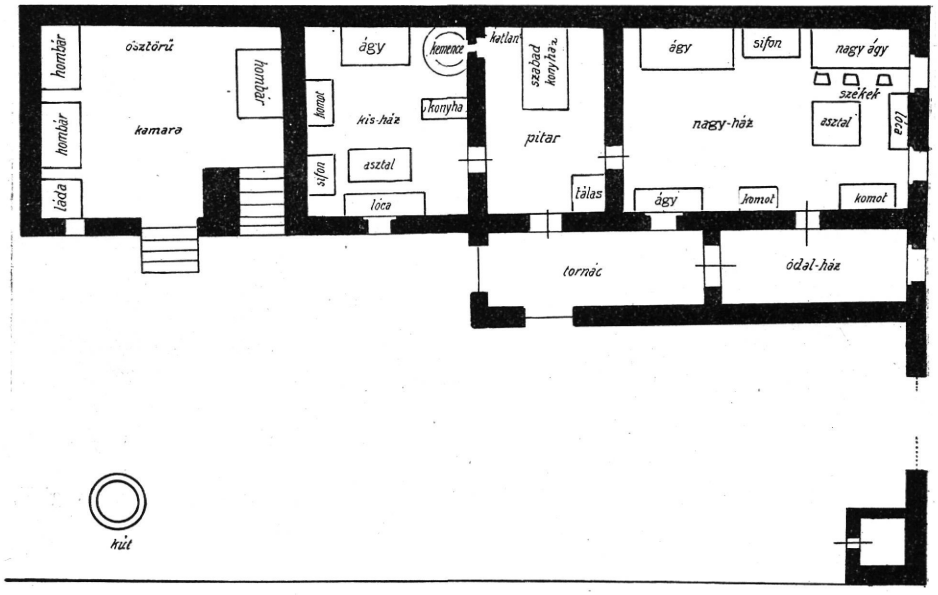

16. á. A debreczeni czivis-pógár kétszobás lakása és berendezése.

rucza-, libatoll van; igaz, hogy a szegény emberek tyúktollal sem átallják megtölteni párnáikat, sőt nagy ritkán nem hiányzik az *ehetoll* (szalma) sem belőle. Páros számú 4—16—20 párna van egy-egy nagy ágyba *bevetve* és néha bizony a padlást éri. A debreczeni asszony este, ha le akar feküdni, *megveti* az ágyat mint a nóta mondja:

„Este van, nem látok,
Babám, gyúts világot;
Gyútok, gyútok, csak gyere be,
Az ágyam is *meg van vetve.*“

Reggel, felkelés után első gondja a gazdasszonynak az ágyakat *bevetni*. Csak azután fognak a sepregetéshez. A tisztaság főkép ott elsőrangú kérdés, a

hol eladó lyán' van, mert nem tudja, mikor jön a *lyánnízŏ* s könnyen úgy járhat, mint az egyszeri leány, kinek gavallérja így mondta fel iránta való vonzalmát:

„Elmennék én ti hozzátok egy este,
De szemetes a házatok közepe.
Ránczos csizmám felszedi a szemetet:
Hogy kötném meg véled az életemet".

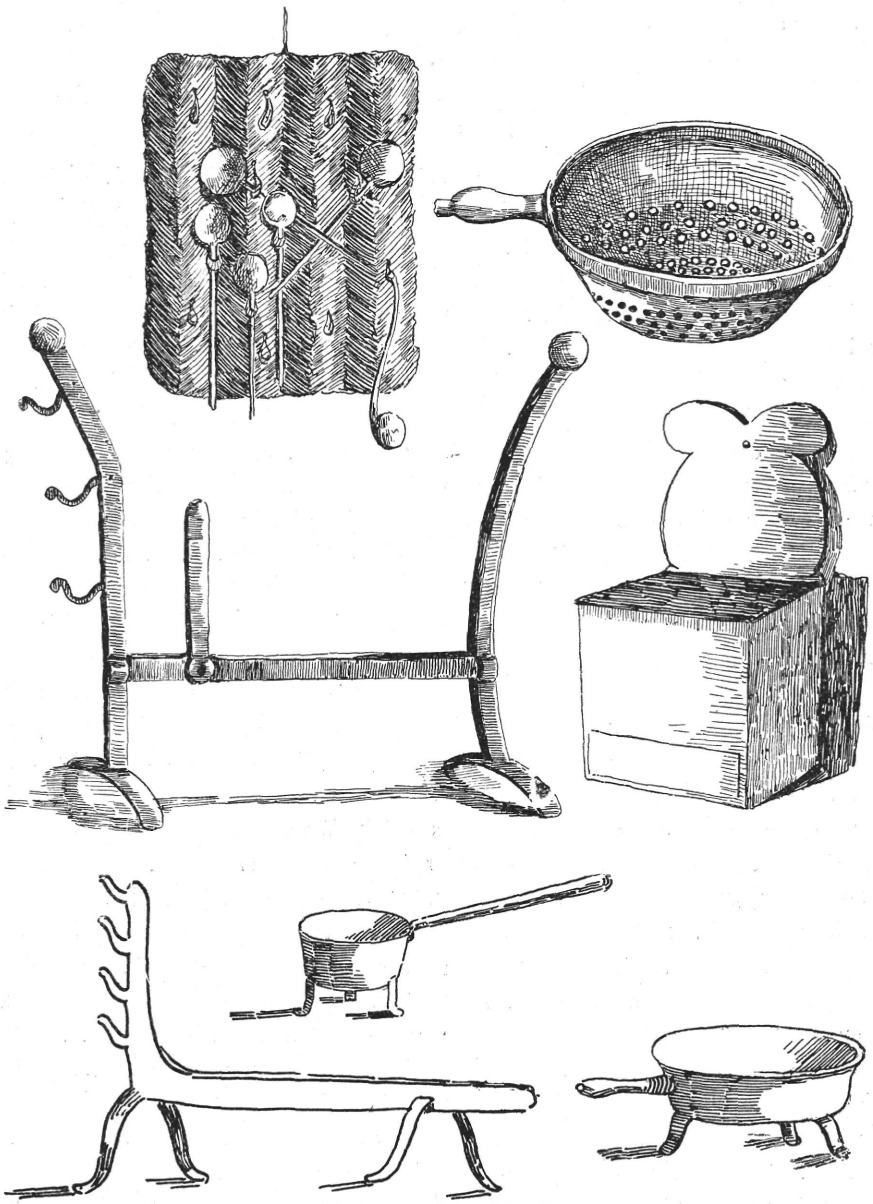

17. á. Konyhaeszközök.

De nemcsak a legények, hanem az öreg asszonyok sem kímélik tisztaságra serkenteni a *paslább* eladókat:

„Pitarod, házad sepretlen,
Paplanos ágyad vetetlen:
Ki a fenének kénél?"

Így gúnyolódnak és a *csepűtelegráfon* mielőbb elszólják az ilyen leányt.

A szépen felvetett ágyat a szoba díszének tekintik s nagyon vigyáznak rá, hogy valaki le ne *dengel*-je, legfeljebb a bizalmasabb látogató teszi rá a kalapját, ha udvariasságból a szobaajtón kívül botjára akasztva nem hagyta, mint a nóta s mondja:

„Az a kislyán selyem ágyát
Magosra vetette,
Barna fattyú kis kalapját
Rajta felejtette."

A *párnatok*ban van a toll, ez lehet színes, hasonlókép a *dunyhatok*, *derikajtok*, a tokra jön a *haj*, mely a használt ágyban színes, hogy ne keveredjen olyan könnyen, míg a nagy ágyban a fehér párnahajat kedvelik.

Az ágyat vásárból, asztalosboltból veszik. Hazaszállítván, összerakják. Két, újabban tornyos végét felállítják. Előbb jó magas *hátúját*, aztán az előbbinél jóval keskenyebb elejét teszik be. Ha az ágy lába a gidres-gödrös *ház födgyin* billeg, egy fadarabot, egy negyedrész téglát tesznek alá. Ha ellenben az ágy valamelyik lába használhatatlanná válik, egy tőkével kipótolják. Aztán szorosan egymás mellé ágydeszkákat raknak belé, erre szalmát, ezenfelül pedig tollal töltött *derikajjat*, erre lepedőt terítenek, a dunyhát hosszában összehajtják és a párnákat hosszában reá egymás mellé rakják. Felül *ágytakaróval* betakarják és az ágy be van vetve. Újabban a *gépelt szalma* sokkal tisztább és szálasabb, kényelmesebb, mint a régi, törekes, *nyomtatott* szalma különben is a fekvés következtében folyton *törődik* és összébbmegy, no meg a *tűzgyútásho'* is elhasználnak naponként egy pár *csóva* szalmát belőle.

Ha az ágyat megvetik, akkor az ágytakarót leveszik, összehajtják, a karszékre teszik, a párnák közül kettőt keresztbe fordítva *fütül* tesznek, a dunyhával takaródznak télen-nyáron; a paplan úrnak vagy úri parasztnak való. Az ágyak előtt a *karszékek* vannak, melyre a vendégek ülnek. A belépő vendéget biztatják, hogy *vegyen maga alá széket*. A házunk baloldalában, *fent az ablaknál* a *komót* büszkélkedik, mely a hajdani mennyasszonyi ládának modern utóda. A fehérneműek tartására szolgál, mint amaz. A láda legősibb fajának teteje nyílott fel és úgy raktak bele ruhát. Később alul egy fiókja lett, még a teteje is felnyílt. Idővel három fiókja lett s teteje nem nyílt fel; ezt már komótnak nevezték, újabb időben a négyfiókos komótok a divatosak. A komóton a *fíketőtartó* áll, ebbe tartották a régen divatos *fíketőket* sajátságos állványon és a férfi ünneplő kalapját. A *fíketőtartó* nem lévén olyan széles, mint a komót teteje s a még üres szélen a *findzsaajjak*-ra szájával leborított findzsák ragyognak, közepütt a szimmetria kedvéért a fedett porczellán *czúkortartó* trónol. Még egy-egy ágyat vagy siffont tesznek be a házba. E bútorok mind szép tiszták és újabban funérosak. A falon körül képek jórészt kevés értékű vásári munkák, néhány a szabadságharcz köréből való, pl. Batthyányi utolsó menete, Petőfi halála, Görgei álma. A mestergerendában a mosószappandarabok sorakoznak egymás mellé. A nagyház a czivis *tisztaháza*, míg neje a nappali munkáját a pitarban és a kisházban végzi el.

A pitar.

A czivisek életében legfontosabb teendő a *sütís*, *mosás*, *tísztacsinálás* és a *kikíszítés*. E foglalkozások a gazdasszony teendői egész heti idejét lefoglalják, részben a *pitar*-ban, részben ott, a hol két ház *egy pitarra* van, a kisházban folynak le.

A tornáczból a pitarba belépőnek szeme a hatalmas és szép fehérre meszelt *szabad konyhán* pihen meg s úgy tetszik neki, mintha az egész pitart e tégla-, illetőleg vályogóriás kedvéért építették volna. Nagysága házanként különböző.

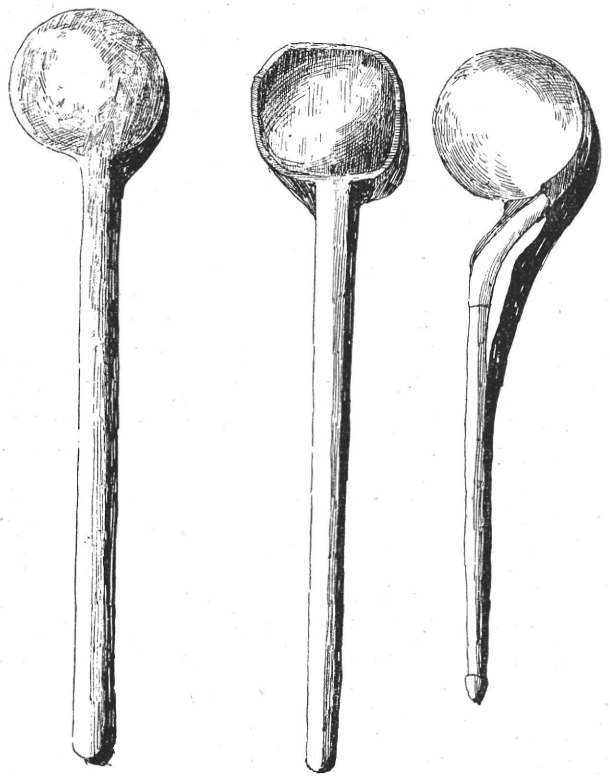

18. á. fakanalak.

1—1·50 m széles, 1—2 m hosszú, egy méternél valamivel magasabb vagy alacsonyabb sárból épült alkotmány, mely a pitar túlnyomó nagy részét foglalja el s a szabad kémény alá esik. Szélei felül falapokkal vannak védve, többi helyen legömbölyítve gyakorlati szempontból. A nép nem szereti a merev éleket. Kezdetleges eszközeivel képezni sem tudja, sőt az éles széleket is legömbölyíti, mert könnyen leverik és a fal mindig rongyos. A felső része s a tűzhely hajdan szintén agyagból volt, ma ez örökké felégett és omlott anyagot az állandóbb tűzhely foglalja el.

A szabad konyha hajdan nagy szerepet játszott a czivis háztartásában. A háziasszony tisztaságának mérvadója, a gazdasszony szemefénye volt. A kemenczében főzés korszaka letünte után itt főttek a különféle ízes és terhes ételek, itt sült

nyárson a kolbász, pecsenye, szárnyas. Ez utóbbiak emlékét már csak az itt-ott kegyelettel őrzött *vasmacska* vagy *tűzkutya* és az ehhez való *vasnyárs* őrzi (17. á.). A szabad konyhát is legtöbb helyt a konzervatívizmus és a kegyelet tartják fenn, de porhanyós tűzhelyében az egerészni rest macska heverész, vagy teste sárját temeti el. A cserépfazekakban való főzés divatját múlta már, a cserép-*lábos* és vas-*serpenyő* helyét a *vaskaszrolyok* szorították ki, melyek kisebb-nagyobb méretben fejedelmi gőggel ülnek a hozzájuk való *vaslábokon*. Ámde a vasláb alá nem lehet többé fél szálfákat dugni, melyek egykoron a vasmacska izmos keresztvasára támaszkodtak félvégükkel és úgy égtek, hanem felhasogatják a *ház víginél* lévő *favágítón*, vagy gyorstűzű tengeri csutkával tüzelnek. Ha a konyhát nem használják, egy csinosabb cserépkályhadarab zárja el a tűzhelyet a pitarba lépő szemei elől. Ünnepre tetejét *veres föddel*, fapárkányát olajos festékkel barnára festik, oldalát megtapasztgatják és bemeszelik.

A szabadkonyha egész területén a konyhaközből uralkodik a gazdaasszony, míg a tüzelőanyagot, a fázékony vagy lusta háziállatokat az üreges konyhaalja fogadja be, hol most is a ház két leghűségesebb, de két legkevesebb hasznú háziállatja a kutya és a macska, örök barátságot fogadnak egymásnak, a tartózkodásuk idejére s fejüket egymásra hajtva mélyen alusznak. Az egyik sarok porában egy bejáró *jércze* tojik. A konyhaköznek a szabad konyhával átellenes oldalán padkák vannak s az egyik konyhaköznek falfelőli szegletében, rendesen, arról, a merről a kemencze szája van, tehát ez esetben a kisház felől a *katlan* van sárból, ebbe rézüst jár, melyben vizet melegítenek nagy mennyiségben, vagy szappant és ruhát főznek. Itt van még a kemencze szája a füstfeljáróval s mindezekre a hatalmas tégla-*kímin* borul rá. A szabad konyha fallal összefüggő végénél látható a tömérdek cserépedény, felül a madaras, rózsás tálak, alantabb szép rendén sorjában a tányérok jönnek. Mindenik talpán az e czélra hagyott lyukakon fonal van áthúzva összekötve s így függ a tányér a falbavert szegen. Középütt a fal egész hosszában a fedő- és kanáltartó nyujtózkodik végig, fából ügyesen készített dolog ez, melyen a már emlitett tárgyakon kívül a *vágókés* is helyet talál magának. Itt a *füstfogó*, mely *bécsi korommal* kevert mészszel szürke szinre van meszelve (13. á.).

Mindezek felett a már említett szabadkímin trónol, melynek közepén, a tűztől távol két vasrúd van elhelyezve. Ezek míg egyfelől a kéményt tartják szilárdabban, másfelől a húsfüstölés nemes czélját szolgálják. Itt konzerválja a czivis az egész évre szükséges disznóhúst. Néha majd leszakad a tömérdek hústól és kolbásztól a kémény, melyeket majd a tűznél pirítanak, majd még pár napig szikkadni hagynak a gyönge füstnél. A konyhában, az ajtó nyilása mellett a *kemencze* és *tálas* foglal helyett. Amabban a maradék élelmiszert tartják, ennek fiókjaiban pedig szebbnél szebb, különféle rendeltetésű tányérok vannak élükre állítva. Az ajtó sarkánál a falon különféle fazekak, csuprok, szilkék függnek, ott a *szűrő*, a *tökgyalú*. Az ajtó háta is ugyan népes (17. á.). Itt járja pokoli táncát az ajtó minden mozdulatára a gyékényből font kanáltartó számos fa- és vaskanalával és az *élesmosó*.[1] Szörnyen kolompolnak, verődnek az ajtóhoz. E pokoli

[1] Élesmosó = zsurlóból összekötött súrolóeszköz.

zenében csak a *lágymosó* erélytelen alakja huzódik meg egy nagy *poczokszegen*, némán, mozdulatlanul.

A szabad konyha előtt látjuk még a *gyalogszék*-et. Ez egyike a leghasznosabb bútordarabnak. Tölgyfa az egész, alig 40 cm magas alkotmány. Négy lába erősen *beékelve*. E székre pihenni csak elvétve ülnek le. Hanem erre áll a gazdasszony, ha az asztalon *tésztát nyút*, vagy *mangurúl*. Ráteszi a lábát, ha szoptat, ha varr,

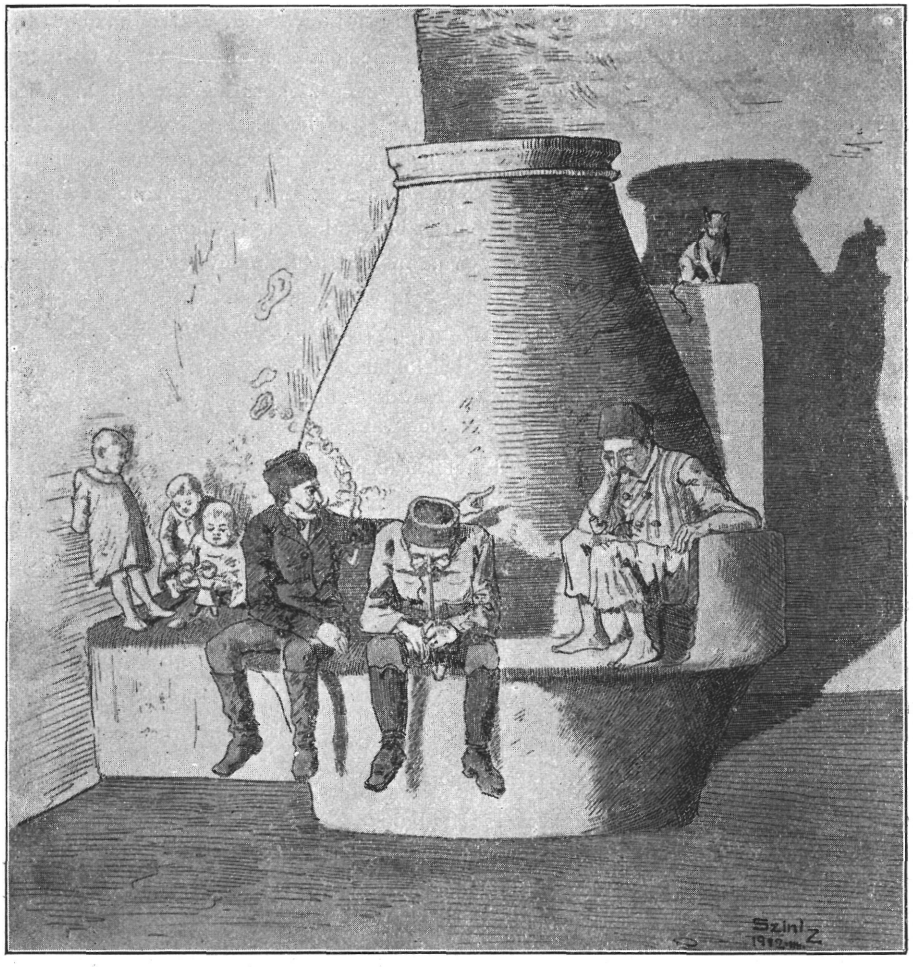

19. á. A boglyakemencze.

ha *tollat foszt*, vagy más ölbevaló, babra munkát végez. Ráül *tiszta lisztet* szitálni, hasonlókép a gazda *vaskót* üt az egyik végébe, egy kés penge személyében, szétvetett lábakkal ráül és *tengerit hánt*, vagy lábával felfele forditja s a *fröstökre* való *ódalt* vágja meg hosszában, az *orját* darabszámra s vagy éppen a pecsenyének szánt tehénhús csontját *csapkodja meg* rajta egy kicsit.

A pitarból a nagyház ajtajával szemben levő ajtón a *kisházba* jutunk. A módosabb czivisházaknál ez a mindennapi foglalkozás helye. Itt süt, mos, *tésztát csinál* a gazdasszony, itt vannak a gyerekek. Itt a berendezés egyszerűbb. Festett

bútorok foglalják el a *funéros* bútorok helyét. A félházat a hatalmas boglyakemencze foglalja el, széles padkájával, a bő *suttal* (19. á.). A kemenczét ugyanis nem a polgári hossz- vagy területmérték szerint, hanem 3—6—8 kenyérre csinálja a **czigány**, a mi nem jelent mást, mint hogy ennyi kenyér megsül benne. Csinálja pedig nádra, cserépre (t. i. az oldala nád, vagy cserép), fenekét *megveri*, vagy téglával kirakja, oldalát betapasztja, *szílit húz* és kész a kemencze. A kemencze tetején a már kiterített kovász szárad. Ámde a kovász csak a következő tortura után jut e magas polczra. A sütésnél a teknőben hagyott kovászt a gazdasszony *begyúrja*. Vagyis *durva korpát* tölt a teknőbe, elcsipkedi a tésztát és a korpában addig gyúrja, míg a tészta el nem oszlik, aztán szakasztókosárba nyomkodja, párna közé teszi és egy kisé melegedni engedi. Ha elég meleg, a kovászszárítóba kiboritja és a kemencze tetejére teszi, többször megkavarja, hogy száradjon és vigyáz, hogy valaki alá ne fütsön. A padkának ajtónyilás felőli végében van a *kuczik*, kiváltságos hely, csak az öreget illeti, ott szunyókál most is *nagyapó egy ingbegatyába'*, fejét a meleg kemenczére hajtva, lába a padkán nyugszik. Kényelmes hely ez, ezért emlegette meg az egyszeri deák is ilyenformán:

„Mendikás koromba' Megfogtam a nyakát,
Ültem a kuczikba', Kilöktem a hóra:
Tanáltam egy bolhát Ucczu pékulus,
A gatyám korczába'. Nem vagy mán a korczba'."

A kemenczén, jobban mondva a kemencze oldalán a hóviztől átjárt kapczák száradnak, émelyítő gőzt lehelvén gyors párolgásuk. Kevésbbé sürgős esetekben azonban a torkon aszalják csőregévé e jókora vászon, flanel-, vagy legtöbbször zsák vagy más vizes ruhadarabokat, melyről találó hasonlatot visznek át minden kiaszott tárgyra, sőt még személyre: „Megszáradt, mint a torkon a ködmön".

A sutban ellenben a vidám csemeték *handarikáznak*, míg a széles padkán a komoly felnőttek beszélgetnek pipaszónál, a zenét a torkon ülő macska szolgáltatja. A legkisebb fiú anyja ruhájába ragad és lágy czipót kér, de az

„Sutra pulya,
Nincs még popa."

szavakkal kényszeríti visszatérésre a lábatlankodót.

A kemencze közvetlen szomszédságában a *tésztaszárító* ereszkedik alá (20. á.). Négy darab méteres vasrúd lóg le félvégével egy-egy folyógerendához szegelve, alsó kampójában pedig két darab 2—2 méteres lécz van vízszintesen helyezve. E rudakon sorban egymás mellett könnyü bodzafa *tésztaszárító rudak* sorakoznak s mindegyiken egy-egy levél tészta függ s hogy a száradás után le ne rogyjon, piroscsíkos fehér abrosz van alákötve. Egy-két napi száradás után abroszostól leveszik a tésztát, még jobban összetörik és egy fehér *tésztászsacskó*-ba teszik, apránként kihordják a tanyára. Ezeken kivül egy ágy-, asztal-, szék-, kanapé-, siffonból áll a bútorzat s téli vendégnek még egy hordó káposzta búsul a félmázsás kő terhe alatt. Szeretnek minél nagyobb szabad tért nyerni az amúgy is szük szobában. A falon több vásári kép függ és egy ódivatú óra unatkozik. Hosszú *inköves*-e [1] lomhán sétál a rozsdától zöldelő sárgarézlánczon s földig ér $1^1/_2$ kg-os

[1] Inköves = sétáló = óra ingája.

koloncza. Az *ágymellyíbe* tyúkanyó tojik, mely tojását felszárítván, megvadult kotkodácsolással válik meg e puha helytől egy napra.

A régi rendes kétszobás lakáshoz — *két ház egy pitarra* — a XIX. század elejétől kezdve mind gyakrabban egy vele párhuzamosan haladó *ódalház*-at is épitenek, mely a magas, téglatűzfalas czivisházaknak szinte elmaradhatatlan kelléke. Az *ódalház* 1·5—2 m széles, 4—5 m hosszú kis szobácska, melynek rendes

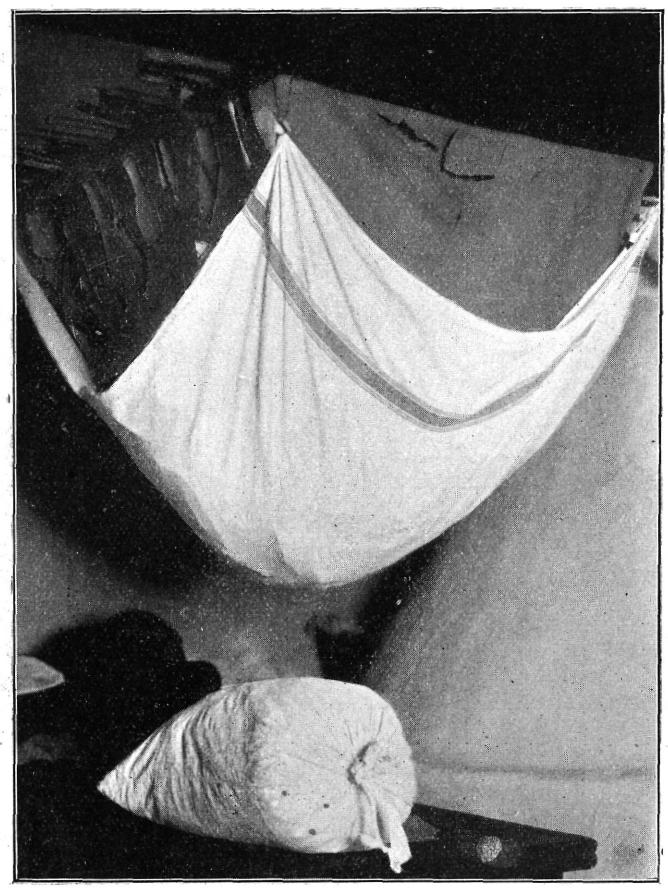

20. á. Tészta szárító. Egy zacskó tészta.

körülmények közt egy ablaka az utczára néz s alkotja a tűzfalas házak jellegzetes harmadik ablakát, de néha vakablak éktelenkedik az utczán, vagy a mi ennél még jobb, egyáltalán nincs ablak az utczára s ilyenkor az udvarról kapja a világosságot. Ekkor az utczai fronton két ablak van, a mi nem a módosabb czivis lakóhelye, a ki a szerint értékeli társa gazdagsági viszonyait, hogy hány ablakos háza van, hány *nyilas* földje, *humokon* vagy *fekete födön* van-e, *újföd*, *Ondód* vagy *tanyaföd*-e az?

Hogy a fentemlített ódalház minő czélt szolgált, azt nekünk, késő unokáknak ma nehéz megállapítani. Lehetséges, hogy a hajdani hosszú katonai beszállásolás hozta magával. Ez ellen szól azonban az, hogy az ódalháznak rendesen ajtaja

van a nagyházra, már pedig a czivis bármennyire kedvezett is a *német* katonának, annyira bizalmába sohsem fogadta, hogy családja tagjául tekintette volna. Továbbá a gazdagabb czivisházaknál gyakran előfordul a tornácz végében az ú. n. *katonaház*, noha az ódalház itt is megvan. Ellenben általánosan tapasztalható, hogy az öreg szülék, mihelyt gyermekeik *elszállanak*, férjhez mennek, vagy megházasodnak, az ódalházban húzódnak meg s a többi házakat átengedik rendesen a legkisebb fiok családjának. Manapság ez ódalházak egymásután tünnek el (21. á.).

Az emberi lakások csoportját a *tornácz* ismertetésével fejezem be. A tornácz rendesen az ódalház folytatásában esik. Előszobául szolgál a pitarba belépőknek s más modernebb alakban ugyanazt a czélt szolgálja, mint egykor a gátor. A tornácz nyitott. Jellegzetes nagy ívei hatalmas *külábokon* nyugszanak. A *külábok* közei körülbelül egy méternyire felfalazva s rajta állandóság és csin kedvéért deszka nyúlik végig. A hosszabb részt *folyosó*-nak, a bejárat két oldalán eső

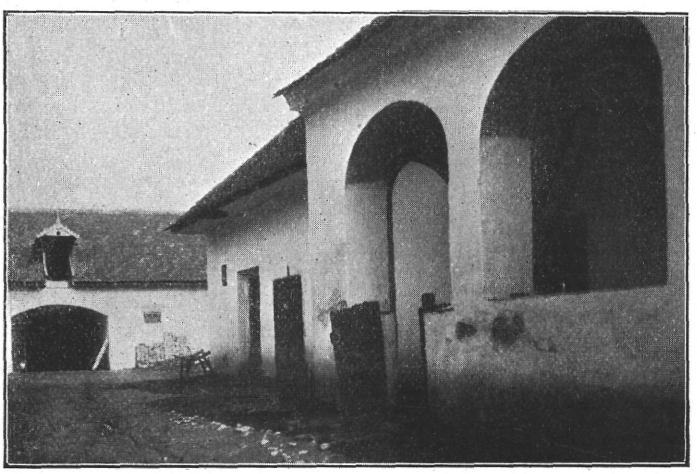

21. á. Debreczeni czivisház udvar felőli része. Az udvart a keresztépület két részre osztja. Tornácz a veréczével, favágitó tőke, dagasztó láb.

rövidebb részeket *könyöklő*-nek nevezik. Az udvarra két kijárata van, az egyik az utczáról belépőknek, a másik pedig az udvar hátuljára igyekvőknek esik útjában. Itt a kijáratot egy léczverécze zárja el a tolakodó háziállatok, a kutya, disznó, bornyú, bejáró tyúk, *anyányi* csirke stb. elől.

A verécze két fa *czuláp* között mozgó léczajtócska. Az egyik czulápban a verécze sarkai vannak verve, a másikra a bekapcsolásra szolgáló vas van erősítve, a melybe a *veréczeakasztó* szolgál. Léczei felül rendesen ékalakú diszitésben végződnek s mosogatás után egy-egy tiszta tejescsuprot, szűrőt húznak rá száradni. A verécze, a folyosódeszka, könyöklő vagy fehérre vannak súrolva, vagy barnára festve. Fönn egy vasrúd fut végig, mely összeköti egyfelől a külábokat, másfelől erre aggatták fel hajdan a *kötístengeriket*. A tornáczba van a *hászjalyuk*, a hol a falnak *támított rajtoja* segitségével az ember a tornáczból a *hászjá*-ra jut. A szobák feletti padláson szárad a kimosott ruha a *ruhaszárító kötélen*. Szétterítve pedig a *csűstengeri*, dió, használaton kívül helyezett s csak ünnepélyes alkalmakra

szolgáló edények; füstölt disznóhús, kolbász rudakra rakva, egy-egy nemzetiszínű vagy fekete zászló, a nemzeti öröm, vagy gyász hazafiúi tolmácsolására.

A lakóházak mellékhelyiségekben sem szűkölködnek. A lakószobák közvetlen folytatásában esik, de különbejáratú a kamara, és a kamara, esetleg a szobák alatt is, a pincze van. Minden valamirevaló czivispógárnak volt és van ma is szőlője. Régen Székelyhíd, Diószeg környékén is voltak szőlőik, ma a város alatt fekvő valamely szőlőskertben tart mindaddig, míg a manapság gombamódra szaporodó telepek fel nem emésztik. Borral a czivis nem kupeczkedett. Megitta maga, megitatta másokkal. Ma a zsidók veszik meg tőle *mustúl*. A bor és kisüstönfőtt pályinka befogadására szolgál a borospincze. A kisháztól a kamarához átmenetet de nem átjárást a pinczegátor a pinczegrádicscsal szolgáltat, honnan egy ajtón

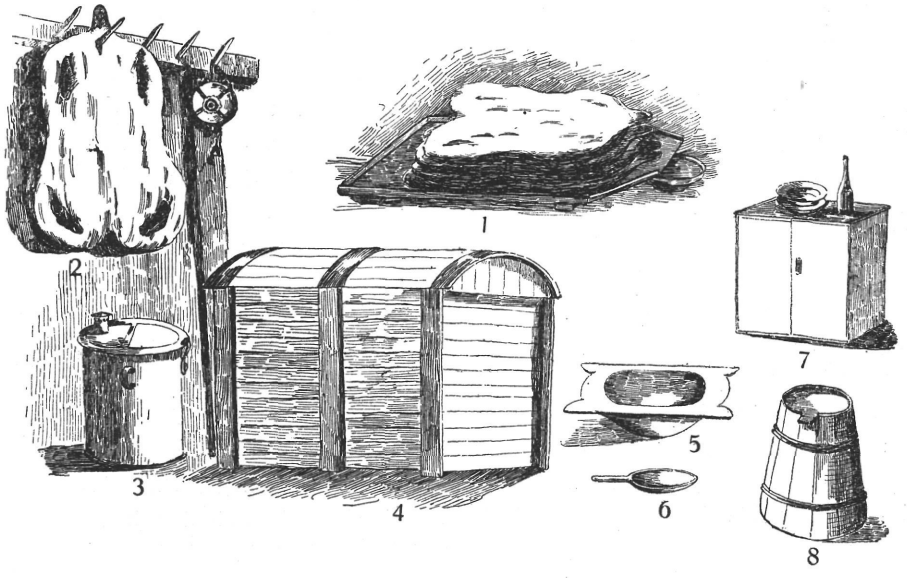

22. á. Kamaraberendezés: 1. sózó, 2. ösztörü, 3. zsiros bodon, 4. hombár, 5. gyúróteknő, 6. lisztmerítő fakanál, 7. tálas, 8. lisztes bodon.

át a pinczébe jutunk, hol az *ászokfákon* boroshordók pihennek, a *vaklyuk*-ban a nagy *pályinkásüvegek* s a földön, a puha homokban zöldség, a szögletben pedig *kolompír*, a falba vert szegen pár *koszorú vereshagyma*, a grádicson a szappannak való zsíradék ócska fazekakban s egy pár *cziku* apróbb vereshagyma a *kenyírszalonnához*.

A kamarában van a czivis készített és készítetlen élelmiszere felhalmozva. Jórészét a *pinczehát* foglalja el, mely a pinczelejáratot, a *pinczetorkot* képezi. Kétoldalt a fal mellett *hombárok* nyujtózkodnak végig, tele *ülettel*, tengerivel, árpával. A pinczeháton a *zsírosbodonok* bádogból, a *lisztesbodonok* fából, terpeszkednek. Itt van még a *gyúró-*, *sütőteknő*, *kovászfa*, *nyútótábla*, *vágódeszka*. Szembe a belépővel kora tavaszszal a 6—8 egész szalonnával megterhelt *sózó* terül el a kamara közepén s midőn később a sózó kikerül (22. á.), a szalonnát a falnak támasztott, két vastag gerendalábon álló, fogakkal ellátott *ösztörü*-be aggatják s kifeszítik, ha egész s a faltól elszigetelik, ha kell. Az ösztörűben lóg még a kulacs, szájával

lefelé, hogy jól kiszáradjon, a rosta, a kenyér- és fátyolszita s egy kötélen egy pár besózott háj. A mestergerendán félig átdugott rúdon pár *csizsma*, zsákok, dolgozóruha, szűr, stb. Télen ilyen rudakra *rakják fel* a macska orra elől a *hurkát* s ha még a mestergerendában elhelyezett ócska iratokat is számba vettük, megnéztünk a czivis első kamarájában mindent. Távozzunk tehát a czivisudvar másik, az előbbitől teljesen külön, távol álló, annál jóval rosszabb karban tartott részéhez, az ólakhoz. Közben megtekintjük az udvar átellenes részén fekvő *szabad-*, vagy *káváskutat.*

A kút.

A debreczeni czivis házánál egész a legújabb időkig a káváskút volt használatban. A czivis mindig gyanús szemmel nézte, szemenszedett szidalmakkal illette a *szivárványos kutat*, a víz olajos, vasízű volt neki, a kút meg drága. Kút azonban minden czivisháznál szükségképen volt. Tömérdek jószág az udvarban. „Hámos lú", csikó, fejőstehenek, „bornyúk", „hízó", még kutya is 5—6 ezek mellett a nagyszámú aprómarha tömérdek vizet fogyasztottak el. Ezek számára is készültek az udvari kutak, főzni, inni *rossz víz* volt. Debreczen felső talajvize nem is jó e czélra. Ezért ott, a hol jószág nem volt, az újsorok szegényebb házánál vagy egyáltalán nem volt az udvaron kút, vagy pedig két szomszéd ásatott telkük határán egy kutat s meregettek belőle békességesen.

Az ásott vagy nyitott kutaknak legkezdetlegesebb fajtái a *sírkutak* voltak. Egyszerűen egy kisebb átmérőjű gödröt ástak a vízig s minden biztosítás nélkül kötélre kötött vedren meregették belőle a vizet mindaddig, míg *be nem rogyott.* E hitvány alkotmányból azonban hamar kimerték a vizet s folytonos veszély fenyegette tulajdonosát, hogy beomlik, így már jó korán mélyebb és tartósabb kutat kezdenek készíteni. A kutak átmérőjét a gazda a vízfogyasztás és erszényéhez mérte s fala állandóságát előbb fa- később téglabélelettel biztosítja. A kutak után történeti sorrendben a *fa- vagy ládáskutak* következnek, melyeknek belvilágúk kerek vagy négyszegletes, oldalfaluk fával vagy deszkával bélelt. A bélelés legkezdetlegesebb fokának azt a módot kell tartanunk, a mikor egy hatalmas tölgyfatörzsnek a közepét kivájták és az így keletkezett hengeralakú bodont leeresztették a *kút gödri*-be. Később a kút belvilágát négyszegletesre alakítják s a négy sarkába függőlegesen egy-egy gerendát helyeznek s ehhez szegezik a kitünő *tölgyfadeszkát.* A téglaégetés fellendülésével a *kőkutak* jöttek divatba. Ezek mindig kerek alakúak s ki van rakva belsejük vastéglával. Itt a tégla közét mohával töltik ki. A moha jobbá teszi a kútban a vizet s megakadályozza a homok befolyását. Az ilyen kutak már állandóbb jellegűek s a víz kiemelése is már nagyobb technikával történt. A kútbaeséstől mind a járókelő állatot, embert, mind a *vízhúzó* t a *kútgárgya* védte meg (23. á.). A *kútgárgya* nem egyéb, mint egy 80—95 cm élhoszszal bíró koczka, melynek alul és felül egy fedőlapja hiányzik. E gárgyát a gödörre helyezik, környékét feltöltik. A vizet egy kétkarú emelős szerkezettel húzzák. E szerkezet áll az *ágos*-ból, a kútgémből, a kútostorból. Az ágas egy 3—5 m magas fatörzs, mely kezdetben felül kétfelé ágazó, úgy, hogy gyakran fenn kétágú élő fára is tették a gémet. Később nagyobb művészettel ácsok faragták ki, a megfelelő magasságban és méretben kivésték és ezen húzták át a gémet,

a mely keresztül van fúrva és egy vastag vasszeg átdugva, a melyen ismét a gém mozog. A gémnek első, kút felé eső faragott végére jő a kútostor, mely vagy egy aprószemű lánczczal vagy kötéllel van a gémre erősítve. A hátsó vége a *kút farka*. A kút farkára, ha az ácsmester nem találta el az egyensúlyozást, a kút nehezen jár, *kolonczot* tesznek rá vagy egy felülről szépen rásimuló nehéz fa alakjában, vagy egy jó csomó tapaszt raknak fel rá, vagy pedig kolonczot kötnek rá olyanformán, hogy tégla- vagy *terméskü*-darabot kötnek fel egy kötélre vagy ócska lánczra, melynek bizonytalan helyzete folyton veszélyezteti a lakók életbiztonságát. A kút farkán hajtották végre adandó alkalommal a halálos ítéletet a vétkes kutyákon és macskákon kötél által. A kútostor, épp úgy, mint a kútgém, gyengébb fenyőfa. A kútostor egész gömbölyű rúd, alsó végén a *kankarik* vasból, melynek ravasz zárja biztosan tartja az erős tölgyfavedret. A gémeskút annyira egyensúlyozva van, hogy a vedret mindig le kell meríteni, mert különben felszalad a *vedér*. Ha a *vedér* a kútba esnék, előkerül a *horog* egy hatalmas szál léczen, ezzel kipuhatolják, ha lehetséges, könnyű szerrel ki is húzzák, de komolyabb

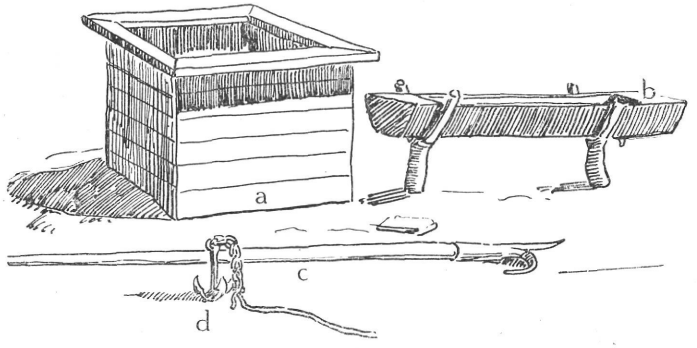

23. á. *a*) kútgárgya, *b*) vályu, *c*) horog, *d*) vasmacska.

esetben már a háromágú *vasmacskát* kell egy hosszú kötélen lebocsátani, melynek éles körme mielőbb kimenti a vízbe valót. Hajdan, a gyufaoldat és *zsíros zódány* feltalálása előtt hány csalódott szerelmes leány talált vígasztalást e kutakban. Kötőjüket kődarabokkal szedték tele és úgy *ugrottak* a kútba. Napokig hordták a hulláról a vizet, mígnem valaki a kora reggeli órákban a csendes vízben meg nem látta. Hogyha a veder nem érte már a vizet, a kútat *silyesztették*. A kútcsináló lement a kútba s kiásta a fenekén a földet, ezt a *nagy csebrekkel* felhúzták, aztán a tégla vagy fa alá ásott s a végső pillanatban egy kapával erősen alávagdalt a téglafalazatnak, mire ez szép lassan csúszott lefelé a tetejétől az *ajjáig*. Ez volt a *silyesztett* kút. A *silyesztés* azonban nem ment a végtelenig. Vagy a föld szilárdsága, vagy a kőburkolat vastagsága (fél tégla, egy tégla, másfél tégla) nem engedte meg. Ilyenkor a kútcsináló azzal vígasztalta meg a gazdát: „*bodon* kell ebbe', gazduram!“ A gazda a pintérhez megy s vállaltat vele egy deszkabodont. Miután e feneketlen hordóalakú otromba alkotmány elkészült, megjelenik a kútcsináló napszámosaival, egy lemegy s a kút fenekén körülbelül a tégla- vagy faburkolat belső széléig ás vagy két méterig lefelé s mikor már a víztől nem tud dolgozni, belehelyezik a bodont. A burkolat marad a helyén

változatlanul, a bodon csupán arra szolgál, hogy a beomló földet visszatartsa. A ládás kútakat még ilyen esetben nem ritkán alágerendázták és *padmajt* ástak alá. Az ilyen kutakat *bodonos kutaknak* nevezik.

Ivóvízért hajdan a közönség a város szélein ásott hatalmas kutakra járt. Bent a városban egész 1838-ig nem volt jóvizű kút, vagy mint röviden mondták *jó kút*. A lakosság a város alatt levő hatalmas kútakra járt ivóvízért. Sajátságos társadalmi szokás, mely a restséget különösen a fiataloknál üldözi, az öregeknek elkésését is aggkorukkal igyekszik menteni. A tyúkkal fekszenek, de a tyúkkal is kelnek a régi czivisháznál. A kakas szavára ébrednek és *setít hajnalba'* állanak munkába. Az utczasarkon pislogó olajmécs már útban talál pár fiatal menyecskét, kik korsóval a hátukon a hosszú Mester-utczán, a kietlen Rabkert mellett, a Köntösgátra sietnek az egész napra való jó vízért. Az óriás kávaskút mellett erős kötelüket mázatlan korsóik fülére kötik s a sötétben, lámpásaik gyér fénye mellett eresztik le, vigyázva a kútba, a megmerült korsót még óvatosabban húzzák fel, hogy a kút téglaoldalához ne ütődjék. Ők az elsők; még nem szorgos a kút. Távolról más lámpás fénye pislog s felharsan a reggeli ének az áhítatos kálvinista ajkon:

„Óh Isten! ki e reggellel
Napodat visszaadtad,
Jóságod egy újabb jellel
Irántunk megmutattad:
Azért el nem mulasztjuk
Mi is kötelességünket,
Ím, neked bémutatjuk
Reggeli tiszteletünket."

— Eredj lyányom, mán mennek, te is a kútra! — szól az anya serdülő lányához, ki két üres kantával éppen *veri a kiszülőt*.

Maga egy darab frissen sült parázs tököt majszolgat, kötényében még pár darab, melyet társnőinek szán. Ma ő a soros útravalót vinni. Veszi lámpását, megy ő is az éneklők után. Senki se látott lányt nappal menni a kútra. De ha ilyen történt, örök szégyen volt a családra és a lány örökre otthon maradt.

A város előljáróságát s vagyonosabb jobb polgárait sűrűn foglalkoztatta a lakosságnak jó ivóvízzel való ellátása, de tudván azt, hogy a városnak közelmultban mocsaras területén a kis mélységü ásott kutakból iható vizet nem lehet kapni, 1835-ben a nagyfontosságú közegészségügyi kérdés megoldását ártézi kutak fúratásával akarják megoldani. E czélra Némethy Lajos polgár végrendeletileg 1000 frt is hagyott. E pénzből az előljáróság a kollégiummal együtt az *ártézi* kutak fúrásához szükséges eszközöket szerez s 1836-ban a kollégium udvarán és a Piacz-utczán egy székesfehérvári kútfúrómester hozzá is fogat a kút fúrásához. Az első szivattyúval felszerelt kutat csak három év mulva, 1839-ben adták át a használatnak. Később a város mind több utczai kutat fúratott, sőt az udvarokból is egyre szorította kifele a *szivárványos jó kút* a rossz kutakat s íme, ma már építik a vízvezetéket.

Gazdasági épületek.

Debreczenben hajdan, a szerfölött gyakori tűzesetek miatt sohasem építtette a gazda a maga lakását az istállókkal össze. A két épületcsoport közt 20—50 méter távolság van még akkor is, hogyha a második épületcsoport az elsőnek éppen a végébe szolgált. Néhol az istállóépületek csoportja keresztbe van építve és

külön nagy kapun jut az ember a hátulsó udvarra. Rendesen azonban udvar hosszában van épitve és a roppant térség előtte és mögötte kihasználatlanul.

Udvarunk az utóbbi rendszerű. Alacsony, nádas épület eléggé széjjelnyílt deszkatűzfallal búslakodik előttünk. Fejét félrehajtotta búvában, tetejét megrugdosta az idő s a fél oldalán levő *szelelőlyuk* az igaz ablaknak hitvány korcsa, mint félszemű aggastyán néz reánk. A serényét alkotó jobb nád vagy venyige *szegtse* már csaknem lehullott; nádja az ereszen néhol földig lecsúszott, nincs felverve s az egészséges nádszálakat összetörte a sárkánycsinálás mesterségét kultiváló házi és szomszédos gyerekség. Mindazáltal törmelékes felszínén dúsan tenyészik a *fülbe cseppentő*[1] gyógynövény, mely egy pár jó lapát tehéntrágya közepén büszkén kevélykedik, mellette még néhány mohafaj talál nem éppen mostoha otthont. A *girinczet* a macska méregeti egyenletes hosszú léptekkel, ma húst akarván ebédelni, egér helyett a nádban fészkelt verebekre les (24. á.).

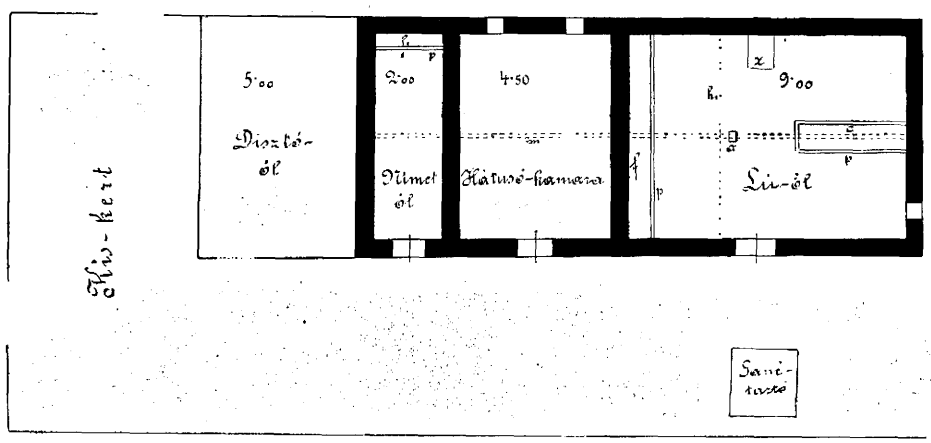

24. á. A debreczeni civis-pógár házának hátulsó, az elsőtől különálló része az állatok számára; *a*) ágas, *c*) arczaljászol, *p*) bidlás, *f*) félszerjászol, *z*) szénatartó, *h*) körömrúgó, *m*) mestergerenda.

Ez épületcsoportnak legfőbb része a *lúaul*. Az emberek és állatok az *aulajtón* jutnak az *aulba*. Primitív egy alkotmány ez. Fakilincse régen elveszett s most egy izmos *estráng* darabja szolgálja e czélt, melyet egy az ajtófélfába vert hatalmas *poczokszeg*-re akaszt az az ember, a ki legutoljára távozván az ólból, az ajtót *behúzza*. Ha pedig mindnyájan benn vannak s az idő viszontagságától meg akarják magukat védeni, vasvillával *támítják be* belülről. Most előttünk a tehén beszállásolására is berendezett *lúaul*. Jobbra, az emberi lakhely felé eső részében, egy az ól közepére állitott *arczaljászol* foglalja el az istálló felét, mely pontosan a mestergerenda alá esik és három méter hosszú, felül 80 cm, alul 60 cm széles. Újabban lábakon nyugszik és alja nem éri a földet. A jászol mindkét oldalára tehát egymással szemben kötnek lovakat, ezért hívják arczaljászolnak. A lovak a hídlásdeszkán állanak, melyet a hídlásgödör fölé fektetett erős *hídlás*-(foszni) deszkák alkotnak. A jószág hátsó lábánál a *körömrugó*-nak nevezett keményfa van, mely hathatósan óvja a sárfalat a lovak rugdosásától. A lovak

[1] Sempervivum Tectorum. L.

kötőfikkel a jászol prémfájához vannak kötve. Az ajtótól balra szintén hídlás és a fal mellé épített *félszerjászol* látható a fejőstehenek számára. A szép nagy csákószarvú teheneket u. i. nem lehetne egymással szembe kötni, mert kivernék egymás szemét. E jászol keskenyebb mint amaz, alja közelebb esik a földhöz azért, hogy a szilaj marha alá ne dugja s így le ne törje a szarvát, de nagyon alacsony sem lehet, mert megesnék, hogy az egyik tehén addig szurkálná a másikat, míg azt bele nem *lökné* vagy bele nem ugratná. A tehenek kötéllel vannak a jászol prémfájához kötve, úgy hogy a kötél egyik végén levő hurkot ráhúzzák a tehén egyik szarva tövére, a másik szarván pedig kétszer körülcsavarják. A kicsi, vagy félszarvú teheneknek *kötőfiket* csatolnak *a fejibe*. Ha nem jól kötik meg, a fürgébb tehén elszabadul, akkor aztán találgatják, hogy ki volt, mi volt, a ki eleresztette? Valami rossz lilek? . . . Talán éppen *píz* van ott elásva, melyet „meg kell álmodni"; hiszen „Szent György nap icczakáján úgyis felveti magát, kik lánggal íg, a ki odafekszik a balódalára, meglátja". A jászlak fenekén a jószág több, kevesebb *ízíket* hagy, úgy hogy főleg csutka, haj után minden nap kell *ízíkelni*. A jászol fenekén maradt *színatízíkbe* jár tojni a tyúk, míg azok, a melyeknek szárnyuk el van vágva, a jászol alatt *kovártélyoznak*. Ezekhez szegődik még a házőrző kutya és a restebb macska déli álmot aludni, míg a serényebb tyúkok élükön a *kokassal* a hídláson, az *ajjban* keresik élelmüket, fáradságos munkával kaparnak.

Az ajtóval szemben a *színatartó* foglalja el központi helyét, honnan egyaránt könnyen lehet vinni mindkét jászol felé a *takarmányt*. Négy ágas, egymástól körülbelül egy méternyi távolra, alul körülbelül egy méternyi magasan körüldeszkázva, a falnak támasztva áll. Ágasai a padlásig érnek, hol az aljának megfelelően egy négyszegletes lyuk van vágva a takarmány lehányására. A *színatartó* egyik *ágosá*-hoz egy tarka *bornyú* van kötve *peczkes kötélre*, mely a csordán legelésző anyját naphosszat kesergi kitörő jajjal. A *színatartó* előtt a földön, vagy a *jászol vígibe'* alszik a kocsis, szénából készítvén magának puha vaczkot, míg felső ruhájával (szűr, guba, ritkán bunda) betakaródzik. Most pedig a helyett, hogy az udvar felől, a *hászjalyukhoz tantott rajtoján* mennénk, rövidebb úton, a kocsis rendes feljáróján, a színatartón mászszunk fel és nézzünk széjjel a *hászján*. Az út mindössze csak két méter s ha leesünk sem ütjük meg magunkat a puha szénában.

Sajátságos félhomályba jutottunk, melyet csak a lyukakon és a deszkatűzfal hasadékain beszűrődő napfény táplál. A *nádfedőlik* belső része világosszürke, a takarmány erősen zöld, a gyönge napfényben homályos szürke színben olvad fel. A padlás szerkezete olyan, mint az előbbi, persze gyengébb, primitívebb s a léczekre a náddróttal gúzszsal van felkötve. Körüskörül takarmányban járunk. Itt egy jó szekér illatos *anyaszína* van egész a *girinczig* felhalmozva. Ott az elkülönített *sarjú* áll, amott egy kis *csihe luterna*, másik részen egy *szekérderík tengeri fíja* és *mishing* van. Nem hiányzik egy kis *tengerihaj*, mondjuk *csuhaj* s néhány *kive avas csutka* sem, még tavaly télről, néhány ponyva szalma *ajj*-nak vagy az ágyba. E sajátságos környezetnek is megvan a maga állatvilága. Az eresz alján itt a fecske helyett a veréb fészkel, az eresz aljában pedig az ügyesebb tyúkok bujnak el és rejtik el tojásaikat a gazdasszony elől. Fajuk jövendőjéről gondoskodnak ezáltal. Ámde gazdaasszonyunk sasszeme fölkeresi az elrejtett

kincset, összeszedi, csupán egyet hagy ott a czélból, hogy a tyúkok másszor is e tojáshoz járjanak tojni. Az itt hagyott, rendesen mindig ugyanazon tojást *palizsna* néven ismerik Debreczenben. Vannak a ugyan tyúkok közt is ravaszok s ezek túljárnak a gazdasszony eszén. Az ilyen tyúk elbúvik az eresz alá, mélyen leássa magát a szénában. Összerakja tojásait, *elkotlik* és ráül. Ettől kezdve 21 napig nem látja a háziasszony, keresi, kutatja a jó tojós tyúkot. Hiába. Enni, inni is csak éjjel, vagy kora reggel jár le, mikor még mindenki alszik s gyorsan visszamegy, mígnem egyszer sok apró csirkéivel előjön rejtekhelyéből Most kicsinyeit lehányja a színatartóba, végül maga is roppant *vartyogás*, kortyogás közepette leröpül. Van öröme a gazdasszonynak, midőn a szép eleven, de fölötte félénk *orozva kött* csirkéket meglátja. Enni adna nekik, de eltünnek, elbújnak a jászol alá. Éppen az az érdekes, hogy az így orozva kött csirkék bámulatosan kevés, úgyszólván minden gondozás nélkül felnőnek, nem *satnyulnak el*, nem *szárnyasodnak*, nem *tetvesednek el*. Amott a széna tetején két-három házi és idegen macska heverész, itt fűzték az éjjel szerelmi andalgásaikat. Útunkban egy szilaj egér szalad el s még többet is elüthetnénk, ha a luczernát megforgatnánk. Az a néhány veréb csak rövid lakója a nádszegésnek s a nádakban lakó méhfaj nádi mézet készít a gyermekek számára. Míg a padlás az egész épületcsoporton összefüggő, addig az alsó része el van választva egymástól. A nagy ólat egy *sukkos* sárfal választja el a *hátusó kamarától*, a melybe a *tüzrevaló*, használatból kivont *félfenekü hordó*, szekér és bútordarab várják az utolsó ítéletet, mely lészen tüz által. Egy-két *kamaralyukon* gyér világosság szürődik be s rozoga ajtajánál már régen megsült a *lágy czipó*. Még csak az egyetlen fallal körülvett helyiséget kell megtekintenünk, ez a *németaul*. Hajdan, a mikor még a paraszt és a polgárság katonai beszállásolással rótta le az állam iránt való számos tartozása éppen nem csekély részét, Debreczennek is jutott belőle egész a legújabb időkig. Régen a katona hat, aztán három, két hónapig volt, ma csak pár hétig van. A katonának jó volt az *ódalház*, vagy pedig ha ezt a tulajdonos használta a *katonaház*, lovának pedig a *németaul*. Tudvalevő dolog, hogy hajdan a magyar huszárt külföldre vitték s hozzánk idegeneket hoztak. Előbb a *vasasnémet*, később a polyák *holányos* katonát kellett a debreczeni czivisnek tartani, neki pedig *német* volt a polyák is, ezért nevezte el lovának szállását *németaul*-nak. Ez az ól igen keskeny, egy lóra való, benne félszer jászol volt. Ezzel a jobb állandóbb épületek megszüntek, még a *disztauaul* sajátságos faoszlopokkal, méter magasan deszkakerítéssel ellátott, a többi épülettel egy tető alá vont padlástalan épületről kell megemlékeznünk. A czivisházaknál mindaddig, míg csürhe járt a nyomásra *magló-* és *hízódisztót* egyaránt tartottak. Később a csürhe megszünvén, a *maglódisztót* a tanyán tartották, mint *nyargalót*, csak a hízókat tartották a háznál s ezek számára volt szükséges a szellős istálló. Porában a disznók ásták el magukat, míg tartógerendáin, a *kokasüllőkön* a tyúkok háltak. A *kokas* és a merészebb tyúkok a legfelső üllőn ülnek, a szárnyaszegettek és a csirkék az alsóbb gerendákon. Fent énekelte a *veres kokas* hangos vigiliáit éjjel 9, 12 órakor és 2 órától reggelig, miközben nagyszámú feleségei pedig egymással elegyednek csöndes suttogásba. A kalandosabbak ugyan a csöndes nyári estéken a minden kiskertben otthonos fekete- vagy tüdőszín eperfa, vagy akáczfa tetejében, zöld lombok közt, nyaralnak s csak a tél hideg fuvallata szólítja fedél alá őket

e szellős tanyáról. A gazdasági épületeken túl még egy jókora szabad terület, nem megvetendő terjedelemben, nyúlik 3—4 *vígső szomszídra*, mely, ha el van *rekesztve* az udvar többi részétől, kiskertnek neveztetik, ha nincs, úgy megmarad *udvar-hátújának*. Szemünkbe, a szomszédberenához simulva még néhány *klopter kompetencia* vágatlan fa, míg mellette egy hatalmas boglya avas vágott fa hirdeti a tüzelőanyag bőségét. Hajdan minden polgárnak volt erdeje s midőn a város ezt kisajátította, minden háztulajdonosnak, háztelkének nagyságához mért mennyiségű fát adott kedvezményes áron. Bár volt fa bőven, még sem használták, hanem *tőzekkel*, vagy szalmával fűtöttek. A fa mellett nagy ritkán egy-egy *góré* is megkerül a lim-lom tengeri tartására (lásd a 25. á.).

A boglya fa mellett a ganétartó áll, egyik kultúrális és tisztasági, egészségügyi vívmány Debreczenben. Régen u. i. nem volt még ilyen szemétgyűjtő, hanem az összekerült szemetet, trágyát kivitték tőzegnek, később pedig e helyett vagy

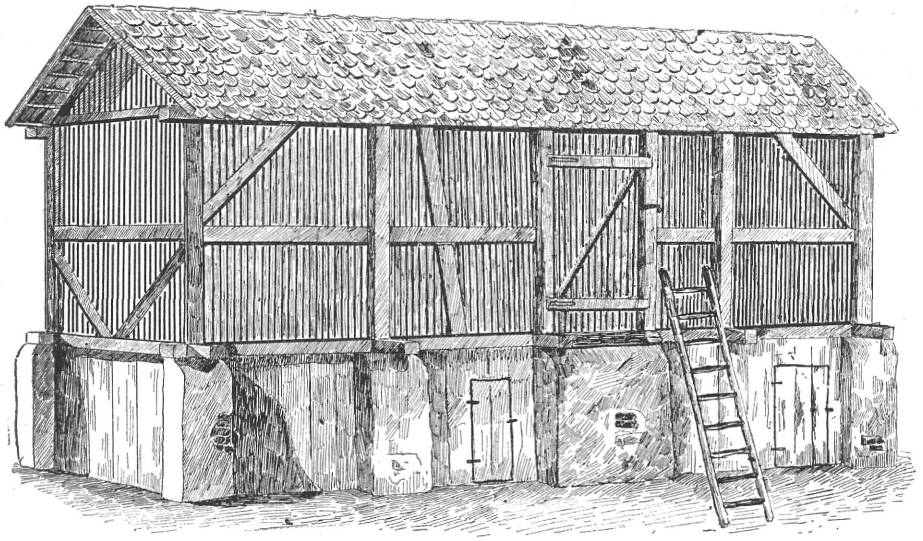

25. á. Városi góré faólakkal.

elásták az udvar hátuján, vagy szétterítették ugyanott. Nedves időben járhatatlan volt éppen e miatt a tájék, mert a pocsolya *szárhegyig* ért, sőt még be is csapott a csizmaszáron, másfelől ezer betegség csiráját hordta magában. A kapufélen, a szomszéd falához támasztva áll a hasonló intézmény, a *budi*, *buda*, *perváta*, mely a város csatornázása óta került előre, most az új csatornázás újra hátra szorítja.

A debreczeni népies építkezés az utolsó évtized alatt rohamosan pusztul. A város szédületesen gyors átalakulásában vagy az ősi jó szokásokat már nem szívlelő, vagy a nagyvárosi élet nyomorától ijedten menekülő ősi fajmagyar lakosság a törvényes hatalommal karöltve, a hatóság közegeinek kényszere alatt végzi a lelkiismeretlen munkát, mely rövid időn belül az ősi intézmények gyökeres kiirtására vezet. Nekünk csak a mentési munkálat jutott, sajnos, épp a tizenkettedik órában.

Dr. Ecsedi István.

A „mancsozás".

A nógrádmegyei Ipolyvarbón és Őrhalmon egy érdekes bőjti játék dívik: a „mancsozás". Bőjtben, mikor nem szabad tánczolni, zajosan, énekszóval mulatniok, van a mancsozásnak az ideje, nem is játszszák az év más szakában. Mivel tudomásom szerint ezt a böjti játékot még senki sem ismertette, az alábbiakban vagyok bátor az arra vonatkozó adataimat közölni:

A mancsozást nagyobb szabad térségeken játszszák, a hol nem kell félni az ablakbetöréstől, a hol bátran fel lehet dobni a „mancsozó botot", anélkül hogy leestében valakiben vagy valamiben kárt tenne.

1. á.

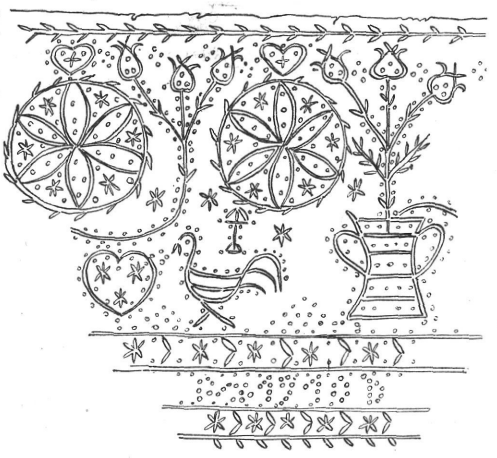

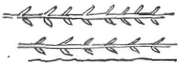

2. á.

A mancsozáshoz két játékkészség szükséges, a *mancsozó bot* és a *mancs*. A *mancsozó bot* fűz- vagy topolyfából készül. A fűzfából valót jobban szeretik, mert az erősebb és szebben elkészíthető. Alakja a szócsőhöz hasonlít. (1. á.) A „*mancs*" nagyobb diónagyságú fateke, bükkfából készül és a rugalmasság fokozása czéljából kb. feléig ékszerűen behasítják. Mindkettőt a falu fúró-faragó ezermesterei készítik a kétkézvonóval és bicskával. Az alakilag kész mancsozó botot czifra beégetéssel díszítik, még pedig kétféle módon. A kézzel kirajzolt és bicskával kivájt vonalakat égetik be tüzes vassal, vagy pedig drótból készített mintával égetik bele a díszítést, ha égetőmintát használnak, akkor nem rajzolják és nem vájják ki előbb a dísz helyét. A díszítés a következő módon helyezkedik el a mancsozó boton: (2. á.) A vékonyabb végen, mely úgy van elkészítve, hogy jól megmarkolható legyen, kb. tenyérszélességben nincs égetett dísz, csak a szélén van két-három töviskoszorúszerű füzér. Ugyanilyen füzérek határolják a megmarkolásra alkalmas részt a kúpszerűen vastagodó résztől, melynek felső részén csillagokkal díszített

kettős füzér között az ajándékozó legény és a mancsozó bottal megajándékozott leány nevének kezdőbetűi és a készítés évszáma van körbe beégetve, vagy rézzel kiverve. A díszített mezőt egy kétfülű cserépből hosszú indákon kinövő tulipán hálózza be, az üresen maradt területeket pedig szív, kakas, kereszt, rozetta (talán szélkerék) díszíti s az egész mező hatágú csillagokkal van behintve. A mancsozó bot talpába fúrt s fadugóval nagyon ügyesen elzárt lyukban sörét van, a csörgés kedvéért. A mancs is be van égetve, még pedig a fókörökkel nyolcz mezőre van osztva és a mezőkben csillagalakú beégetés van.

A mancsozáshoz legalább négy játékos kell — leányok, legények vegyesen —, vagy ha hárman játszszák, akkor „*lovas*“ van (czéka).

A játékosok az ülés megkezdésére „szednek“ s a kinek a mancsozó bot vége jut, az kezdi az ütést és az választ. Az egyik pártot „ütő“-nek, a másikat „szolgáló“-nak hívják. A játékra a következő módon állanak fel:

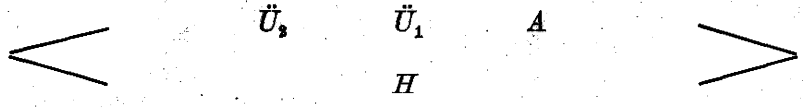

Az adogató (*A*) felveti a „*mancsot*“ 3—6 méter magasra, s mikor ez lefelé esik, az első ütő ($\ddot{U}_1$) a „*mancsozó bottal*“ utána dob. Ha eltalálta, akkor a „*mancs*“ elrepül messzire s a „*hajigáló*“ (*H*) szalad elfogni és bedobni a „*métára*“, az első ütő ($\ddot{U}_1$) pedig mancsozó botja után fut és azzal igyekszik vissza a métára. Ha a „*hajigáló*“ (*H*) előbb bedobja a mancsot a métára, mint az ütő a mancsozó bottal beér, akkor az első ütő ($\ddot{U}_1$) „*kivan*“. Éppen úgy kivan az ütő, hogyha nem találja el a mancsozó bottal a mancsot. Mikor az első ütő ($\ddot{U}_1$) „*kivan*“, akkor üt a második ütő ($\ddot{U}_2$). Minden úgy történik, mint előbb, s ha az első ütése sikerült, akkor az első ütőt is „*beváltotta*“, ha azonban téveszt, akkor az ő pártja megy szolgálni s a másik párt lesz az „*ütő*“.

Még csak a „mancsozó vivést“ akarom ismertetni. A búcsúkor és farsangkor rendezett tánczmulatságokra a leányok bokrétát küldenek választottjaiknak, a mit a kitüntetett legény a kalapja mellé tűz. E bokrétaküldésre mintegy felelet a legény részéről a mancsozó bot vivés. A mancsozó botot a legény egyik barátjával együtt viszi el a leány házához, a hol dúsan megvendégelik. A leány által küldött bokrétát a leány keresztanyja viszi a kiválasztott legényhez.

A mancsozó botot a leányok sokáig megőrzik s a Néprajzi Osztály gyüjteményében levő példányt egy csalódott szerelmestől sikerült megszerezni.

Tudomásom szerint a mancsozást csak Ipolyvarbón és Őrhalmon játszszák és már a szomszédos községekben is ismeretlen.

Köszönetemet kell még kifejeznem Maasburg Margit bárónőnek és Kőszeghy úrnak, a kik útbaigazításokkal voltak szívesek támogatni ez érdekes népi szokás ismertetésében.

Dorner Aurél.

Föliratos agyagedények.

— A szegedvárosi múzeumból. —

A nép szeret verseket szerkeszteni. Nem éppen csak a népdalokat, hanem más különböző dolgokat is. Kedvtelésből, meg unalomból. Nálunk a tanyai ember ólmos, nehéz téli napokon, a mikor alig virrad s már is alkonyodik, férfimunka nincsen más, mint a jószág etetése: nagy magameguntában előveszi az ablakból az iskolásfiú tolltokját, tintásüvegjét, egy

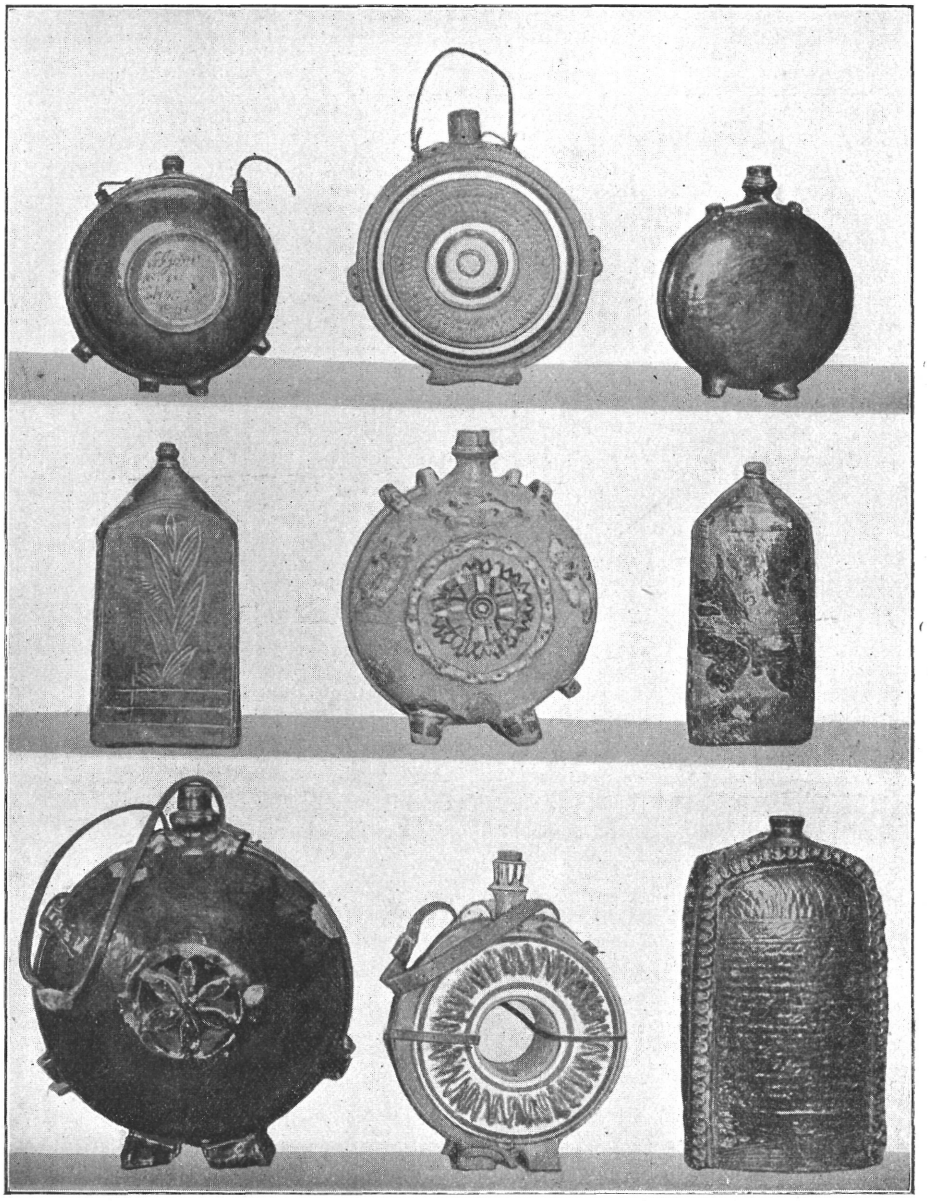

1. á.

olyan irkáját, melynek néhány hátulsó lapja még tiszta, s verseket szerkeszt bele. Nem másnak, hanem magának, a maga mulatságára. Persze, nem mind teszi ezt, hanem csak éppen, a kinek kedve van hozzá.

Megénekel olykor történeti eseményeket, már hogy olyanokat, a melyek az ő kisded, egyszerű életében események. Ír fohászkodásokat. Továbbá olyan mérgességeket, a melyek Hazafy Veray János, világosi Páger Pál s egyéb kósza rímkovácsok munkája révén a „megrovási kalandok" fogalma alá sorozhatók. A rímes beszédet szerető tanyai magyar is, ha baja van valakivel, versben mondja el az állapotokat s intelemben, továbbá fenyegetésekben tör ki. A hogy a kedve tartja s a hogy az események irányítják, mikor ott a meleg szobában, hangtalan, szinte néma téli időben, a midőn, ha jár is az úton valaki, szánkón jár s még csak kerekek zörgése sem hallható, lassan, meggondoltan rajzolja a betűket egymásután a papiroslevélre.

Íme egy történeti vers az alsótanyai Külső-Zákányból, a mely nem nélkülözi sem a humort, sem a költői igazságszolgáltatást:

Ezörnyóczszáz nyóczvan ötbe
Sok porkukacz vót a födbe.

Elrágták a kukoriczát,
Csúffá tötték a födmunkát.[1]

Jámbor szűzek a kápolnánál
Imátkoztak az Úr Jézusnál.

Az Úr Jézus nagy fölhőt kerekitött,
Röttentő sok esőt ledűtött.

Fojt az eső, mint az patak,
Az kukaczok fölpukkattak.

Szintén az alsótanyákról való egy elkeseredett embernek az a verse, a melyben a mérgét ellenfelére kiönti. Az ellenfele nem is más, mint a tulajdon veje, a ki a féltett kincset, a földet követelte tőle. Érdekes a mód, hogy a tanyai ember a garázda vővel szemben a búját kiönti a versezetekben. Azt mondja:

Szécsi Imre okos legény vótál
Az én lányommal összebarátkoztál.
Mert te aztat párodnak elvötted
Apját-anyját szörnyen csúffá tötted.

Elvitted a kedves szolgálóját
El is vitted véle mindön bizodalmát.
Lám écczaka kilencz óra tájba —
Előgyüttél az ipad házára.

A mögváltó istenömet szidtad
A szűvemet igy szomoritottad
Még idővel eztet is mögbánod
Nem lösz neköd nagy epörfás házod.

Azt gondoltad, hogy te okos leszö
Ha engömet szörnyen csúffá tösző.
Csúffá tötted éppen te magadat,
Nem is kapod el az én birtokomat.

Ugyan mért nem mondod az anyádnak
Mért nem irati rád a födet mög a házat.
A Jóska mög a Miska ha mögtunnák,
Szécsi Imrét bizonyos hogy mingyár
elzargatnák.

Poróbájjá most már csősznek mönni
Poróbájjá a gazdáva összeverekönni,
Mégis el köll néköd onnan mönni.
Én már néköd tiszta szivbül mondom,
Most már terád nincsen sömmi gondom.

[1] Vagyis hogy hiába dolgozott a munkás.

Ezeket a papirlapokat idővel elszórja a szél, azaz, hogy segítenek az asszonynak tüzet gyújtani (ha van mi alá). Az ezekre tett írásokat nem lehet megőrizni. Nyirfalevél, nyárfalevél, mindet összesodri a szél . . .

Hanem ha valaki valamely gondolatot tesz és annak maradandóságát komolyan kívánja, akkor azon gondolatok sorát agyagba vájja vagy írja, az agyagot cserépnek kiégeti s így az írások megmaradnak. Törik ugyan és esedékeny az agyag bár cserépformában is, de mégis tovább marad meg, mint a papiros. Asszirok, szumirok cserépre égették a mondanivalóikat,

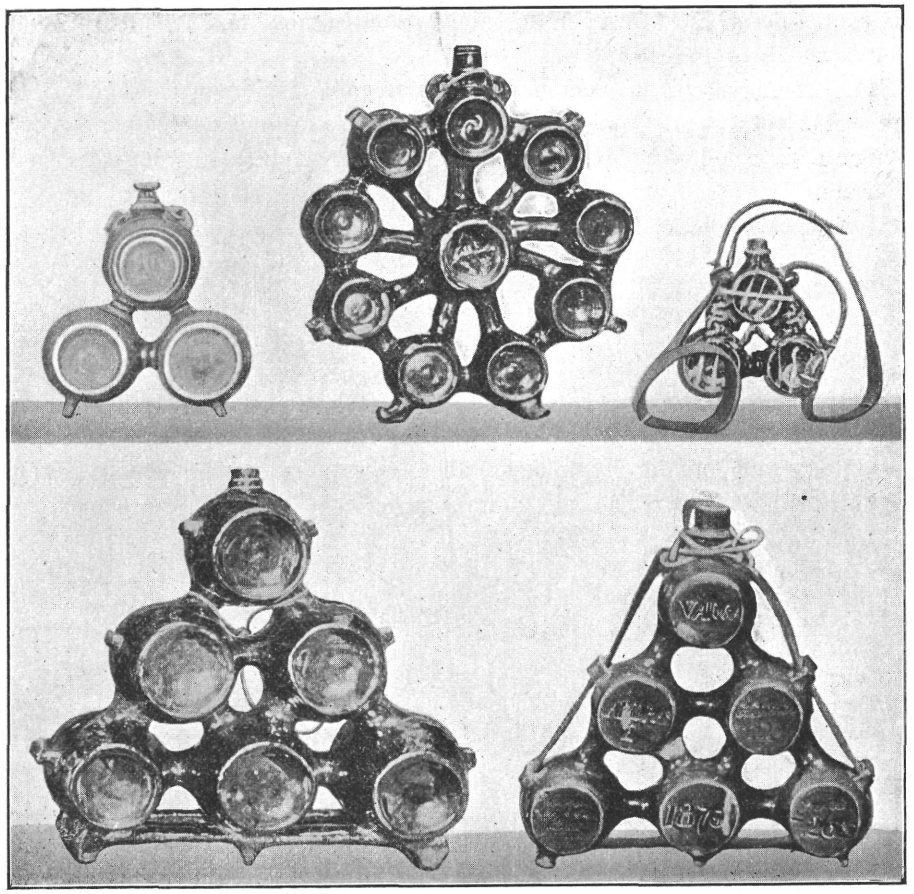

2. á.

a magyar meg kitalálta, hogy erre a czélra igen alkalmatosak a pálinkás *butélák* és *butykosok* oldalai. Ezt a két elnevezést beszédben is, irodalombao is gyakran összetévesztik, azaz, hogy a pálinkát tartalmazó cserépedényt rendszerint butykosnak nevezik. A népnyelvben a butykos jókora edény, a melybe több liter ital elfér, míg a zsebbevaló „mindennapi ájtatosság"-nak inkább butéla a régi neve. (Bouteille.)

Butélát, butykost, cserépkulacsot az ehhez értő ember készít: egy helyen göröncsér, más helyen gölöncsér, gerencsér, azután tálas meg fazekas

mester a neve. Leginkább mázzal bevonva, fényesek. Ritka köztük a sárgás-fehér vagy fekete színű, leginkább sárgabarnák vagy zöldek. Az agyag formálásához értő mester készíti azokat vásári portéka gyanánt tuczat-számra is; az ilyenek a fazekasok piaczán néhány rézpénzért kaphatók. Nincsen rajtuk sem írás, czifraság is csak kivételesen.

Fölírás, vonaldisz, virágdiszítés azokon van, a melyeket bizonyos meg-nevezett személyek részére készít a mester. Némelyiken csak pár sor az írás, másokon hosszú a versezet. A sorok legtöbbször egymásba folynak, hogy a butéla oldalára ráférjen a vers. Olykor átmegy az írás a másik lapos oldalra is, de van eset rá, hogy az edénynek mind a négy oldala fölírásos.

A szegedvárosi múzeum néprajzi osztályában az ilyen cserépedények-nek egész sora gyűlt egybe, különféle hosszabb-rövidebb fölírásokkal. A leg-rövidebb az, a melynek egyik oldalára ez van írva: Pistáé, a másikra meg: Gyurkáé.

Egy másikon az írás így szól:

Bódi Antalé ezen butéla
Búm vidámítója.
Kedves edényem
Benned vagyon reményem.
Készült Apátfalván.

Hogy nem mindig csak egy ember, hanem az egész háznép részére készült a butéla, erre nézve tanubizonyság egy jókora edénynek ez a fölírása:

1. oldal.

Szép butéla az én nevem
Mikor pálinka van bennem.
Azé pajtás szépen igyál,
Hogy bolondot ne tsináljál
Mert ha majd bolondot tsinálsz
Akkor tudod hogy nem jól jársz.

2. oldal.

Ez butélát kérdezd kié
Dénes György uram háznépijé
Mejet szerzet nem magának
Hanem sok jó barátjának.
Készült HMVásárhelyen.
A 857. Esztendőbenn. A ki
iszik belőle, vájon egéségére.
Vivát. Éljen.

Dénes György uram házanépe igen csak tudatában lehetett annak, hogy ez a butéla az ő számára készült, mert az edény szívókája egészen el van koptatva. A fogak elkoptatták a cserepet.

Hogy a háznép együttesen, közösen használta a butélát, azt a hetvenes években még láttam Makón. A gazda és szolganép között volt bensőségesebb viszony azóta sokban változott, lehet, hogy ez a szokás is elmaradt vele. Az említett időben, különösen vasárnap reggel a zöldre festett nagy asztalt ülte körül reggelenkint a háznép a gazda családjával. A reggeli kenyér, szalonna volt, a só meg a paprika egy kis dobozban összekeverve, s a pálinkás butéla az asztalon. Mindenki húzott belőle egyet-egyet étel előtt s étel közben, de már étel után nem. Még akkor az a mondás járta,

hogy étel után csak a tót iszik pálinkát. Ma bizony akárhány helyen megisszák akár esti harangszóra is.

A különböző fölírások között érdekesek a hazafias tartalmúak. Azt mondja például egy csinos kis névtelen butélia oldalán a fohászkodás:

Jó Istenem, ezt add érni nekem
Hogy szép hazám szabad legyen.
Hozd rá a szabadság napját
Áld meg a magyar hazát.

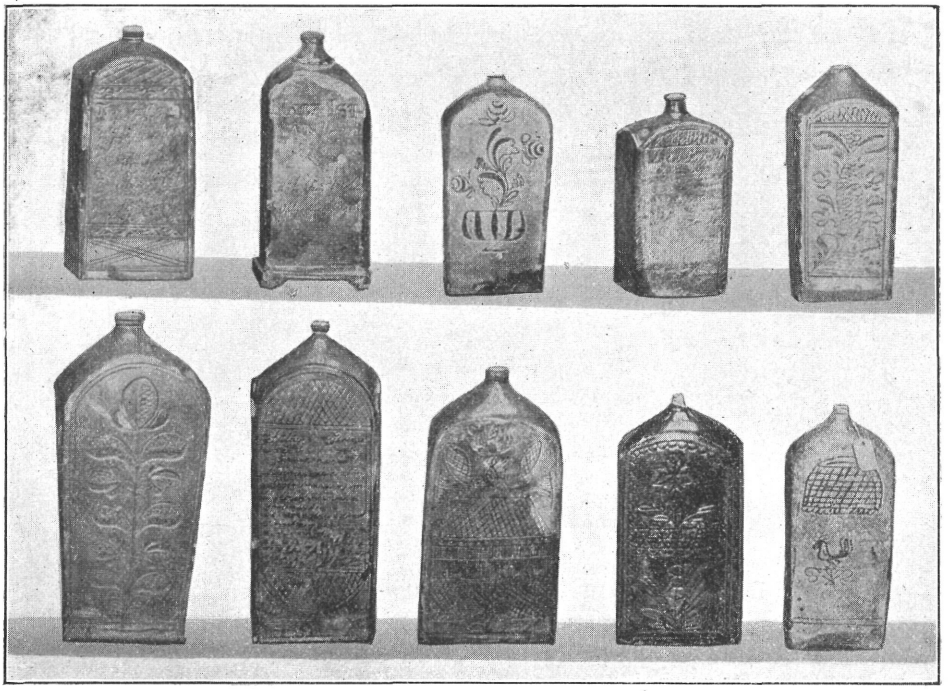

3. á.

Fazekas József pedig oktatja a magyarokat a butélája oldalán:

Fazekas József az én nevem
Megjön akkor az én kedvem
Butellám kezemben tartom
Belülle bűven ihatom vivát

Tudod mért születtél magyarnak
Oda se nézz a zivatarnak
Ha rád zúgg is ne térj ki előle
Ha magyar vagy, talpra, előre.

E versekhez alighanem hallomás útján jutott a fazekasmester. Néha jól az emlékezetében maradt, néha rosszul. Ezt mutatja az alábbi vers, a mely 1837-ben szerkesztődött s egy jókora kancsó oldalára van írva:

Orosházi Lukos Németi Istvám uramé ez a kantsó 1837.

Tisztelem az Ősz koronát
Amely ifju embereknek
Jó példát mutatva vigad.

Első palotád volt rengő bölcsőd fája,
Utolsó házad lesz koporsód deszkája.

Mi hasznodra lesz roppant épületed
Más költözik bele, maholnap életed.

Ismert vers, illetve nóta változata emez is:

1. oldal.

Aki iszik belőle
Vájon egéségére
Vivát éljen az igaz
Ki hiv szeretetében nem gaz
Éjen éjen éjen az
Éjen az barátság.

2. oldal.

Én Szabó Lajos készítettem
ez a buteljám az magam szá-
mára az 1877-dik évben
junius 15-dik napján.

Ritka eset azonban a Szabó Lajosé, a ki megmondja, hogy a maga számára készítette az edényt. Többen inkább a barátjaiknak szánják a butéla tartalmát. Így például:

Kis Simoné ez a sárból készült butéla
Kiből sok jó barátját megkínálja
Igyál ebből nagyot hosszút,
Ugy sincs a jó lónak rosz út
Vivát.

Azt mondja egy másik, az ácsok szokásos jelvényeivel díszített edényen a vers:

Zöld butella az én nevem
Ha jó pálinka van bennem.
Ha pálinka nincsen bennem
Akkor csak cserép a nevem.
Ez butella kérded kié
Marsi István ácsmesteré
Készitette nem magának
Hanem sok jó barátjának.

A barátokhoz szólnak még az alábbi versek:

1. oldal.

Ez az butélia Készült Darabos
Imre részére az 1882-ik május
6-ik napján.

2. oldal. Isten éltessen barátom
Ihatnál most amint látom.
Aki iszik belőle,
Váljon egészségére.
Vivát éljen a magyar.

Emez a vers is a baráthoz szól, hogy valahogy el ne lopja a féltett butellát:

Készült ez a butella 1829-ben
Ha eltévejedik, szerelmes barátom
Szolgáltasd kezemhez
Mert igaz jószágom.

A másik így humorizál a pajtással:

Kerekes Istvánjé ez a Butela.
Igyál pajtás
Én köszöntöm nem más
Van nékem egy borzas tyúkom
Te tojózd meg nem más.
1879.

Nagy István pedig emigy inti a pajtást:

Nagy István uramé.
A' ki iszik belőle
Vályon egésségére 1841-dik évben
Szép butella az én nevem
Mikor pálinka van bennem
Azért pajtás szépen igyál
Azután hibát ne csinálj.

Némelyik edénynek mind a négy oldala tele van írva, de a negyedik oldalon a verselő fantáziája trágárságba csap át. Ilyen a Banus Márton szűcsmesteré, a ki valószínűleg, mint vásárra járó iparos, téli útjain hordozott magával pálinkát. A jókora edény első oldala azt mondja:

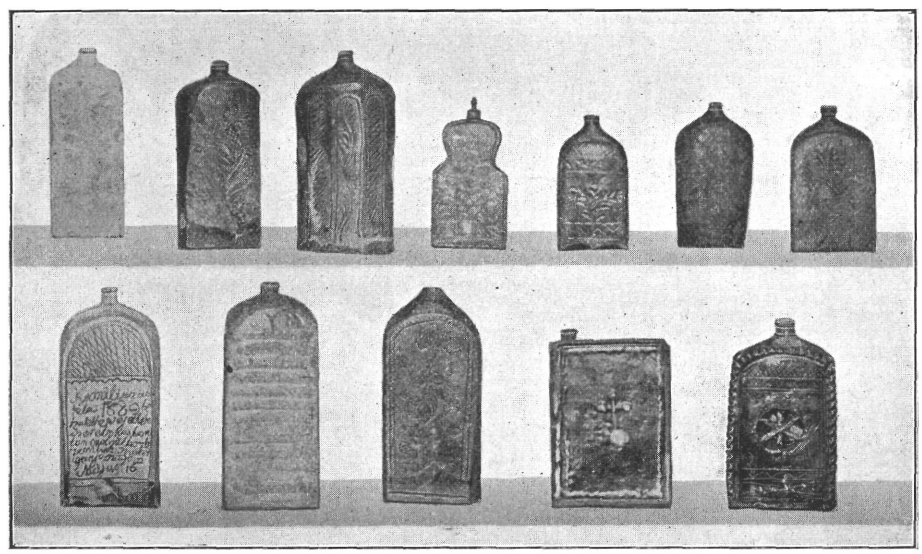

4. á.

1. oldal.

Ne néz rám, ne neves
Mert aszt tugyák, hogy szerecz.
Rám néztél nevetél
Megtudták hogy szeretél.
Banus Mártoné, szűcsmesteré.

2. oldal.

Készült ebben az esztendőben
foló (hó) utolsó napján nekeresden
ergó morgó vigyorgó Dáminom
Luktákitó.

3. oldal. Ki ezen Butélának készült Lopására
Kivánom hogy Lépjen oll nagy Uraságra
Pesti vagy Budai taliga tolásra
Az koldusok közöt főkapitányságra.

a 4. oldal nem való nyomdafesték alá.

Ebben a versben a „Dáminom" alighanem a dinam-dánom-ból alakult, a „Luktatitó" pedig a liquoriumból vagy a lictáriumból. Ez utóbbi úgy szorosan véve baraczkízt, szilvaízt s egyéb lekvárfélét jelent, de az Alföldön

olykor az édes pálinkát, meg az orvosságul szolgáló ágyáspálinkát is liktáriumnak nevezik. Valami „Tinám-dánom, liktárium“ végezetű versből származhatott a Damimum Luktatito.

Mindegy azonban az most már. Ezúttal csak azzal törődjünk, hogy Szűts Ferencz humoros ember volt a hatvanegyes kisalkotmány idején. Mert ez van írva az edényére:

Szűts Ferentz Ez az butella 1861.
A pálinka Nyáron fonynyaszt,
Télen fagyaszt,
Okos ember nem issza azt.

Ez mind igaz, egyedüli rejtélyül csak az maradván meg, hogy abszolut abstinenciát hirdető Szűts Ferencz miért csináltatott mégis magának pálinkás butellát?

Mert bizony nem sokan gondolkoznak így. Némelyik edényen olyan zengedezések vannak a pálinka felől, hogy az ritkaság. Egy hosszú, diszes, szomorúfűzzel és a magyar czimerrel ékesitett butelláról való ez a fölírás:

1. oldal.
Készült Nagy Mihálynak Makón
1885-dik Deczember 3 dikán.

2. oldal.
Butellám, Pálinkás butellám
Neked leveszem sapkám
Oltárod előtt könyörgök
Pitvarod ajtaján zörgök.

3. oldal. Kedves terhed emelése
Mint jó illat füstölgése
Reggeli áldozat legyen
Mikor torkomba bemegyen.

4. oldal. Ha belőled jót kóstolok
Nagy örömömbe tombolok
S ha húsz-harminczig nyelhetek
Szép dicséretet éneklek.
Éljen a haza, a barátság, Ámen.

Ime egy másik óda a pálinkához:

Szép butella az én nevem,
Mikor pálinka van bennem
Azért pajtás szépen igyál
Hogy bolondot ne tsinájál.
Te tudod-e te törkőből főzött pálinka
Minapában hogy csúffá töttél.
Derekamat keményen tartottam,
Mégis lábom a sárba nyomkottam.
Nyelvemet danolásra fakasztottad
Sok népet kilázasztottad.
Mán most furt áristomba.
Kis Szabó János é ez a
Bútella
1848-dik Esztendőbe készült.

Emez pedig az asszonyokat figurázza:

Szép butella az én nevem,
Ha jó pálinka van bennem
Örömest mulatnak velem az asszonyok
Ha nedvemtől ázhatik a torkuk
De hogyha kifogy keblemnek tartalma,
Akkor vagyok aztán hitvány butélia.

Általán úgy folyamodnak ehhez a nevezetes edényhez, mint a melyből a vidámság forrása csörgedez és többször szerepel a fölirásokban az a mon-

dás, hogy „a jó lónak nincsen rossz út". Ezzel körülbelül azt akarják mondani, hogy a ki erős, az előtt nincsen leküzdhetetlen akadály s ezt az erősséget a — pálinkától várták. Így például:

Bálint István az én nevem
Aki egy butellát vettem.
Azért vettem, hogy mig élek,
Sok vig napokat szemléjjek.
Igyunk ebből nagyot hosszút,
Ugy sincs a jó lónak rossz-út.
Igyunk ebből kedves párom,
Megkeresünk még a nyáron.
Vigan és soká éjj pároddal
Vivát.

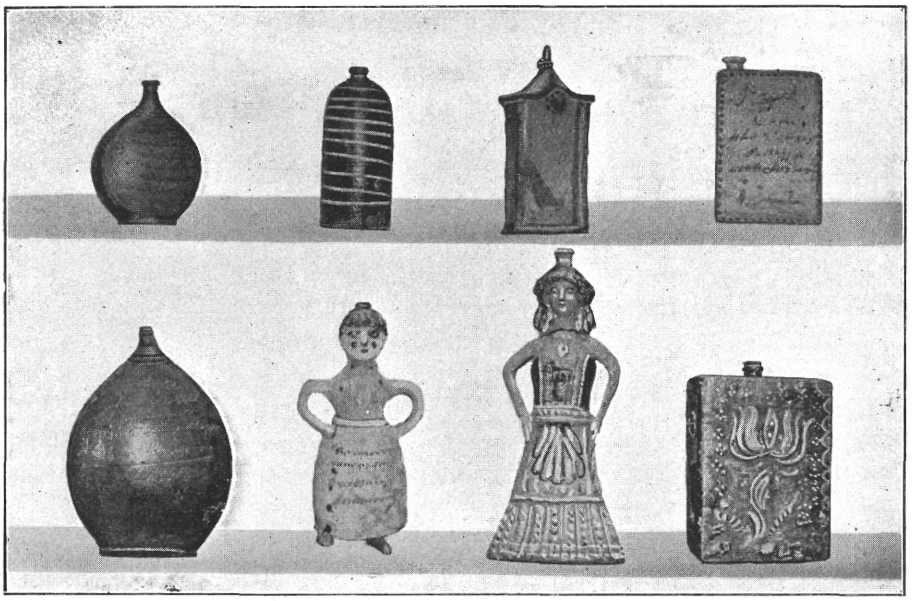

5. á.

Azt mondja egy másik edényről a szózat:

Aki iszik belőle
Vályon egéségére.
Vivát
Igyunk hát
Vessük el a gond nagyját.

Emez meg már reménységnek nevezi a pálinkát:

Makói Jóh Jánosé ez Butella
Bússzív vidámitója.
Kedves edény
Ha van benne az remény.
Készült Apátfalván, 1885 év.

A föntebb idézett „megkeresünk még a nyáron" az aratási keresményre vonatkozik s előfordul más edényeken ilyen formában is:

Igyunk eből Örzsi párom
Majd keresünk még a nyáron.

Általán a többször használt kifejezések itt-ott változnak. Mondja az ellopónak:

Kivánom, hogy jusson oj nagy uraságra

de ezt így is változtatja a másik edényen egy írás:

Szoritsa az Isten oly nagy uraságra

De másként is panaszkodnak a lopóra. Mint például ez mutatja:

Kádár György irta és csinálta
az 1874-be 25 kar. Akti Pál-
nak születöt 1848
Ba.

Ez a szép Butyéla
Mikor van Bene a jó pálika.
Aki iszik belőle
Vájon egéségére.
Aki eszt a Butyélát ellopja
Jusson a koldustarisznya a nyaká
Ba.

A vásárhelyi tanyák szomszédosak az orosházi tanyákkal, a hol már tótok is laknak. Az egymásrahatás a tárgyi néprajz egyéb holmijain faragott gondolkodó-székeken kimutatható, hogy az egykori magyar munka mint vált a tót tulajdonára. A széken például ott volt a hátán kifaragva: Török János uramé. A szék idővel tót tulajdonná válván, a tót lefaragta a domború „Török János“ betűket, helyettük odafestette a Seftyik Misot, de az „uramé“ megmaradt a domborművű betükben. A butélákban is van ilyen bevert fölírás. Így egy tótkomlósi edényen az első oldal tótul van teleírva, de a másik oldalon tükörírással olvasható magyarul a „Szép butélia az én nevem . . .“ kezdetű vers. Alatta pedig egy darab trágárság: A ki irta, sz . . . a, a ki olvasta, nyajja.

Egy másik kevert nyelvű edényen ez olvasható:

Tátó butyéla je robe
na v 1874-tom roku.
Aki vesz, annak lesz,
Aki nem vesz, annak nem lesz.
Vivát.

Ezt ugyan más formában megmondja Galydán István butelája is, a mely a mult század első felében készült:

Galydán Istványé ez Az butela.
Én belőlem akor ihatz
Mikor kétsző tele hozatcz
1836.

A fizetésre vonatkozik egy kis edényen ez az irás is:

Igyál szép szó
Fizes nem jó
Cak a papok mongyák,
Pedig ők is megiszák
Ha kaphatyák.

Az agyagműves mester olykor tudvalevőleg nemcsak a fölirásokban pajkoskodik, hanem az edény megformálásában is. Ismeretes az a boroskancsó, a melyből nem lehet a pohárba tölteni, mert a felső részén az agyag áttört munkájú lévén, a megbillentett kancsóból a törés résein a bor nem a pohárba, hanem az asztalra folyik. Az ilyen kancsónak a fülén van egy csücske, csak azon át lehet belőle kiszívni az italt. De nemcsak ezen a csücskén van lyuka, hanem még különböző elrejtett hat helyen. A míg az illető ezeket meg nem találja, s hat ujjával a lyukakat külön-külön be nem tömi, addig hiába bajoskodik a furfangos edénynyel.

A butéláknál is humorizál a fazekas mester. Gyüjteményünkben van kettő, a melyek imádságos könyv alakjára vannak formázva. Az egyikre rá is van irva

Papdi Jósepé ez a mindennapi ájtatosság.

Orosháza és Csaba felé, a hol az italtartó edények készitése tekinteben a tót befolyás érvényesül, különös butellákat készitenek. Apró hordócskák vannak egymás mellé rakva, egymással csővel egybekötve s gúlaformát alkotnak. Alul van három hordó, fölötte kettő, felül egy. De van olyan is, a mely alul öt hordócskával kezdődik. Úgy van azután az egész szijjal átfoglalva az oldalán, mint a cserépkulacs szokott lenni. Néha az egyes hordók fenekére föl van irva a készitő neve. Ezek meglehetősen ritka edények, mert nagyon könnyen eltörnek s újabban talán már nem is készitik. Kettő van belőle nálunk.

A butélák sorozatában utolsónak itt van még egy asszonyformájú, a melynek a kontyán van a szivókája. Két karját csípőre tevő menyecskét ábrázol. Az van ráirva:

Terka az én nevem
Papdi István iszik belőlem.

Tömörkény István.

Kezdetleges épületek Tolna vármegyében.

A legkezdetlegesebb alakú és szerkezetű épületeket, igazabban tán csak még alkotmányokat, a falukon kivül, a külső területeken, a falu határában találhatjuk. Azok az épületek, melyek a faluban, a lakóházak között kezdetleges szerkezetükkel, mint gazdasági épületek használtatnak, az előbbieknél előrehaladottabb szerkezetről tanuskodnak s nyilván a kültelkeken felállított alkotmányokból alakultak ki s ez utóbbiakból maguk a lakóházak.

Már e miatt is igen fontosak a mezőn, legelőn, szántóföldön, szőlőföldeken található kunyhófélék. De fontosak még azért is, mert a népek kezdetleges műveltségi fokán, éppen az ilyen kültelki kezdetleges alkotmányok szolgáltak emberi lakásul is, sőt sok esetben mai nap is még egynémely fajtáját ideig-óráig való tartózkodásul, egynémely fajtáját pedig állandó lakásul is használják.

Ezek a legkezdetlegesebb épületek vagy alkotmányok, használatukhoz képest Tolna megyében három csoportra oszthatók.

1. Azok, melyek emberi lakásul nem szolgálnak, az itt úgynevezett *fészerek*.

2. Azok, melyek emberi tartózkodó helyek a napnak, vagy évnek bizonyos részében, szakában; ilyenek a *gunyhók* és *csőszgunyhók*.

3. Azok, melyek állandó emberi lakások; ilyenek a *pásztorgunyhók halászgunyhók*, a kiveszett *földházak*, a *tekenővájó czigányok gunyhói* és végül a löszdombokba vájt *partlakások*.

1. *A fészer.*

Ez az alkotmány a Dunántúl különlegessége ezen a néven. Erről az alkotmányról tudtommal még senki sem közölt bővebb adatokat; a tudományos világban is csak annyit tudnak felőle, hogy a faluban gazdasági épületrész és a dunántúli tájszólás szerint *fészer*, más tájszólás szerint meg *szín*, *kocsiszín*, vagyis a szín és fészer egyugyanazon gyermek volna kétfélekép elnevezve. A nyelvtudósok sem igen tudnak a név származása és értelmezése felől, csupán csak annyit, hogy a Dunántúl a *színt*, *fészer*-nek hívják.

Pedig a fészer egészen más valami s csak akkor lett *szín*-né, igazabban akkor lett a kocsik, szekerek, szántalpak, egyéb gazdasági eszközök raktárhelyiségévé, a mikor a faluba, az udvartérre bevonult. *A fészer, a maga eredeti, ősi mivoltában sohasem volt kocsiszín, gazdasági eszközök raktározó helye.*

A szekszárdi szántóföldeken sajátságos, egyedül magukban álló alkotmányok láthatók, főkép a dülőutak közelében. Négy faragatlan, oszlopszerű ágasfa tetején egy nagy boglya szalmatető van, az oszlopok közei, hol egy, hol két, hol pedig három oldalon, álló sövénynyel vannak elzárva; egynémelyik alkotmánynak hol északi, hol nyugoti, hol pedig mind a két oldalához hatalmas szalmakazlak dűlnek. Az ilyen alkotmányokat *fészernek* nevezik.

Ennek a fészernek a szerkezete ez: négy faragatlan, mintegy 2—2·5 méter hosszú ágasfát, egy négyszögű térnek négy sarkába a földbe erősítenek. A tér lehet négyzetalakú, mintegy 2 méter oldalhoszszal vagy hossznégyszögalakú, a midőn a két keskenyebb oldal 1—1·5 méter. Ezek a kisebb fajtájú fészerek méretei. A földbe lyukat ásnak, s az ágas fát alsó végével beleállítva, körültömködik. Felül pedig a villás ágakon át vastag suhángokat, vékonyabb fatörzset fektetnek hosszában és széltében, s így a villás ágvégeket fent oldalt ezekkel a suhángokkal kapcsolják össze. Ezekre a suhángokra azután ágfát, lombot, kukoriczaszárt raknak, hogy a tulajdonképeni tetőt, a szalmaboglyát, egy-egy kisebb kazalt fenntarthassák.

Oldalt az ágasfák közeit, állított sövénynyel zárják el, még pedig vagy a nyugoti és északi oldalon, vagy e kettőhöz esetleg még a keleti oldalt avagy a délit és ezen sövényzárás szerint a fészernek vagy két oldala: a déli és keleti, vagy pedig csak az egyik, akár a déli, akár a keleti oldala nyitott. A sövény nád- vagy kukoriczaszárból készül, az eredeti, ősi azonban a nádsövény. A fészerek így állanak tavasztól őszig, illetőleg aratás és cséplés utánig. Ekkor azután nemcsak a tetőre kerül a kazal, hanem az oldalakba is, még pedig a nyugoti és északi oldalakhoz rakva. A szekszárdi fészerekhez rendszerint árpa- és zabszalmakazlakat, néha szénakazalt is raknak; a tetőn is ugyanefféle szalma van. Tehát *takarmányszalma*. Be a fészerbe pedig az árpa- és zabszalmának a törekje és

polyvája kerül, melyet szecska gyanánt használnak fel; tehát ismét a *takarmány* van belül is a fedél alatt.

Itt bemutatok négy fészert a szekszárdi határból. 1. ábra: Csak egy oldala sövényes, három nyitott; a sövényes oldal a nyugoti, e mellett hátul az északi oldal van; mindkét oldalról elfogyott a takarmány. A tetőszalmán, mely már megroskadt, még látható hátul egy csaptatófa. Az új szalmakazlakat rendesen csaptatófákkal nyomatják le, hogy a szél meg ne bolygassa. 2. ábra: Déli oldala egészen nyitott, keleti oldala félig sövényes és ajtónyilásos, északi és nyugoti oldala sövényes. 3-ik ábra: Keleti oldalról nézve ez az oldal sövényes, a tetőn levő kazal összeér hátul a nyugoti oldalon még az előző évekről megmaradt

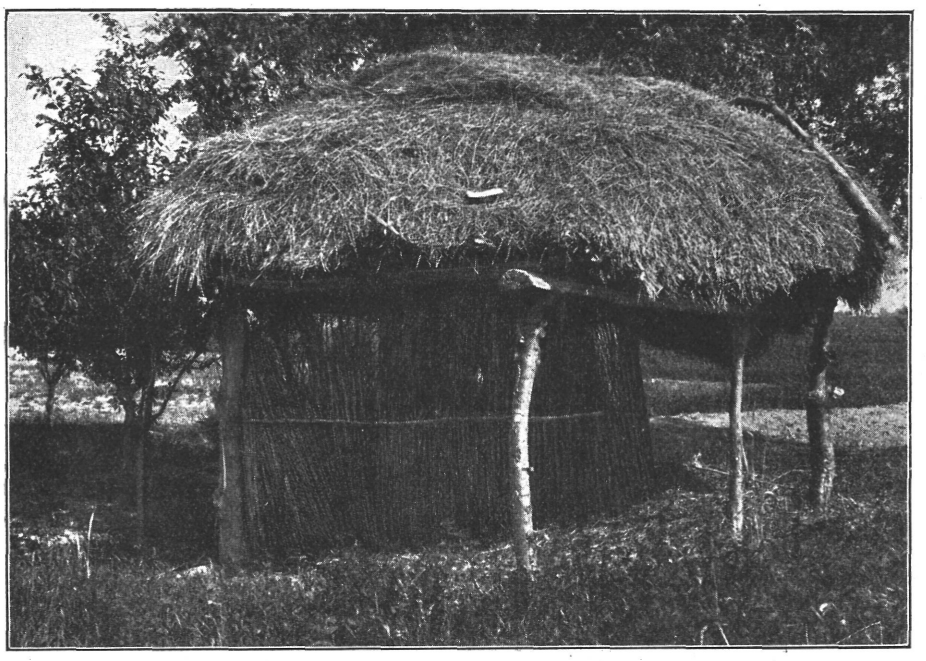

1. á. Fészer a szekszárdi határból.

szalmakazallal, fent egy csaptatófa szarva látszik. 4-ik ábra: Déli és keleti oldala nyitott, a nyugoti oldalon a fel nem használt előző évekből való takarmányszalmakazal, az északi oldal sövényes, innen már elfogyott a takarmány. Bent a tető alatt még látható némi törekmaradvány.

Nyáron át, mikor a takarmány elfogyott a fészerből és annak oldalából, más czélra is szolgál a fészer, t. i. a gazdasági eszközöket is alája helyezik, különösen az esetben, ha a földmunkát több napon át folytatni kell s a gazdasági eszközöket, boronát, hengert nem akarják mindennap hazavontatni. Egy fészert találtam, melynek három oldala volt sövénynyel bekerítve s ebben a vetőgép meg egy henger volt elhelyezve.

A fészernek ezen utóbbi czélra való felhasználása, hogy tudniillik, ha a szükség úgy kívánja, ideig-óráig gazdasági eszközöket helyeznek alája, már újabbi szokás. Ez a szokás azonban, mint átmenet, már a fészernek szekérszínné, gazdasági eszközraktárrá történt átváltozására mutat bent a faluban.

A fészernek azonban, a fentebb elmondottakon kívül, hogy tudniillik takarmánygyűjtőhely, egy másik, sokkalta ősibb rendeltetése volt és még ma is van egy-két szálláson a tolnamegyei Sárközben. Egy-kettőt mondok, mert jóllehet a sárközi határ rengeteg nagy, keleti határa sorba van rakva szállásokkal, de sajnos, hogy a régi legősibb használatú fészerekből alig akad, azt is bizony maholnap elpusztítják, rendes, födeles istállófélét építenek helyébe. Én már jóformán a hírmondót mentettem meg a magyar néprajz számára. Ugyanis a szekszárdi fészerek keltették fel bennem azt a gondolatot, hogy tovább keressem őket a közeli tolnamegyei Sárközben is, hátha ott még eredetibb, ősibb használatára bukkanhatok.

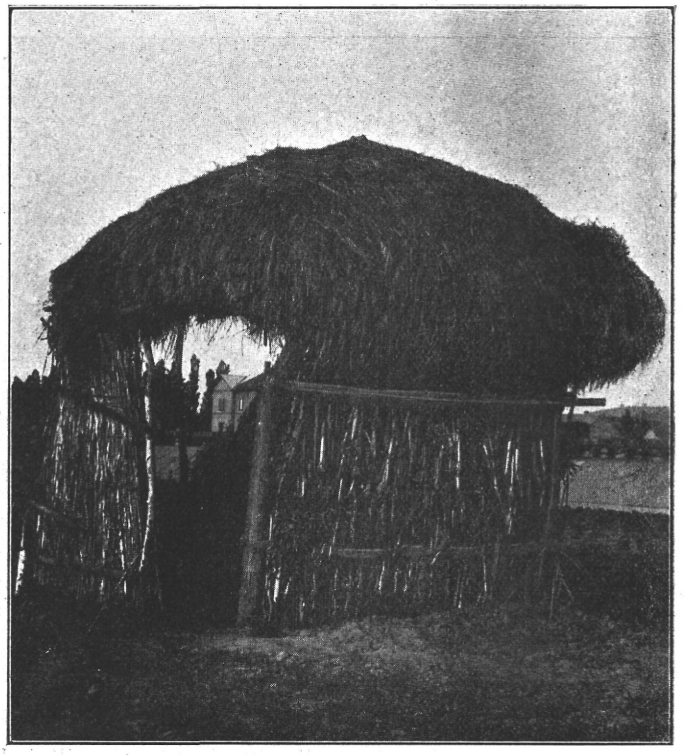

2. á. Fészer a szekszárdi határból.

A sárközi határt jártomban egy ízben egy magánosan, kint a szántóföldön állott fészerbe tekintettem be s nagy meglepetésemre nem gazdasági eszközöket, hanem két *jászolt* találtam benne. Ez a lelet teljesen felköltötte a figyelmemet a továbbkutatás iránt és nem vetem el a sulykot, ha azt állítom, hogy rendkívül fontos néprajzi adatok birtokába jutottam.

Hogy ezt az ősi rendeltetésű fészert a maga igaz, eredeti, ősi mivoltában leírhassam, a multon kell kezdenem, még pedig az öreg 86 éves Ferencz József őcsényi lakos elmondása és útmutatása nyomán. Nálánál csak egyetlen öregebb van Őcsényben — az félévvel idősebb. — Egy másik van még Decsen, a ki kilenczvenen túl van, de ezt nem ismerem. Nem is szükséges; elégséges maga az öreg Ferencz József, hisz 1825-ben született s már tízéves korában kezdte

tanulni az ősi életet odakünn a fészermelletti *kerekgunyhóban*. Ő vezetett el engem ahhoz az eredeti takarmánykazaloldalú, takarmánytetős, aklas, kerekjászolos fészerhez, mely már nem is az öcsényi, hanem a decsi határban, a kis Duna partján még most, mikor e sorokat írom, tán megtalálható, de a tulajdonosa Gamós János decsi lakos vallomása szerint nemsokáig marad ott.

Kérdezem öreg Ferencz Józsefet a fészer felől, meg a jászol felől, mert hogy a szekszárdi fészerekben nem találtam jászolt, talán etetnek a fészerben?

„Bizony ötetnek ám! ötettem én is ölöget kis gyerök koromtúl fogva" — válaszolja az öreg, azután kezdi: „Haj, az én gyerök-, meg legénykoromban más világ volt itten, meg Szekszárdon is, meg arra föl Paksig, meg tán azontúl is. Nézze kígyelmed, amerre csak ellát az egész Sárközben, a hol ezek a szántóföldek, ezek a nagybirtokok vannak, arra messze, a hol most a Duna erdeje látszik, ez itt mind tölfaerdő, sás, nádas, tóság, vízjárás volt, a nagy gyűrökön,

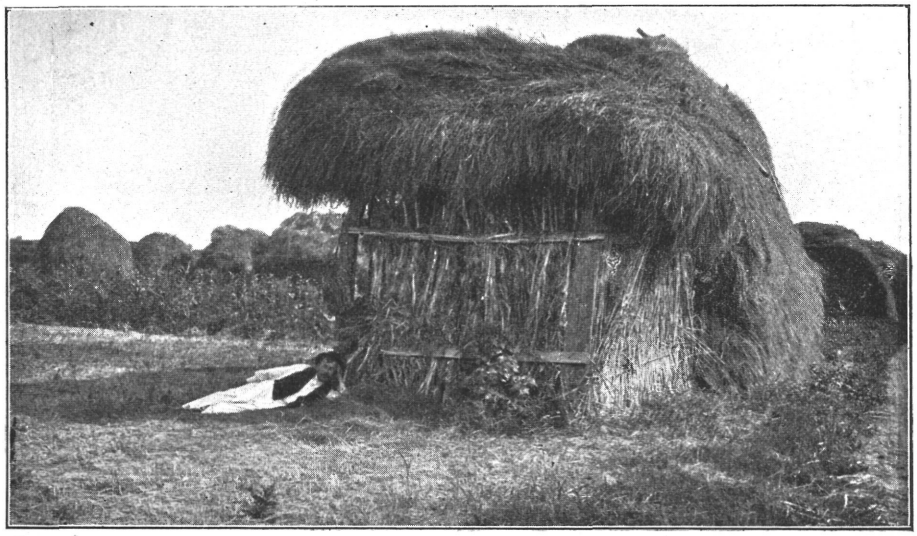

3. á. Fészer ugyanott. Keleti oldala sövény, nyugatról kazal a tetején.

szegeken, meg göröndökön vót a rét, meg a legelő. Akkor jó világja vót a szögény embörnek is. Néköm is vót kilencz disznóm, hét-nyolcz lábas-jószágom; de vót ám ojjan is, a kinek húsz is vót; az ipamnak is huszonegy vót; iszen má' 14 éves koromba tizönhét marhának, meg öt lónak visētem a gondját. Akkor nem vót ám annyi szóma, mint most, dehogy is vót! A mi vót is eladták, nem köllött, vót ötetnyi való ölég. Nyáron? akkor ott legēt éjjē-nappā a jószág a szabad ég alatt. Télön? akkor is csak a szabad ég alatt ötettünk; ott vót a féször, előtte az akó' (akol), abba meg a kerekjászó. Mikor aztán csúnya üdő gyütt, bemönt a jószág a féször alá, az embör meg a kerekgunyhóba.

Tudja kígyelmed, a féször csak ojjan dib-dab valami ám! Levertünk négy czölöpöt, ágosfát, a tetejire raktunk ágfát, giz-gazt, miegymást, ojjan sássa', nádda' kevert füvet, vót ölég. Az ódalát beraktuk sövénnyē, csak az akó felül vót nyitva, hogy a jószág szabadon járhasson. Azután lekaszáltuk a szénát sargyút, mindenestű, a hogy gyütt, azután oda hordtuk a féször mellé. Oda

bizony, de nem szekérrē', hanem úgy vontattuk oda, vontató rúdon, még van egy néköm is. Összehordtuk baglyába, alája szúrtuk a vontató rúdat, azután körű' lánczótuk, vagy a rudazó kötéllē körű' kötöttük, azután befogtunk négy ökröt, úgy vontattuk oda. Hát ott ötettünk bizony egész télön, még a faluból is mindönnap oda hajtották a jószágot ötetni meg itatni, az ipam testvérje is úgy tött, este behajtotta, röggē meg kihajtotta [megjegyzendő, hogy ezek a fejőstehenek voltak, miket istállóban tartottak]. Hát, hogy az embörök, hol vótak, hogy hát őrizték-e a jószágot? bíz' ugyám! ott vót a kerekgunyhó a gyümölcsösbe vagy a szélin, vagy pedig legtöbbször az akó'vā szömbe, hogy a jószágot láthassuk. Vót úgy, hogy nagy hosszú féször vót, két-három gazda jószágja benne vót, aztán egy gunyhóba tanyáztak ketten is; a közepin meg tűzētek [már mint a gunyhó közepén]. Este aztán összegyüttek ám egy gunyhóba többen is, kiszakítottak egy-egy nagy zsombékot, vagy a kinek vót gyalogszéket hozott, osztán körűűték a tüzet. Nem vót ám a gunyhónak ajtaja sem, nem ám! Vagy

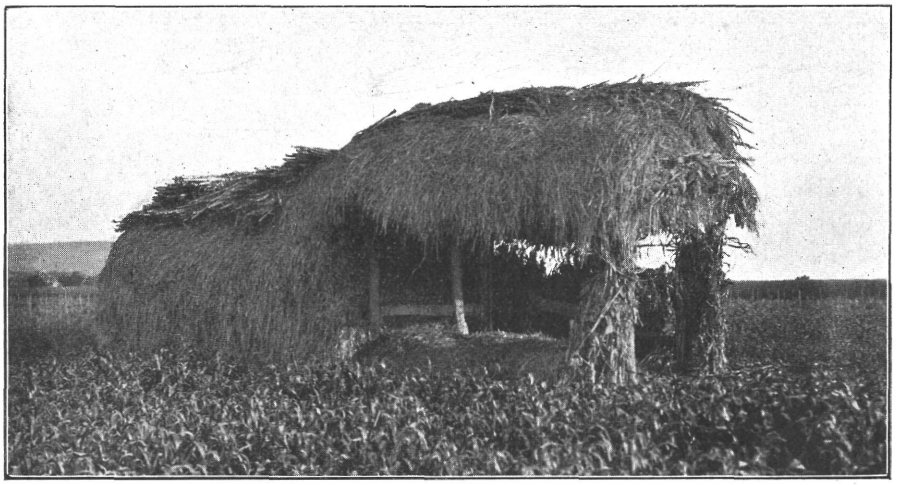

4. á. Kazal és fészer a szekszárdi határból.

ha vót is, csak ojjan nádbú sövényformára összekötözött ajtó, a mit úgy támasztottak oda.

A jószág meg övött ám! Osztán nem raktuk ám fére, a mit meghagyott, ott maradt a kerekátszó körű, vót ölég. Tudja kígyelmed, nem vót akkor alom, dehogy is vót, hanem a mit meghagytak. A kerekjászó ősszē gatyakötésig ért; tavaszrakelvén, hát így fészárig (bokán felül mutatta az öreg), ha kilátszott belüle. Azután osztán azt vittük ki a szántófődre, vót trágya ölég. Itatni meg ott vót a folyó, a kis Duna, a féször mögött. Mikor meg be vót fagyva, hát léköket vágtunk, körű hintettük, gazzā, szénávā miegymássā, hogy a jószág ē ne csusszék, osztán itattunk."

Így mondta el az öreg Ferencz József azt az időt, azt az életet, a mikor még legény volt, meg fiatal házas-ember volt az 1830-as évektől kezdve, úgy az 1870-es évekig — a Duna meg a Sárvíz szabályozásáig, a belvizek levezetéséig, addig, míg a kiszáradt tófenekeket, fokok medreit, a nagy gyűröket,

szegeket, meg göröndöket, melyek nagy vízállásnál is kimagaslottak — fel nem törte az eke.

Azután megváltozott egy kissé a világ, kevesebb lett a széna, annál több a szalma. Így került aztán a szénakazal meg boglya helyébe a takarmányszalma a fészer oldalába meg a tetejére.

Mondott még más egyebet is az öreg Ferencz József; de menjünk csak sorjába. Menjünk ki oda az őcsény-decsi szállásokhoz. Ott vannak sorjában a falutól egy órányi távolságra a kanyargós kis Duna mentén s az imént elhangzott élőbeszéd tanubizonyságául állítsuk elé a még ősi mivoltában létező fészert. Ferencz József is velünk tart, mert hiszen ő a vezető — nélküle bejárhatnók az egész sárközi határt napok hosszat, mire rátalálnánk a megfelelő fészeres szállásra — mivelhogy egymást érik a szekszárdi határtól le Bátáig ott a kis Dunaszélben innen is túl is aszállások, de már műveltebb alakban.

A sárközi fészer is a maga mivoltában, szerkezetében ugyanaz, mint a szekszárdi, csakhogy egy kicsit nagyobb kiadásban. A nyitott rész kelet felé néz még pedig ajtószerűen oldalt is sövényezve. A déli oldal is sövényes, észak és nyugot felől hatalmas kazlak támaszkodnak hozzá, a tetején is egy jó négy ökör vontatós baglya ülepedik. A fészer szántóföldön áll s közvetlen előtte magas, füves rét terül. A kazlak is kétfélék, szénából és takarmányszalmából valók. Magát a fészert már nem használják *téli* etető helyül, hanem, mint a szekszárdiak, töreket és polyvát raknak bele; innen hordják be apránként a faluba az etetni valót, a már istállóba kényszerített jószágnak.

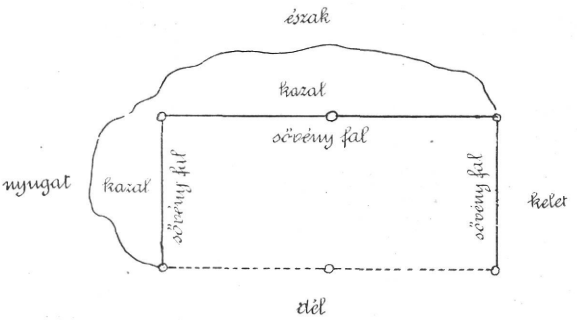

5. á. Fészer alaprajza.

A sárközi fészerek is vagy keletnek, vagy délnek nyitottak, a folyó kanyargása és a birtoktest dűlése szerint; mindazonáltal szokottabb a déli, mert az alszél a legenyhébb. Az a régi fészer is, melyet most mutatok be, szintén délnek néz nyitott oldalával. Ez a fészer az eddig bemutatottaktól csak annyiban különbözik, hogy két hosszoldalán három-három ágasfa tartja. Tehát az ágasfák elhelyezése ez:

A fészer hossza nyolcz méter, szélessége két méter; három oldala álló sövénynyel van elzárva, nyitott oldala előtt, az ezen oldal szélső ágasfáinak felhasználásával van az akol. Az akol semmi más, mint egy kör- vagy négyszögalakú nagyobb térség, melyet a kör vagy négyszög szélén a földbe erősített álló duczokra két- vagy háromsorban vízszintesen felkötözött nagy szegekkel, többnyire faszegekkel felerősített rudakkal zárnak el, úgy hogy a jószág a térben szabadon járhat-kelhet, de mivel a felső rúdkerítés elég magas, ki nem ugorhat; a középső rúdsor pedig az átbujást nem engedi. Az akolnak van ajtaja is, melyet vízszintesen elmozdítható, vagy felemelhető rudakkal zárnak el; ezen át eresztik a jószágot itatásra, valamint ezen át mennek az akolba, illetőleg a fészer alá.

Az akol közepén van a kerekjászol. Ez a kerekjászol úgy készül, hogy hosszú elipszis alakban, mintegy egy méter hosszú czöveket vernek le a földbe és a közeiket vesszőfonással fonják be. Ebbe vetik az etetni való szénát vagy takarmányt s a jószág *körülállja*, úgy hogy valamennyinek a feje befelé van s farral kifelé körben kerekre állanak; ezért *kerekjászol* a neve, a mint nekem az öreg Ferencz József magyarázta. Ennek a fészernek, melyet most leírok, kerekjászola három méter hosszú, szélessége pedig másfél méter. A szabálytalan köralakú akolnak átmérője a fészer oldalirányában nyolcz méter, ezen irányra keresztben pedig 5—6 méter közt váltakozik, az ajtó nyilása, a hol a jószág ki- és bejárhat, a fészerrel szemben jobb felől van alkalmazva.

A fészerrel szerves összeköttetésben áll a gunyhó, a mint ezt az öreg kalauzom elmondotta és a „két deczi" Gamós is megerősítette, a *kerekgunyhó*. Ez a kerekgunyhó semmi más, mint az alföldről is ismeretes pásztorgunyhó. Sajnos, hogy a gunyhóknak ez az ősi magyar fajtája a szállások mellől kiveszett; az egész nagy sárközi határban legfölebb az öreg Dunánál található egy-kettő, azok is halászoké. Itt, a leírás alatt lévő fészer mellett is a tetős gunyhó áll és úgy Ferencz József, mint a két Gamós egyöntetű vallomása szerint nem is a kellő eredeti helyén. A Gamósok meg is mutatták apjuk, illetőleg öregapjuk kerekgunyhójának helyét, a hol egykor állott. Hát biz' az aláfelé délnek a fészerrel szemben attól úgy 20—25 lépésnyire volt elhelyezve, kissé keletnek olvadt.

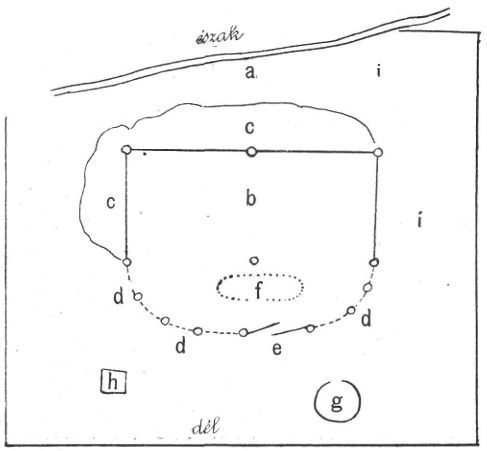

6. á. Az ősi fészer a folyó kiszáradása után. *a*) Kis-Duna régi medre; *b*) fészer; *cc*) kazlak; *dd*) aklak; *e*) kapu; *f*) kerekjászol; *g*) kerekkunyhó; *h*) kút; *ii*) gyümölcsös.

Hogy milyen lehetett a kerekgunyhó belső berendezése, azt elbeszélőim úgy magyarázták, hogy bizony a földre vetett szalmán vagy szénán aludtak, középen volt a tüzelőhely, ülőhelynek pedig a fiatalabb Gamós szerint gyalogszéket használtak, de ezt mindjárt helyre igazította az öregebb Gamós, hogy bizony magas, kerek zsombékot használtak az öregek. Ez a zsombék — volt elég — magas füvek gyökérszálai által összetartott földtömeg, mely apró dombocskák gyanánt emelkedik ki a vizenyős talajból körülbelől 30—40 cm magasságnyira. Hát ilyen volt az ülőke.

Nem ugyan a fészernek, hanem magának a fészerből kialakult mai szállásnak kiegészítő része a gyümölcsös, mely a fészer mellett keletre esik. Ugyancsak kiegészítő része a kút, melyet minden szálláson kénytelenek voltak ásni, mivelhogy a vízszabályozások és belvízlevezetések miatt a folyómedrek kiapadtak. A mint látjuk, a kút új hozzátétele alig 30—40 éves. A gyümölcsös, bár régibb szokásnak tetszik, de aligha idősebb félszázadnál, avagy ha még régibb időre akarunk visszamenni, a török idők hagyománya. Ennek megállapítása azonban nem tartozik ide.

Már most a fészernek, illetve ősi szállásnak alaprajza ilyen: l. 6. á.

Ugyancsak itt mutatom be ennek a fészernek fényképeit: 7-ik ábra a fészer az akollal; 8—13. ábrákon az egyes részletek úgy hogy a kerekjászol is kivehető, mert bizony a nyáron az akolban a fű alaposan felburjánzott; a 14-ik ábra a fészer melletti gunyhó és a gyümölcsös egy része.

Ezek után már most lássuk a fészert és környezetét, használati módját történeti egymásutánban egész a jelenkorig, szóval a fészert teljes ősi mivoltában és fokozatos átmeneti állapotában. Itt van előttünk egy példány hirmondó a régiből, az ősiből, régi, ősi mód és szokás szerint elhelyezve a folyó partján; itt vannak az élő tanubizonyságok hiteles bemondásaikkal a régi életmód és szokásokról; a fokozatos átmenetek is minden egyes alakjukban előttünk vannak, tehát a rendszeres egymásután is megállapítható.

Mikor kiértünk ehhez az utolsó hirmondóhoz és jól körül vizsgáltam, odafordultam öreg kalauzomhoz: Ferencz bátyám, hallja csak kígyelmed, eszembe

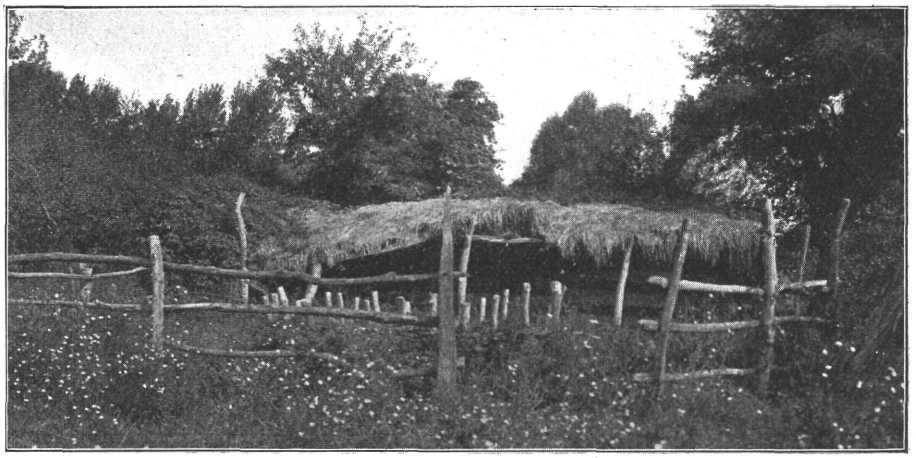

7. á. Az ősi fészer akollal, kerek jászollal a sárközi decsi határból.

jutott most valami; az, hogy a régi magyarokról az van megírva, hogy télen a folyók mellé huzódtak szállásra. Szinte elkapta tőlem a szót az öreg. Hó, nézze hát kígyelmed, itt vannak mind sorjába innen s túl a folyó mellett végig, csakis a folyó mellett sehol is másutt őcsényi, decsi, azután a pilisi, alsónyéki szállások mind. És csakugyan nincs is másutt; ha van is egy-kettő másfelé, de azok is a Sárvíz partján vannak s ezek új helyek, a régi helyek mind ott sorakoznak a kis Duna kanyargós partján végig le a Sárközön, a falutól egy-egész másfél, sőt kétórányi távolra is. Itt a folyó mentén tárul elénk a régi, az ősi kép. Ide vontatták a szénabaglyákat a fészer északi és nyugoti oldalába; megrakták a tetejét is egy-egy baglyával, megigazgatták a sövényoldalakat is és azután, mikor leesett a hó, bevonult a gazda jószágjával a *téli szállás*-ra; egyik az aklas, kerekjászolos, takarmánykazlakkal jól körülpárnázott fészerbe, a másik pedig a kerekgunyhóba és megkezdődött a téli élet. A sárközi ember itt telelt a jószágjával együtt; a faluban csak az asszonyok, gyerekek, meg az öregek voltak. Az apával együtt szokta meg az életet a turján-gyermek s mire legénysorba

került, a mint öreg kalauzom mondja: Bizony ínnen a kerekgunyhóból *vittek házasodni a szülék.* A mi jószág a faluban volt, azt is kihajtották nappalra a fészerbe. A kinek nem volt legény vagy fiatal házas fia, maga pedig kiöregedett, hát az fogadott magának pásztort, a kit azután a faluból élelmeztek. A jószág pedig igen jó helyen volt; ennivalója volt elég bőven, tellett a fészer oldalából, meg még a tetejéből is. Mire kitavaszodott, hát biz' akkorra elfogyott a fészer oldala, meg még a tetejéből is, ha hosszú volt a tél. No de akkor már úgy se kellett több, ott volt a zsenge fű a gyűrökön, szegeken, meg a göröndökön. Téli itatónak meg ott volt a fészer mögött, vagy mellette a meglékelt folyó.

Ha a mostani, a régitől egyben is, másban is eltérő szállások helyébe ilyen régi fészeres és kerekgunyhós szállásokat idézünk vissza, ott a Kis-Duna mentén innen és túl, sorjába végig le az egész sík Sárközön s az emberek és állatok téli életmódját elénk képzeljük, azt hiszem, elég ősi kép tárul elénk.

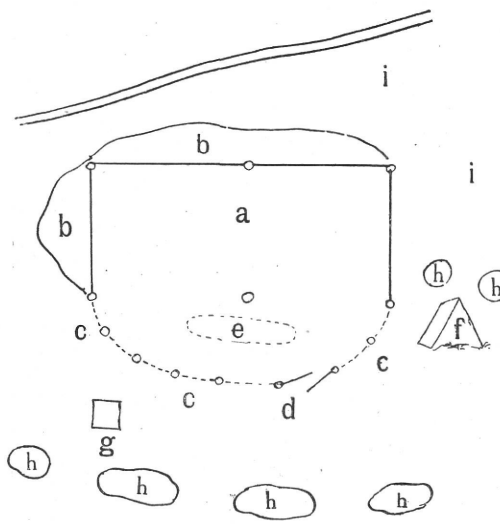

8. á. Ősi fészer a decsi határban a Kis-Duna medrénél: *a*) fészer. *b*) kazlak, *c*) akol, *d*) kapu, *e*) kerekjászol, *f*) nyeregtetős kunyhó, *g*) kút, *h*) széna kazlak, *i*) gyümölcsös.

Hát hogy ez a kép még szebb, még ősibb legyen, itt a sorja. Arra a kérdésemre, hogy nem unták meg magukat egész nap, egész héten, egész télen át idekint a gunyhóban? azt felelte az öreg, „hát tudja kigyelmed, este össze űltek egy-egy gunyhóba, elbeszélgettek. nappal meg *halásztak*".

— Halásztak-e, hogyan halásztak télen?

— Hó, hogyan-e, hát *veisszē*; látott már kigyelmed veisszet? — felelte az öreg a kérdésemre. Igenlő válaszom után így folytatta: hát nyáron megcsináltuk a *veiszet,* vót ám erre végig a Kis-Dunán, egy embörnek vót kettő-három is, azután osztán nyáron ladikkā mentünk a vízre, télön meg a jégön; a veiszet kilékētük, a jeget kitisztítottuk, aztán csak kiszedegettük a halat, vót ám köztük 30 funtos csuka is. Úgy bizony, az embörök halásztak, nyáron meg madarásztak is.

— Madarásztak? — kérdeztem — hát mivel, hogyan madarásztak? Erre is megfelelt az én öreg kalauzom. Hát tőröket vetettek, kikeresték, hogy merre jár a madár a vízön, osztán az útja elejbe vetötték. Ez a felelet ismét szeget ütött a fejembe s megkérdeztem, hogy nem volt-e ezeknek a tőröknek más nevük is? Kissé elgondolkozott az öregem, aztán megnevezte, de bizony vót: *csíkle.* Éppen ezt akartam, ezt a szót hallani. A csíklét már leírtam e szakfolyóirat 1904. évi 1—2. számában, tehát itt nem ismétlem. A *veiszes* halászattal és *csíklés* madarászattal meg volt az utolsó adatom is.

Már most menjünk tovább az idők folyásában és lássuk a változásokat.

A vizek elvezetésével és lecsapolásával megkezdődött a földmivelő élethez való átalakulás folyamata s ehhezképest a fészer és környezete is kezdett változni. A réteket, legelőket lassanként feltörték szántóföldekké; mindinkább több lett a szalma és kevesebb a széna. A szalmát kezdték megbecsülni és a szénakazal helyét lassanként elfoglalta a takarmányszalma a fészer oldalában is, meg a tetején is. Így maradt a fészer takarmánya, jó ideig széna és szalma felesen, néhutt még most is. De belépett más takarmány is: a szecska, amit a zsúpszalmából vágtak, mert rossz esztendőben bizony nem igen pótolta a szálas és kemény szalma a hiányzó lágyabb szénát; könnyebb etetésre össze kellett vagdalni. Azután jött a kézi-, lovas-, majd a gőzcséplőgép; ezekkel zsúpszalmát készíteni nem lehet, hát a hadarócsép, meg a gép egyideig csak párhúzamosan haladtak, míglen a hadarócsép letünt s vele együtt a zsúp is, melyből szecska vágható. Rájöttek, hogy az árpa és zabtörek, meg polyva kitünő takarmány a szecska helyett. Igen ám, csakhogy ennek a téli takármánynak *száraz* hely szükséges, a hol eső nem éri,

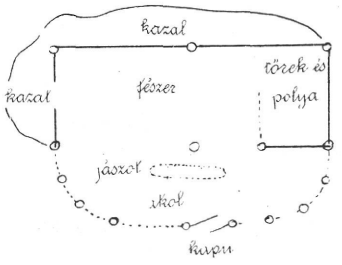

9. á. Fészer a törekes részszel.

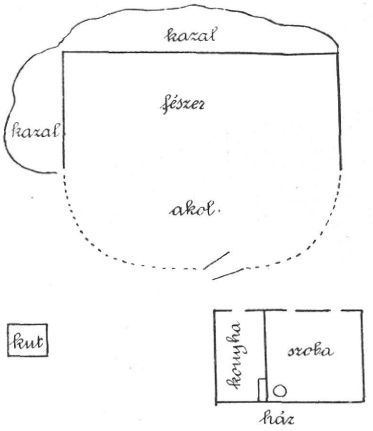

10. á. Házas fészer alaprajza a Sárközből.

mert különben elrohad, kicsirázik. Nos, ennek a töreknek, meg polyvának a fészer alatt szorítottak helyet. Azt a kis részt, a hova az állatok mellé a törek és polyva került, a nyitott oldal felől is besövényezték, hogy szét ne hulljon, a jószág az akolba szét ne tiporja s ekkor a fészer alaprajza ilyenre változott: (lásd az 5. ábrát).

Idáig a szekszárdi és sárközi fészer együtt tartottak, ezentúl aztán sorsuk kétfelé vált. A szekszárdiak minden talpalatnyi tért felosztottak és felszántottak, a jószágállomány alaposan megcsappant, az állattenyésztés egy pár lóra, meg néhány fejős tehénre csökkent. Az eredeti ősi fészerre, mint téli etető takarmányozó helyre többé szükség nem volt. Az ősi fészerből a törekes, polyvás rész maradt künn a szántóföldön az oldalakba és tetőre rakott kazlakkal; a kerek gunyhó eltünt, hiszen nincs mit őrizni való.

A tolnamegyei Sárközben azonban, hála a gondviselésnek, ennyire még nem jutott a fészer, bár itt is nagy változásokon ment keresztül. Ezek az átmeneti változások a közvetlen szomszéd szekszárdi határbeliekkel kapcsolatosan még úgyszólván sorozatosan tanulmányozhatók. A sárközi fészer, amint fentebb emlí-

tettem, a törekes állapotnál mintegy megállott és azután nem a pusztulásnak, hanem a fejlődésnek indult. Ezt a további fejlődést a sárközi területviszonyok magyarázzák meg.

A sárközi határ igen nagy terület, mely egykor rét-, legelő-, erdő-, nádas-, tóság- és vízfokokból állott. Az ilyen terület igen alkalmas arra, hogy rajta az ősöktől öröklött szokás szerint minden faluba település mellett is. nomád pásztor és halász életet folytassanak. Mikor azután a vizek elvezetése és lecsapolása után szárazra jutott az egész rengeteg terület, a birtokfelosztást igen gyakorlati módon oldották meg. Ugyanis közös legelőnek közvetlen a falvak alatti területet — a keleti oldalon — hagyták meg és az így kijelölt közös legelőntúli területet, le a Kis-Dunáig, szintén keletre még azon túl is, szóval a régi, ősi fészeres szállások tájékait osztották fel; mindegyik gazda megkapván a maga birtoktestét egy tagban a folyóparti fészerrel együtt, mert hiszen ez beleesett. Ezek az egy tagba esett nagyobb birtoktestek voltak a fészer további fenntartói és bizonyos irányban való fejlesztői. Az eke mindinkább közelebb jutott a csupán aklos fészerré és kerekgunyhóvá összeszorult téli szállásokhoz; munkás, dolgos élet fejlődött ki körülötte, kora tavasztól későőszig. Közvetlen a fészer körül pedig kertgazdaság keletkezett, melyet részben a család nő tagjai gondoztak. A kiapadt folyómeder helyébe a kútak léptek s a midőn gyakran a családnak apraja-nagyja napokon át, sőt hétszámra odakünn szorgalmaskodtak, a kerekgunyhó szűknek és kényelmetlennek bizonyult. A kerekgunyhót felváltotta a falubeli kisházzal azonos ház, egy szoba és konyhával (lásd a 6. ábrát).

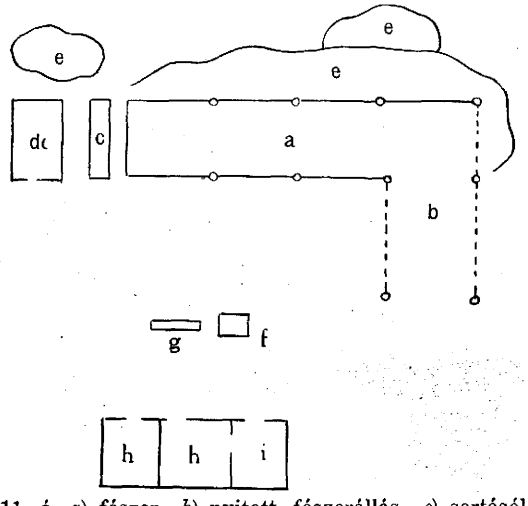

11. á. *a*) fészer, *b*) nyitott fészerállás, *c*) sertésól, *d*) mosókonyha, *e*) kazal, *f*) kút, *g*) vályu, *h*) konyha, *i*) szoba.

Ez a ház, a többi falubeli házakhoz hasonlóan sövényfonásos, kívül-belül polyvássárral betapasztott oldalu volt. Ilyen házikó a sok között még egy-kettő találkozik. *E mellett azonban az aklas, kerekjászolos fészer megmaradt még hosszúideig.* Az ősényiek korábban elhagyták s a fészer ugyan megmaradt fészernek, de az állatok részére istállót építettek. Öreg Cseh János vallomása szerint a decsi szállásokon még ezelőtt tíz évvel is megvoltak a kerekjászolos fészerek, vagyis az állatokat nem csak nyáron, hanem *egész télen át a szabad akolállásokban etették ősi módon, ezelőtt tíz esztendővel is még.* Azonban a két Gamós vallomása szerint ma már ezekből is alig akad, tehát a decsiek is áttértek a sokkal gazdaságosabb téli istállózásra. Egyik-másik szálláson azután a sövényfalas tapasztott házikót felváltotta a szilárdabb anyagból való épület, a nádtető helyébe is cserépzsindely került, sőt legutóbbi útamban egy csínos pléhtetős gazdasági házat, hosszú istálóval láttam. A cserépzsindelyes házak most már egymás-

után keletkeznek. *Az ősi aklas, kerekjászolos, kerekgunyhós fészerből, téli szállásból valóságos tanyai gazdaság fejlődött.* Ámde a sárközi magyar, amint nem hívta sohasem *tanyának*, szláv nyelvből átvett szóval a maga ősi téli szállását, úgy most is, kifejlődött voltában is *csak szállás*nak nevezi. Aminthogy a dunántúli magyar a jóformán majdcsaknem teljesen átváltozott és a faluba bevitt ősi alkotmányát sem a szlávból vett *szín* szóval, hanem őseitől öröklött magyar szóval *fészer*-nek nevezi.

Már most a többé-kevésbbé eredeti alakjában és rendeltetésében maradt fészernek mai elterjedési körét kellene megállapítani. Általában tudva levő, hogy Dunántúl, minden olyan gazdasági épületrészt, mely elől nyitva van, *fészer*-nek neveznek. Az efféle épület többnyire a lakóház és istálló közé ékelve, magának az egész háznak alkotó része, némelykor azonban a lakháztól kölön az udvartérbe

12. á. Fészer a szekszárd-öcsényi határban, a szokott tanyai, illetőleg szállásbeli eszközökkel.

az istállóval együtt emelt gazdasági épület. De legalább egyetlen lényeges részt, t. i. a nyitott oldalt és a nevet megtartotta s így bátran következtethető, hogy valamikor a fészer a maga eredeti, ősi mivoltában, az egész Dunántúl el volt terjedve. Tolna megyében az egyetlen Sárköz az a terület, a hol a fészert a maga eredeti, ősi mivoltában megtaláltam. Szekszárdon már eredetiségéből sokat vesztett, de mivel szerkezete még ugyanaz, helye — hogy t. i. künn a szántóföldeken található — szintén megmaradt és hogy télire való takarmánynak gyűjtő helye, tehát ennyiben itt is fennmaradt mostanáig; igaz, hogy alig vetek egy-két évet, írmagja sem marad. Igen érdekes, hogy Szegszárddal határos Mözs német faluban közvetlen a falu alatti belteleken, egy kis területen több mint húsz fészert találtam egy rakáson, hatalmas szalmakazlak között, sőt még egy olyant is, mely egyenesen etetésre való. Mözs azonban németajkú falu s nyilvánvaló, hogy az ilyen fészereket a szomszédos Szekszárd, illetve Sárköztől vették át. Az átvételt és annak a saját gazdasági gondolkozásukhoz való alkalmazását mutatja az, hogy

ott, a hol a falu végén túl ezek a kazlas fészerek egy rakáson vannak, valamikor olyan vizenyős rétség terült el és csakugyan állatokat legeltettek a német gyerekek és legénykék nyáron úgy, mint télen, ámde az állatjaira még a magyarnál is féltékenyebb németség nem eresztette tovább a falu aljánál, ott egy kijelelt területen mindenki megcsinálta a maga fészerjét. Ma már azonban a terület szántóföld s a fészerek és oldalaik takarmány lerakóhelyek.

Mözsön túl, Tolnán a falun kívül a tolnadomborii hajóállomáshoz vezető út mentén van egy kisebb gazdaság, a hol szintén van egy, a sárközihez hasonló fészer akollal; a fészer nyílása délnek fekszik. Itt a fészer alatt egy méncsikót láttam s nem valószínű, hogy télire is használnák; azonban egy és ugyanazon szerkezete miatt felemlítem. Tolnán túl, a dunamenti községekben és pusztákon Dunaföldvárig nyomoztam, de sajnos, hogy már csak az emlékezetben maradt fenn. A megye nyugoti felén pedig emlékezetben sem található — természetesen eltekintve a falubeli félszertől.

Hogy a megyének ezen a felén egyáltalában még emlékezetben is hiányzik, annak körülbelől való történelmi okát is lehet adni. Ugyanis a török hódoltság és a Rákóczy-kor idejében Tolna megye régi, ősi lakosságából jóformán a dunamenti községek lakosai maradtak meg, habár megfogyottan is. Ellenben a megye többi része egész terjedelmében a szó szoros értelmében pusztaság volt. A megye nyugati felére Veszprém, Somogy, Vas, Zala, Győr, Komárom, Nógrád és Nyitra megyékből költözött a magyar elem s ezek és a keleti félen a dunamentén megmaradt ősi magyar elem közé, a megye közepén, a simontornyai járás németsége, majd csaknem választófalként ékelődött a XVIII. század első felében.

A nyugati félre, számos és különböző helyről települt új magyarság sokkalta nyíltabb területen települt le, mint a Duna, Sió és Sárvíz legelőkben dús, de mocsaras és kevésbbé hozzáférhető környékein még azután majd a jelenkorig ősi mód szerint élő régi magyar elem. Ez magyarázza meg minden valószínűség szerint azt, hogy az előbbenieknél már emlékezetben sincs meg az ősi fészer, az utóbbiaknál ott, a hol a terület előbb szabadult fel a természetes elzárkózottságtól, az emlékezetből nem tünt el, a hol pedig a legutolsó időkig, mint például Sárközünkben a területek nehezen hozzáférhetők voltak a mindent kiegyenlítő általános haladás részéről, ott még ősi mivoltában feltalálható volt. (7. ábra.)

Ez Tolna vármegyére szólván, vajjon a Dunántúl másutt fellelhető-e az ősi fészer? Veszprémben születvén s ott töltve életem nagy részét, a megye területét sokszor bejártam, de egyáltalában nem emlékszem, hogy láttam volna valaha. Alkalmam volt a Dunántúl jó részét egyébként is bejárni, különösen a legutóbbi másfél év alatt, részint kocsin, részint vasúton. Vas, Zala, Győr, Komárom és Fehér megyékben jártam és bármerre voltam is, szemem a külső területeken esetleg meglevő fészereket kereste, de sajnos, egyetlenegy, még csak hasonló alkotmányt sem láttam, teljesen üresek voltak a szemmel belátható külterületek. Körülbelül ugyanezt mondhatom Budapesttől Kalocsáig vonuló s a bátaszék—baja—szabadka—kalocsai vasútvonal mentén. Mivel ezen említett dunántúli és pestmegyei területeken egyszerű átutazás közben történt a vizsgálódás, éppen nem lehetetlen, hogy akad még egy-két fészer a régiből, valamely félreeső falu határában. Ezirányban talán a helyi ethnographusok kutathatnának.

Az elmondottak alapján tehát most már megfelelhetek arra a kérdésre, hogy mi a fészer a maga eredeti, ősi mivoltában: Folyóvíz partjára egyszerű, faragatlan oszlopokból emelt alkotmány, melynek oldalába és tetejére télire való takarmányt hordtak s a tél beálltával az állattenyésztő magyarság állatjait oda hajtotta telelőre s maga is odatelepedett nádból alkotott kerek kunyhójába s a tél unalmait veiszes halászattal űzte el. De nemcsak télen, hanem nyáron is halászott, ugyancsak a veisszel és madarászott a csíklével.

Ez a kép teljesen meg is felel az állattenyésztést űző magyarság foglalkozásának, mert hiszen maga az állattenyésztés magával hordozza azt, hogy a pásztor ne távozzon messze a jószágtól; tehát a veiszes halászati mód a legmegfelelőbb ennek az életmódnak, mert elég napjában egyszer, este, vagy kora hajnalban meglátogatni a veiszeket, a mikor a jószág is pihen. Hasonlókép ennek megfelelő a víziszárnyasok csíklés madarászata is, mert a hajlós faágra alkalmazott hurokkal megfogott vadrécze vagy más ehető vízimadár nyugodtan lóghatott a

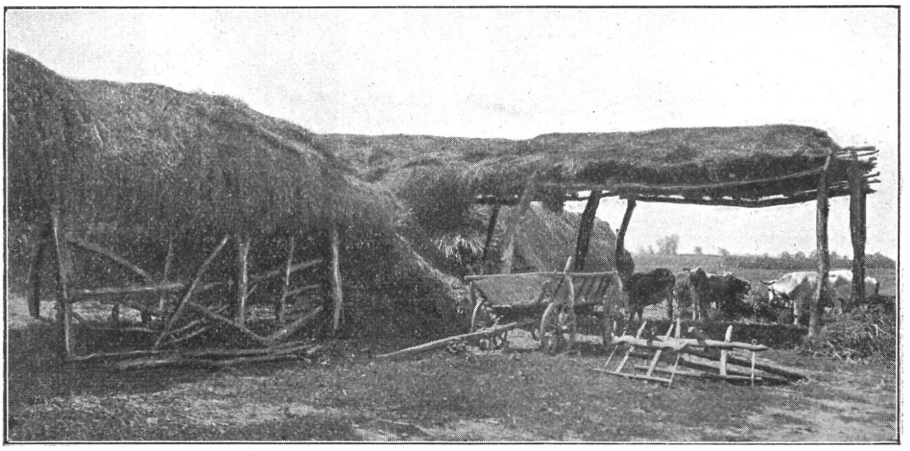

13. á. Fészerállás ugyanott. (Az előbbi kép folytatása.)

hurkon felakasztva estétől hajnalig, a míg a jószág is fel nem kel. Addig a csíkle gazdája sorra járhatta fogószerszámjait.

Itt kell megemlítenem, hogy a kerek jászolt nem tartom eredeti magyarnak; ez a földmivelésre is áttérő magyarságnak valószínűleg már itt, a hazában való szerzeménye, valamely szláv elemtől; mert a tisztán fegyverforgatás-, vadászat-, halászat- és állattenyésztésből élő nomád magyarságnak aligha volt szüksége trágyára; már pedig a kerek jászol arra is szolgált, hogy a benne visszamaradt takarmány ízéket, a mit a jószág otthagyott, alomnak szórták az akolban.

Ez az ősi fészeres telelés egyúttal a régi magyar gazdálkodásra is élénk világot vet. A mint öreg bemondóim elmondták, nyáron egyáltalán a szabadban, teljesen fedél nélkül volt ló és szarvasmarha, az őrző pásztorokkal egyaránt. Téli etetéskor is szabadban levén az etetés, akárhányszor az állatokat is befedte a hózivatar, térdig álltak a hóban, hátukat befedte a hó s a kerek jászolban is hó közül szedegették a takarmányt. Természetes, hogy ilyen körülmények között maguk az állatok sem voltak valami szemrevalók. Szőrük hosszúra nőtt, gubanczos

is lett s bizony legtöbbször alaposan lesoványodtak; de az időjárást, akármilyen zord volt is, kiállották. Tavaszra kelvén az idő, jól kiálló bordákkal és lapoczkákkal dülöngött a jószág a zsenge legelőre, a hol ismét lábra kaphatott. Az a trágya pedig, ami visszamaradt az akolban, úntig elég volt annak a kevés szántóföldnek, a melyen éppen csak a kenyér és kalácsra való, no meg a ruházathoz való kender és zöldségféle megtermett. Igaz, hogy többre nem is volt szükség, mert a húseledelt bőven adta a folyóvíz és az állatállomány még a legszegényebbnél is.

Ezek után még egy kérdés merül fel, tudniillik az, hogy vajjon a leírtam fészert valóban olyan ősi alkotmánynak lehet-e tekintenünk, melyet a honfoglaló magyarság őshazájából magával hozott?

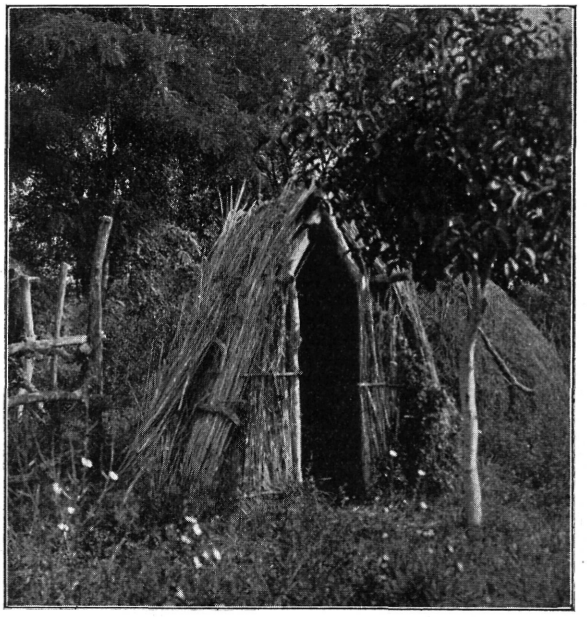

14. á. Kunyhó a decsi fészer mellett, takarmányboglyákkal a hattérben.

Semmiféle kalandos fejtegetésbe sem akarok belebocsájtkozni, de nem hallgathatok el némely fontosabb adatot, melyek az ősiséget igen nagy mértékben valószínűvé teszik.

Elsősorban is a főjellemvonások: folyóparton emelődik, oldala és teteje takarmány, csupán csak téli szállás, kerek kunyhó, a gazda tartózkodó helye, közvetlen szembe vele a gazda veiszekkel halász a téli időben, s a takarmányt is igen ősi módon, rúdon csúsztatva vontatják oda, tavasz keltével pedig elfogyván a takarmány is, teljesen nyíltan odahagyják: mindez tökéletesen megegyez a császár történetírónak a turkmagyarok téli szállásairól szóló feljegyzésével. De nemcsak a Kis-Duna partján, hanem a Sárvíz régi medre mellett közvetlenül is láthatók még most is a szállások s ott, a hol a meder mélyebb volt s a víz nem apadt ki, ott néhány évvel ezelőtt magam is több veiszet láttam felállítva a szállás

mögött. Csak mióta a Dunavédgát-társulat Bátánál felállította a belvízlevezető szivógépeit, lettek a Sárköz, illetve a Sárvíz és mellékfolyói teljesen víztelenek s tüntek el végkép a veiszek a fészerek közeléből. (11. ábra.)

Másodsorban a Sárköziek egyéb halászó szerszámmal is halásztak, miért mégis éppen a *veisz* volt a fő halászszerszám? Erre nézve néhai dr. Jankó János már akkor megadta a feleletet, mikor a rokon népek közt tett útazását, illetve az azoknál tapasztalt halászati módot leírta, mely szerint a bejárta terület velünk nyelvrokon népeinél fő halászati eszközül a *veiszet* találta. Ez, amint igazolja a tolnamegyei sárköziek veiszes halászatát és törzsökös magyarságát, viszont az utóbbiak igazolják dr. Jankó János helyes megfigyelését.

Harmadszor, Nagy Géza, az Ethnographia 1907. és 1908. évfolyamában „A honfoglalók" és „A honfoglalók és a turkok" című remek értekezésében

15. á. Ajtós szőlőkunyhó a szekszárdi határból.

kifejti, hogy a magyarság ős eredeti hazája a Kaspi- és Aral-tó közt terülő ma nagy kirgiz pusztaság és íme, mai nap is még éppen ezen a területen s főkép a kirgizeknél található a sárközi fészerrel rokon téli szállás. Itt, ezen a területen vegyült össze már az ősidőben az ugor népelem a török népelemmel s kezdett kialakulni a valóságos magyar nép, a halászat és vadászat mellé az állattenyésztést is átvéve foglalkozásul a török elemtől. A kétféle népelem egybevegyülésére mutat a nomád török állattenyésztéshez való fészer, a vadászó ugor veiszező halászata, mely, a mint megfelel a pásztoréletnek, a mint fentebb már jeleztem, épp úgy a vadászéletnek is tökéletesebben megfelelőbb, mint bármely más halászó eszköz, végül a madarászó csikle, mely ismét inkább török eredetű, mint ugor.

Ha ezekhez még hozzáveszszük a tolnamegyei Sárköznek és népének bár gyér, de mégis értékes történelmi multját, mely szerint, itt a Duna-Dráva sarká-

ban s így Sárközünkben is avar-szláv települések voltak, a mit régészeti leleteink bizonyítanak. Itt van a megyében két Székely nevű falu, Kis- és Nagyszékely, mely utóbbi egykor Egyházasszékely, Nemesszékely volt. Baranyában négy kozár falu. Végül a mint Nagy Géza jelzettem értekezésében kifejti, hogy kétféle székelységet kellmegkülönböztetnünk: az egyik az avar-székelység, melynek nyelvjárása ő-ző, a másik a honfoglalókkal bejött kabar-székelység, melynek nyelvjárása a diphthongizáló palóczos, s mely két különböző nyelvjárás Erdélyben a székelyek közt két különböző területen megtalálható: íme a mi Sárközünk és a baranyai vérrokonok régi nyelvjárása mindakettőt egyesíti magában, ugyanis ő-ző és diphthongizáló. Az öregek a Sárközben maig is így beszélnek, főképen az asszonyok.

Ha tehát ezeket a valóban létező adatokat figyelembe s fontolóra veszszük, nyilván következtethető az, hogy a tolnamegyei Sárköz lakosainak eredeti magva a honfoglalók közül való s tekintettel a fészer jellemző vonásaira, azt az őshazából hozták magukkal s eszerint azután a fészer a maga eredeti ősi mivoltában a

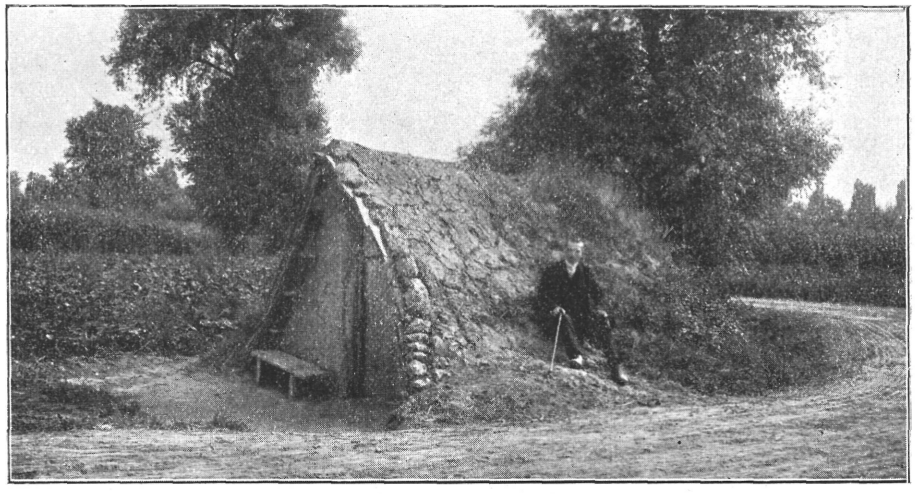

16. á. Csőszkunyhó a szekszárdi határban.

turk-magyarságnak s így magának a honfoglaló magyarságnak a császáríró által feljegyzett *téli szállásául* volna tekintendő, melynek utolsó hirmondóit saját felvételeim nyomán volt szerencsém bemutatni. (L. még a 12—13. á.)

2. *Kunyhó és csőszkunyhó.*

Alapjában véve a kettő ugyanaz, de rendeltetésükre nézve van egy kis eltérés, meg a tető anyagára nézve is; ezért választottam külön. Az egyszerű kunyhó tudvalevőleg náddal fedett, úgynevezett nyerges tetőszerkezet a sík földre állítva. Ezt a szerkezetet már többen közölték, tehát felesleges ismételnem. Itt bemutatok belőle kettőt, az egyik ajtós, a másik nyitott (l. 14. és 15. á). Ezek a kunyhók egész Tolna megyében el vannak terjedve s főkép nagyobb mennyiségben a sík területű szőlőkben találhatók és rendeltetésük az, hogy szőlőmunkálás alkalmával eszközöket, gunyát, eledelt alája rakjanak és esetleg a hirtelen beálló rossz idő elől alája húzódjanak. Egyébként egész esztendőn át

üresen állanak. Lényeges különbség nincs köztük; csupán a bejárónál van egy kis változatosság. Ugyanis vannak teljesen nyitottak, teljesen zártak ajtóval, jobb vagy balfelől félig benádazottak vagy bedeszkázottak, vagy ugyanilyenek ajtóval. Ezeknek a típusoknak határozott vidéket kijelölni nem lehet s ugyanazon határban három-négyféle változatban is láthatók.

A csőszkunyhó lényegében, mint mondám, nem különbözik az előbbitől, mégis kétféle típusát lehet megkülönböztetni. Az egyik az ajtótlan kunyhó, nád-, néha szalma- és gaztetővel; belsejében vetett szalmafekvőhely van s rendeltetése az, hogy éjjel, ha rossz idő kerekedik, a csősz valahova behuzódhasson. Az ilyen kunyhót leginkább gyümölcsösök, dinnye-, kukoricza- és más egyéb földeken találjuk, olyan termények közelében, miket az éjjeli tolvajlástól kell megőrizni. A termés betakarítása után teljesen elhagyottak.

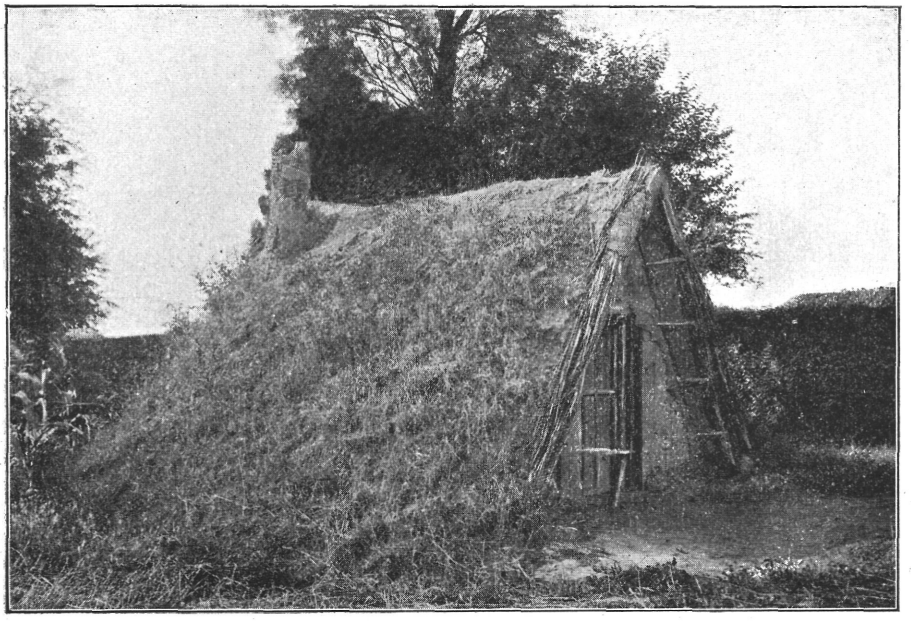

17. á. Csőszkunyhó az öcsényi határban.

A másik az ajtós csőszkunyhó. Ez már annyiban különbözik az előbbiektől, hogy a tetőszerű faszerkezetre nem nádat, hanem falombokat, szalmát, mit helyeznek s az egészet betakarják földdel, sőt effölé még gyöpszínt is raknak. Rendes zárható ajtaja van, néha elől egy kis ereszszel, alatta pedig pihenőül két dúczlábra szegelt deszkapadocska van; az ajtótól oldalt kis ablakja is van. Belül pedig a csősz igényeihez és erszényéhez képest be is van rendezve. Hátul a kunyhó mélyében egy kis vasbádog-tűzhely, avagy kis alacsony vaskályha húzódik meg, alatta vagy mellette felaprózott tüzelővel. Előtte oldalt lábakra fektetett deszkaszálakon szalma és rossz, elnyűtt gunyák; ez a fekvőhely. Néha ehelyett egy rég kiérdemesült, szúette ágy romjai nyujtózkodnak, bizonytalan erőt mutogatva, nehogy valaki kiméletlen mozdulattal vesse reá magát. Egy kis asztalka is befér még, sőt még egy-két szalmafonatos szék is. A polczokon mindenféle czók-mók

között egy szintén kiérdemesült petróleumlámpa várja a megtisztitást. Szóval idebent minden egyszerűség mellett sem kinálkozik semmiféle értékesebb a néprajzos számára, a mi a mult időkbe vezetné.

Itt bemutatok két ilyen csőszkunyhót a szekszárdi határból (l. 16. és 17. á.) Az ilyen kunyhó a csősznek majdnem állandó lakása, mert nagy határrészt őriz, melyen különféle, éjjel úgy mint nappal megóvandó termények lévén, kora tavasztól kezdve a tél beálltáig kell vigyáznia a reá bizott területre.

Földházak.

Sajnos, hogy a földházakról csak mint voltakról szólhatok. Hogy voltak ilyenfélék, azt az öcsényi „földházak göröndje" nevet viselő határrész tanusitja. Két évvel ezelőtt a megye nyugoti felén jártomban, Simontornyán egy ismerősöm nagy örömmel ujságolta, hogy még van a határban néhány földház. Rögtön útnak indultunk, de bizony csak hült helyükre leltünk. Némediben hasonlókép jártam. Előző években még Felsőnyéken emlegették a földházakat s állitásuk szerint a nemesi világban olyan elszegényedett bocskoros, kurta nemesek huzódtak meg

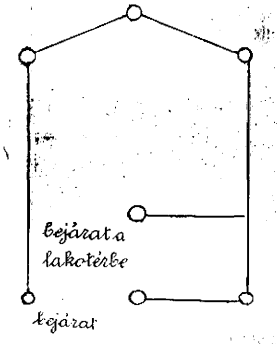

18. á.

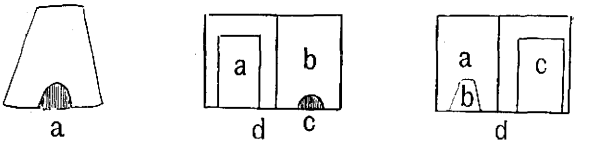

19. á. Kis kályhakemencze vesszőfonata: *a*) kivágás, *a*) bejárat, *b*) konyha belső fala, *c*) kályhanyilás, *a*) konyhafelőli fal, *b*) kis kályha, *c*) bejárat a lakótérbe, *d*) a lakótér talaja.

bennük, a kiknek a tulajdonról különös fogalmaik voltak; szereztek de nem pénzen. Szóval, még eddig nem birtam kinyomozni, hogy merre volna csak egy is, habár romjaiban feltalálható. Végre is az a gondolat érlelődött meg bennem, hogy ezek a letünt földházak tulajdonkép aligha voltak mások, mint a tekenővájó oláhok kunyhói, mert ezekre csakugyan reáillik a *földház* elnevezés.

A fentebbi okok késztettek arra, hogy a tekenővájó oláhok gunyhóinak szerkezetére terjeszszem ki figyelmemet. Ezek a román faj- és nemzetiségbeli honfitársaink, bár müvelt környezet közt vannak, mégis igen kezdetleges életet élnek.

Többi fajrokonaiktól, még a hazaiaktól is különböznek igen sok tekintetben. Nyelvük a legrégibb román nyelvjárás; foglalkozásuk tisztán tekenőkészités; vallásuk róm. katholikus, bajlamaik szelidek, csendesek; lopás, rablás, gyilkosságok nem fordulnak elő, a hatóságoknak soha semmiféle dolguk sincs velük; a maguk mesterségében igen szorgalmasak; kunyhóikba bárki bármikor beléphet, ott tisztaságot lát; öltözetük alig hasonlit fajrokonaikéhoz. Ezek a megkülönböztető jellemvonások arra utalnak, hogy bennük a románságtól már régidőben kiszakadt külön néptörzset lássunk, mely apróbb törzsekre szakadozva, bár folyton az

erdőségekben élve, de hosszú évszázadokon át főkép a magyar pásztorokkal való érintkezés alatt állott, mesterségénél fogva pedig a falubeli magyarsággal és az uradalmak népeivel volt állandó összeköttetésben. Nem lehetetlen, hogy régebben sokan közülük a magyarságba be is olvadtak. Hogy egykor *átadók* voltak, azt teljes határozottsággal meg lehet állapitani hajviseletükről. Ezen szakfolyóirat legutóbbi számában Garay Ákos festőművész rajzával és ismertetésével néhány olyan régi *magyar* hajviseletet közöl, melyek egyenesen, határozottan a tekenővájó oláhok hajviseletei. Ez a hajviselet itt van köztünk. Garay maga is hivatkozik reá: élő hajviselet.

Már ez az egy kétségbevonhatatlan néprajzi adat is, kapcsolatosan a fentebb elmondottakkal arra utal, hogy tekenővájóink figyelemre méltók s tanulmányozásuk

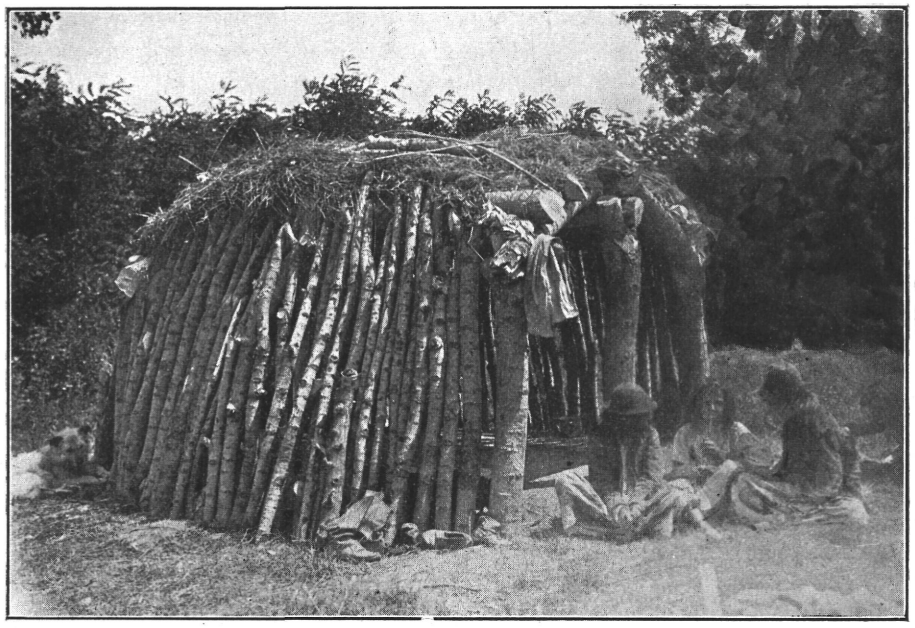

20. á. Teknővájó czigányok fakunyhójának váza a duna-szekcsői szigetről.

nem éppen háládatlan feladat lenne. Ugyanezen szempontokból fontos a kunyhók és azok berendezésének tanulmányozása is.

A kunyhó készítésmódja a következő: A tekenőkészítésre való fatörzsekről levagdalt vastagabb ágakból készítenek hét ágasfát, melynek egyik vége villa alakra ketté ágazik. A hét közül három hosszabb, körülbelől 2 méter, de ennél semmiesetre sem hosszabb. A többi négy pedig rövidebb, körülbelül 1·5—1·7 méter hosszú. Ezeket leállítják a földbe, villás ágaikkal fölfelé, körületüket jól letömködik. A leállítás a következő mód szerint történik (lásd a 18. á.).

Egyenes vonalban kijelölnek körülbelül három méter hosszat s ezt beosztják úgy, hogy az első ágasfától a második körülbelül egy méternyire esik, ez lesz a konyha szélessége; a másodiktól a harmadik, vagyis hátulsó körülbelül két méternyire esik, ez lesz a lakótér hossza. Ebbe a vonalba a hosszabb ágasfákat ültetik a földbe, úgy hogy villás ágaik jobbra és balra oldalt állanak. Ezután a négy

rövidebb ágasfát ültetik le, úgy hogy kettő ezek közül elől, az első hosszú ágasfától jobbra és balra egy-egy méternyire esik; kettő pedig a hátsó hosszú ágasfától oldalt, ugyan szintén egy-egy méternyire, de valamivel, körülbelül 40—50 cm-rel előrefelé beljebb esik, amint ezt az alaprajz is mutatja. Ezeket a rövidebb ágasfákat azonban úgy ültetik be, hogy villájuk ágai, szemben nézve, nem jobbra és balra, hanem előre és hátra állanak, vagyis a kunyhó hosszirányában. Ezután a középső ágasfák villáin végig fektetik a középső tetőfát (az építészetben szelemen) s aztán a szélső ágasfák villáin át egyik végükkel a tetőfára fektetve, összesen négy szarufát raknak fel; csak ezután rakják fel a többi szarufát tartó szélső két tetőfát a gunyhó hosszában és hátul szintén kettőt, melyek a hátsó közép ágasfát a két hátsó rövidebb ágasfával köti össze. Mikor ez megvan, akkor rakják fel a szélső és középső tetőfát végeikkel érintő fadorongokat (a rendes tetőszerkezetben szarufák), még pedig elég sűrűen egymás mellé, végül az egész tetőszerkezetet befedik mindenféle összeszedhető giz-gazzal, falombbal,

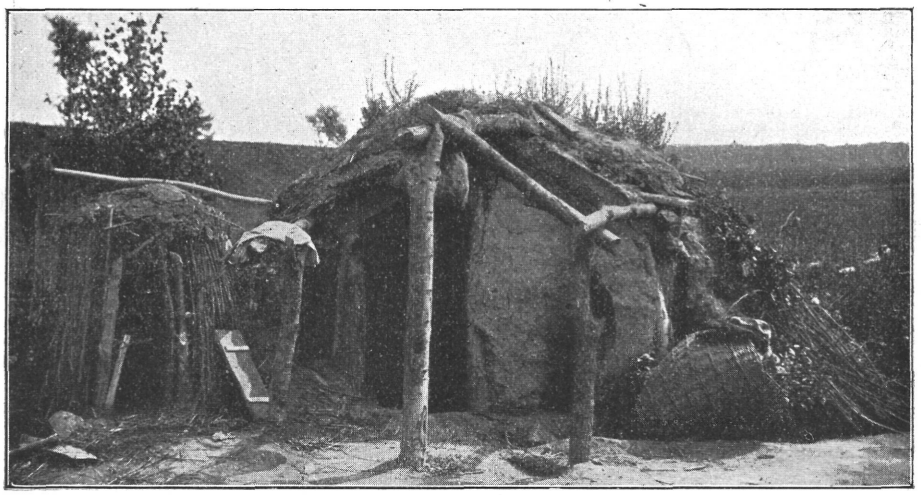

21. á. Teknővájó czigányok kunyhója a szekszárdi „Bárányfoká"-ról.

hogy a föléjök kerülő földet fönntartsák. A kunyhó oldalát kétfélekép is készítik. Az egyik mód az, hogy megfelelő hosszú fatörzset fejszével deszkaszerű hasábokra hasogatnak s ezeket a mindkét felől lapos hasábokat állogatják oldalt egymásmellé, felső végüket a szélső tetőfákhoz támogatva. Vagy pedig a hasábok helyett a fatörzsekről levágott vastagabb és apróbb ágaiktól megfosztott faágakat állogatnak sűrűen egymásmellé. Hasonlókép zárják el elől és belül is a közép ágasfáktól jobbra eső részt.

Mikor már ezzel is készen vannak, következik a földhányás. Körülföldelik az egész kunyhóvázat, az aljától fogva a tetején keresztül át, sőt még elől a bejáratnál jobbfelől is, még pedig elég vastag földréteggel. Az így beföldelt kunyhó távolról, különösen hátulról nézve úgy tünik fel, mint egy, a sík földből hirtelen kinőtt magas, kerek dombhát, főkép midőn már az egész be is gyöpösödött.

A külsővel így elkészülvén, következik a kunyhó belseje; ez már az asszo-

nyok dolga egészen és semmi más ez, mint hogy a kunyhó belsejét polyvás sárral teljesen betapasztják, alul, fölül, oldalt, szóval mindenütt. A kunyhóba azonban egy kis fűtőkemenczécske is kerül. Ezt a következőkép helyezik el: A mint fentebb említettem, a belső középágasfától jobb kézre eső részt is felállogatott fahasábokkal vagy ágfákkal elzárják s kívül-belül sárral betapasztják. Ez a belső fal, mely a konyhát a lakótértől elválasztja, a nyitva hagyott balfelőli részek, mindig a kunyhóval szemben állva, a bejárók a konyhába és a lakótérbe (lásd a 19. á.). Az így elkészített belső falon, alul, közvetlen a talajnál, kissé ovális alakú félköríves nyílást hagynak, ez lesz a kis kemencze szája, fűtőlyuka, kívül a konyhából. Azután vesszőből csonka kúpalakú 30—50 cm magas kosáralakot fonnak, még pedig úgy, hogy az alsó szélesebb felén, a szélét is beleértve, ugyanakkora és ugyanolyan alakú beöblözést, kivágást hagynak, mint a milyen a falaljában hagyott fűtőlyuk s ekkor ezt a kosáralakot belül, a lakótérben, keskenyedő felével fölfelé odahelyezik a földre a fűtőlyuk elé, úgy hogy a kivágásnak és a fűtő-

22. á. Czigánykunyhók ugyanott.

lyuknak állása egymásnak körülbelül megfelelnek. Ezután a kis kemenczét sárral betapasztják, a kemencze nyílása és a fűtőlyuk közti hézagot is kisározzák, vagyis a kettőt a széleiken körül összetapasztják; gyenge tűzzel befűtenek s ekkor a felkent sár kiszárad: azután bekenik vastagabb sárréteggel s befűtenek újra, a belső vesszővázat kiégetik, de egyúttal tűzállóan kiég a belső sárréteg is.

Ez a parányi, csonka kúp alakú, felül alig 10—15 cm átmérőjű, alul legfeljebb 30 cm átmérőjű kis kemencze, pompás meleget áraszt a leghidegebb télben is a 8—10 köbméter ürtartalmú kunyhóban. Sem a fűtőlyuknak, sem a kemenczének padkája nincs, mind a kettő közvetlen a talajon áll (lásd a 19. á.).

A mi már most a belső berendezést illeti, ezt hamarosan el lehet sorolni. Egy, vagy két fekvőhely oldalt a kunyhó hosszában, meg egy kis tekenő a csecsemő részére, azután több semmi. A fekvőhely pedig úgy készül, hogy négy czöveket vernek le a földbe, kettőt az ajtó közelében, kettőt hátul s ezeket kettőnként még fölül egy keresztléczczel, illetőleg fadarabbal, hevederrel összekötik.

Hasonlókép a másik oldalon is. Ezekre a lábakra aztán széles deszkát fektetnek, melyet maguk készítenek; a fatörzsből fejszével kihasítják, vonyogóval mindkétfelől lesimítják s kész a deszka. Élelmiszereiket, fehérruhaneműiket vászonféléből készített zsákban tartják. Ezeknek a kunyhóknak valamikor a legnagyobb valószínűséggel ablakjuk nem volt; bár most mindegyiknek van a kunyhó hátulján egy parányi üvegdarab besározva, némelyiknek keretje is van, de kinyitni nem lehet, nem igen sok hasznát lehet venni világos nappal sem, éppen csakhogy világosság van belől. De nincs is szükség többre, mert a munkát az asszonyok is vagy belül a konyha ajtónyílása előtt, vagy kívül a kunyhó előtt végzik. A kunyhó belsejét csak alvásra, heverésre, rossz időben menedékül használják. Némely kunyhóban egy-két apró, keretnélküli, vagy vásárban vett apró, rézkeretes szentkép van a hátsó falra lisztpempővel felragasztva, vagy felakasztva; az egyik kunyhóban még egy kis vakotás tükröt is láttam. Ezzel aztán a díszítésre nézve is készen vagyunk.

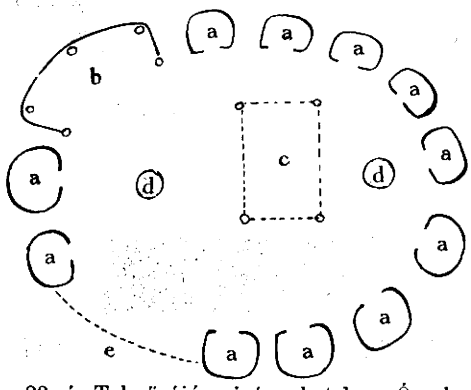

23. á. Teknővájó czigányok telepe Ózsak pusztán: *a)* kunyhók, *b)* téli faragó, *c)* nyári faragó, *d)* szabad sütőkemenczék, *e)* bejárat a telepre.

A konyha berendezése sem kevesebb, de nem is több. Egy famelencze, egy fazék, egy lábas, egy-két főzőkanál, azután több semmi; a famelenczében gyúrják a tésztát is. A külső bejáratnak ajtaja nincs. A lakótér ajtónyílását vagy felakasztott vastag pokróczfélével zárják el, vagy pedig maguk faragta deszkából készítenek ajtót. Főzni a konyhában csak télen szoktak a kemenczelyuk előtt; nyáron kint a kunyhó előtt, szabad tűzön. Ugyancsak a kunyhók közötti szabad térségen áll egy nagyobb sütőkemenczeféle, mely ugyan magasságra nézve semmivel sem magasabb a kunyhóbelinél, csupán csak alsó kerülete nagyobb, úgy, hogy egy kisebb kenyér belefér.

Itt bemutatom néhány fényképben a kunyhót. A 20-ik ábra egy félig kész kunyhót mutat; láthatók az ágasfák, tetőfák és az oldalba támogatott faágak, ezenkívül fent a tetőre felszórt giz-gazféle. A 21-ik ábrán egy kunyhó látható, melynek a konyharésze elpusztulván, csupán a faváz maradt meg, de látható a lakótér ajtónyílása, a falsárzás és alul a földön a kemenczelyuk is. Oldalt tőle van egy baromfiól, előtte pedig az előtérben a sütőkemencze felsőrésze látszik. A 22-ik ábrán egy teljes kunyhó van, a háttérben az előbbi kunyhóval és kemenczével. A két utóbbi fénykép a szekszárdi határban fekvő *kutya-tanyai* dunai erdőrésznél az úgynevezett *Bárányfoka* nevű határrészen, a dunai védtöltés mellett levő telepről való. Az első fénykép pedig Dunaszekcsőhöz tartozó dunai nagy szigetről való.

A mint az elmondottakból kitünik, de a fényképekből is látható, a faszerkezetnek sem gúzs, sem faszegből való összekötő szerkezete nincs; az egész alkotmány a legkezdetlegesebb módon való egymásra rakás, melynél még a kötést a villaágak s maguk a felrakott fák súlyuknál fogva teljesítik. Ezek a kunyhók —

a legcsekélyebb következtetés teljes kizárásával mondván — élénken emlékeztetnek az ázsiai északi népék és némely indián törzs téli kunyhóira. A mi pedig a berendezést illeti, ennél kevesebbet már csakugyan kívánni sem lehet. Szóval a kettő együtt, kunyhó és berendezés igen ősi képet tárnak elénk; és éppen ezért a magyar néprajz szempontjából is igen fontosak. Fentebb már említettem a hajviseletet, most pedig ehhez még kettőt jelelek meg: *az a padka nélküli kicsike*

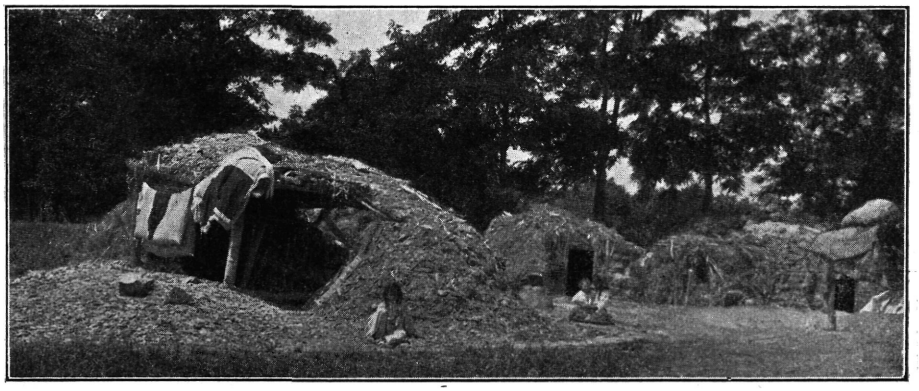

24. á. Czigánykunyhók.

kemencze, a magyar banyakemenczének őse; az a fekvőhely, a magyar nép bakszekérre rakott kezdetleges fekvőhelyének őse.

Igen érdekes még a kunyhócsoportok elhelyezési módja is. A kunyhókat szabálytalan kör- vagy elipszisalakú tér kerületén építik fel, úgy, hogy középen egy térség marad, a kunyhók bejárói pedig e térség közepe tájára nyílnak. A tér kerületének egy része nincs beépítve, itt van a nyílt, szabad bejárás. Ha a telep nagy s így sok gunyhóval nagyobb teret foghatnak körül, akkor a tér közepére nyári dolgozófészert emelnek, melynek oldalai nyíltak; a téli dolgozó a kunyhókkal egy sorban áll, ennek eleje szintén nyitott. A kisebb telepen a nyári dolgozóhely is a sorban áll, négy-öt kunyhós telepnél dolgozóhelyiség nincsen. Itt bemutatom három telepnek az alaprajzát. A legnagyobb Ózsák-pusztáról való; ezt már régebben jegyeztem fel, nem volt velem a gép s így a telepet nem örökíthettem meg; azóta pedig rég feloszlott. A kisebb alaprajz a dunaszekcsői szigetről való, a legkisebb pedig „Bárányfokáról" (lásd a 23—24. á.).

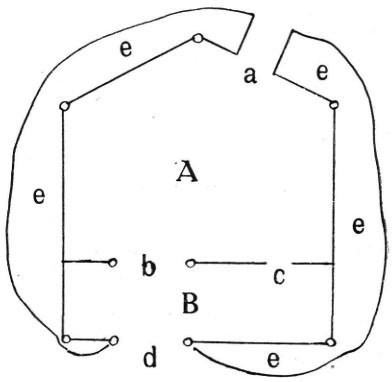

24. á. *A)* lakótér, *B)* konyha, *a)* ablak, *b)* bejáró a lakótérbe, *c)* kályhanyilás, *d)* külön bejáró, *e)* földhányás.

Valamikor a régi időben az ilyen telepek az állandóság jellegével bírhattak, mert rengeteg erdők voltak s volt elég fa a feldolgozásra. Ma már aránytalanul kevesebb az erdő; a mi van is, annak fája szabályos felosztással kerül eladásra s így a mesterségéből élő tekenővájónak néhány évi, esetleg egy évtizedig tartó

nyugalom után fel kell szednie a sátorfát. Szétbontják a kunyhót, a fáját eladják s aztán tovább mennek, más falu határába, más erdő szélére. Érdekes az is, hogy fürészszel nem dolgoznak, ezt az eszközt nem használják; csak három szerszámjuk van: a fadöntő és hasító fejsze, a vájószekercze és a vonyókés. Ebben is van valami ősi vonás.

4. *A partlakások.*

A löszdombokba vájt partlakások se nem épületek, se nem alkotmányok ugyan, de kezdetleges emberi lakások. Habár a falutól nincsenek is távol, de rendszerint a faluból a külterületre, szántóföldekre, szőlőhegyre stb. vezető, magas, agyagpartos kocsiutak tehát nem az utczák mentén találhatók.

A hol a vájásra alkalmas, kevésbbé homokos, inkább agyagos löszdombok kínálkoznak a letelepülési helyeken, ezeknek közvetlen közelében, ott, ha egyebet nem is, de az idősebb lakosság visszaemlékezését, vagy a már oda-

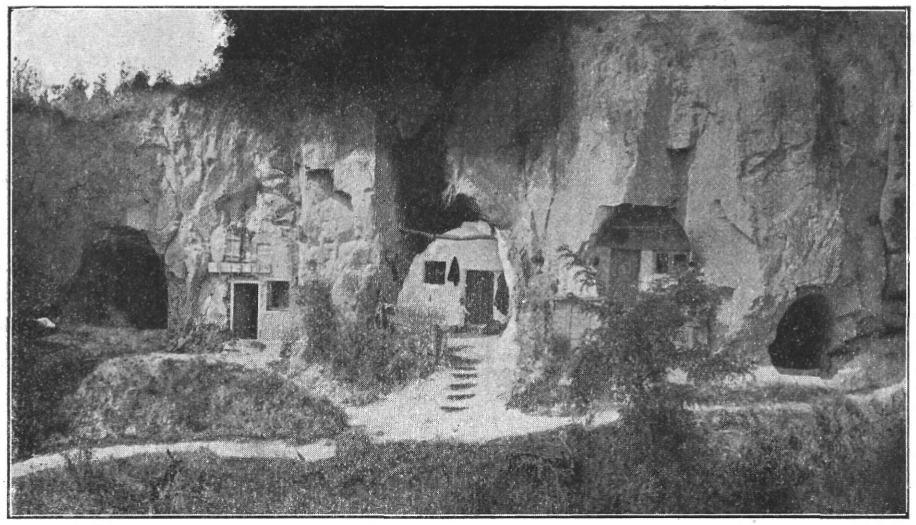

25. á. Partlakások a szekszárdi „Benedek-szurdikból."

hagyott üregeket bizonyosan megtaláljuk; több helyen pedig élénken virágzik a tényleges partlakás. Tolna vármegye területének nagy része ilyen — inkább agyagos — löszdombvidék, különösen a simontornyai és völgységi járás tisztán az, azután a megye északnyugoti sarka; Felsőnyék, Tengőd, Kánya, Felsőireg vidéke, délnyugoton Döbrököz környéke, északkeleten Pakson felül Dunaföldvár, délkeleten maga Szekszárd. Nevezetes az, hogy a német elem nem használja fel szívesen a kínálkozó alkalmat lakásul; eddig két német falu területén láttam lakásokat; Szekszárdtól nem messze Mórágyon néhányat és a megye közepe táján Nagyszékelyben, hol a falun kívül egy hosszú kocsiút mentén vannak elhelyezve; más német faluban, hol udvartérül kénytelenek a löszdombokat levágni, lehordani egy darabját, legfeljebb kocsiszín és istálló számára — a pinczén kívül — vájnak üregeket, de ezt sem mindenütt. Ellenben a magyarság egyenesen lakóüregeket váj s ezek adás-vevés tárgyai; így például Szekszárdon az úgynevezett „Benedek-

szurdik" lakói 200—400 korona vételárakért szerezték az elődöktől üregjeiket. Van azonban egy falu, Miszla, melyről alább bővebben szólok, hol bent a faluban, a rendes utczasorban vannak a partlakások és van köztük több, a melyik nem is a földszintről nyílik, hanem fent az oldalban, a hova úgy kell felmászni. Midőn két évvel ezelőtt, ottjártomban először szemléltem ezeket a barlangszerű üregeket az erdőszerűen fákkal borított környezetben, önkéntelenül vártam, hogy állatbőrbe öltözött kőszakóczás ősember fog kilépni valamelyikből; az első pillanatban olyan benyomást keltettek bennem. Ezt az egyetlen falut kivéve, a partlakások mindannyian a faluból kivezető, partközti kocsiutak mentén sorakoznak. Lényegükben csak olyanok, mint ajtóval ellátott pinczeüregek; az elejüket azonban többféleképp szokták kiképezni. A legegyszerűbb az, midőn a löszpartot függőlegesen levágják, kiássák az üreget pinczeszerűen s ajtó közvetlen a lakótérbe vezet a kocsiútról. Az ajtó felső fele vagy üveges és ekkor ablakot nem igen szoktak alkalmazni,

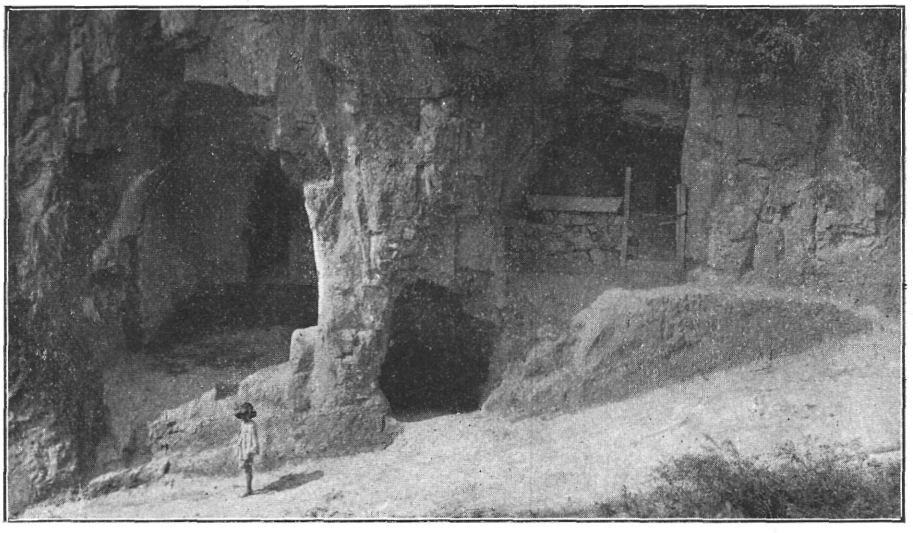

26. á. Partlakások ugyanott.

vagy pedig a felső fele is betétes s ebben az esetben feltétlenül szükséges az ablak, melyet rendszerint az ajtóval szemben állva, jobbkéz felől illesztenek be s ettől szintén jobbra van a kályha füstnyílása. Némelyik asszony az ajtó körületét mintegy 20—30 cm szélességben kimeszeli fehérre; ez azután úgy mutat, mintha keretbe volna foglalva. Az ilyen lakóknak bizony semmiféle gazdaságuk sincs. Vannak azonban partlakások, melyeknek előcsarnokuk, vagy előterük van. Az egyik módszer az, hogy először is nagy magas boltíves üreget vájnak ki, melynek elején a földből egy kis mellvédet, kikönyöklőt hagynak; ebben az előtérben szoktak kétfelől a partba vájni egy kis éléskamrát, récze- és tyúkólat, ugyanitt helyezik el a nyári tűzhelyet, a mellvédre néhol néhány virágcserép is kerül. Ezt az előteret szépen, mellvédjével együtt, ki is szokták meszelni. Ezen belül következik azután a tulajdonképeni pinczeüreg, mint lakótér, ajtajával, ablakjával.

A másik módozat pedig az, hogy az úttérből kerítenek el egy darabot ajtós léczkerítéssel s ezen belül foglal helyet a baromfiketrecz, egy kis nyári tűzhely,

bedeszkázott éléskamra, no meg két, a földbevert oszlopra szegezett deszkán muskátli, fuchsia, rezeda stb. virágok, sőt még egy szépen virágzó leánderfa is. Bent a lakótérben egy- vagy két ágy egymás hosszában elfér, ezzel szemben a másik oldalon egy almáriom vagy fiókos szekrény a ruhaféléknek, rajta tányérok, csészék. üvegpoharak, a falon olcsó képek díszlenek; az ablak melletti sarokban pedig egy takaréktűzhely, mely egyúttal kályha gyanánt is szolgál, húzódik meg; ezenkívül még egy-két szék egészíti ki a szerény bútorzatot. Az ilyen lakásokban sok helyen rend és tisztaság uralkodik; de vannak aztán kivételek is, a midőn az ember semmiképp se kíván belépni. A rend és tisztaság a legnagyobb szegénység mellett is kellemes érzést kelt, a piszok és szenny visszataszító.

Itt bemutatok néhány fényképet a szekszárdi partlakásokról a 25. és 26-ik ábrákban. Ugyaneffélék a nagyszékelyi, dunaföldvári, mórágyi, dunaszekcsői partlakások is. Ezek mind tisztán csak emberi lakások. Ezektől különböző kép tárul elénk azonban *Miszlán*. Ez a falu magas löszdomboktól, mondhatni hegyektől körülvett szűk völgykatlanban fekszik. A főutcza keletnyugoti irányban húzódik s a házsorok észak és délfelé néznek. A déli sor északra néző ablakjaival közvetlen egy hosszú, akáczos, fiatal tölgyes és gyümölcsfával borított löszhegy alatt vonul, úgy, hogy az udvarterek hátulja maga a hegy. A falu a török és kurucz időkben kipusztult; 1718—1720-ban települt újra, az ezen évi conseriptiókban mint possessio neopopulata van felvéve; tehát nem több, mint kétszáz éves a lakosság, de a tapasztaltam körülmények azt mutatják, hogy ott abban a települési időben egy partlakásos *falu* alakult s ezt a lakásviszonyt a települők *már magukkal hozták*.

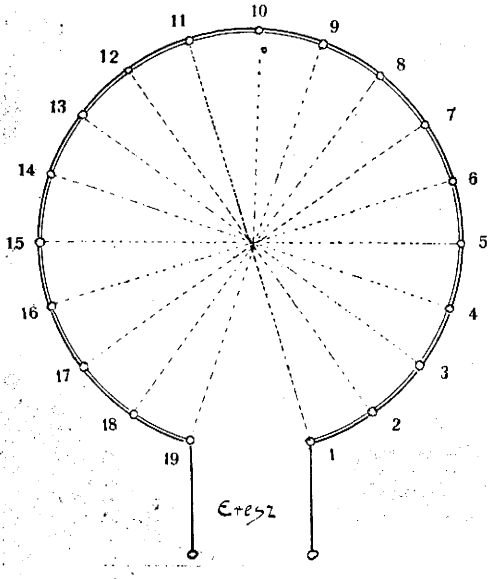

27. á. A pásztorkunyhó alaprajza.

Ugyanis, mint említém, a falu főutczájának déli sora a hegyoldalnak dűl; igen sok német falu lakossága, mely hasonló területi viszonyok közt van, szívesen venné, ha felényi udvartere volna, mint a mekkora van a miszlaiaknak ott a hegyoldalban. Mégis mit tapasztalunk? Azt, hogy a legnagyobb udvarteres gazdának is elől van a csinosan felépített háza, van is benne konyha, sőt kamara is, ámde ezek a helyiségek éppen csak arra valók, hogy vannak, mivelhogy a miszlai észjárás szerint ilyenféle helyiség a ház-épület tartozéka. A tulajdonkép való konyha, kamara, istálló, tyúkól, mosókonyha, pincze, sőt néhutt még a fészer is a partba vájt üregben vannak szépen sorjában egymás mellett, a mint az udvartér szélessége kiadja.

A lakóház konyhája csak díszül való, ott nem szoktak főzni még télen sem. Több udvarban ezek a helyiségek nem is az udvar szintjén vannak vájva, hanem

följebb a partoldalba, hova a partból kivágott lépcsőkön jut fel az ember a konyhához; innen kissé távolabb párkányszerűen levágott úton a kamarához, majd a tyúkól és pincze következik utánuk; az utczáról szemlélve ezek az üregek — bár ajtó van rajtuk — ősi barlangokul tünnek fel. Egy ilyen ház asszonyától megkérdeztem, hogy hát mindig odafent szokott főzni? megbizonyitotta, hogy bizony télen át is oda feljár, pedig sokszor alig bir fel- vagy lejutni a sikosság miatt; a házban levő konyha tiszta marad mindig. Ugyanezt a feleletet kaptam azután másoktól is; tehát a nyári kényelmi szempont itt figyelembe nem jöhet s ezt az elődöktől átöröklött régi szokásnak kell vennünk. Két udvarteret azonban még, hogy úgy mondjam, ősi állapotban találtam. Nevezetesen az elég tágas udvartér néhány gyümölcsfán kivül teljesen üresen állott; az utcza felől vesszőfonásos sövénykerítéssel el volt zárva; kapuja is sövényből volt; bent az udvartér hátulján

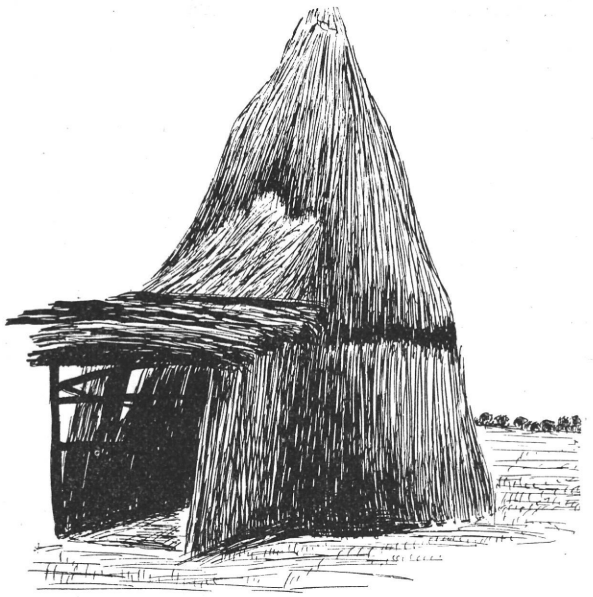

28. á. Ereszes pásztorkunyhó a duna-szekcsői szigeten.

az istálló üregje tátongott, föléje egy kis ereszféle alkotmány volt épitve, hol a lovak nyári időben állanak; fent a partoldalban pedig a *lakóüreg*, *konyhaüreg*, *éléskamra üregje* nézett le az üres udvarra; mindegyik helyiségbe egyiktől a másikig mintegy félméternyi széles, párkányszerű átjáró vezetett. Másutt pedig néhány átmenetet láthattam; az üres udvartéren vert falból félig már elkészült ház állott, de a tulajdonos még a partlakást élvezte.

Ezekből már most egyszerüen kitünt az, hogy valamikor az egész falu képe olyan volt, mint a fentebb leírtam két udvartér, vagyis csak egy üres, sövénynyel elkerített tere volt mindenkinek, lábasjószág, ló, tehén, alul vájt üregben, a gazda pedig családjával vagy szintén a földszinten, vagy az oldalba vájt üregekben tanyázott. Egyik-másiknak vagyonosodásával lassanként az üres udvarterek beépültek házakkal, de a régi, mondhatnám ősi lakásviszonyt még ezek is megtartották azzal, hogy az állandó használatra való konyha még mindig a partban

van. Hogy valóban helyes ez a következtetés, történeti hiteles okiratok bizonyítják. Ugyanis a XVIII. században, a szatmári békekötés után, a török és kurucz időkben kipusztult területek betelepülése megindult s az 1715—20. években történt országos összeírások mindenütt feltüntetik az akkori viszonyokat. Így különösen Tolna vármegyére nézve feljegyezték, hogy a települni szándékozók ide-oda kalandozó csavargókból állanak nagy részben, kik egy helyen alig maradnak esztendőnél tovább, képességük nincs, vagyis a földmíveléshez való igásjószágaik nincsenek, nyomorult gunyhókban és *földbe vájt lyukakban* laknak. Ilyen lyuklakásokból állott a XVIII. század első évtizedeiben Tolna megyében egy-egy újratelepült falu s ilyen volt valamikor hosszú ideig még maga Miszla is, sőt, a mint a tényleges állapot mutatja, részben ma is ilyen s ha az utczasorra épült házakat elképzeljük, előttünk áll a 200 év előtti falu képe. Miszla a világtól jól beeső agyaghegyek mögött szintén agyaghegyek közt szűk, de hosszú völgyszorulatban feküdvén, itt, az egykori erdőrengetegben megtartotta a partlakásos falu utolsó birmondóit épp úgy, mint a vízközi Sárköz az ősi fészert.

5. *A pásztorkunyhó.*

Bár a sorozat szerint előbb kellett volna szólnom róla, de mégis utolsónak tettem, mert, sajnos, nem Tolna megyéből, hanem a tőszomszédságból, Dunaszekcsőről való. Bár utolsónak, mégis fel kellett vennem, mert, mint a fészernél is láttuk a kerek kunyhó csak néhány évtized óta tünt el Tolna megyéből, a pásztorok köréből. Rácz József, kiérdemesült 80 éven felüli öreg juhász, kinek még a dédapja is juhász volt itt Tolna megyében s ki a tolnamegyei egykori juhászélet felől sok értékes adattal szaporította feljegyzéseimet, szintén kerek kunyhóban tanyázott kora ifjúságától fogva, míglen ki nem öregedett belőle. Azután meg egy későbbi czikkemben egy ilyen kunyhóberendezésre többször kell majd hivatkoznom s igy a szóbeli bemondás mellett szükséges volt, hogy egyet lagalább színről-színre láthassak. Sajnos, hogy ezért, bár nem igen messze, de mégis a szomszéd Baranyába kellett átmennem.

Dunaszekcsőn a Jankovich-Bésán-féle háromezer holdas nagybirtok a Mohácsig leterjedő nagy dunai szigeten fekszik; itt még a régi állattenyésztés dívik, fehér magyar gulyák, szilaj ménes, szabad aklas juhnyájak legelnek a sík területen. Johanidesz Géza kasznár úr szíves kalauzolása mellett ismerkedtem meg itt a pásztorgunyhók berendezésével. Az idő rendkívül kedvezőtlen volt s így fényképezni nem lehetett; az uradalomnak is csak egy részét járhattuk be, mégis sikerült egy juhász- és két gulyásgunyhót átvizsgálnom. Ezek közül a juhász- és az egyik gulyásgunyhó nádból való kerek, a másik gulyáskunyhó deszkából való négyszögű alkotmány.

A kerekkunyhók szerkezete a következő: 19 darab, mintegy négy-öt méter hosszú sudár faágat vékonyabb végüknél vesszőkorczczal lazán összekötöznek, azután felállítva alsó végüknél fogva, mintegy három méter átmérőjü kör kerületén az alábbi ábra szerint a földbe ültetnek (lásd a 27. á.).

Az így leültetett sudarakat még egymásfölé három-négy sor korczkötéssel kapcsolják össze. Mivel a gunyhó váza magasabb, mint a mekkorára a nádszál nőni szokott, így a váz egy köpönyeg- és egy süvegburkot kap. Alul körülrakják szétbontott nádkévékkel s ezt a sort a korczokhoz erősítik; ez a köpönyeg. A csúcs-

tól lefelé pedig következik a süvegrész s az ide felrakott nádburkolat alsó végével az alsó nádszálaknak, vagyis a köpönyegnek felső végeit, esetleg még bugás végeit befedi. Itt bemutatom az egyiknek rajzát a 28-ik ábrában. Ezeknek a gunyhóknak elől a bejáratnál egy árnyékadó kis ereszük is van.

A mi a berendezést illeti, középen van a tüzelőhely; ennél a juhászkunyhónál két sor egymásfölé helyezett téglából négyszög alakúra van készítve; belső oldalhossza a tüzelő üres térnek mintegy fél méter. Mivel a kunyhóban ketten tanyáznak, két szolgafa van a tűzhely két ellentétes sarkánál a téglasoron kívül a földbe tűzve, úgy hogy a szolgafák bográcstartó kampója ugyanazon oldalra eső másik sarok belső felére irányúl; tehát mindegyik juhásznak megvan a maga tüzelősarka. A tűzhely mögött áll a láda, előtte két cserépkorsó a víz számára; mellette

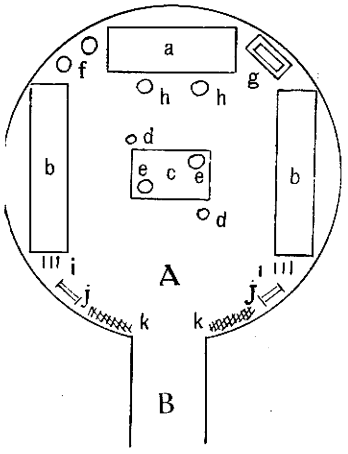

29. á. Juhászkunyhó.
A) belső tér, *B*) eresz a kunyhó előtt, *aa*) ládák, *bb*) fekvő helyek, *c*) tüzelő hely, *dd*) szolgafák, *ee*) tűzfészkek, *ff*) famelenczék, *g*) sózóvályu, *h*) vizes korsók, *ii*) nyeles szerszám, *jj*) szamárnyereg, *k*) tüzelőfa.

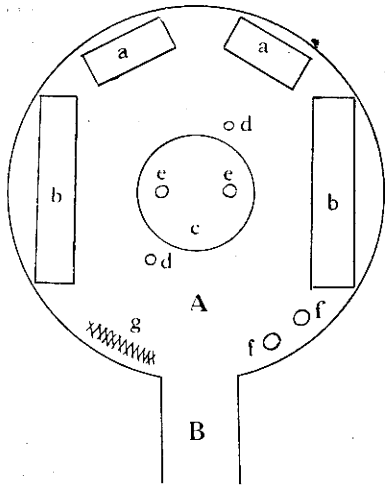

30. á. Gulyáskunyhó.
A) belső tér, *B*) eresz a kunyhó előtt *aa*) ládák, *bb*) fekvőhelyek, *c*) tüzelőhely *dd*) szolgafák, *ee*) tűzfészkek, *ff*) zabos zsákok, *g*) felaprított tüzifa.

jobbról egy kis sózó favályú, balról két famelencze, fatuskóra téve. Ez utóbbiak egyúttal a fekvőhelyek fejéhez is közel állanak. A fekvőhelyek a tüzelőtől oldalt, jobbra és balra vannak elhelyezve és semmi egyebek, mint két fatuskóra fektetett deszkaszálak, pokróczczal, gunyával, subával leborítva; még a fejealja is egy megfelelően idomított fatuskó. Ugyanaz a fekvőhely ez, mint a mit a tekenővájók gunyhóinál már leírtam. A fekvőhelyek lábánál azután fejsze, balta, szamárnyereg és felaprított tüzelőfa vannak sorjában elhelyezve egész a bejáratig.

A legalsó korczkötés az ágy magasságában vonul, a második korczkötés úgy fél méterrel magasabban áll s itt már megkezdődik a polczok és egyéb tárgyak elhelyezése; oda van szúrva ráspoly, fúró és egyéb szerszám, a korcz felső szélénél a nádba szúrt faszegre fektetett deszkákon mindenféle juhászkészség: kékköves doboz, nyűverő botocskák, szurkos bőrdarab, nyíróolló, kócz, borotvatartó, só- és paprikatartó; a korczba vannak szúrva a kanalak is. Hátul a kunyhóban, az ágyfej fölött jó magasan, a negyedik korcznál van egy faszeg, melyen

a bográcsnak van a helye, ha nem használják; alatta a harmadik korcznál levő faszegeken lóg a tarisznya, kabát és egyéb felsőruha. A bográcsnak mind a három kunyhóban ugyanaz a helye van, hasonlókép a gunyának, fekvőhelynek, ládának stb., szóval egyetlen kunyhó berendezésének módja valamennyinél ugyanaz. Érdekes a fekvőhely megosztása is a két juhász, illetőleg gulyás között. A kettő közül az egyik a fiatalabb, vagy rangban valamivel kisebb. Megkérdeztem az öregebbiket, hogy melyik a fekvőhelye? Mindjárt a bejáratnál jobb kézre esőre mutatott: *ez e'*. Hát miért éppen itt, miért nem a másik? kérdeztem tovább. Hát kérem, azelőtt, mikor még az öreg élt (t. i. nálánál öregebb), ott feküdtem, de aztán, hogy meghalt, hát ezt választottam, mert aztán megint ketten lettünk. Ugyanígy van mind a három kunyhóban, tehát ez is az ősi rendhez tartozik, a fiatalabb, helye a bejárattól balra esik.

Itt bemutatom mind a három kunyhó alaprajzát, melyek abban különböznek egymástól, hogy az egyik gulyáskunyhó tüzelőhelye kerek és ebben két láda van elhelyezve s a bikák zabos zsákjai, a másik gulyáskunyhó tüzelőhelye pedig patkóalakú (lásd a 29., 30. és 31. á.).

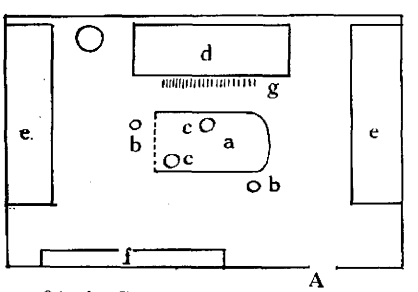

31. á. Gulyáskunyhó deszkából.
A) bejárat, *a*) tüzelőhely, *b*) szolgafák, *cc*) tűzfészkek, *d*) láda, *ee*) fekvőhelyek, *f*) vize sedények, *g*) felaprított tüzifa.

Ugyancsak felvettem az egyik gulyáskunyhó belsejét, de ez már nem valami jól sikerült, mert amúgy is borult idő lévén, a kunyhó belseje alaposan sötét volt, a mit a bejárat fölötti eresztető is még jobban előidézett. Fényképemen mégis kivehető a két láda, jobbra az idősebb gulyás fekvőhelye, polcz és a fekvőhely fejénél a leakasztott bográcz; a másik bográcz a tűzön van s a gulyás kavarja a burgonyalevest; sajátos, hogy a kavarókanalak alakja kés forma fából van faragva. Itt bemutatok két ilyen kavarókanalat vagy kést, melyeknek nyele csinosan van kifaragva (lásd a 32. á.).

Ezzel befejezvén a külterületek kezdetleges épületeinek, alkotmányainak leírását, néhány szóban még összegezni kívánom az elmondottakat.

Háromféle legkezdetlegesebb emberi lakást mutattunk be az ősi multból, melyek még ma is a falun kivül emberi lakásul szolgálnak; még pedig kettő t. i. az oláh kunyhó és partlakás csoportos elhelyezésben. Tudvalevő, hogy a magyarságot első királyaink szorították az állandó, télen, nyáron ugyanazon helyen, csoportban található lakóhelyek elfogadására. A magyarság tehát első lakásának mintáit csak közvetlen környezetéből vette, mert hiszen a saját kerek kunyhója szerkezetes rendes lakásul tovább nem volt fejleszthető, a minthogy nem is fejlett tovább; a partlakások nem lévén szerkezetbeliek, tehát szóba nem jöhetnek. Van azonban magának a fészernek szerkezete és van a leírtam oláh kunyhónak, melyhez hasonlók vagy tán azonosak voltak az úgynevezett földházak, a minőket a régebbi időben tömegesen lehetett találni nemcsak a külterületeken, hanem a falukban is, sőt az 1715—20-iki országos összeírás adatai szerint még a városok lakásainak egy része is ilyenféle kunyhókból állott.

Ha már most figyelembe veszszük azt, hogy az ezen szakfolyóirat 1911. év 2—3. számában Garay Ákos festőművész eredeti rajza nyomán közölt magyar hajviseletek közül a 11., 12., 13., 14. és 16-ik ábra szerinti hajviselet pontosan és tökéletesen a mi tekenővájó oláhjaink hajviseletei, éppen nem lephet meg az a körülmény sem, hogy a pásztorkunyhók fekvőhelye, a régi magyar bakszekérágy és az oláh kunyhók fekvőhelye közt szoros néprajzi rokonság van és hogy az oláh kunyhók kis kemenczéje, miniatür modellje a magyar banyakemenczének. Ilyen rokonvonások mellett nem lehetetlen az sem, hogy a magyarság első házainak egyik típusához a fészer szerkezetének felhasználása mellett, a tekenővájó oláhok kunyhójához hasonló alkotmány szerkezete is hozzájárult.

Kovách Aladár.

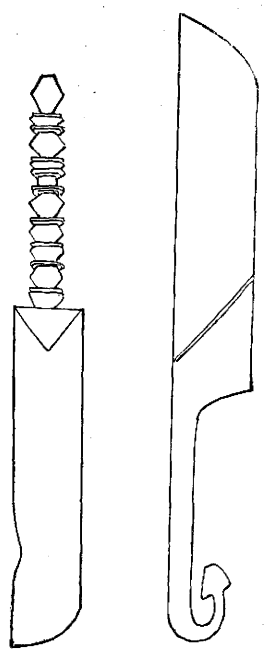

32. á. Kavaró kések fából a pásztorbográcshoz.

A kaczagány (hátibör).

A kaczagány a bőrből készült ruhák legprimitivebb formája. Nincs semmi szabása. A hogy az állatot lenyúzzák, bőrét megszárítják, azután puhára törik. Az így kikészített bőrt leginkább panyókán vállravetve vagy a háton viselik, innen van a másik neve a *hátibőr*. Azt mondja egy magyar közmondás:[1] „Terem az ember, mint a hátibőr"; azaz nem lehet mesterséggel előállítani, a hátibőrt sem lehet kiszabni, formája már a nyúzás által adódik.

[1] Czuczor Fogarasi: A magyar nyelv szótára II. 1470.

A kaczagány eredete az emberiség legrégibb idejébe nyúlik vissza. Primitivségénél fogva bizonyára mindenütt előfordult, ma azonban különösen Európában a végképen kiveszőfélben ősi ruhadarabok közé tartozik. Az ázsiai mohamedán derviseknek és az indiai fakiroknak azonban még most is kedvelt ruhadarabja. Nemcsak az idő viszontagságai ellen használják, hanem szőnyegként is a földre leteritve, vagy összegöngyölítve ülésnek. Természetesen a nemesebb vadak bőréből készült kaczagány értékénél fogva a díszruhák sorába emelkedett.

A magyar kaczagány is valószínűleg kettős czélt szolgált, egyrészt ruhadarab volt, másrészt takaró, szőnyeg helyett használták. Ezt bizonyítja az Esztergom megvételéről szóló ének is:

„Éjten éjjel, mikor az ágyú elhallgat,
Fényes tigrisbőrén Rákóczi nem alhat".

A kaczagány különösen a lovas-katonáknak mindkét szempontból igen alkalmas lehetett. Ma mint viseleti darab nálunk is teljesen letünt, azonban szőnyeg gyanánt ma is használnak ilyen kikészített állatbőröket.

A kaczagányt vagy hátibőrt régi írásaink gyakran nevezik tigrisbőrnek, farkasbőrnek, párducznak, aszerint, hogy milyen állat bőréből készült.

Már Anonymus említi,[1] hogy a lodoméri vezér Álmos vezérnek egyebek közt számos kaczagányt adott.

A keletről behozott párducz- és tigrisbőröknek később is nagy kelendőségük volt nemeseink körében és hogy hagyaték tárgyai is voltak, a fennmaradt végrendeletek és inventariumok bizonyítják.

A XVI. századtól kezdve a kaczagányviseletről számos kép is maradt fenn. Így előfordul Csoknyay Benedek 1580. évi czímeres levelén. Dillich 1606-ban megjelent „Ungarische Cronica"-jában egy gyaloghajdú alakja látható, kinek vállait elől a mellén összekötött farkaskaczagány takarja. Ezidőtájt már a kaczagány a katona, különösen a hajdúviseletnek egyik jellegzetes ruhadarabja lett. Budavár bevételének képén[2] látható (1686) két kaczagányos hajdú. 1666-ban I. Lipót menyegzői ünnepélyén párducz-, tigris- és farkasbőrös vitézek is voltak jelen. Egy kurucz vers is említi:

Párduczt, farkast most hol varratsz?
Kaczagányokat hol csinálsz nyalka kurucz. Thaly, Adalékok. II. 302.

Gyöngyösi István is megénekeli:

„Veres skárlát *kecsét* függesztett vállára,
Melyet készittetett párduczbőr formára,
Körmöket ezüstből csináltak lábára,
Fogakat is raktak olyakat állára".

A párducz- és egyéb bőröket lótakarónak is használták. Egy fennmaradt rajzon[3] XVII. századbeli magyar-lengyel lovasok láthatók, kiknek lovain kaczagány-

[1] Dr. Szendrei I.: A magyar viselet történeti fejlődése 11. l.
[2] Szendrei i. m. 124 28.
[3] U. ott, 82. l.

szerű párduczbőrök vannak. Egy másikon[1] egy török deli látható 1684-ből, kinek lova fülig be van takarva kaczagánymódra készült oroszlánbőrrel.

A fentiek alapján azt hihetnők, hogy ezen kaczagány-féle ruhadarabokat a nemesség és a katonaság viselte, sőt ezt erősíti a köztudat is. Pedig ez tévedés. A kaczagány megvolt a népnél is, az igaz, hogy nem párducz- és tigrisbőrből, hanem abból, a mihez legkönnyebben hozzáférhetett és a mi megillette. A jobbmóduak farkasbőrt, a szegényebbbek juhbőrt hordoztak. Ilyen kaczagány látható a pécsi székesegyház egyik árpádkori domborművén.[2] Miskolczi Gáspár is említi[3] 1702-ből: „Nem igazán írják a mi képiróink Keresztelő Jánost mint valami kúnsági juhászt hátibőrbe öltözve." Gvadányi is azt írja[4] „Katzagánt viselnek a pásztorok, mások is az Alföldön hátakon párdutz bőr helyett; juh bőr ez". Hogy a Kúnságon mennyire divatos viselet volt még a XVIII. század derekán is, arról Illésy István nagykún kerületi kapitány 1756 május 27-én Kisújszálláson kiadott körlevele[5] tanuskodik, melyben többek közt ezt írja az egyes városok biráinak: „A szolgák és pásztorok, úgy a fiatal gazdalegények is, a kik nagy s nem igen hellyesen kigondolt nagytaréjú sarkantyús csizmákat s fekete *hátibőröket*, mellyet *vulgo „katzagán"*-nak hívnak, viselni nem lészen szabad, mert akin ezentúl akar armás hadnagyok az ő katonáikkal, akar districtualis hadnagyok, akar gazdákon, akar szolgákon, akar pásztorokon ollyas megtiltott ruhát tapasztalnak, minthogy instructiójokban fog lenni, tőlük elvészik és magok hasznára fordittyák; valaki pedig renitenskedik s elvenni nem engedné, az arra rendeltetett személlyek azonnal a N. Magistratusnak előadni tartoznak, kiknek hatalmokban lészen azon nyakas személlyeket kötelességek szerént megbüntetni, mert az ollyan rendetlen sarkantyú és katzagányok nem egyébbre, hanem a ruhában való bujjaságra s kényességre való, melyet az Isten törvénye is tilt."

E sorokból nyilvánvaló, hogy a Nagykúnságon a kaczagány vagy hátibőr fekete bőrből volt s főleg a fiatalabb, hetyke legények viselték. Úgylátszik nem sokba vették a kún kapitány ezen viseletszabályozó rendeletét, mert négy év mulva meg kellett újítani. Ezidőtájban ugyanis gyakran jelentek meg ilyen rendeletek, Mária Terézia czivilizációt és gazdasági fellendülést czélzó törekvései a népviselet reformálásában is jelentkeztek.

1760-ban[6] a kún kapitány ismét körlevelet intéz a községi birákhoz, melyet, mivel művelődéstörténeti szempontból is érdekes, teljes szövegében ide iktatom:

„Bizodalmas Jóakaró Birák Uraimék!"

„Kívánom kegyelmeteknek újabban tudtára adni, hogy az csákányoknak, fokosoknak s más ártalmas eszközöknek hordozása sok verekedéseket s nemcsak, hanem gyilkosságokat is okoznak, a mint most is recenter Kartzagon történt, kegyelmetek azért serio publicállya s azon ártalmas eszközöknek mindenrendű emberektől megtiltsa s az ármásoknak s hadnagyoknak megparancsollya, akarkinél

[1] U. ott 82. l.
[2] Latkóczy M.: Pallas Nagy Lexicona IX. 1021.
[3] Egy jeles vadkert 47. l.
[4] Gvadányi: Falusi nótárius 8.
[5] Kúnmadaras levéltára. Rendeletek jegyzőkönyve 2 a. 33. l.
[6] U. ott, 44. l.

városon, faluban, csapszékben egyszóval akárhol mezőn is csákányt vagy fokost lát, azonnal elvegye s az helység házánál, akinek illik, resignálja. Hasonlóképen a nagy pásztorbotokat is a csapszékre vinni nem szabad, hanem aki az helységben akar járni akar kereskedő, akar más rendű ember legyen, páltza forma botocskával eljárhat, hanem a kereskedők lóháton, midőn a vásárra mennek, az fokost is elvihetik, akik pedig engedelmetlenkednek ezen statutumnak, kemény büntetését fogják tapasztalni. Ugy a juhászok és akarminemű pásztorok egyszóval akarmi renden levő kényes ifjak sub poena confiscationis a *katzagányt* ne viseljék és akarkinek a nyakában megláttyák, az armások azonnal elvegyék kivévén mindazonáltal az *hátibűrt* az ki már juhbőrből vagyon. Ezzel maradok kegyelmeteknek jó akaró kész szolgája Kisujszállás 26. Aug. 1760. Illésy István districtualis kapitány."

E levélből úgy látszik, hogy a kaczagány és hátibőr között különbséget tettek, legalább is a kaczagány nem juhbőrből volt. Ma már az öregek, a kik még visszaemlékeznek, azt mondják, hogy a kaczagány és hátibőr elnevezés egyformán használatos volt.

Ezen rendeletnek sem lett sok eredménye. Akkor ment ki a kaczagány a divatból, mikor már senki sem üldözte. Karczagon Szilágyi János 89 éves földmíves állítása szerint fiatal korában a pásztorok hordták, a kik a szűcs módra szárazon megtört juhbőrt hátukra vetették; két első lábát a nyakon, két hátsó lábát a derékon kötötték meg. Többnyire a suba alatt viselték. Tehát már náluk is elvesztette ünnepi ruha jellegét, csak pásztorkonzervativizmusból viselték, meg hogy a mindig kéznél levő juhbőrből maguk is könnyen elő tudták állítani. A hátibűrt 1847-ben még Püspökladányban is viselte a jobbágynépség.

A kaczagány vagy hátibűr azonban ismeretes volt az Alföld más vidékein is.

Szűcs István[1] említi Debreczenből a XVIII. század elejéről. Az Oklevél szótár is megemlíti a háti bürt Debreczenből 1759-ből.

A sárréti népről írja Osváth Pál,[2] hogy a szegényebb osztály a nők által készített vászonöltönyön kivül a zordonabb időszakban háti bőrt viselt, melyet két lábainál fogva összekötött s kéz közt megtört juhbőrből alakitottak át öltönynek. De nemcsak a magyarok, hanem az alföldi tótok is viselték. Zsilinszky[3] azt írja a szarvasi tótok régi viseletéről: Ünnepi felsőruha gyanánt nem viseltek szőr vagy posztó ke'méből készült kabátot, hanem csinosan kidolgozott báránybőrt vetettek a hátukra, a bőrlábakat elől összekötötték s úgy mentek a templomba." A Szinnyeiféle Tájszótár is említi Heves megyéből a háti bőrt, mint a kanászok juhbőr kaczagányát, melyet a szűr alatt arra fordítanak, a merről a szél fúj. A Tájszótár ezen adata 1838-ból való.

A hátibőr dr. Madarassy László és Kiss Lajos szíves értesítése szerint a Kiskúnságon, illetőleg Hódmezővásárhelyen az öreg emberek emlékezetében mai napig is él.

A Czuczor-Fogarasi-féle szótár[4] azt mondja, hogy a kaczagányt, melyet őseink palástul viseltek, még most is Erdélyben a köznép itt-ott juhbőrből hordozza.

[1] Szabad kir. Debreczen város leírása. II. 632.
[2] Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása. 1875. 47 l.
[3] Zsilinszky Mihály: Szarvas város történelme. Pest, 1872. 150 l.
[4] III. 314 l.

Milyen volt a juhbőrkaczagány? Erre vonatkozólag jó adatokat szolgáltatott Györkesz Sándor mezőtúri öreg szűcsmester, a ki fiatal korában még nemcsak viselte, hanem csinálta is a kaczagányokat. Mezőtúron még 1848 előtt nagy kelete volt a hátibűrnek vagy kaczagánynak, főleg a fiatalság viselte. Lakodalmak alkalmával lóháton csak úgy repült utánuk. Hideg, szeles időben az iskolás gyerekek is széltére viselték. A szegényebbek göndörfürtű juhbőrből csináltatták, a jobbmódúak borz-, farkasbőrből is szűcsökkel. A bőrt minden kikészítés nélkül megtörték, a körmök, fülek, fark rajta maradtak. Mikor ki volt törve a bőr, körülnyírták, irhával beszegték, de előzőleg belülről színes posztóval meg is bélelték. Az orr hegyétől a nyak tövéig levágtak és a férfi nyaknak megfelelőleg, egy darabot kivágtak belőle. Mikor a tulajdonos a hátibűrt vállaira vetette, a két első lábat a nyakánál összekötötte, úgy hogy az orr, fül és pofa a mellen csüngött, a két hátsó láb, a fark hátul fityegett.

A kaczagány mint önálló ruhadarab ma már teljesen letünt, de mint a suba járuléka, most is megvan. Az alföldi subákon ugyanis ma is viselik gallérnak a fekete báránybőrt. E gallér egy egész feketegyapjú bárányból készül oly módon, hogy a fark, a lábak bőre a körmökkel mind megmaradnak. Rendesen a két első láb a két vállon elől fityeg, a két hátsó láb és a fark pedig a suba hátán csüng. Megfordítva is szokták a bőrt a subára felvarrni, úgy hogy a fej és az első lábak csüngenek a háton. Ilyen kaczagányos hosszú subát még az Alföld nagy részén ma is viselnek a férfiak, de a rövid női subákra kaczagányszerű gallért már csak a Hajdúságon tesznek.

Csongrád megyében[1] a hátibőrnek megfelelőleg elől is viseltek úgynevezett *előbőrt*, mely épp olyan volt mint a hátibőr s a lábak segélyével a derékon és a nyakon avval össze is kötötték. Talán ez lehetett az őse a derékon és vállon gombos mellrevalónak. Ugyancsak itt használták télen a pásztorok a lábszárbőrt, melyet kapcza helyett a lábszárra tekertek s a bocskorszíjjal becsavarták. Ez a lábszárbőr báránybőrből készült.

A Magyar Tájszótár szerint a kaczagány-név más ruhadarabra is használatos, így Udvarhely megyében a kurta női vászon-, darócz- vagy flanell ujjast, Törökbecsén pedig a női mentét jelölik ezzel a névvel. Valószínű, hogy e név csak az újabb időben szállott át eme ruhadarabokra.

A kaczagány név eredetéről többféle feltevés van.

Vámbéry[2] a tatár kužagan szóval magyarázza, mely befoglalót, becsavarót jelent. Gombocz Zoltán[3] szerint újabb XV—XVII. századbeli német jövevényszó. A casagân itt azonos értelmű a reitrockal, a német pedig a franczia vagy az olasz nyelvből vette, hol szintén katonai felső ruhát jelent.

Akármi legyen is a kaczagány szó eredete, maga a fogalom nagyon ősi és a mi kaczagányunk sokkal primitivebb ruhadarab, mint hasonló nevű nyugati rokonai. Ez a dolog óvatosságra int legalább is a név nyugatról való kölcsönvételét illetőleg.

Dr. Győrffy István.

[1] Dr. Madarassy László szíves adatai.
[2] A magyarok eredete 308 l.
[3] Magyar nyelv II. 361.

Babona és varázslat a szegedi tanyákon.

— Részlet a szerzőnek Szegeden, a Dugonics-Társaságban tartott felolvasásából. —

A kuruzslással űzött csalásnak talán sehol sincs annyi áldozata, mint a szegedi tanyai nép között. Itt tuczatszámra jólétben élnek a csodadoktorok s kuruzslónők, a kikben vakon hisz a nép még azután is, miután a rendőrség leleplezi s egyidőre ártalmatlanná teszi őket.

Ilyen volt az alsótanyai csodaorvos Márkus Fekete János, a ki még a bíróság előtt is büszkén hivatkozott orvosi tudományára, állítván, hogy ő kigyógyítja az olyan betegeket is, a kikről az orvosok lemondtak és akihez százával jártak a tanyai nép betegei s a ki lakásán valóságos kórházat tartott, gyógyítván a gyógyíthatatlanokat is az ő konyvasztékaival.

1. á. Kanálugratás.

Avagy az alsóvárosi kuruzslónő Szűcs Rozál. Boszorkánykonyháján ezerféle füvet, gyökeret, csontokat, seprődarabokat, kártyákat, színes folyadékokat, álmos-, jós-, bűvészkönyveket talált a rendőrség. Mint ráolvasással, csodaszerekkel, seprűzéssel gyógyította a hozzáutaltakat, még az elmebetegeket is, a kik közül egy szerencsétlen leányt a padlásán elrejtve talált meg a rendőrség.

Ennek a híres orvosnőnek különben szabad óráiban az sem derogált, hogy jó pénzért a házi állatok baján segítsen. — a hol a sertések, baromfi hullott, a hol a ló, tehén beteg volt — megfejtette bűvös kártyájával, hogy átok van rajtok és búsás díjazásért vállalkozott az átok eltávolítására.

Egy másik kuruzslónő a Ferkovicsok egyike, Varga Józsefnét szemelte ki áldozatul, a kinek férje 12 éven át volt már gyógyíthatatlan beteg,

elhitette vele, hogy rontásba van a férje, ő meg fogja gyógyítani, és hogy erről meggyőződhessék „kanalat ugratott a bögrébe". A kanálugratás a bemutatott kép szerint történik, félhomályos helyiségben a csaló hajszálat erősít a kanálhoz és annak segélyével rántja ki a kanalat. Ime a kép (1. ábra) s megmondta, ha a kanál kiugrik a bögréből akkor kétségtelen a rontás. A bögre felett érthetetlen szavakat mormogván, a kanál csakugyan kiugrott és ebből megállapította, hogy az ember valóban „rontásba van", majd megvizsgálta a beteget a czélból, hogy megtalálja hol a rontás, s ezért újra kilencz forintot zsarolt ki a szegény nőtől; igérvén, hogy kilencz nap alatt kigyógyítja férjét. Ezután végigkopogtatta a beteg szobájának a falait,

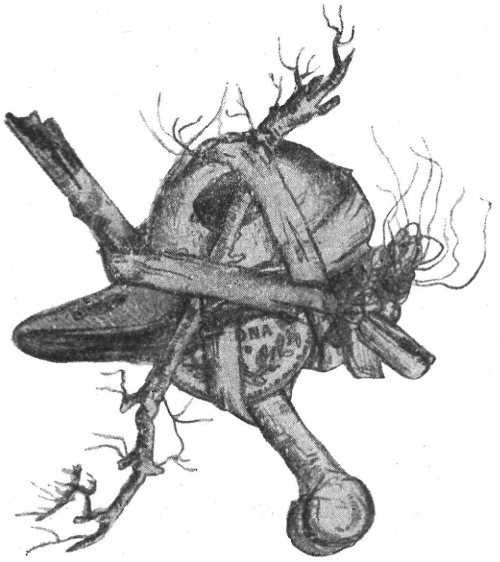

2. á. Rontás ellen készült csomag.

egy helyen a betegágygyal szemben megállott s kijelentette, hogy ott a rontás a falban, négy téglát kivett és az így támadt űrbe kacsafejet, hajat, csontot tett be. (A rontás elűzésére használni szokott „kabala" rajzát l. a 2. á.) Azzal bíztatta a nőt, hogy most már kilencz napra kigyógyul a férje, de ez idő alatt neki kilencz utat kell megtenni a különféle keresztutakra és ezekért neki útonként 20 korona jár, felhívta, hogy ez összeget okvetlen keritse elő a nő, mert különben nemcsak, hogy nem gyógyul meg a férje, de még ő is összezsugorodik, a falból pedig kígyók, békák fognak kiugrálni.

Ismét egy másik esetben a szerencsétlen lábfájós Jancsik Györgyné került a tanácsadók útján a javasasszony körmei közé, ez elhitette vele, hogy rontás van a lábába s ettől csak úgy szabadulhat, ha számozott pénzt ad át neki, a mit ő kilencz napig elásva tart, erre a beteg átadott neki egy pénztárczát 356 koronával. A vádlott ekkor a papirpénzeket a sértett kezének és lábának ujjai közé és füle mögé dugta, a sértett testét tojással végig simogatta, azután a sértettet elaltatva selyemkendővel betakarta, majd kiküldvén a hozzátartozókat a szobából, a pénztárczát az ágy alá elásta, előbb azonban az összes pénzt magához vette — ezt természetesen elhallgatta —

és azzal a kijelentéssel távozott, hogy a pénz a tárczával az ágy alatt van elásva s azt csak kilencz nap mulva vehetik fel, a mikor meggyógyul a beteg.[1] *Dr. Perjéssy Mihály.*

A mai magyarság „cephal-index"-éről.

A „*cephal-index*", vagy hosszúság-szélességi jelző nem más, mint az agykoponya két legfőbb méretének, ú. m. legnagyobb hosszúságának és legnagyobb szélességének egymáshoz való százalékos viszonya olyképen, hogy a legnagyobb szélesség alkotja a számlálót, a legnagyobb hosszúság pedig a nevezőt. Cephal-index, vagy hosszúság-szélességi jelző eszerint $= \frac{\text{agykoponya legnagyobb szélessége} \times 100}{\text{agykoponya legnagyobb hosszúsága.}}$ [Az agykoponya legnagyobb hosszúságát egyenes fejtartás mellett (német vízszintesben) a homlok és a nyakszirt legkidomborodóbb pontjai (gb—eo, *Török*), a legnagyobb szélességet pedig az agykoponyának két oldalt legkiállóbb pontjai (eu—eu, *Török*) között mérjük.[2]]

A mióta a svéd *Retzius András* 1842-ben a jelzők alkalmazását az anthropologiai vizsgálatokba bevitte, a hosszúság-szélességi jelző a rassz-búvárlattanban a koponyatípusok megállapításánál mindig nagy szerepet játszott. E jelző ugyanis a legrövidebb módon számokban fejezi ki az agykoponya alakját, illetve a szélességnek a hosszúsághoz való viszonyát. Azonban a cephal-indexxel is megismétlődött az, a mi az emberbúvárlatnak már oly sok kérdésével megtörtént. Egyes búvárok ugyanis jelentőségét csakhamar túlhajtották, sőt azt hitték, hogy most már a legfontosabb, legnehezebb kérdéseket is sikerülni fog segélyével megoldaniok. Majd a midőn részint a vizsgálati anyag csekély száma, részint a jelző egyoldalú alkalmazása vagy egyéb okok miatt az óhajtott czélt nem érték el s így e jelzőhöz fűzött vérmes remények füstbe mentek, egyszerre ismét a másik túlzásba estek s a jelzőt teljesen hasznavehetetlennek, sőt a tudományra határozottan károsnak nyilvánították. Elfogulatlan, komoly búvárok azonban kimutatták, hogy a hosszúság-szélességi jelző helyesen alkalmazva a koponyatípusok megállapításának egyik igen értékes segédeszköze. Nem szabad azonban egyoldalúan vizsgálnunk s minden kérdés eldöntését egyszerre tőle várnunk. Többek között hazánk hírneves emberbúvára, *dr. Török Aurél*[3] volt az, a ki kimutatta, hogy a hosszúság-szélességi jelző vizsgálatától csak akkor remélhetünk helyes eredményt, ha amaz eredeti méreteket is mindig figyelembe vesszük, melyekből a jelzőt alkottuk.

Mellőzvén itt e jelző kérdésének igen érdekes történeti fejlődését, csak azt említem meg, hogy *Broca Pál*, a tudományos embertan atyamestere, *Retzius* vizsgálatait folytatva, a hosszúság-szélességi jelző alapján

[1] A törvényszéki népr. körébe vágó érdekes czikket az Ethnographiának küldte át a szerk.

[2] *Dr. Aurel v. Török:* Grundzüge einer systematischen Kraniometrie etc. Stuttgart, 1890. S. 154—161.

[3] *Dr. A. v. Török*: Versuch einer systematischen Charakteristik des Kephalindex. Archiv für Anthropologie. Neue Folge, Bd. IV. Heft 2. u. 3. S. 110—129. Braunschweig, 1906.

hosszúfejű (dolichocephal), középfejű (mesocephal) és rövidfejű (brachycephal) koponyákat különböztetett meg. Újabban *Deniker* franczia tudós a legkülönbözőbb rasszokra vonatkozó vizsgálatok eredményeit áttanulmányozván, *Broca* és *Topinard* nyomán élő egyénekre[1] a hosszúság-szélességi jelző következő csoportjait állította fel:[2]

A csoportok neve	A jelző értéke
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9-ig
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9 „
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6 „
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9 „
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2 „
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9 „
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9 „
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0-től felfelé.

Minthogy ma a legtöbb búvár a *Broca-Topinard-Deniker*-féle beosztást követi, ezért az alábbiakban én is azt használom.

Ezek előrebocsájtása után áttérek annak vizsgálatára, hogy a hosszúság-szélességi jelző kapcsolatban az azt alkotó eredeti két mérettel minő sajátságokat mutat a mai magyarságnál. A rendelkezésemre álló helyszűke miatt ez alkalommal egyedül az élő magyarokon végzett vizsgálatok eredményeivel foglalkozom. Az emlitett két méret és a cephal-index részletesebb kraniometriai vizsgálatát, valamint a régi és mai magyarországi koponyákon végzett vizsgálatok eredményeit más alkalommal fogom tárgyalni.

Nézzük először röviden, kik foglalkoztak eddig a mai magyarság koponyája hosszúság-szélességi jelzőjének meghatározásával élő embereken végzett vizsgálatok alapján.[3]

Az első ez irányú vizsgálatokat *Weisbach* és *Steinburg* katonaorvosok végezték 20 éven felüli katonáknál.

Weisbach[4] 1867-ben Olmützben 20 magyar katonát mért meg. Ezek közül 6 székely, 8 erdélyi, 6 pedig alföldi magyar volt. *Weisbach* 20 katonájánál az agykoponya legnagyobb hosszúsága 173—192 mm, legnagyobb szélessége 144—166 mm között ingadozott. Az arithmetikai közép az előbbi méretnel *182·55* mm, az utóbbinál *154·05* mm.

A hosszúság-szélességi jelző 78·95 minimális és 90·40 maximális határérték mellett *84·41* arithmetikai közepet ad,[5] a mely érték a *Broca-Topinard-*

[1] Élő embernél a haj és a lágyrészek következtében a jelző értéke körülbelül 2 egységgel nagyobb, mint a csontváz koponyájánál.

[2] *J. Deniker*: Les races et les peuples de la terre. Paris, 1900. p. 70. és Appendice II. p. 667—674.

[3] Minthogy a legtöbb szerző csak futólag foglalkozik e jelzővel s számításaik is több helyen hibásak, vagy csak egy tizedesig terjednek ki, azért adataik alapján a középértékeket és jelzőket újból számítottam ki s a hibákat korrigáltam, miáltal számadataim némileg eltérnek az illető szerzők munkáiban található arithmetikai közepektől és jelzőértékektől.

[4] *Dr. A. Weisbach*: Körpermessungen verschiedener Menschenrassen. Berlin, 1878. S. 226—228 és Tab VII.

[5] *Weisbach*-nál 84·6 a középérték, mert ő csak egy tizedest számított.

Deniker-féle beosztás szerint a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjában foglal helyet.

Weisbach adatai alapján a 20 katonának a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjai szerint való eloszlására a következő eredményt nyerjük:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság *Weisbach* 20 katonájánál		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia) . .	72·0—76·9	—	—	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	1 egyén	*5·00* %	
4. Középfejűség (Mesocephalia) . . .	79·7—81·9	2 „	*10·00* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	10 „	*50·00* „	
6. Rövidfejűség (Brachycephalia) . . .	85·3—86·9	4 „	*20·00* „	= *85·00* %
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	3 „	*15·00* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	—	—	
	Összesen:	20 egyén	*100·00* %	

A legnagyobb gyakoriságot a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) mutatja, mely egymagában az eseteknek 50%-jében fordul elő. Jellemző, hogy Weisbach katonáinak 85%-je többé-kevésbbé rövidfejű. Ezzel szemben csak 10% a középfejű (mesocephal) és csak 5% kisfokban hosszúfejű (subdolichocephal).

Ha a 20 katona közül külön vizsgáljuk a 6 székelyt és külön a többi 14-et, a következő eredményhez jutunk:

	Arithmetikai közép	
	6 székely katonánál	14 magyar katonánál
1. Legnagyobb hosszúság . . .	186·67 mm	180·79 mm
2. Legnagyobb szélesség . . .	156·50 „	153·00 „
3. Hosszúság-szélességi jelző . .	*83·88* „	*84·64* „

E szerint *a 6 székely katona agykoponyája középértékben szélesebb, főleg pedig hosszabb, mint a többi 14 magyar katonáé. A hosszúság szélességi jelző mindkettőnél a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjába tartozik ugyan, mégis a 6 székely katonánál valamivel kisebb a jelző középértéke, mint a 14 magyar katonánál.* Vagyis *a székelyek közeledést mutatnak a középfejűség (Mesocephalia) felé, sőt kisebbfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia) is előfordul közöttük.* Mindamellett ezen adatok csekély számuk miatt semmiféle tágabbkörű következtetésre nem jogositanak fel bennünket.

Steinburg[1] 1875-ben 54 székelyudvarhelyi 20—64 éves férfinél a hosszúság-szélességi jelző arithmetikai középértékét *81·45* ben állapitotta

[1] *Dr. A. Weisbach*: Körpermessungen verschiedener Menschenrassen. Berlin, 1878. S. 227—228. — *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 8—9. old. — *Moritz v. Steinburg*: Ein Schädelfund von Székely-Udvarhely und Mittheilungen über einige andere Schädel. Programm des Evang. Gymnasiums in Schässburg zum Schlusse des Schuljahres 1874—5. Hermannstadt, 1875.

meg (75·4-től 89·7-ig terjedő ingadozási szélességgel), a mely érték már a középfejűség (Mesocephalia) csoportjába esik. A szegedi 3-ik huszárezredben szolgáló 20 - 24 éves 69 magyar huszárnál pedig *Steinburg* szerint a jelző 68·8—100·6 határértékek között változott s az arithmetikai közép *87·8* volt, a mely érték a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) csoportjában foglal helyet. *Steinburg* vizsgálatai szerint tehát *a székelyekre a középfejűség és kisfokú hosszúfejűség, a szegedkörnyéki magyarokra pedig a szűkebb értelemben vett rövidfejűség és a nagyfokú rövidfejűség a jellemző. Steinburg* emez adatainak helyességét a felnőtt egyéneken végzett újabb vizsgálatok is igazolják.

Nagyobb arányú vizsgálatok eredményeit ismerteti *Lenhossék József*[1] 1875-ben megjelent Cranioscopiájában. Ő az ország legkülönbözőbb vidékeiről származó 132 felnőtt egyén méretadatait közli, a kik között a magyar intelligenciának csaknem minden ága képviselve van. A 132 egyén közül elhagyván az idegen származásúakat, 112 férfinél *Lenhossék* méretei alapján a következő eredményt nyerjük:

	Minimum	Maximum	Arithmetikai közép
1. Legnagyobb hosszúság	175·00 mm	212·00 mm	*193·99* mm
2. Legnagyobb szélesség	145·00 „	177·00 „	*159·32* „
3. Hosszúság-szélességi jelző	74·26 „	91·67 „	*82·18* „

Szemünkbe ötlik e táblázaton az agykoponya legnagyobb hosszúságának és szélességének feltünő nagy arithmetikai középértéke. Minthogy a 112 férfi kizárólag szellemi munkásokból áll, joggal mondhatjuk, hogy az erősebb szellemi munka következtében az agykoponya hosszúsága és szélessége a szellemi munkásoknál átlag nagyobb, mint a közönséges embereknél. *A 112 férfi hosszúság-szélességi jelzőjének arithmetikai középértéke a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) alsó határára esik.*

Nézzük most a 112 férfi eloszlását a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjai szerint:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 112 különböző vidéki férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia) . .	72·0—76·9	7 egyén	*6·25* %	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	22 „	*19·64* „	= *25·89* %
4 Középfejűség (Mesocephalia) . . .	79·7—81·9	20 „	*17·86* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	44 „	*39·29* „	
6. Rövidfejűség (Brachycephalia) . . .	85·3—86·9	7 „	*6·25* „	= *56·25* %
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia	87·0—91·9	12 „	*10·71* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	—	—	
	Összesen:	112 egyén	*100·00* %	

[1] *Lenhossék József*: Az emberi koponyaisme. Cranioscopia. Budapest, 1875. 144—151. o.

Lenhossék 112 egyéne között tehát a szűkebb értelemben vett hosszúfejűségtől a nagyfokú rövidfejűségig mindenféle koponyájú egyének előfordulnak. *A többség azonban = 56·25 % többé-kevésbbé rövidfejű. Ezzel szemben a hosszúfejűség 25·89 %, a középfejűség pedig 17·86 % gyakoriságot tüntet fel. A rövidfejűségen belül a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) a jellemző, mely egymaga az eseteknek több mint $^1/_3$-a (39·29 %) által van képviselve.*

Lenhossék útmutatásai szerint tanitványai, *dr. Horváth Gyula* és *dr. Pohl József*[1] 50 különböző vidéki magyar férfit mértek meg. Ezeknél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 177—207 mm s legnagyobb szélessége 141—176 mm határértékek között mozgott. A hosszúság-szélességi jelző arithmetikai középértékéül *83·46*-ot nyertem. Ingadozási szélessége 76·63—90·43-ig terjed. *Ezen középérték éppúgy, mint Lenhossék 112 egyéne után nyert közép, a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjában foglal helyet.*

Az 50 férfi a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjai szerint a következő eloszlást mutatja:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 50 magyar férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia) . .	72·0—76·9	1 egyén	*2·00* %	= *8·00* %
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	3 „	*6·00* „	
4. Középfejűség (Mesocephalia) . . .	79·7—81·9	12 „	*24·00* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	23 „	*46·00* „	= *68·00* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia) . . .	85·3—86·9	2 „	*4·00* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	9 „	*18·00* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	—	—	
	Összesen:	50 egyén	*100·00* %	

A jelző egyes csoportjainak gyakorisága lényegében megegyezik *Lenhossék* 112 egyénénél nyert eredménynyel. A különbség mindössze annyi, hogy itt a közép- és rövidfejűség kissé nagyobb, a hosszúfejűség pedig valamivel kisebb gyakoriságot tüntet fel, mint *Lenhossék* egyéneinél.

A faji szempont teljes kidomborításával végzett vizsgálatok közül *dr. Jankó Jánosnak*[2] Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népéről írt tanulmányát kell első sorban megemlitenünk. *Jankó* 83 felnőtt magyar férfit mért meg, kiknél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 166—194 mm,

[1] *Lenhossék József*: Az emberi koponyaisme. Cranioscopia. Budapest, 1875. 154—157. o.

[2] *Dr. Jankó János*: Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar (székely) népe. Néprajzi tanulmány. Budapest, 1893.

legnagyobb szélessége pedig 138—164 mm határértékek között változott. Az előbbi méret arithmetikai közepe *179·37* mm, az utóbbié *152·37* mm. A hosszúság-szélességi jelzőt *Jankó* nem számította ki, az általa közölt méretek alapján azonban *85·03*-ban állapítottam meg a jelző arithmetikai középértékét 76·60—93·57-ig terjedő ingadozási szélességgel. *E középérték a szűkebb értelemben vett rövidfejűség (Brachycephalia) csoportjában foglal helyet.*

A 83 férfi eloszlása a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjai szerint a következő:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 83 magyar férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76 9	1 egyén	*1·20* %	= *6·02* %
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	4 „	*4·82* „	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	13 „	*15·66* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	28 „	*33·73* „	= *78·31* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	10 „	*12·05* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	25 „	*30·12* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	2 „	*2·41* „	
	Összesen:	83 egyén	*99.99* %	

Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyarságának túlnyomó többsége = 78·31 %-je — mint látjuk — kisebb-nagyobb fokban rövidfejű. Ezzel szemben a hosszúfejűség (Dolichocephalia) 6·02 %, a középfejűség (Mesocephalia) pedig 15·66 % gyakoriságot mutat. *A rövidfejűségen belül egyrészt a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia), másrészt a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) uralkodik.* Jellemző a 83 egyén cephal-indexének kraniometriai sora is, melyet azonban itt helyszűke miatt nem közölhetek. E kraniometriai sorból világosan kitűnik, hogy Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népe a hosszúság-szélességi jelző tekintetében két nagyobb csoportra oszlik. Az egyik 82—83, a másik 88—89 jelzőértékek körül csoportosul, vagyis az előbbi subbrachycephal, az utóbbi hyperbrachycephal típusú.

1896-ban *Lázár István*[1] Torda, Aranyosszék, Toroczkóval szomszédos területen, nevezetesen Alsófehér megyében végzett embertani vizsgálatokat. A megmért 44 magyar férfinél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 167—195 mm, legnagyobb szélességge pedig 139—159 mm között ingadozott. Arithmetikai középül az előbbi méretnél *178·73* mm-t, az utóbbinál pedig *150·36* mm-t nyertem. A hosszúság-szélességi jelző egyes értékeit

[1] *Lázár István*: Alsófehér vármegye magyar népe. Etnografiai tanulmány. Nagy-Enyed, 1896. 11. o.

Lázár sem közli. Méretadatai alapján kiszámítván az egyes egyének cephalindexét, 73·33-tól 91·28-ig terjedő ingadozási szélességhez jutottam, *84·23* arithmetikai középpel. *E középérték kisebb ugyan valamivel, mint Jankó 83 magyarjánál volt, de még mindig a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjában foglal helyet.* A 44 férfinek a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjai szerint való eloszlása is lényegében azonos a tordai, aranyosszéki, toroczkói magyarokéval, a miről az itt következő táblázatból könnyen meggyőződhetünk:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 44 alsófehérmegyei magyar férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	3 egyén	*6·82* %	= *13·64* %
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	3 „	*6·82* „	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	6 „	*13·64* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	13 „	*29·54* „	= *72·72* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	8 „	*18·18* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	11 „	*25·00* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	—	—	
	Összesen:	44 egyén	*100·00* %	

Alsófehér megye magyarságára is jellemző a rövidfejűség (Brachycephalia) túluralkodása. Összes gyakorisága ugyanis 72·72 %. A hosszúfejűség (Dolichocephalia) és a középfejűség (Mesocephalia) együttvéve is csak az összes eseteknek $^1/_4$-e által (13·64 %) van képviselve. *A rövidfejűségen belül szembetünő a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) és a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) gyakorisága.*

1900-ban jelent meg *dr. Jankó János*[1] munkája a balatonmelléki magyar típusokról, melyben 48 férfi legfőbb anthropologiai jellegeit közli. A 48 balatonmelléki magyarnál az agykoponya legnagyobb hosszúságának arithmetikai középértéke *184·19* mm, a legnagyobb szélességé pedig *156·0* mm. A minimális és maximális határértékek az előbbinél 170, illetőleg 199 mm, az utóbbinál 146, illetve 170 mm. *Jankó* adatai alapján a hosszúság-szélességi jelző arithmetikai középértéke *84·80*-ban állapítható meg 75·8-tól 93·2-ig terjedő ingadozási szélességgel. *Az arithmetikai közép tehát éppúgy, mint Alsófehér megye és Torda, Aranyosszék, Toroczkó magyar népénél, a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjába esik.*

A hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjainak gyakoriságát illetőleg *Jankó* adatai alapján a következő eredményt nyertem:

[1] *Dr. Jankó János*: Magyar typusok. Első sorozat: A Balaton mellékéről. Budapest, 1900.

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 48 balatonmelléki magyar férfinél Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	1 egyén	*2·08* %	= *4·16* %
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	1 „	*2·08* „	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	6 „	*12·50* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	18 „	*37·50* „	= *83·33* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	9 „	*18·75* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	12 „	*25·00* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	1 „	*2·08* „	
	Összesen:	48 egyén	*99·99* %	

Ezen adatok szerint *a balatonmelléki magyarság túlnyomó többsége 83.33 %-je rövidfejü (brachycephal). A középfejüség (Mesocephalia) 12.50 %, a hosszúfejüség (Dolichocephalia) pedig csak 4·16 % által van képviselve közöttük. A rövidfejüségen belül a kisfokú rövidfejüség (Subbrachycephalia) a jellemző.* Tetemes gyakoriságot mutat azonban mellette a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) is.

Jankó és *Lázár* erdélyi magyarjaival szomszédos területen, nevezetesen Bánffy-Hunyadon végzett vizsgálatokat 1901-ben *dr. Semayer Vilibáld.*[1] Az általa vizsgált 28 magyar férfinél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 163—186 mm, legnagyobb szélessége pedig 140—165 mm között változott. Az arithmetikai közép az előbbi méretnél *172·36* mm, az utóbbinál *153·89* mm. A hosszúság-szélességi jelző legkisebb értéke 82·02, s a legnagyobb 96·97 volt. *Arithmetikai középül 88·98 értéket nyertem, mely az összes eddig ismertetett arithmetikai középértékeknél jelentékenyen nagyobb s már a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) csoportjában foglal helyet.*

Igen érdekes eredményhez jutunk, ha *Semayer* adatai alapján a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjainak gyakoriságát vizsgáljuk a 28 bánffy-hunyadi magyar férfinél, a mint azt az itt következő táblázatban összeállítottam:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 28 bánffy-hunyadi magyar férfinél Eset	%
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	—	—
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	—	—
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	—	—
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	5 egyén	*17·86* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	2 „	*7·14* „
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	15 „	*53·57* „
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	6 „	*21·43* „
	Összesen:	28 egyén	*100·00* %

[1] *Dr. Semayer Vilibald:* Bánffy-Hunyad (Kolozs m.) magyar lakosságának somatologiai vázlata. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője. Szerk. dr. Jankó János. II. évf. 1901. 3., 5., 6. sz.

Az első pillanatra szemünkbe ötlik e táblázat vizsgálatánál, hogy a hosszúfejűség (Dolichocephalia) és a középfejűség (Mesocephalia) egyetlen esetben sem fordul elő a 28 férfi között. *Eszerint a bánffy-hunyadi magyarok kivétel nélkül rövidfejűek (brachycephálok) és pedig a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) a jellemző reájuk, mely egymaga az eseteknek több mint felében 53·57%-ában fordul elő. Feltünő még a túlságos nagyfokú rövidfejűségnek (Ultrahyperbrahycephalia) az eddigiekhez képest igen nagy (21·43%-nyi) gyakorisága is.*

Nagyon érdekes és kivánatos volna már most tovább kutatni, vajjon jóval nagyobb számú férfi vizsgálata esetén is kizárólag a rövidfejűség (Brachycephalia) fog-e előfordulni Bánffy-Hunyad magyarsága között.

Ezek után áttérek saját vizsgálataim eredményeinek ismertetésére. Saját magam 1909—10—11—12 évek nyarán Borsod, Arad, Zala, Csongrád és Jásznagykúnszolnok megyékben végeztem embertani vizsgálatokat felnőtt egyéneken. Minthogy eme vizsgálataim eredményeiről más helyen fogok részletesebben beszámolni, azért ez alkalommal vizsgálataim eredményeit csak futólagosan ismertetem.

Borsod megyében Mezőkövesden és Tardon 68 matyó férfit mértem meg. Ezeknél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 176—194 mm, legnagyobb szélessége pedig 146—169 mm határértékek között ingadozott 184·84 mm, illetve *157·87* mm arithmetikai középértékkel. A hosszúság-szélességi jelzőre 77·89-től—93·75-ig terjedő ingadozási szélességet nyertem. *A 68 matyó férfi cephal indexének arithmetikai középértéke 85·5, a mely érték a szükebb értelemben vett rövidfejűség (Brachycephalia) csoportjába esik.*

A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 68 matyó férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	—	—	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	2 egyén	*2·94* %	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	6 „	*8·82* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	30 „	*44·12* „	
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	10 „	*14·71* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	17 „	*25·00* „	= *88·24* %
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0	3 „	*4·41* „	
	Összesen:	68 egyén	*100·00* %	

A borsodmegyei matyók túlnyomó többsége, 88·24%-je tehát rövidfejű (brachycephal). Ezzel szemben a középfejűség (Mesocephalia) 8·82%-nyi, valamint a hosszúfejűség (Dolichocephalia) 2·94%-nyi gyakorisága elenyészően csekély. *A rövidfejűségen belül a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) jellemző a matyókra;* tetemes azonban a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) gyakorisága (25·00%) is, sőt a túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia) is előfordul közöttük.

Arad megyében[1] 84 magyar férfit tettem rendszeres vizsgálat tárgyává, kiknél a legnagyobb hosszúság 168—199 mm, a legnagyobb szélesség pedig 141—175 mm határértékek között ingadozott. Az arithmetika közép az előbbinél *183·80* mm, az utóbbinál *159·61* mm. A hosszúság-szélességi jelző legkisebb értéke 80·42, legnagyobb pedig 95·11 volt. *Arithmetikai középül 86·88 értéket nyertem, mely a szűkebb értelemben vett rövidfejűség (Brachycephalia) csoportjában foglal ugyan még helyet, de már igen közel áll a nagyfokú rövidfejűséghez (Hyperbrachycephalia).*

A 84 aradmegyei magyar férfi eloszlását a jelző egyes csoportja szerint az alábbi táblázat mutatja:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 84 aradmegyei magyar férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia) . .	72·0—76·9	—	—	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	—	—	
4. Középfejűség (Mesocephalia) . . .	79·7—81·9	3 egyén	*3·57* %	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	27 „	*32·14* „	
6. Rövidfejűség (Brachycephalia) . . .	85·3—86·9	17 „	*20·24* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	32 „	*38·09* „	= *96·42* %
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	5 „	*5·95* „	
	Összesen:	84 egyén	*99·99* %	

E táblázat nagyon hasonlít a bánffy-hunyadi magyarok eloszlásához. *Az aradmegyei magyarok is kevés kivétellel mind rövidfejűek (brachycephálok) (96·42 %). Hosszúfejű (dolichocephal) egy sincs közöttük s a középfejűség (Mesocephalia) is csak 3·57 %-ban fordul elő. A rövidfejűségen belül a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) a leggyakoribb (38·09 %); nem sokkal marad azonban mögötte a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) sem (32·14 %).*

Zala megyében annak legérdekesebb területén, az ú. n. *Göcsej* és *Hetés* vidékén végeztem embertani vizsgálatokat. A megmért 120 zalamegyei magyar férfinél középértékben az agykoponya legnagyobb hosszúsága *184·91* mm s legnagyobb szélessége *156·84* mm volt, az előbbinél 170—196 mm-ig, az utóbbinál 140—169 mm-ig terjedő ingadozási szélességgel. A hosszúság-szélességi jelző 73·68 minimális és 94·94 maximális határértéket tüntetett fel; *arithmetikai középül 84·89 jelző értéket nyertem, mely a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjába esik.* 104 göcseji férfinél *84·83*, 16 hetésinél pedig *85·28* volt a jelző közép értéke. *Úgylátszik tehát, hogy a hetési magyaroknál a rövidfejűség erősebb fokú és gyakoribb, mint Göcsej magyarságánál.*

[1] *Dr. Bartucz Lajos:* Arad megye népének anthropologiai vázlata. Arad megye Monographiája III. köt. 104—252. o. Arad, 1912.

A 120 zalamegyei férfi eloszlását a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjai szerint az itt következő táblázatban állítottam össze:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 120 zalamegyei magyar férfinél Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	5 egyén	*4·17* %	= *8·34* %
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	5 „	*4·17* „	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	15 „	*12·50* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	43 „	*35·83* „	= *79·16* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	16 „	*13·33* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	33 „	*27·50* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	3 „	*2·50* „	
	Összesen:	120 egyén	*100·00* %	

Göcsej és Hetés magyar népére tehát szintén a rövidfejűség (*Brachycephalia*) *a jellemző, melynek összes gyakorisága 79·16 % vagyis az eseteknek* $^4/_5$*-e.* Emellett azonban a hosszúfejűség (Dolichocephalia) és a középfejűség (Mesocephalia) is előfordul, noha csekély számban (8·34 illetve 12·50 %-ban). *A rövidfejűségen belül a kisfokú rövidfejűség* (*Subbrachycephalia*) *uralkodik 35·83 %-nyi gyakoriságával.* Tetemes azonban a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) gyakorisága is (27·50 %).

Csongrád megyében 40 magyar férfit tettem rendszeret vizsgálat tárgyává a következő eredménynyel:

Legnagyobb hosszúság: minimum = 171 mm; maximum = 198 mm; arithmetikai közép = *183·53* mm.

Legnagyobb szélesség: minimum = 145 mm; maximum = 174 mm; arithmetikai közép = *158·30* mm.

Hosszúság-szélességi jelző: minimum = 79·38; maximum = 93·02; arithmetikai közép = *86·31. Ezen érték a szükebb értelemben vett rövidfejűség* (*Brachycephalia*) *csoportjában foglal helyet.*

A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a következő:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértéke		Gyakoriság 40 csongrádmegyei magyar férfinél Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	—	—	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	1 egyén	*2·50* %	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	5 „	*12·50* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	10 „	*25·00* „	= *85·00* %
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	6 „	*15·00* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	17 „	*42·50* „	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0 —	1 „	*2·50* „	
	Összesen:	40 egyén	*100·00* %	

Ezen adatok szerint *Csongrád megye magyarságának túlnyomó többsége, 85·00%-je rövidfejű, melylyel a közép- és hosszúfejűségnek csak 15·00%-nyi együttes gyakorisága áll szemben. A rövidfejűségen belül a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) uralkodik 42·50%-nyi gyakoriságával.* Emellett elég gyakori azonban a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) is (25·00%). A középfejűség (Mesocephalia) már csak 12·50%-nyi gyakoriságot mutat, a hosszúfejűség (Dolichocephalia) pedig felette ritka (2·50%).

Jásznagykúnszolnok megyében 49 nagykúnsági férfit mértem meg. Ezeknél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 174—202 mm, a legnagyobb szélessége pedig 154—175 mm határértékek között változott *187·10%* mm, illetőleg *162·78* mm arithmetikai középpel. A hosszúság-szélességi jelző legkisebb értéke 79·19 s a legnagyobb 97·22. *Arithmetikai középül 87·08-t nyertem, a mely érték az összes eddigi adatok között legjobban megközelíti Semayer bánffy-hunyadi magyarjaira vonatkozó középértéket s mint az, úgy ez is a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) csoportjába tartozik.*

A 49 nagykúnsági férfi a jelző egyes csoportjai szerint a következőképen oszlik el:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 49 nagykúnsági férfinél		
		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	—	—	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	2 egyén	*4·08* %	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	1 „	*2·04* „	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	10 „	*20·41* „	
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	13 „	*26·53* „	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	20 „	*40·82* „	= *93·88* %
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	3 „	*6·12* „	
	Összesen:	49 egyén	*100·00* %	

E táblázat adatainak vizsgálatánál rögtön szemünkbe ötlik, hogy *a rövidfejűség gyakorisága az összes eddigi adatokkal szemben a nagykúnoknál éri el tetőfokát, a mennyiben csoportjainak együttes gyakorisága 93·88%-ra emelkedik*, a melyhez képest úgy a középfejűség (Mesocephalia) 2·04%-nyi, mint a hosszúfejűség (Dolichocephalia) 4·08%-nyi gyakorisága elenyészően csekély. *A rövidfejűségen belül a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) a legyakoribb a nagykúnoknál (40·82%).*

A férfiakon kívül sikerült 63 nőt is vizsgálat tárgyává tennem, kik közül 20 zalamegyei, 15 borsodmegyei (matyó) és 28 aradmegyei. A 63 magyar nőnél a legnagyobb hosszúság, legnagyobb szélesség és a hosszúság-szélességi jelző vizsgálata külön-külön a következő eredményre vezetett:

	Legnagyobb hosszúság			Legnagyobb szélesség			Hosszúság-szélességi jelző		
	Minimum mm	Maximum mm	Arithm. közép mm	Minimum mm	Maximum mm	Arithm. közép mm	Minimum	Maximum	Arithmetikai közép
20 zalamegyei nőnél . .	169	189	*179·75*	142	159	*149·25*	76·34	92·31	*83·12*
15 borsodmegyei nőnél .	169	195	*182·33*	142	164	*153·07*	75·53	90.53	*84·02*
28 aradmegyei nőnél . .	163	186	*175·28*	142	160	*151·86*	80·23	93·33	*86·71*

Tehát az agykoponya legrövidebb az aradmegyei s leghosszabb a matyó nőknél, míg a göcsejiek a kettő között foglalnak helyet. A mi az agykoponya szélességét illeti, ugyancsak a matyó nőknél a legszélesebb, de már nem az aradmegyeieknél, hanem a göcsejieknél a legkeskenyebb. E két méret nagyságából arra következtethetünk, hogy *a matyó nők feje általában nagyobb úgy a göcseji, mint az aradmegyei nők fejénél. A hosszúság-szélességi jelző legkisebb a göcseji nőknél, nagyobb a matyóknál s legnagyobb az aradmegyei nőknél. A középérték a göcseji és matyó nőknél a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia), az aradmegyeieknél pedig a szükebb értelemben vett rövidfejűség (Brachycephalia) csoportjában foglal helyet.* A 63 magyar nő hosszúság-szélességi jelzőjének átlagos középértéke *84·93. E szerint a magyar nőkre általában a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) a jellemző.*

Nézzük most a zala-, borsod- és aradmegyei nők eloszlását a cephalindex egyes csoportjai szerint külön-külön, a mint azt az itt következő összeállítás mutatja:

A hosszúság-szélességi jelző csoportjai és azok határértékei		Gyakoriság 20 zalamegyei nőnél			Gyakoriság 15 borsodmegyei nőnél			Gyakoriság 28 aradmegyei nőnél		
		Eset	%		Eset	%		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia) .	—71·9	—	—		—	—		—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia	72·0—76·9	1 egyén	*5·00*	*20·00*	1 egyén	*6·67*		—	—	
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia) .	77·0—79·6	3 „	*15·00*		—	—		—	—	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	1 „	*5·00*		2 egyén	*13·33*		3 egyén	*10·71*	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) . . .	82·0—85·2	10 „	*50·00*	*75·00*	7 „	*46·67*	*80·00*	5 „	*17·86*	*89·29*
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	2 „	*10·00*		3 „	*20·00*		5 „	*17·86*	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) .	87·0—91·9	2 „	*10·00*		2 „	*13·33*		14 „	*50·00*	
8. Túlságos nagyfokú rövidf. (Ultrahyperbrachyceph.)	92·0—	1 „	*5·00*		—	—		1 „	*3·57*	
Összesen . . .		20 egyén	*100·00*		15 egyén	*100·00*		28 egyén	*100·00*	

A magyar nők túlnyomó többsége mind a három területen rövidfejű (brachycephal) és pedig legerősebb fokban Arad megyében s leggyengébb fokban Göcsejben. A rövidfejűség összes gyakorisága ugyanis a göcseji nőknél 75·00%, a

matyóknál 80·00%, Arad megyében pedig 89·29%. Ezzel ellentétben a hosszúfejűség (Dolichocephalia), noha mindenütt ritka, mégis leggyakoribb a göcseji nőknél (20·00); a matyóknál már csak 6·67% gyakoriságot mutat, az aradmegyei nőknél pedig elő sem fordul. A középfejűség (Mesocephalia) Göcsejben 5·00%, Borsod megyében 13·33% s Arad megyében 10·71% gyakoriságot tüntet fel. *A rövidfejűségen belül a göcseji és matyó nőknél a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) uralkodó 50·00% illetve 46·67%-nyi gyakorisággal, Arad megyében pedig a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) a jellemző 50·00%-nyi gyakoriságával.*

Ezek amaz adatok, melyekkel ez ideig a mai magyarság agykoponyájának legnagyobb hosszúságára, legnagyobb szélességére és a hosszúság-szélességi jelzőre vonatkozólag élőkön végzett vizsgálatok alapján rendelkezünk. Igen csekély számúak ugyan még ezek ahhoz, hogy belőlük szélesebb körű következtetéseket vonhassunk, minthogy az országnak csak egy-egy kis területére s ott is csak igen kevés számú egyénre vonatkoznak. Mindamellett már ezen adatok alapján is némi fogalmat alkothatunk magunknak a mai magyarság koponyaalakjáról s értékes útbaigazítást nyerünk általuk a jövőben végzendő nagyobb arányú vizsgálatok számára.

Hogy a szóban forgó kérdésről áttekinthetőbb képet nyerjünk, hasonlítsuk most össze a különböző szerzők adatait egymással.

Az itt következő két táblázatban összeállítottam az egyes szerzők eredményeit az agykoponya legnagyobb hosszúságának és legnagyobb széles-

A szerző neve és a vizsgált egyének száma	Legnagyobb hosszúság			Hosszúság-szélességi jelző
	Minimum mm	Maximum mm	Arithm. közép mm	Arithm. közép
1. *Semayer*: 28 bánffy-hunyadi férfinél	163	186	*172·36*	*88·98*
2. *Bartucz*: 28 aradmegyei nőnél	163	186	*175·28*	*86·71*
3. *Lázár*: 44 Alsófehérmegyei férfinél	167	195	*178·73*	*84·23*
4. *Jankó*: 83 Torda, Aranyosszék, Toroczkó-i férfinél	166	194	*179·37*	*85·03*
5. *Bartucz*: 20 zalamegyei nőnél	169	189	*179·75*	*83·12*
6. *Weisbach*: 14 magyarországi katonánál . . .	173	190	*180·79*	*84·64*
7. *Bartucz*: 15 matyó nőnél	169	195	*182·33*	*84·02*
8. *Bartucz*: 40 csongrádmegyei férfinél	171	198	*183·53*	*86·31*
9. *Bartucz*: 84 aradmegyei férfinél	168	199	*183·80*	*86·88*
10. *Jankó*: 48 balatonmelléki férfinél	170	199	*184·19*	*84·80*
11. *Bartucz*: 68 matyó férfinél	176	194	*184·84*	*85·50*
12. *Bartucz*: 120 zalamegyei férfinél	170	196	*184·91*	*84·89*
13. *Weisbach*: 6 székely katonánál	177	192	*186·67*	*83·88*
14. *Bartucz*: 49 nagykúnsági férfinél	174	202	*187·10*	*87·08*
15. *Horváth-Póhl*: 50 különböző vidéki férfinél . .	177	207	*192·04*	*83·46*
16. *Lenhossék*: 112 különböző vidéki férfinél . . .	175	212	*193·99*	*82·18*

A szerző neve és a vizsgált egyének száma	Legnagyobb szélesség			Hosszúság-szélességi jelző
	Minimum mm	Maximum mm	Arithm. közép mm	Arithm. közép
1. *Bartucz*: 20 zalamegyei nőnél	142	159	*149·25*	*83·12*
2. *Lázár*: 44 alsófehérmegyei férfinél	139	159	*150·36*	*84·23*
3. *Bartucz*: 28 aradmegyei nőnél	142	160	*151·86*	*86·71*
4. *Jankó*: 83 Torda, Aranyosszék, Toroczkó-i férfinél	138	164	*152·37*	*85·03*
5. *Weisbach*: 14 magyarországi katonánál . . .	144	162	*153·00*	*84·64*
6. *Bartucz*: 15 matyó nőnél	142	164	*153·07*	*84·02*
7. *Semayer*: 28 bánffy-hunyadi férfinél	140	165	*153·89*	*88·98*
8. *Jankó*: 48 balatonmelléki férfinél	146	170	*156·00*	*84·80*
9. *Weisbach*: 6 székely katonánál	147	166	*156·50*	*83·88*
10. *Bartucz*: 120 zalamegyei férfinél	140	169	*156·84*	*84·89*
11. *Bartucz*: 68 matyó férfinél	146	169	*157·87*	*85·50*
12. *Bartucz*: 40 csongrádmegyei férfinél	145	174	*158·30*	*86·31*
13. *Lenhossék*: 112 különböző vidéki férfinél . . .	145	177	*159·32*	*82·18*
14. *Bartucz*: 84 aradmegyei férfinél	141	175	*159·61*	*86·88*
15. *Horváth-Pöhl*: 50 különböző vidéki férfinél . .	141	176	*160·22*	*83·46*
16. *Bartucz*: 49 nagykúnsági férfinél	154	175	*162·78*	*87·08*

ségének minimális és maximális határértékeire, valamint arithmetikai közepeire vonatkozólag, a középérték nagysága szerint növekvő sorrendben. Mindenütt közlöm egyúttal könnyebb összehasonlítás kedvéért a hosszúság-szélességi jelző arithmetikai középértékét is.

Az első pillanatra szemünkbe tünik e táblázat vizsgálatánál az, hogy egyrészt a különböző szerzők adatai igen eltérők egymástól s másrészt a sorrend úgy a két méretnél, mint a hosszúság-szélességi jelzőnél más és más. Figyelmesebb vizsgálattal azonban némi törvényszerüséget s néhány érdekes jelenséget is észlelhetünk. Így elsősorban azt vesszük észre, hogy úgy a legnagyobb hosszúságnál, mint a legnagyobb szélességnél a nők a sorozat elején foglalnak helyet. *A nők agykoponyája tehát aránylag rövid és keskeny vagyis kicsiny. Jellemző azonban az, hogy a nők agykoponyája úgy a legnagyobb hosszúságot, mint a legnagyobb szélességet illetőleg még középértékben sem kisebb mindig a férfiakénál.* Így pl. a legnagyobb hosszúságnál a legkisebb arithmetikai középértéket nem a nőknél, hanem a férfiaknál észleljük; és pl. a matyó nők agykoponyája középértékben hosszabb és szélesebb mint *Lázár* alsófehérmegyei, *Jankó* Torda-Aranyosszék, Toroczkó-i magyarjainál és *Weisbach* 14 katonájánál. Ez a mellett szól, hogy faji vizsgálatra a nők koponyája sem alkalmatlan, mint némelyek állitották. Ugyanazon területen vagy csoporton belül azonban úgy a legnagyobb hosszúság, mint a legnagyobb szélesség a nőknél kisebb mint a férfiaknál. Így a jelen esetben is a göcseji, matyó és aradmegyei nőknél az agykoponya

mindkét mérete jóval kisebb, mint az illető férfiaknál. A mi magukat a férfiakat illeti, figyelmesebb összehasonlítás után azt tapasztaljuk, hogy *úgy a legnagyobb hosszúság, mint a legnagyobb szélesség Semayer bánffy-hunyadi, Lázár alsófehérmegyei, Jankó Torda, Aranyosszék, Toroczkó-i magyarjainál s Weisbach 14 magyar katonájánál igen kicsi, vagyis náluk az agykoponya rövid és keskeny.* Különösen *feltünő a koponya rövidsége Semayer bánffy-hunyadi magyarjainál. Ezzel szemben Lenhossék valamint Horváth és Pőhl egyéneinél, továbbá az általam vizsgált nagykúnoknál mindkét méret igen nagy, vagyis az agykoponya hosszú és széles.* E méretek feltünő nagysága a nagykúnoknál faji sajátságnak, Lenhossék valamint Horváth és Pőhl egyéneinél pedig, minthogy azok az ország legkülönbözőbb vidékeiről származó szellemi munkások, az iutelligentia hatásának tulajdonítható. A többi adatok mindkét méretnél a sorozat közepe felé foglalnak helyet, vagyis középnagyságúak. *Az ország különböző vidékein élő magyarságnál tehát az agykoponya hosszúsága és szélessége igen különböző még középértékben is.* Különösen széles határok között mozog a legnagyobb hosszúság. A legkisebb arithmetikai középértéket feltüntető bánffy-hunyadiaktól ugyanis *Lenhossék* 112 egyénéig 23 egység ingadozást találunk, a mi — tekintve, hogy itt középértékekről van szó — rendkivül nagy s kétségkivül amellett szól, hogy a mai magyarság a koponya tipusa tekintetében sem egységes, hanem nagyon is kevert. Erről különben még világosabban meg fogunk győződni a későbbiekben.

Vizsgáljuk most az egyes szerzők adatait a hosszúság-szélességi jelzőre vonatkozólag.

A szerző neve és a vizsgált egyének száma	Hosszúság-szélességi jelző			Legnagyobb hosszúság	Legnagyobb szélesség
	Minimum	Maximum	Arithm. közép	Arithm. közép mm	Arithm. közép mm
1. *Steinburg*: 54 székely katonánál . . .	75·40	89·70	*81·45*	—	—
2. *Lenhossék*: 112 különböző vidéki férfinél	74·26	91·67	*82·18*	*193·99*	*159·32*
3. *Bartucz*: 20 zalamegyei nőnél	76·34	92·31	*83·12*	*179·75*	*149·25*
4. *Horváth-Pőhl*: 50 különböző vidéki férfinél	76·63	90·43	*83 46*	*192·04*	*160·22*
5. *Weisbach*: 6 székely katonánál	78·95	89·33	*83·88*	*186·67*	*156·50*
6. *Bartucz*: 15 matyó nőnél	75·53	90·53	*84·02*	*182·33*	*153·07*
7. *Lázár*: 44 alsófehérmegyei férfinél . . .	73·33	91·28	*84·23*	*178·73*	*150 36*
8. *Weisbach*: 14 magyarországi katonánál .	81 36	90·40	*84 64*	*180·79*	*153·00*
9. *Jankó*: 48 balatonmelléki férfinél . . .	75·80	93 20	*84·80*	*184·19*	*156·00*
10. *Bartucz*: 120 zalamegyei férfinél . . .	73·68	94·94	*84·89*	*184·91*	*156·84*
11. *Jankó*: 83 Torda, A.-szék, Toroczkó-i férfinél	76·60	93·57	*85·03*	*179·37*	*152·37*
12. *Bartucz*: 68 matyó férfinél	77·89	93·75	*85·50*	*184·84*	*157·87*
13. *Bartucz*: 40 csongrádmegyei férfinél . .	79·38	93·02	*86·31*	*183 53*	*158·30*
14. *Bartucz*: 28 aradmegyei nőnél	80·23	93·33	*86·71*	*175·28*	*151·86*
15. *Bartucz*: 84 aradmegyei férfinél . . .	80·42	95·11	*86·88*	*183·80*	*159·61*
16. *Bartucz*: 49 nagykúnsági férfinél . . .	79·19	97·22	*87·08*	*187 10*	*162 78*
17. *Steinburg*: 69 szegedi katonánál . . .	68·80	100·60	*87·80*	—	—
18. *Semayer*: 28 bánffy-hunyadi férfinél . .	82·02	96·97	*88·98*	*172·36*	*153·89*

A fenti táblázatban összeállítottam a magyarság eddig vizsgált csoportjainál a cephal indexre vonatkozólag nyert minimális és maximális határértékeket, valamint az arithmetikai közepeket nagyság szerint növekvő sorrendben, mellékelvén mindenütt összehasonlítás kedvéért a legnagyobb hosszúság és legnagyobb szélesség arithmetikai közepeit is.

A cephal-index tehát az ország különböző vidékein élő magyarságnál az eddigi adatok szerint 81·45 és 88.98 középértékek között ingadozik. Az ingadozási szélesség 9 jelző egység, a mi, tekintve azt, hogy itt jelző középértékekről van szó, meglehetősen nagy s a mai magyarság nagyfokú kevertségének a bizonyítéka. *A legkisebb közép jelző értéket Steinburg székely katonái tüntetik fel (81·45). Ezen érték a középfejűség (Mesocephalia) csoportjában foglal helyet és pedig annak felső határához esik közel. A legtöbb középérték a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjában található. Nevezetesen Lenhossék, valamint Horváth és Pöhl különböző vidéki magyarjai, a zalamegyei nők és Weisbach székely katonái a kisfokú rövidfejűség alsó, a balatonmelléki, zalamegyei és Torda, Aranyosszék, Toroczkó-i magyarok pedig annak felső határa körül csoportosulnak, míg a matyó nők, alsófehérmegyei magyarok és Weisbach 14 magyar katonája körülbelül a közepére esnek. A matyó, csongrád- s aradmegyei férfiaknál, valamint az aradmegyei nőknél a középérték már a szűkebb értelemben vett rövidfejűség (Brachycephalia) csoportjába esik. A nagykúnoknál, Steinburg szeged környéki huszárjainál, a kiknek egy része szintén kún s a bánffy-hunyadi magyaroknál pedig a jelző középértéke a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) csoportjába tartozik.*

A hosszúság-szélességi jelző arithmetikai középértékei után ítélve tehát a mai magyarságnak eddig vizsgált csoportjai közül egyikre sem jellemző a hosszúfejűség (Dolichocephalia). Legkisebb a jelző középértéke az erdélyi székelyeknél, de általánosságban azok sem hosszúfejűek (dolichocephalok), mint eddig hitték, noha dolichocephal egyének előfordulnak közöttük, hanem határozottan középfejűek (mesocephalok). A mai magyarság összes többi csoportjai kisebb-nagyobb fokban mind rövidfejűek (brachycephalok). És pedig nagyobb részük a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia), kisebb részük pedig a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) csoportjába tartozik.

Ha most a cephal-index arithmetikai középértéke mellett a legnagyobb hosszúság és legnagyobb szélesség középértékeit is figyelembe vesszük, azt észleljük, hogy a jelző középértékének fokozatos nagyobbodásával nem növekszik egyúttal a legnagyobb hosszúság és szélesség középértéke is, hanem a két méret a jelzőtől függetlenül egyszerre egymással parallel növekedik vagy csökken. Arról is világosan meggyőződhetünk ezen adatok figyelmes vizsgálata által, hogy a midőn a magyarság két különböző vidéki csoportjánál a jelző középértéke közel egyforma nagy, abból még nem következik, hogy a koponya tipusa a két területen most már teljesen azonos is. Így pl. *Lenhossék*, valamint *Horváth* és *Pöhl* különböző vidéki egyéneinél a jelző arithmetikai középértéke igen közel áll a 20 zalamegyei nő cephal-indexének középértékéhez, a koponya típusa mégis eltérő; az

előbbieknél ugyanis az agykoponya igen hosszú és széles, az utóbbiaknál pedig igen rövid és keskeny. Vagy pl. az általam vizsgált nagykúnok és *Semayer* bánffy-hunyadi magyarjai a hosszúság-szélességi jelző középértéke szerint igen közel állanak ugyan egymáshoz, mindkettő ugyanis nagy fokban rövidfejű (hyperbrachycephal), a koponya alakja még sem azonos náluk. Nevezetesen a nagykúnoknál az agykoponya igen hosszú és széles, vagyis nagy, a bánffy-hunyadiaknál pedig keskeny és felette rövid, azaz kicsiny. Viszont igen jellemző az is, hogy pl. *Jankó* balatonmelléki magyarjainál s az általam vizsgált göcseji magyaroknál nemcsak a cephal-index középértéke esik egybe, hanem az agykoponya legnagyobb hosszúsága és legnagyobb szélessége is igen közel áll egymáshoz. Hasonlóképen azonos nemcsak a jelző, hanem a két méret arithmetikai középértéke is a csongrád- és aradmegyei magyaroknál. Mindezek kétségkívül igazolják, hogy a koponya típusok vizsgálatánál nem elég csak magát a jelző értékét néznünk, hanem okvetlenül figyelembe kell vennünk a jelzőt alkotó eredeti méreteket is, mert különben igen könnyen téves eredményekhez juthatunk.

Hasonlítsuk most össze a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjainak gyakoriságát a különböző szerzők adatai alapján, a mint azt a 20-ik oldalon mellékelt táblázatban összeállítottam.

A jelző egyes csoportjainak gyakorisága a különböző szerzőknél rendkívül különböző, a mi kétségbevonhatatlan jele annak, hogy a mai magyarság igen kevert s vidékek szerint különböző típusú. Jellemző, hogy a nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia) egyetlen esetben sem fordult elő. A szűkebb értelemben vett hosszúfejűség (Dolichocephalia) sem gyakori. Legnagyobb gyakorisága is az alsófehérmegyei magyaroknál, matyóknál s Lenhossék különböző vidéki férfiainál mindössze 6—7%, Csongrád és Arad megyékben, a nagykúnoknál s Bánffy-Hunyadon pedig elő sem fordul. *Valamivel gyakoribb már a kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia) különösen Lenhossék 112 egyénénél és a zalamegyei nőknél (15—20%).* A többieknél ez is igen kicsiny gyakoriságot mutat, vagy mint Arad megyében és Bánffy-Hunyadon elő sem fordul. *Nem nagy gyakoriságot tüntet fel a középfejűség (Mesocephalia) sem.* Leggyakoribb mégis Horváth-Póhl s Lenhossék különböző vidéki férfiainál, Torda, Aranyosszék, Toroczkó, valamint Alsófehér, Zala, Csongrád megyék magyarjainál s a matyó nőknél. *Kivétel nélkül mindenütt nagy gyakoriságot mutat azonban a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia).* Legkisebb gyakorisága ugyanis a bánffy-hunyadi magyaroknál s az aradmegyei nőknél 17·86%, Weisbach katonáinál és a zalamegyei nőknél pedig 50·00%-re emelkedik a gyakoriság. *A szűkebb értelemben vett rövidfejűség (Brachycephalia) már ismét ritkább.* Legnagyobb gyakoriságát a nagykúnoknál éri el 26·53%-ben. *Nagy gyakoriságot tüntet fel azonban a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia). Gyakorisága az aradmegyei nőknél 50·00%-ig, a bánffy-hunyadi magyaroknál pedig 53·57%-ig felmegy. A túlnagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia) ismét igen ritka. Kivételt egyedül Bánffy-Hunyad magyarsága alkot 21·43%-nyi gyakoriságával.* Az utána következő nagy-

kúnoknál azonban már csak 6·12%, a többinél pedig még kisebb a gyakoriság.

Az eddig vizsgált területeken tehát a legnagyobb gyakoriságot az összes szerzőknél egyrészt a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia), másrészt a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) csoportjában találjuk és pedig az előbbi csoportban gyakrabban mint az utóbbiban. Az az eset, hogy a hosszúfejűség bármelyik csoportja, vagy a középfejűség nagyobb gyakoriságot tüntetne fel, mint a rövidfejűség említett két csoportja külön-külön, az az eddig vizsgált területeken sehol sem fordult elő. Kár, hogy *Steinburgnak* a székelyekre vonatkozó részletesebb adataihoz nem juthattam hozzá s így a székelyekre vonatkozólag nem közölhetem a jelző egyes csoportjainak gyakoriságát. *Weisbach* hat székely katonájának méret adatai ugyanis e czélra elégtelenek. E szerint *a mai magyarság túlnyomó többsége rövidfejű (brachycephal) és pedig a kisfokú rövidfejűség (Subrachycephalia) gyakoribb közöttük, mint a nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia).*

A hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjainak gyakorisága a különböző szerzőknél.

A szerző és a vizsgálat helyének neve	A megmért egyének száma	1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia) –71·9		2. Hosszufejűség (Dolichocephalia) 72·0–76·9		3. Kisfokú hosszufejűség (Subdolichocephalia) 77·0–79·6		4. Középfejűség (Mesocephalia) 79·7–81·9		5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) 82·0–85·2		6. Rövidfejűség (Brachycephalia) 85·3–86·9		7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia) 87·0–91·9		8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia) 92·0–	
		Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%	Eset	%
1. *Lenhossék*: Különböző vidékiek	112	—	—	7	6·25	22	19·64	20	17·86	44	39·29	7	6·25	12	10·71	—	—
2. *Horváth-Pöhl*: Különböző vidékiek	50	—	—	1	2·00	3	6·00	12	24·00	23	46·00	2	4·00	9	18·00	—	—
3. *Lázár*: Alsófehér m.	44	—	—	3	6·82	3	6·82	6	13·64	13	29·54	8	18·18	11	25·00	—	—
4. *Weisbach*: Katonák	20	—	—	—	—	1	5·00	2	10·00	10	50·00	4	20·00	3	15·00	—	—
5. *Jankó*: Balaton melléke	48	—	—	1	2·08	1	2·08	6	12·50	18	37·50	9	18·75	12	25·00	1	2·08
6. *Bartucz*: Zala m.	120	—	—	5	4·17	5	4·17	15	12·50	43	35·83	16	13·33	33	27·50	3	2·50
7. *Jankó*: Torda, Aranyosszék, Toroczkó	83	—	—	1	1·20	4	4·82	13	15.66	28	33·73	10	12·05	25	30·12	2	2·41
8. *Bartucz*: Borsod m., matyók	68	—	—	—	—	2	2·94	6	8·82	30	44·12	10	14·71	17	25·00	3	4·41
9. *Bartucz*: Csongrád m.	40	—	—	—	—	1	2·50	5	12·50	10	25·00	6	15·00	17	42·50	1	2·50
10. *Bartucz*: Arad m.	84	—	—	—	—	—	—	3	3·57	27	32·14	17	20·24	32	38·09	5	5·95
11. *Bartucz*: Nagykúnság	49	—	—	—	—	2	4·08	1	2·04	10	20·41	13	26·52	20	40·82	3	6·12
12. *Semayer*: Bánffy-Hunyad	28	—	—	—	—	—	—	—	—	5	17·86	2	7·14	15	53·57	6	21·43
13. *Bartucz*: Arad m., nők	28	—	—	—	—	—	—	3	10·71	5	17·86	5	17·86	14	50·00	1	3·57
14. *Bartucz*: Borsod m., matyó nők	15	—	—	1	6·67	—	—	2	13·33	7	46·67	3	20·00	2	13·33	—	—
15. *Bartucz*: Zala m., nők	20	—	—	1	5·00	3	15·00	1	5·00	10	50·00	2	10·00	2	10·00	1	5·00

Még világosabb képet nyerünk a rövidfejűség gyakoriságáról, ha a *Deniker*-féle beosztásban a cephal-indexnek csak három fő csoportját vesszük figyelembe, a mint azt az itt következő összeállítás mutatja:

A szerző és a vizsgálat helyének neve	A megmért egyének száma	Hosszúfejűség (Dolichocephalia) —79·6		Középfejűség (Mesocephalia) 79·7—81·9		Rövidfejűség (Brachycephalia) 82·0—	
		Eset	%	Eset	%	Eset	%
1. *Lenhossék*: Különböző vidékiek .	112	29	*25·89*	20	*17·86*	63	*56·25*
2. *Horváth-Póhl*: Kül. vidékiek . .	50	4	*8·00*	12	*24·00*	34	*68·00*
3. *Lázár*: Alsófehér m.	44	6	*13·64*	6	*13·64*	32	*72·72*
4. *Bartucz*: Zala m., nők	20	4	*20·00*	1	*5·00*	15	*75·00*
5. *Jankó*: Torda, Aranyossz., Toroczkó	83	5	*6·02*	13	*15·66*	65	*78·31*
6. *Bartucz*: Zala m.	120	10	*8·34*	15	*12·50*	95	*79·16*
7. *Bartucz*: Borsod m., matyó nők .	15	1	*6·67*	2	*13·33*	12	*80·00*
8. *Jankó*: Balaton melléke . . .	48	2	*4·16*	6	*12·50*	40	*83·33*
9. *Weisbach*: Katonák	20	1	*5·00*	2	*10·00*	17	*85·00*
10. *Bartucz*: Csongrád m. . . .	40	1	*2·50*	5	*12·50*	34	*85·00*
11. *Bartucz*: Borsod m., matyók . .	68	2	*2·94*	6	*8·82*	60	*88·24*
12. *Bartucz*: Arad m., nők	28	—	—	3	*10·71*	25	*89·29*
13. *Bartucz*: Nagykúnság	49	2	*4·08*	1	*2·04*	46	*93·88*
14. *Bartucz*: Arad m..	84	—		3	*3·57*	81	*96·42*
15. *Semayer*: Bánffy-Hunyad . . .	28	—	—	—	—	28	*100·00*

Elég egy pillantást vetnünk e táblázat adataira, hogy a rövidfejűség (Brachycephalia) nagy gyakoriságáról még inkább meggyőződjünk. *Az összes szerzőknél ugyanis a vizsgált egyéneknek több mint a fele rövidfejű, a nagykúnságban, Arad megyében és Bánffy-Hunyadon pedig csaknem kivétel nélkül az összes egyének rövidfejűek.* A rövidfejűségnek eme túluralkodása mellett mégis azt vesszük észre, hogy *Erdélyben és Dunántúl a rövidfejűség kissé ritkább és kisebb fokú, mint a Nagy-Alföldön.* A hosszúfejűség (Dolichocephalia) csak Lenhossék s Horváth-Póhl különböző vidéki magyarjainál, továbbá Alsófehér és Zala megyében mutat észrevehetőbb gyakoriságot, másutt mindenütt felette ritka, Arad megyében és Bánffy-Hunyadon pedig elő sem fordult. Sajnos, a székelyekre vonatkozólag részletesebb adatokkal még nem rendelkezünk.

Egyesítsük most a különböző szerzők adatait s vizsgáljuk, hogy az összesen eddig megmért 869 ill. 746[1] magyar férfinél és 63 nőnél az agykoponya legnagyobb hosszúsága és szélessége, valamint a cephal-index minő sajátságokat mutatnak. Erre nézve a következő eredményt nyertem.

746 magyar férfinél az agykoponya legnagyobb hosszúsága 163—212 mm határértékek között ingadozott *185·12* mm arithmetikai középértékkel. Az ingadozási szélesség 50 egység, a mi feltünően nagy.

[1] *Steinburgnak* a legnagyobb hosszúságra és legnagyobb szélességre vonatkozó adataihoz nem juthattam hozzá, ezért e két méret adatai csak 746 magyar férfire vonatkoznak.

63 magyar nőnél a legnagyobb hosszúság 163—195 mm határértékek között változott 39 egységnyi ingadozással s *178·38* mm arithmetikai középpel. *A magyar nőknél tehát úgy az ingadozási szélesség, valamint az arithmetikai közép tetemesen kisebb, mint a férfiaknál.*

Az agykoponya legnagyobb szélessége 746 magyar férfinél 139 mm minimális és 177 mm maximális határértékeket, továbbá *157·19* mm arithmetikai középértéket tüntetett fel. Az ingadozási szélesség 39 méret egység, tehát már jóval kisebb, mint a legnagyobb hosszúságnál volt.

63 magyar nőnél a legnagyobb szélesség 142—164 mm-ig terjedő, azaz 23 egységnyi ingadozási szélesség mellett *151·32* mm arithmetikai közepet adott. *A magyar nőknél tehát az agykoponya legnagyobb szélessége épp úgy, mint legnagyobb hosszúsága nemcsak az ingadozási szélesség, de a középérték tekintetében is jóval kisebb, mint a férfiaknál.* Ebből pedig joggal arra következtethetünk, hogy a magyar nőknél az agykoponya egészben véve is kisebb, mint a férfiaknál (persze csak átlagban, középérték szerint, nem pedig egyes esetenkint).

A cephal-index 869 magyar férfinél 68·80 minimális és 100·60 maximális határértékek között változott. Ez 32 egységnyi ingadozási szélességet tesz ki, a mi szintén meglehetős nagy. *A 869 magyar férfi hosszúság-szélességi jelzőjének arithmetikai középértékéül 84·998 értéket nyertem, a mely érték a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) felső határa körül foglal helyet.* 63 magyar nőnél a cephal-index 75·53—86·71-ig terjedő ingadozási szélességet tüntetett fel s arithmetikai középül 84·93 értékhez jutottam, a mi az első tizedesig teljesen megegyezik a férfiakra vonatkozólag nyert középértékkel. Ez egyrészt megerősíti a férfiakon végzett vizsgálatok helyességét. Másrészt kétségtelen bizonyítékául szolgál annak, hogy a női koponyák a faji vizsgálatok szempontjából épp oly fontosak és jellemzők, mint a férfikoponyák. Mert, noha a nőknél az agykoponya két főmérete s így az egész koponya is jóval kisebb volt, mint a férfiaknál, a két méretnek egymáshoz való viszonya, vagyis a típus, helyesebben a típusok a nőknél és férfiaknál azonosak, illetve egyenlő számúak. (A nagyság itt inkább nemi, a szélességnek a hosszúsághoz való viszonya pedig faji jelleg.)

932 magyar egyén (869 férfi és 63 nő) cephal-indexének arithmetikai közepe után ítélve tehát a mai magyarságra a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) a jellemző.

Az alábbi táblázatban összeállítottam a cephal-index egyes értékeinek gyakoriságát 746 magyar férfinél és 63 magyar nőnél. A táblázat első rovata a sorszámot tünteti fel s egyúttal mutatja, hogy az ingadozás hány jelzőegységet tesz ki. A második rovatban a jelző egyes értékei foglalnak helyet a minimális értéktől a maximális értékig növekvő sorrendben a könnyebbség kedvéért egész számokra redukálva (pl. 72·5—73·4 = 73; 73·5—74·4 = 74 stb.). A 3-ik rovat azt mutatja, hogy a jelző egyes értékei hány egyénnél fordultak elő. Végül a 4-ik rovat ugyanezt perczentekben fejezi ki.

A cephal-index egyes értékeinek gyakorisága

a) *746 magyar férfinél.*

Ingadozási szélesség: 73—97 = 25 egység.

Sorsz	Jelző		Egyén		%
1.	73	=	1	=	0·13
2.	74	=	4	=	0·54
3.	75	=	1	=	0·13
4.	76	=	8	=	1·07
5.	77	=	9	=	1·21
6.	78	=	17	=	2·28
7.	79	=	18	=	2·41
8.	80	=	30	=	4·02
9.	81	=	38	=	5·09
10.	82	=	55	=	7·37
11.	**83**	=	**78**	=	**10·46**
12.	84	=	72	=	9·65
13.	**85**	=	**99**	=	**13·27**
14.	86	=	60	=	8·04
15.	87	=	62	=	8·31
16.	88	=	57	=	7·64
17.	89	=	49	=	6·57
18.	90	=	28	=	3·75
19.	91	=	23	=	3·08
20.	92	=	18	=	2·41
21.	93	=	8	=	1·07
22.	94	=	4	=	0·54
23.	95	=	3	=	0·40
24.	96	=	1	=	0·13
25.	97	=	3	=	0·40

Sorsz.	Ing. szél.	Egyén	Perczent
1—25.	73—97	746	99·97

b) *63 magyar nőnél.*

Ingadozási szélesség: 76—93 = 18 egység.

Sorsz.	Jelző		Egyén		%
1.	76	=	2	=	3·17
2.	77	=	0	=	0·00
3.	78	=	1	=	1·59
4.	79	=	2	=	3·17
5.	80	=	2	=	3·17
6.	81	=	1	=	1·59
7.	82	=	7	=	11·11
8.	**83**	=	**12**	=	**19·05**
9.	84	=	3	=	4·76
10.	**85**	=	**8**	=	**12·70**
11.	86	=	3	=	4·76
12.	87	=	3	=	4·76
13.	**88**	=	**7**	=	**11·11**
14.	89	=	5	=	7·94
15.	90	=	2	=	3·17
16.	91	=	2	=	3·17
17.	92	=	2	=	3·17
18.	93	=	1	=	1·59

Sorsz.	Ing. szél.	Egyén	Perczent
1—18.	76—93	63	99·98

A jelzőértékek gyakorisága — mint látjuk — a minimumtól és maximumtól kiindulva a kraniometriai sor közepe felé fokozatosan (de nem szabályosan, főleg a nőknél) növekszik, míg végül a férfiaknál 85, a nőknél 83 jelzőértékben tetőfokát éri el a gyakoriság. Eme úgynevezett legnagyobb gyakorisági középértékeken kívül azonban a férfiaknál egy (l. 83 jelzőérték), a nőknél pedig két (l. 85 és 88 jelzőértékeket) oly jelzőértéket találunk, melyek a szomszédos értékeknél nagyobb gyakoriságot mutatnak, annak jeléül, hogy itt több típus keveredésével van dolgunk. Jellemző azonban, hogy úgy a férfiaknál, mint a nőknél a 83—85, tehát ugyanazon jelzőértékek tüntetik fel a legnagyobb gyakoriságot. E három szomszédos jelzőértékre (83—84—85) magára ugyanis az összes eseteknek $^1/_3$-a esik. Minthogy pedig e három jelzőérték a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) csoportjában foglal helyet, ez ismét azt bizonyítja, hogy *a mai magyarságra a kisfokú rövidfejűség a jellemző.*

Ha most a hosszúság-szélességi jelző egyes csoportjainak gyakoriságát vizsgáljuk a 746 magyar férfinél és 63 nőnél, a következő eredményt nyerjük:

A jelző csoportjai és azok határértékei		a) 746 magyar férfinél			b) 63 magyar nőnél		
		Eset	%		Eset	%	
1. Nagyfokú hosszúfejűség (Hyperdolichocephalia)	—71·9	—	—		—	—	
2. Hosszúfejűség (Dolichocephalia)	72·0—76·9	18	2·41	8·31	2	3·17	7·93
3. Kisfokú hosszúfejűség (Subdolichocephalia)	77·0—79·6	44	5·90		3	4·76	
4. Középfejűség (Mesocephalia)	79·7—81·9	89	11·93		6	9·52	
5. Kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia)	82·0—85·2	261	34·99	79·76	22	34·92	82·53
6. Rövidfejűség (Brachycephalia)	85·3—86·9	104	13·94		10	15·87	
7. Nagyfokú rövidfejűség (Hyperbrachycephalia)	87·0—91·9	206	27·61		18	28·57	
8. Túlságos nagyfokú rövidfejűség (Ultrahyperbrachycephalia)	92·0—	24	3·22		2	3·17	
Összesen		746	100·00		63	99·98	

Ezen adatok világosan meggyőznek bennünket arról, hogy *a mai magyarságnak túlnyomó többsége (79·76—82·53%) körülbelül $^4/_5$-de rövidfejű (brachycephal) s $^1/_5$-de a középfejűség (Mesocephalia) és hosszúfejűség (Dolichocephalia) között oszlik meg és pedig a középfejűség valamivel gyakoribb. mint a hosszúfejűség. A rövidfejűségen belül a kisfokú rövidfejűség (Subbrachycephalia) jellemző reájuk, mely egymaga az összes eseteknek több mint $^1/_3$-ada által van képviselve. Igen fontos e táblázatban az, hogy az egyes csoportok gyakorisága a férfiaknál és nőknél csaknem teljesen azonos.* Meggyőző bizonyítéka ez annak, hogy a nők vizsgálata faji szempontból épp oly fontos, mint a férfiaké. A kétféle adatok egymást kiegészítik, támogatják.

Nagyon érdekes volna ezek után a csontvázkoponyákon, továbbá a rokon népeken végzett vizsgálatok eredményeit tanulmányoznunk. A rendelkezésemre álló helyszűke miatt azonban eme — fajunk embertani megismerése szempontjából felette fontos — kérdések vizsgálatát más alkalomra halasztom el.

Dr. Bartucz Lajos.

Czigány-kincsek.

(Harmadik közlemény.)

Az 1886 ik év tavaszán Kőhalomban az országos vásár alkalmával Balthesz Frigyes, főszolgabiró, egy átutazó czigánykaravánt valamely gyanú következtében letartóztatott és megmotoztatott. Ekkor nyílt alkalmam a czigányok szekereiről leszedett sok mindenféle tárgyat, lim-lomot és a ritka szép czigány-kincseket a főbíró szivességéből részletesebben megtekinteni. Volt náluk: három ezüstpohár, egy födeles ezüst szép kanna, egy ezüstfödeles nagy pipa; az asszonyok, leányok gyöngyei között sok ezüstpénz,

továbbá egy ezüst bogláros öv, hét nagy ezüstgomb, ezüstgyűrűk és fülönfüggők. Az egyik ezüstpohár feltünően nagy. Annak az egyik oldalán köralakú kép, inkább bekarczolva, mint bevésve: czigánysátor előtt áll egy czigány és ostorával a lovát tanítja. A pohár másik oldalán a sátor előtt egy asszony áll, ki a disznóit eteti.

A letartóztatott karaván asszonyainál volt több piszkos játékkártya, apró tarisznyákban babonás orvosszerek. Egy zacskóban beléndekmag, egy más zacskóban a pukkantó fekete magvai, egy zacskóban különböző szinü és szép síma kis kavicsok, továbbá szurok, tömjén, ólom, többféle gyökér és burján. Volt bogozott spárga, akasztott ember csontja és köteléből egy-egy darab, színes üveg- és cserépdarabok stb.

1—3. á. Czigány-kincsek.
1. Kőhalomban látott vajdapohár, 2. középen a diszkanna, 3. Jankó, Bunkó, Bermes feliratú czigánypohár.

Miután a karaván tagjai magukat igazolták, Kőhalomból még aznap elutaztak Brassó megye felé. Nagyon sajnálom, hogy az akkor ott látott czigány-kincsekről rajzokat nem készitettem, de a karaván ott időzése is rövidebb volt, semhogy a rajzok felvételére elegendő időm lehetett volna. Az ezüst poharaik egyike olyan fajta vajdapohár volt, a milyennek ismertetését közelebbről közöltem. Két ezüstpoharuk nemes pohár volt, de hogy mely család czímerével voltak ellátva, arra már nem emlékszem. A födeles kannájuk oldalán tánczoló ámorkák virágfüzért tartottak.

Abban az időben a czigányokra vonatkozóan több feljegyzést is tettem. Igy az 1886-ik évi útinaplom szerint: „1886 májusban egy czigánykaraván volt Moha közelében a határon. Onnan Woldorfra, Woldorfról Felmérre és onnan Halmágyra utaztak. Ravéka nevü vén czigányasszony gyógyításokkal s foglalkozott. A gyógyitáshoz is és a jövendőmondáshoz is külön-külön gyűrűket húzott az ujjára."

„1886 szeptemberben Hévíznél, Datknál, Alsó-Rákosnál időztek a

vándorczigányok. Fogaras felől jöttek és Háromszékre Erdővidékre utaztak. A vajdának három köves ezüstgyűrűje, ezüstös botja volt. A felesége gyógyítással, jövendőmondással, kártyavetéssel is foglalkozott. Ő is ezüstgyűrűket húzott az ujjaira. A gyógyítógyűrűket kis bőrzacskóban tartotta. A férfiak eszkábáltak, üstököt foltoztak."

1886. év őszén Kőhalmon sikerült egy ezüst vajdapoharat lerajzolnom, de a többi kincseiket nem voltak hajlandók megmutatni.

Azonban rajzot csak a pohár (1. á.) egyik oldaláról vehettem fel, a hiányt tehát leírással pótolom. A csinos magas tárgy kiszélesedő felső peremének külsején bekarczolt képsorozat megy körben. A kép egy medvét ábrázol, mely az orrára erősített kapoczán lánczánál fogva fatörzshöz vagy czölöphöz van kötve. Mögötte egy czigány áll, a szájában pipa, a kezében botot tart. A czigány háta mögött nyitott sátor alatt a földön ül a czigány neje. (A sátoron túl a kép többi része a rajzon nem látható.) A sátor végén valami bogos vastag fa törzse látszik, azon túl vízben uszkálva két récze, a vízen túl ismét néhány ház — talán falu — következik. A falun túl egy

4—6. á. Angyal vajda kincsei.

czigány disznókat hajt fenyőerdő felé. A pohár oldalán babérlevélkoszorúval körített képen nyitott sátor előtt egy fiatal czigány áll, jobbjával a vajdapoharat emeli magasra, baljával a vajdabotot fogja. Fürtös fején kalapot visel. Gombokkal ékesített kabátja elől nyitva lévén, széles fekete bőröve kilátszik. Nadrágján zsinórozás, csizmája szárán magyaros szegés, jobb lábszára mellett egy virág látható. A kép keretéül szolgáló koszorú felső részén a nap, — az alsó részén a félhold és csillag van bekarczolva. A pohár túlsó oldalán lévő képről sem rajzom, sem jegyzetem nincsen. A bemutatott rajz szerint ez az ezüstpohár is azok közé tartozik, a milyeneket Erdélyben készítettek. Meglehet, hogy a pohár valamely erdélyi czigánycsalád kincsei között most is megvan.

1886 után csaknem tíz éven át nem rajzoltam czigánydolgokat, de 1895 óta ismét volt alkalmam ily tárgyakat látni. Nevezetesen 1898-ban Tordán. Ugyanis 1898 novemberében Kolozsvár és Torda között Bányabükk határában az Angyel Gyurka vezetése alatt álló czigánykaraván kirabolt egy

komjátszegi leányt. A tettesek csakhamar a tordai kir. törvényszék börtönébe kerültek. Ekkor ismét láthattam, részben le is rajzolhattam a czigányok szekereiről leszedett különféle tárgyakat, melyek között valóban értékes ritka szép czigány-kincsek akadtak. Az „*Erdély*“ 1899. évi 8—9-ik számában közöltem néhánynak rajzát és leírását. A czigány-kincsek és kiválóan a vajdapoharak ismertetése hiányos lenne, ha az Angyel-féle karaván kincseit és ritkaságait folytatólag itt is be nem mutatnám.

Az Angyel Gyurka karavánjának kincsei között legértékesebb két darab csaknem egyenlő nagyságú és stilű födeles ezüstkanna (2. á.) Mindkettőnek magassága a födéllel együtt 24 cm. Alakjuk felfelé keskenyedő, alul 13, felül 9 cm átmérőjű henger. Mindkettő domború díszítésekkel tele, melyek ízlésesen stilizált lombok között szőlőfürtöket, virágokat, rózsákat ábrázolnak. Mindkettőnek födelét vertművű csokor koronázta, ez az egyikről letörött, de letörött darabjait a czigányok megőrizték. Egészen bizonyos, hogy ez a szép pár kanna nem a czigányok számára készült, bár az Angyelék állítása szerint ezt ők az elődeiktől örökölték.

7. á. Az orosz eredetű vajdapohár.

A két művészi kannánál ha nem is értékesebb, de az ethnographus előtt mindenesetre érdekesebb az a négy darab vajdapohár, mely az Angyel vajda ládájából került elő.

A négy pohár közül a legnagyobb (3. á.) 283 mm magas, alól 11 és felül 14 cm átmérőjű. Arányos beosztású vésett díszítésénél fiatalabb, de érdekesebb a czigányokra vonatkozóan újabban reákarczolt három kép. Az első medailleszerű kép a rajzomon is látható. Ezen a czigánysátor előtt áll a vajda, baljával a vajdapoharat emeli. A sátorfa tetejéről árvaleányhaj hajlik előre. A kép alján bekarczolva: *Jankó*. A második kép hasonló keretben van foglalva. Egy visszanéző paripa és azt csúfoló czigányt ábrázol. Ugyanis a czigány jobbjával a ló felé orrot mutat. A kép alá írva: *Resmes*. A harmadik medaille-ban valami keritett akolban álló disznónak és malacznak egy fiatal fiérfi teknőből ételt szór. Alája van írva: *Bankó*.

A második vajdapohár az előbbinél alacsonyabb, de valamivel szélesebb és csinosabb (4. á.). Magassága 25 cm, szélessége alól 11 és felül 16 cm. Vésett díszítése és a kép kerete az előbbi pohárhoz hasonlít, de csak egy medaille van rajta. Egy kis dombon álló, visszatekintő ló mögött egy czigány. Felirata nincs.

A harmadik pohár 24 cm magas, alól 13 és felül 16 cm széles (5. á.). Díszítése olyan, a milyent a Kolozsváron működött Erdődi nevű ezüstműves

gyakran alkalmazott az ilyen ezüstpoharakra. Valami ízlésesnek ugyan nem mondható, de a czigányok kedvelték. Ezen a poháron czímerpaizsszerű keretben két kép van. Füves, dombos téren tornyos, várforma épületre süt a nap. A pohár tulsó oldalán levő kép hasonló az első pohár díszítéséhez. A czigány itt is árvaleányhajjal ékesített sátor előtt baljával a vajdapoharat emeli. A sátor körül és előtte fű van. Név nincs rajta.

A negyedik pohár a többinél kisebb és egyszerűbb (6. á.). Ezen is két kép van. Az egyik ismét az árvaleányhajas jelenet. A másik képen czigányok előtt oly kedvelt disznóetetés van bemutatva. Egy asszony rostaszerű tárgyból kukoriczát szór a disznó és malacz elé a vályuba. A kép szélén bekarczolva: *Lakatos Patro.*

Az Angyel vajda karavánjának kincseihez a poharakon és kannákon kívül 3 drb régi ezüstkanál, 8 rendkívül nagy ezüstgomb, 2 drb ezüstkupakú szép nagy tajtékpipa, 1 ezüstóra, 1 nagy ezüstérem (női nyakdísz) is tartozott, továbbá a czigányok ruháin kisebb-nagyobb ezüstgombok, az asszonyok és leányok nyakán a gyöngyfüzérek között régi ezüst pénzek, az ujjaikon ezüstgyűrűk és a nők füleiben gömbös ezüst fülönfüggők. A kis gyermekeken igézet elleni ékszerek, végül a vajdának szegekkel kivert pompás botja. Számos tárgyról vettem rajzot és azok közül nehány darabra az ismertetés során még visszatérek. A poharakon lévő képekről, az árvaleányhaj-jelvény jelentőségéről stb. hasztalan volt a czigányokhoz intézett minden kérdezősködésem. Kérdéseimre a férfiak kitérő vagy félrevezető válaszokat adtak, a nők pedig csak jajgatással feleltek: kucs khoró, rup khoró (drága pohár, ezüstpohár).

A vizsgálat befejeztével a karaván nagy része tovább utazott, de néhány férfi börtönbe került. A karaván eltávozásakor a Tordától délre vezető országút elágazásánál, hol Harantos felé és Topánfalva felé szakad. útijeleket is tettek, de mikor én azokról értesülhettem, azok már szét voltak dobálva; csak egy akáczfán csüngött nehány darab színes fonál és rongy. Megemlítem, hogy ezen karavánban az Angyel-családon kívül Lakatus, Kovács, Resmes (Rézműves) nevűek is voltak.

Néhány évvel ezelőtt valami idegen, magyarul éppen semmit sem tudó vándorczigányok egy ezüst vederhez hasonló, rendkívül otromba vajdapoharat tettek be a tordai zálogházba. A kamatokat jó előre fizették, de később elmaradtak és már-már arra került a sor, hogy ezt az érdekes tárgyat a zálogház eladja, mikor 1910 őszén egy más czigánykaraván kiváltotta és azzal Tordáról Gyalu felé, Kolozs megyébe utazott. Meg kellett azzal elégednem, hogy erről a tárgyról rajzot készíthettem (7. á.).

A pohár csaknem egy negyed méter (232 mm) magas, alól 132 és a kiszélesedő felső részén 161 mm széles; súlya 1340 gr és ürtartalma 2 és $^3/_4$ liter. Kiszélesedő felső szélének külsején egyszerű díszítés övezi, melyhez hasonló az aljához közel is látható. A pohár hengeralakú testét három abroncsszerű bevert díszítés osztja részekre. Derekán a két abroncs közötti területen a nagyobb helyet egy bölény alakja foglalja el. Ezenkívül a poháron még három kép látható (8. á.), melyek keskeny kis véső hegye

két szélének jobbra-balra való bemélyítése által vannak az ezüstbe vésve, vagyis beczápálva. Bár az alakoknak a vésés ily módjával lerajzolása nem könnyű dolog, ezek a rajzok mégis elég sikerülteknek mondhatók. A hatalmas sörényű bölénybika egy vízhordó ifjú jobbja felé halad; feléje közelednek balról más állatok is. A vízhordó ifjú félrecsapott sipkát, oláhosan lelógó hosszú inget és afölött keskeny övet, továbbá a lábfejig leérő bő nadrágot visel. Vállán egyensúlyozó rudat tart, melynek két végéről egy-egy veder csüng alá. A harmadik kép egy szamarat, a negyedik egy őzet

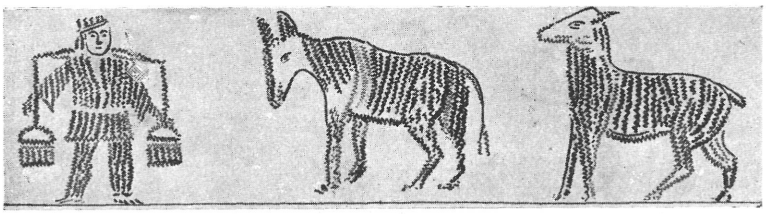

8. á. Az orosz eredetű vajdapohár vésett alakjai.

ábrázol. Az a czigánycsoport, kik ezt Tordán elzálogosították, kóborló útjában Oroszország déli részét is bejárta és állítólag gyakran Boriszó nevű városig is eljutott. Állítólag ezt a poharat is Boriszóban készítették. Mesterjegyet rajta nem találtam. A fenekén a 19-es szám, továbbá ahhoz közel egy kis köralakú mélyedés van beütve, de a mélyedésben sincs semmi jel. A pohárra vonatkozóan még csak annyit sikerült megtudnom, hogy azt az csináltatta, kinek arczképe rajta van, de hogy az illetőt hogy hivták, czigány volt-e, vajda volt-e és hogy azok az itt ábrázolt állatok az ő állatai voltak-e, arra vonatkozóan semminemű magyarázathoz nem juthattam.

Téglás István.

IRODALOM.

Dr. Bartucz Lajos: Arad megye népének anthropologiai vázlata. (Különlenyomat Arad megye Monographiája III. kötetéből.) Arad, 1912. 149 old.

Hazánk népeinek anthropologiai tanulmányozása ma még a kezdet kezdetén áll. Európa embertani térképén fehér folt jelzi azt, hogy Magyarország anthropologiai tekintetben csaknem teljesen ismeretlen. Ezért a legnagyobb örömmel kell üdvözölnünk Arad megye monographia-bizottságát, hogy lehetővé tette a megye népének rendszeres embertani vizsgálatát s áldozatkészségével arra törekedett, hogy a mű külsőleg is minél díszesebb legyen. Arad megye szép példát nyujtott ez által hazánk többi vármegyéinek és városainak, hogyan lehet megvalósítani apró részletekben a mai magyarság rendszeres anthropologiai vizsgálatát és feldolgozását.

A szerző műve elején Arad megye anthropologiai arczulatának kialakulásával foglalkozik s röviden bemutatja, hogy a megye népe a történelem tanubizonysága szerint mily rendkívül nagyfokú keveredésen ment keresztül. Összesen 157 egyént tett beható méreti és morphologiai vizsgálat tárgyává, kik közül 125 magyar, 17 oláh és 15 német

nemzetiségű. Tehát a megye népének mind a három főeleme képviselve van közöttük. A vizsgált magyarság a megye legtörzsökösebb magyar községeiből való. Fontos az, hogy a 157 egyén között 36 nő és 11 gyermek is előfordul. Nálunk ugyanis nőkön és gyermekeken még nem végeztek rendszeres embertani vizsgálatokat, pedig a faji jellegek megállapítása szempontjából ezek is nagyon fontosak. E mellett a szerző feldolgozta 12,854 iskolásgyermek termet-, szem-, bőrszínadatát és 8953 katona testhosszát, a mi által fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy a termet, valamint a szem, haj és bőr színe a megye egyes vidékein miképen oszlik el s minő változatokat és gyakoriságot mutat a magyaroknál, oláhoknál és németeknél úgy a gyermek-, mint a felnőtt korban.

Termet tekintetében Arad megye magyarsága a középnél valamivel magasabb. Az átlagos termet férfiaknál 166·07 cm, nőknél 155·58 cm, vagyis az ú. n. nagyközepes termetcsoport a jellemző reájuk. A női termet a férfitermetnek 93·53%-je. A megye magyar népének 18·82%-je alacsony, 31·76%-je kisközepes, 24·71%-je nagyközepes, 21·18%-je magas és 3·53%-je igen magas termetű. A termetgörbe több típus keveredésére vall. A magyarság legősibb, legtörzsökösebb része kisközepes termetű. Érdekes, hogy a termet északról dél felé és nyugatról kelet felé fokozatosan növekszik. Az oláhok nagyközepes termetűek. Az arithmetikai közép férfiaknál 168·95 cm, nőknél 151·17 cm, vagyis náluk a női termet a férfitermetnek 89·47%-je. A német férfiak átlagos termete 172·64 cm; tehát magas termetűek. A 21—23 éves katonák átlagos termete: magyaroknál 165·21 cm, oláhoknál 164·42 cm, németeknél 166·37 cm. Ezután ismerteti a szerző a megye három fő népelemének termetét járások és községek szerint, majd pedig az iskolás gyermekek termetének növekedését a 6-ik évtől kezdve a 20-ik évig. Ezen adatokból kiderül, hogy 12—13 éves korban a leányok átlag magasabbak, mint a fiúk s gyermekkorban a három nemzetiség közül legkisebbek az oláhok és legnagyobbak a németek.

A mi a színezetet illeti, nőknél a bőr világosabb, mint a férfiaknál. Nemzetiség szerint vizsgálva, legvilágosabb a bőr a németeknél s legsötétebb az oláhoknál. A haj színében általában mindenütt uralkodik a világos- és gesztenye-barna színárnyalat. Legtöbb szőke hajú a németek s legkevesebb az oláhok között fordul elő. A szemöldök színe olyan, mint a hajé, csak ritkán világosabb. A bajusz és szakáll már legtöbbször világosabb színű. A szem színe tekintetében a legtöbb kék szeműt a németek s a legtöbb barna szeműt az oláhok közt találjuk. Általában a színezet a németeknél világosabb, gyengébb, az oláhoknál sötétebb, erősebb, a magyarok pedig e kettő között középhelyet foglalnak el. A szerző a bőr, haj, szem, szín egyes árnyalatainak gyakoriságát perczentekben mutatja ki úgy felnőtteknél, mint az iskolás gyermekeknél.

A koponya mindenütt rövidfejű (brachycephal). Leggyengébb a rövidfejűség a németeknél s legerősebb a magyaroknál. A hosszúság-szélességi jelző (cephal-index) arithmetikai középértékei a következők: magyar férfiaknál: 86·88; magyar nőknél 86·71; oláh férfiaknál 86·72; németeknél 83·65. Messzire vezetne itt az összes eredmények ismertetése. A szerző ugyanis a 157 egyénnél 39 méretet, 25 jelzőt és 22 morphologiai jelleget tett rendszeres vizsgálat tárgyává s mindegyiknél kimutatja a három nemzetiség között lévő hasonlatosságokat és különbségeket. Arad megye különböző típusait 21 képtáblázaton és 29 szövegközti képen mutatja be s végül 12 táblázatban közli morphologiai és méreti vizsgálatai eredeti adatait. *Ernyey József.*

Josif Popoviciu: Monografia comunei Şeghişte. Transilvania, 1912. 205—231. l.

A Nagyszebenben működő *román irodalmi és közművelődési egyesület* a mult év óta eddig általuk még nem kultivált irányra, községi monográfiák írására is kiterjeszti munkakörét. Nagyban lesznek segítségére ebben a munkásságában a papok és tanítók, a kiknek jó része *nemzeti ügyet* lát ebben is, jóllehet az egyesület hivatalos kiadványát, a *Tansilvania*-t mindeddig a politikától távol álló kulturális folyóiratnak ismertük. És mégis a papok és tanítóknak csak ilyen ügybuzgósága teszi lehetővé azt, hogy e gyüjte-

mények itt-ott szerényebb tartalommal bár, de mégis képet adjanak az illető községről topografiai, históriai, egyháztörténeti és néprajzi szempontból, részben írott adatok, részben a látottak és hallottak alapján. Így született meg J. Popoviciu tollából a biharmegyei Szegesd község monográfiája is.

Az első fejezetben a község fekvését adja. Szegesd Biharmegye délkeleti részében a Belényes-Vaskóh vasútszakasztól keletre Herzafalva, Szerbesd, Biharlonka, Vaskóhsziklás, Feketevölgy és Kiskóh között terül el egy igen szoros kis völgyben, 580 főnyi, tiszta oláh ajkú lakossal. A dülőket tárgyalva, az Ogrăzile la Plop (nyárfás kertek) nevű dülőről érdekes hagyományt ir le. Valamikor több községbeli család lakott itt, de nem tudni mi okból, egy napon elhagyták ősi tűzhelyüket, északkelet felé vonultak s a bihari hegyek belsejében megalakították Kisszegyesd községet.

Az éghajlati viszonyok, a flóra és fauna tárgyalása után áttér a belsőségre. Az ember hajlékával kezdi. A házak kétfélék. Túlnyomólag régi házak vannak s ezek *mind egysejtűek*, kevés az új ház, a melyekben már a két szoba ketté van választva, középütt a pitvarral. Valamennyi fából van épitve, alapzata azonban kő. Fedelük szalmából való, a 101 ház közül csak 19 van cseréppel, 12 zsindelylyel fedve. Ezek után a ház belső részeivel foglalkozik, a melyekben különösebb, felemlítésre méltó dolog nincs. A gazdasági épületek és eszközök bemutatásában idegenszerűséget, más oláhság épitkezéséhez s eszközeihez viszonyítva, nem találunk. A faeke és faborona itt is honos. Keveset szól a nyelvükről is, de könnyen megállapítható, hogy a nyugati oláh nyelvjáráshoz tartoznak. A d, m, n, t hangok itt is gy, ny, ty hangokká változnak, pl. de unde eşti = gyinygye estyi. A sovány nyelvészkedés után áttér a helybeli egyház történetére s ez a dolgozatnak a legértékesebb és legteljesebb része, a melylyel e helyen foglalkoznom, sajnos, nem lehet. Hanem, a kik még foglalkoznak a hazai görög-keleti oláhság egyháztörténetével, nehány értékes adatot találhatnak e monográfiában.

A többi fejezetek, sorrendben, a következők: a község közigazgatása; szellemi-, erkölcsi állapota; vagyoni helyzet- az utak; névmutató (gúnynevek, melléknevek *viselet* és *szokások*. Ezek között a két utóbbi érdekelne bennünket leginkább, de ebben sincs semmi új azok számára, kik az oláhság néprajzával foglalkoznak és a bihari oláhságot ismerik. Férfiruhadarabok a bocskor, az otthon készült gyapjúnadrág (harisnya)- a háziszöttes durva vászonból készült ing és a szokmány. Hidegebb időszakban ujjnélküli bárányborkozsokot (mellrevalót) is viselnek. Fejükön vásáron vett közepes nagyságú karimájú nemezkalapot hordanak. A nők ruházata egyszerű, ingük többé-kevésbbé hímzett és csipkés, kozsokot az asszonyok is viselnek, de ez valamivel rövidebb, mint a férfiaké; kötényük és fejkendőjük szatócstól való anyagból van. Bocskort a nők már nem viselnek, a csizma s czipő kiszorította ezeket. Néhány babona-, szelleműző, ráolvasó stb. mondás felsorolása után a czikkíró egy népies balladával s nehány népdallal fejezi be a különben sikerült közleményét. *Schmidt Tibolt.*

Szláv lapszemle.

Národopisný Věstník Československý. Ročnik VI. (1911.) Vydává Společnost Národopisn. Musea. Redaktor Dr. T. Polivka. V Praze 1911.

Az évfolyamot magának a szerkesztőnek, a jeles folkloristának, tanulmánya nyitja meg: Mesék a női hűségről. A középkori irodalom tele van a nők álnokságáról, minden lehető és lehetetlen gonoszságáról szóló adomákkal, mesékkel. Ritka kivételszámba megy az olyan, melynek motivuma lenne a női hűség. Németországban a XII. század végén kapták fel azt a jól ismert ötletet, hogy az ostromolt vár asszonyai legbecsesebb kincs gyanánt a férjeiket mentik ki. (Bolte-Montanus Schwankbücher.) Később megtoldták azzal, hogy a hű asszony hátán a férjét, keblén a gyermekét hozza ki. A mese a mint vándorolt, más és más várral, várossal, korral hozták kapcsolatba, változataiban eljutott Európa csaknem minden népéhez. Szerb variáns szerint egy leány a bátyját mentette meg így. Sokkal elterjedtebb a hű asszony meséjének az a változata, a melyben a férj török fog

ságból szabadul ki neje által. Körülbelül az a téma, a mit Jókai „Minden poklokon keresztül“ dolgozott fel szabadon. A szerző vizsgálja ennek a mesének orosz, ruthén, délszláv változatait, sőt kimutatja, hogy ismerik ezt még Tuniszban, Kis-Ázsiában stb. helyeken. Él mint eposz töredék, ballada, koldusének a prózai mondák mellett. Vezérmotivuma mindeniknek a férfiruhába öltözött nőnek felismerése és a különböző kísérletek arra, hogy elárulja nemét. Komponensei: a hős fogsága és a harczias nő. Az epizód alakok és részletek ezek körül csoportosulnak. F. Pospíšil: Kardtáncz a szlávság között czímű nagyobb tanulmányának első részét közli, egyelőre talán nagyon is széles alapon, gondosan összeállított irodalommal dolgozik. Végeredményeit még nem látjuk. Feltünik azonban, hogy nem tesz különbséget a primitiv haditáncz, a szertartásos fegyveres táncz és a tulajdonképeni kardtáncz között, elannyira, hogy a „Metzgersprung“ vagy a „Bergknappe“-k ünnepe a fegyvercsiszárok vagy pl. az egyes czéhek táncza egy szinten marad a crnogorcok ono-jával, a mi kétségkívül helytelen. Annál meglepőbb, hogy a tót farsangolók „nyársas“ tánczát is ide sorozza csak azért, mert a szalonnaszedők énekeiben — alig egy-két helyi változatban — felmerül ez a sor: „*Pod šable, pod šable aj pod obušky*“. Nem veszi figyelembe, hogy azért a vesszőket soha és sehol sem nevezték kardoknak, hanem csak pálczáknak, ezekre tűzik fel az ilyenkor osztogatott szalonnát, más ajándékot nem kapnak. A pálczát akkor mondják nyársnak, mikor szalonna van rajta. A botok összeütése vagy keresztezése azt az egy-két ütemű ugrást még nem teszi kardtánczczá. F. A. Mayer, Müllenhof, Amman stb. leírásai más képet adnak erről. Igaz ugyan, hogy a messzinai ballo alla scherma-t újabban fakardokkal járták, de mégsem botokkal. Végre a mi a legfontosabb érv ellene, a farsangolók énekelve tánczolnak. Ilyen kardtáncz sohasem volt. Az összeszedett anyag különben igen becses. A dallamok és szövegek variánsait gondosan válogatta össze. Érdeklődéssel várhatjuk a tanulmány folytatását.

A Wischauban rendezett keramikai kiállitás alkalmából J. Tvrdý megirta az ottani fazekasczéh történetét. Legrégibb pecsétje 1561-ből való. Mivel a város az olmüczi püspök birtoka volt, anabaptisták ott le nem telepedtek, ezek hatásáról a technika fejlődésére szó sem lehet egészen 1738-ig, a mikor figulus vulgo taufar = taufer mellett felmerül a korsós ipar = amphorarius. Az első mester Simon János. Feltünő ennek magyaros neve: Ján Simun helyett. Mivel igazolni lehet, hogy 1703 óta sok magyarországi menekült jött a városba, valószinű, hogy Simon mester is ezidőtájt került ide, annál inkább, mert még a fiának is Kassán raktára volt. Megjegyezzük, hogy a magyarországi mestereknek a morva korsós iparra való hatását más oldalról dr. F. Weiner is megerősíti. (Časop. Moravsk. Muzea 1911. 1. sz.) Új lendületet kapott a nevezett keramika Novák János letelepülésével, a ki 1755-ig a holicsi gyár modelláló mestere lévén, elleste annak titkait és új otthonában szent szobrokat kezdett gyártani. Mestere volt ennek az ifjabb Simon János is, a kinek két művét, mint a szerző mondja, alig lehet megkülönböztetni a hasonló holicsi gyártmányoktól. Az 1780. években gyártott tálak és korsók máza, szinezése és ornamentikája hü mása az erdélyi korsóknak. A wischaui korsósok jelentékeny forgalmát bizonyitja, hogy legtöbbje házat, földet tudott szerezni. Még 1850-ben is 10 mester és két özvegy dolgozott összesen 25 legénynyel. Mikor a kereset apadni kezdett, romlott az árú minősége is. Már nem fuvarozták a drága dobročkovici agyagot, hanem a helybelit használták. A kézi festés helyett patronokkal dolgoztak, de a gyári fayence és a zománczos vasedény nyomasztó versenye lassan megölte a kisipart. A régi mesterek gyártmányai 18 ábrán szemlélhetők.

Az újabb telepitések történetére hazánkban érdekes fényt vet J. Auerhan kis czikke, melyben a bánsági cseh falvakról ir. 1827-ben a kivándorolni szándékozó cseheket Bécsbe gyüjtötték össze és hogy ne menjenek külföldre, az állam (?) költségén hajóval levitték a Bánságba. Akkor alapitották Weizenried = Gernik, Biger = Schnellersruhe, Aibenthal és Sumice falvakat, rengeteg erdőségek közepette, 5—10 órányi távolságban egymástól. Négy éven át minden felnőtt személy 6 krajczár napidijat kapott. Az erdőirtás nem tetszett a jövevényeknek és bár a szomszédos oláhok és szerbek jól fogadták őket, a vendégek szökdösni kezdtek, mások Bécsbe folyamodtak, hogy vigyék őket más helyre. De a kormány nem engedett, sőt kihirdette, hogy a ki megszökik, vagy megtagadja a munkát,

súlyos büntetést kap. A sok panasz daczára 1840-ben új csapat cseh érkezett Krušice-be, de ezek csak fuvarosok voltak, Oraviczáról Báziásra ők hordták a szenet. Mind megszedték magukat és földbirtokot vásároltak. 1854-ben a bécsi kormány be akarta hajtani rajtuk a kölcsön adott szubvenczió t, a mit addig részletekben fizettek. Krušice falu még 12,214 forinttal tartozott. Ekkora összeg tönkretette volna őket. Segítségükre jött a granicsár hadnagy, a ki felségfolyamodványt írt nekik (tiszteletdíjul egy tehenet kapott). A császár elengedte az egész tartozást. A naiv emlékirat szerzője Vaclav Stehlik tanító, a kit a fehértemplomi esperes arra kényszerített, hogy megmagyarosítsa a nevét. Így lett a jó Stehlikből Kisky!

A folyóirat 5.—6. száma hozza a prágában 1914-re tervezett művészeti, iparművészeti és néprajzi szláv kiállítás előrajzát. A néprajzi előkészítő bizottság: Černý, Chotek, Niederle és Tille tervei szerint etnographia lenne az egész kiállítás központja. A néprajzi csoportnak három része lesz. I. A stilszerűen megalkotott épület, hol nemzeti és tárgyi osztályokban bemutatják az egész szlávság néprajzi vagyonát, úgy hogy minden nemzetnek jellegző vonásai teljesen és rendszeresen érvényesüljenek. II. A népi építkezési házak berendezései lehető kerek egészben. III. Földmívelés, az utóbbiaktól teljesen függetlenül, mely egységes képet ád minden szláv nemzetnek ősfoglalkozásairól a gépek előtti korszakban.

A I.-nek palotája építkezésével, külső és belső berendezésével attrakcziónak készül. Emelni fogja azt gazdag tartalma. 1500 m² területet szánnak erre, úgy hogy emeleteivel 4500 m³-t adjon. Az erre vonatkozó tervrajzok még nem készültek el, de lehetőleg úgy akarják megoldani, hogy a territoriális elv épségben tartásával a rekonstruált ó-szláv kultúra itt is érvényesüljön. Részleteit az egyes szláv nemzetek érdeklődése és jelentkezéseik aránya fogja megszabni.

A II. csoport kiállítási szláv falunak készül, mintegy 60—65 épülettel, az 1895. kiállításon szerzett tapasztalatok alapján, lehetőleg úgy, hogy mindenik szám más nép, más néposztály alkotása legyen, és nemzeti, egyéni jellege mégis kidomborodjék. Nagyobb szabásúnak tervezik az orosz bojár, a lengyel slachtic stb. házát és a szerb monastyr-t Ezen belül készül *a*) a cseh-tót osztály: 1. Morvaországi valach telek. 2. Árvamegyei ház. 3. Morva-Landshut háza. 4. Csataj (pozsonym.). 5. Csicsman trencsénmegyei falu háza. 6. Gyetva zólyommegyei falu háza és pásztor kalyiba. 7. Kopanica, Žitkove, vagy Vápenicéből való veremlakás. 8. Morva Hana építkezése. 9. Sziléziából való házak. 14. Tipikus falusi harangláb. 15. Ó-cseh falusi kúria. *b*) Lausitzi osztály. Ebben egy falusi iskola és egy-két alsó-lausitzi paraszthász lesz bemutatva. A modellek körülbelül készek. *c*) Lengyel osztály: 1. Egysejtű szepes-sziléziai ház. 2. Kujaviai chata. 3. Pomeráni kasub ház. 4. Kétszobás pózeni nagy-lengyel faház. 4. Pózeni falazott szachulec. 6. Goral kunyhó Zakopane vidékéről. 7. Mazur ház. 8. Kis lengyelség városi faháza stb. *d*) Orosz osztály: 1. Novgorodi típusú emeletes kőház. 2. Archangelszkoi típusú emeletes faház 3. Jaroszlav, kettős ház. 4. Kaluzsi vagy kuri kormányzóság területéről való ácsolt, földszintes ház. 5. Vjatka kormányzóságból való hármas épület. 6. Halicsi Podolia építkezése. 7. Huczul telek és berendezése. 8. Pultava vidéki ukrájnai ház. 9. Kisoroszok szélmalmai. 10. Fehér oroszok háza a fürdővel (banja). 11. Orosz Kárpátokból való fatemplom (cirkev). Kiszemelve a sárosmegyei Ondavka vagy S.-Polyanka temploma. 12. Ó-bojár kúria, lehetőleg a Romanovok házának mása. *e*) Szlovén csoport: 1. Felső-Krajnából, talán Bohinja vidékéről való alpesi típusú ház pásztorkunyhóval (chysa). 2. Keleti-Stájer, vagy Krajnából való ház és kályhás szoba. 3. Füstösház (dimnici) Alsó-Karinthiából. 4. Zsellérház (hisek) Alsó-Karinthiából. 5. Adriai típusú görczi kőház. *f*) Szerb-horvát csoport: 1. Zágrábvidéki gazdasági épület. 2. Szerb „koliba“ legrégibb alakja. 3. Eredeti bosnyák gerendás szoba (brvnara). 4. Emeletes bosnyák bég-ház (kuča). 5. Novopazari ó-vlach ház. 6. Herczegovinai típusú alacsony kőház Montenegróból (pozemljuša). 7. Új-szerb kőháza Sumadijából. 8. Herczegovinai típusú magas kőház (kula). 9. Délszerb típusú morávai kőház. 10. Vojvoda-ház a Bánságból. 11. Szávamelléki gazdasági épületek. 12. Mohamedán szerb dsamija. *g*) Bolgár csoport: 1. A vidini síkságról, esetleg Sompalánkáról való „zemljanka, burdel“ körülvéve magtárakkal. 2. Plevenskoi földház. 3. Vračani „kasta“ stb. mintegy 12 változatban, beleértve Maczedónia területét.

Külön 1—2 felszerelt délbolgár ház és a Szófia vidékén levő malmok típusa.

Nagy körvonalakban ez lenne a „szláv falu" képe, de hihetőleg nagyobb arányú lesz, mert a kiküldött bizottságok jelentései szerint a tervet mindenütt lelkesedéssel karolták fel, erkölcsi és anyagi támogatást igérnek, a központ pedig szervezi a külső munkát. Tudva azt, hogy az évek óta folyó vidéki kiállítások anyagát már tudatosan e czélra szedték, keramiai, háziipari czikket, házmodelleket már régen gyüjtenek, a vállalkozás sokat igér.

Az 1914. kiállítás földmiveléstörténeti bizottsága programmját és terveit nem a néprajzi folyóiratokban fejtette ki, ennek részleteiről, sajnos, nem szólhatunk. Szóbeli közlés nyomán csak annyit tudunk, hogy a prágai Narodop. Museum retrospektiv, eddig is külön kezelt anyagát különválasztották. Egy részét a legújabban alakult technologiai múzeumnak adták át és az anyag kiegészítése serényen folyik. Ők akarják megvalósítani a skansen tervét is.

Korábbi lapszemlénkben már megemlékeztünk a J. Vesely rendezte bábjátékos kiállításról Čenek Zibrt referatuma nyomán. Itt, bár sok újabb részletet találunk, melyek a mi viszonyainkra is illenek, az ismertetést mellőzzük.

A szokott rovatokból nélkülözzük a szláv bibliographiát, elmaradtak a szerb-orosz munkatársak, csökkent a kritika, szóval a folyóirat ismét hanyatlani kezd, talán a néhai Sbornik sorsára jut, mitől az akadémia tekintélye, támogatása sem tudja megóvni.

Ernyey József.

MÚZEUMI ÜGYEK.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év második évnegyedében.

I. *Gyüjteménytárgy*: Az évnegyedi gyarapodás 1926 drb. Ebből vétel 1758, ajándék 168 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 303, szőnyeg és fonás-szövési eszköz: 35, bútorzat: 10, konyhaeszköz: 48, használati tárgy: 182, keramikai tárgy: 21, mezőgazdasági tárgy: 51, pásztoréleti tárgy: 117, halászati tárgy: 1, kismesterségi tárgy: 564, kultusztárgy: 65, zenetárgy: 9, fegyver: 32, fonogrammhenger, kotta és szöveg: 173, olajfestmény: 1, festett kép: 8, fénykép: 138 drb.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Burgman Matild, Korompa 2 husvéti tojás. Ifj. Vita Károly, Nagyszalánez 2 husvéti tojás. Benczédi Mária, Árapatak 12 husvéti tojás. Sipos János, Belényesújlak 4 husvéti tojás. Piukovich Pál Antalné, Mátételke 4 husvéti tojás. Gutmann Anna és Irma Bucsuta 1 husvéti tojás. Horváth E. János Budapest 1 husvéti tojás. Istovits József, Budapest 2 husvéti tojás. Bognár Kálmán, Vizakna 29 husvéti tojás. Krasznay Zsigmond, Vinna 1 husvéti tojás. Ambrózy Béláné, Budapest 1 jatagán, 1 japán tőr, 1 finn tokos kés. Gazdik János, Körmöczbánya 2 csiholó aczél, 1 ostyepka minta, 1 körteszedő, 2 ablak, 3 tűzikutya, 1 dohányvágó, Winter Béla, Budapest 1 húros hangszer, 1 fésű, 1 faragott kosárka, 1 araka dió gyümölcse, 1 afrikai lópatkó. Dr. Varró István, Budapest 8 fénykép. Szmik Antal, Budapest 2 üvegre festett szentkép. Farkas Géza, Drégelypalánk 6 libahajtó bot. Paolo Lazza, Szkutari 1 képes levelezőlap. Novák József Lajos, Budapest 5 képes levelezőlap. Neumann Farkas, Körmöczbánya 1 ajtózár. Klasz Pál, Budapest 46 nyil, 4 íjj, 2 dárdahegy, 1 dárdavég, 5 dárda, 2 buzogány. Spitzer Mór, Budapest 2 pipa. Eisenstädter Ödön, Budapest 5 vízfestmény. Szemere László, Csíkszentmárton 1 gyermek-korona. Dr. Laczkó Antal, Budapest 1 olajfestmény.

E negyedévi szaporulatból 467 hazai tárgygyal szemben 1459 külföldről származik és pedig Konstantinápolyból 810, Albániából 86, Törökországból 10, Török birodalomból 13, Arábiából 2, Dalmácziából 5, Kis-Ázsiából 286, Finnországból 1, Japánból 1, Kínából 1, Indo-Kínából 2, Kelet-Indiából 43, Ceylonból 110, Délnyugat-Afrikából 25, Afrikából 1, Közép-Amerikából 3, Uj-Hebridákról 6, Salamon-szigetekről 10, Fidzsi-szigetekről 43, Uj-Guineából 1.

A hazai gyűjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Abaújtornára 2, Alsófehérre 85, Aradra 1, Bácsbodrogra 5, Barsra 16, Biharra 12, Borsodra 3, Csikre 47, Győrre 2, Hajdura 1, Háromszékre 12, Hontra 117, Kolozsra 11, Komáromra 1, Nagy-

küküllőre 3, Nyitrára 1, Pestre 17, Pozsonyra 4, Sárosra 9, Somogyra 8, Sopronra 9, Szatmárra 3, Szepesre 2, Tolnára 4, Tordaaranyosra 75, Trencsénre 2, Ungra 1, Vasra 3, Veszprémre 5, Zalára 1. Közelebbi meghatározás nélkül Nagyalföldre 3, Felsőmagyarországra 4. Ismeretlen származású 1 drb.

II. *Könyv.* A gyarapodás összesen 55 munka. Ebből vétel: 25 új, 23 folyó, ajándék: 1 folyó, csere: 5 folyó, osztálykiadvány: 1 folyó munka.

a) Ajándékozott: a Magy. Néprajzi Társaság, Budapest, 1 folyó munkát.

b) Cserébe küldött: a Magy. Iparművészeti Társulat, Budapest, 1 folyó munkát, a Verein für österr. Volkskunde, Wien, 1 folyó munkát, a Verein für rhein. und westfäl. Volkskunde, Frankfurt a/M., 1 folyó munkát, a Bishop-Museum, Honolulu, 2 folyó munkát.

III. *Felszerelési tárgy.* 8 drb vétel.

IV. *Végzett munkálatok.* Az április-júniusi évnegyedet a rendes adminisztratív és leltári munkán kívül a májusi nyitás előkészületei foglalták el. Felállítottuk belső és külső munkatársainknak tavalyi gyűjteséit, a melyek nagyrészt magyar rokonsági vonatkozásúak. Igy kiállításra kerültek dr. Mészáros Gyula s.-őrnek konstantinápoly-vidéki és kisázsiai gyűjtési eredményei, dr. Bán Aladárnak Észtországban szerzett kollekciója, barátosi Balogh Benedek, zürjén és szamojéd gyűjteményei. Mindezen szerzemények a kiállításunk érdekességét csak növelték és a nagyközönség részéről a legnagyobb tetszésnek örvendtek. Ezt rövid idő alatt követni fogják az utolsó jelentésekben megemlített gazdag ajándék- és letétgyűjteményeinknek a felállítása. A helyiségek berendezése és új szekrényeink összeállítása már folyamatban van és rövid idő alatt véget is ér, úgy hogy a munkához hozzáfoghatunk. Külön termekben kiállítjuk a Zichy Jenő gróf-féle emlékkiállítást, az egyiptomi múmiák gyűjteményét, a Flesch Aladár cs. és kir. vezérkonzul úr japán-kínai és indiai műtárgyakból álló kincseit, dr. Karl Döhring sziámi kir. főmérnöknek, sziámi gazdag ajándékát és végül az osztály gyűjteséinek az utolsó két évre kiterjedő magyarországi szaporulatát.

V. *Látogató.* 12,609 személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei: a Simor-utczai közs. el. isk. V—VI. leányoszt. 55 növendéke, a Verő-féle leánynevelő-intézet III. oszt. 38 növendéke, a tisztviselőtelepi elnök-utczai el. isk. III—IV. fiúoszt. 55 növendéke, az aréna-úti polg. leányisk. IIIb. és IIIc. oszt. 86 növendéke, az aréna-úti el. isk. V. leányoszt. növendékei, a bpesti ref. főgimn. IIIb. oszt. növendékei, a fehérvári-úti közs. polg. leányisk. Ib. oszt. 45 növendéke, a tisztviselőtelepi elnök-utczai el. isk. III—IVb. oszt. 54 növendéke, a Dembinszky-utczai el. leányisk. Ic. oszt. 37 növendéke, a felsőerdősor-utczai közs. el. fiúisk. IVa., IVb. és IVc. 60 növendéke, a Rottenbiller-utczai polg. fiúisk. IVa, b, c. oszt. 120 növendéke, a bicskei izr el. isk. 40 növendéke, az ipar-utczai közs. el. isk. IIIa. leányoszt. és IVa. fiúoszt. 70 növendéke, az esztergomi érseki kath. tanítóképző 60 növendéke, a Nyomorék Gyermekek orsz. Otthonának növendékei, a zalatnai m. kir. áll. kőfaragó és kőcsiszoló ipari szakiskola 26 növendéke, a szolnoki polg. fiúiskola 90 növendéke, a III. ker. timár-utczai közs. el. isk. IVb. fiúoszt. 42 növendéke, a III. ker. bécsi-úti polg. leányisk. 90 növendéke, a VI. ker. üteg-utczai polg. leányisk. növendékei, a nagyszentmiklósi áll. polg. fiúisk. növendékei.

Budapest, 1912. júl. 10.

Dr. Semayer Vilibáld
a népr. oszt. igazgatója.

Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról 1912. év harmadik évnegyedében.

I. *Gyűjteménytárgy.* 2167 drb. Ebből vétel: 1926, ajándék 189 és csere 52 drb.

A) A vételek részletezése: ruházat, női kézimunka és ékszer: 834, szövés-fonási eszköz: 13, bútorzat: 3, konyhaeszköz: 79, használati tárgy: 101, mezőgazdasági tárgy: 70, halászati tárgy: 26, vadászati tárgy: 6, kismesterségi tárgy: 22, keramikai tárgy: 9, kultusztárgy: 96, gyermekjáték: 37, fegyver: 2, hajminta: 54, kosárféle: 8, zenetárgy: 4, különféle modell: 5, figurina: 2, sátor: 1, sátorfelszerelés: 4, olajfestmény: 4, képes levelezőlap: 59, fényképalbum: 1, fénykép: 486.

B) Az ajándékozók neve és az ajándékok részletezése: Magyar Adorján, Gödöllő 1 hímzés, 4 szövésfonási szerszám, 1 fegyver, 2 hangszer, 1 térkép. Molnár Jánosné, Brassó 3 hímes tojás. Spitzer Mór, Budapest 1 cserépedény, 3 üveg, 2 bögre, 1 egérfogó, 1 cserépfüstölő, 1 kávédaráló, 1 laskavágó kés, 1 hullámosélű kés, 1 pár jégpatkó, 1 sorozat ezüstözött gomb. Hajnal Ignácz, Csacza 1 fuvarrovás, 1 zsidóhusvéti kenyérreszelő, 1 zsidó füszerszagoló. Polák Dezső, Budapest 1 kalap. Vojnich Oszkár, Budapest 5 szobor, 1 rézdoboz, 9 rézszelencze, 2 nyakék, 1 női deréköv, 1 tülök, 1 pecsétnyomó talpa, 1 réztálcza, 1 réztalp, 1 rézlakat, 1 pálmalevélírás, 1 faszelencze, 1 boronáló kínai modellje, 1 halászó kínai modellje, 3 fésű, 1 hátvakaró, 2 kanál, 2 karperecz, 1 arekadióvágó kés, 5 pár fülbevaló, 8 rajzeszköz, 1 muszkát-diószedő, 1 imabot, 1 nyílvessző

1 fejedelmi jelvény, 1 gyűrű, 1 festett vászon, 9 kendő, 3 hánesszövet, 1 festett derékkötő, 1 fehér vászon, 2 hánesszőnyeg, 1 ecset, 1 hánesszacskó, 1 imatábla, 1 toronymodell, 6 bálvány, 1 hangszer, 1 tehénkolomp, 2 férfifőveg, 1 férfinyakdísz, 2 doboz, 2 szelencze, 1 késnyél, 3 dohánytartó szelencze, 1 szeméremtakaró, 1 övcsatt, 1 ivóedény, 1 paizs, 1 maláji ház modellje, 1 nyaklánez, 1 bambuszkalap, 1 bambuszkosár, 1 rézedény, 5 kríz, 2 tőr, 1 kés, 1 lasszó és kantár, 10 színházi figura, 3 báb, 1 szőttes, 2 szivar, 5 bőrminta, 1 sorozat szerszám bőrmunkához, 1 üllő bőrmunkához, 1 aranyozott korong fatalpon, 1 magtármodell, 2 gyertyatartó, 1 kosárállvány, 2 csésze, 1 gyöngyös erszény. Mocsáry Miklós, Borsodszemere 1 búzakoszorú. Márher Margit, Váczszentlászló 1 aratókoszorú. Lukázs Zsuzsánna, Budapest 1 fogadalmi kép. Dr. Kárffy Ödön, Budapest 1 aratókoszorú, 1 aratóünnepi csoport (4 alak) gipszből. Dr. Győrffy István, Budapest 1 marokszedőfa. Schwarcz Pál, Pusztaforró 1 aratókoszorú. Matuszka-testvérek, Zenta 1 aratókoszorú, 1 csokor (aratókoszorú tartozéka), 1 szakramentum (u. a.). Ernyey József, Budapest 5 képes levelezőlap, 1 könyvecske viseleti képekkel. Gaszner Károly, Recsk 1 aratókoszorú.

C) Csere: Dorner Auréltól. Budapest 1 fakelevészes béklyó, 1 szeges borjúpalóka, 1 kolomp, 1 ötágú szigony, 1 ösztökevas, 1 bilyogzóvas, 1 vonyigató, 1 körtés mérleg, 1 nádvágó gyalázka, 1 jégpatkó, 1 kallantyú, 1 olajmécses, 1 vaslapát, 1 gyertyaöntő bádogcső, 1 sorozat gyertyaöntő üvegcső állványba állítva, 2 tűzikutya, 1 disznófogó, 1 pár klumpa czipőkkel, 1 „mancsozó" tekével, 1 pálinkamelegítő cserépből, 1 tökmagból fűzött terítő, 1 babkoszorú, 1 főkötő kaplival, 25 bárányjelpár, 2 bárányjel, 1 vesszővarsa.

E negyedévi szaporulatból 299 hazai tárgygyal szemben 1868 külföldről származik és pedig Dalmácziából 9, Bulgáriából 56, Balkánról 1, Török birodalomból 1, Morvaországból 2, Boszniából 4, Oroszországból 114, Bokharából 1, Észak-Oroszországból 982, Szibériából 1, Észtországból 16, Livlandból 469, Tibetből 11, Kínából 5, Japánból 1, Keletindiai szigetekről 130, Kelet-Indiából 15, Elő-Indiából 39, Formasa-szigetről 1, Kis-Szunda-szigetekről 3, Salamon-szigetekről 1, Szudánból 2

A hazai gyüjteménytárgyakból esik a következő vármegyékre: Abaújtornára 1, Árvára 17, Bácsbodrogra 6, Beszterczenaszódra 7, Biharra 1, Borsodra 1, Brassóra 4, Esztergomra 2, Fejérre 15, Gömörre 6, Hevesre 1, Hontra 57, Liptóra 23, Máramarosra 3, Marostordára 8, Nógrádra 3, Nyitrára 3, Pestre 116, Pozsonyra 1, Szepesre 5, Tolnára 27, Temesre 5, Torontálra 36, Trencsénre 10, Túróczra 7, Udvarhelyre 1, Vasra 2, Veszprémre 1, Zólyomra 12. Közelebbi meghatározás nélkül Erdélyre 3, Felvidékre 2, Temesi-Bánságra 2, a Határőrvidékre 1 és Magyarországra 10.

II. *Könyv.* 30 munka. Ebből vétel: 21 új, 7 folyó, ajándék: 1 új, osztálykiadvány: 1 folyó munka.

III. *Felszerelési tárgy.* 58 drb vétel.

IV. *Végzett munkálatok.* A harmadik negyedév egész tartama alatt erősen dolgoztunk azon, hogy legutóbbi ajándék- és letétgyüjteményeinket kiállításra bemutathassuk. E programmunkat végre is hajtottuk s ma már hozzáférhető a nagyközönség számára is Flesch Aladár cs. és kir. vezérkonzul, Döhring Károly sziámi mérnök, Vojnich Oszkár pompás ajándék-, illetve letétgyüjteménye. Elkészültünk továbbá az egyiptomi teremmel és gróf Zichy Jenő hagyatékának kiállításával. Befejeztük ezenfelül a legutóbbi másfél év alatt szerzett magyar és balkán anyagunknak kiállításra való rendezését is.

V. *Látogató.* 16,912 személy. A látogatók ezen összegében foglaltatnak a következő iskolák növendékei: a százados-úti polg. leány- és fiúisk. 310 növendéke, a Damjanich-utczai polg. isk. 140 növendéke, a német-utczai polg. fiúisk. 70 növendéke, a pannonia-utczai polg. fiúisk. 180 növendéke, a Rottenbiller-utczai polg. fiúisk. 500 növendéke, a VI. ker. főreáliskola VII. és VIII. oszt. 20 növendéke, a Deák-téri polg leányisk. 56 növendéke, a Rappel-féle nyilv. elemi fiú- és leányisk. növendékei, a hernád-utczai elemi isk. növendékei. Ezenkívül meglátogatták az osztályt az orsz. községi és körjegyzők kongresszusának, valamint az orsz. tanítógyűlés tagjai, a piatza-neamt-i (Románia), trieszti, prágai, morvaországi, stockholmi, németországi, lengyel, milanói, nápolyi, párisi, spanyol- és oroszországi vendégek, az Orsz. Kaszinó tagjai s az ország különböző vidékeiről látogatók.

Budapest, 1912 október 21.

Dr. Semayer Vilibáld,
a népr. oszt. igazgatója.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

NÉPRAJZI OSZTÁLYÁNAK

ÉRTESÍTŐJE.

AZ „ETHNOGRAPHIA“ MELLÉKLETE

SZERKESZTI

Dr. SEMAYER VILIBÁLD.

XIII. ÉVFOLYAM. 1912.
(ÚJ FOLYAM: VIII.)

2 SZÍNES TÁBLÁVAL ÉS 177 SZÖVEGÁBRÁVAL.

BUDAPEST,
A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KIADÁSA
1912.

TARTALOM.

Oldal

Banner János dr.: A félhajó (1 ábra) . . . . . 39—41
Bartner Lajos dr.: A mai magyarság cephal-indexéről . . . . . 246—268
Beluleszko Sándor dr.: Dr. G. Buschan: Die Balkanvölker (könyvismert.) . . 148
— — Peasan Art in Austria and Hungary (könyvismert.) 64
— — Dr. Richard Andree . . . . . 140—142
Dorner Aurél: A mancsozás (2 ábra) . . . . . 195—196
Ecsedi István dr.: Zoltán L.: A Hortobágy (könyvismert.) 64
— — A debreczeni népi építkezés (25 ábra) . . . . . 157—194
Ernyey J.: Dr. Réthei Prikkel Marián: Adalékok a magyar műveltségtörténetéhez (könyvismert.) . . . . . 143—148
— — Dr. Bartucz L.: Arad megye népének anthropologiai vázlata (könyvism.) 273
— — Szláv lapszemle . . . . . 150—155, 275—278
Fábiánné Biczó Ilona: A kosdi temető (7 ábra) . . . . . 69—84
Gönczi Ferencz: Gyermekjátékok Göcsejből és Hetésből (5 ábra) . . . . . 85—94
Győrffy István dr.: A kaczagány (háti bőr) . . . . . 239—243
— — A feketekörösvölgyi magyarság viselete (24 ábrával és 2 színes táblával) 1—25
— — Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon (könyvism.) 142
Kovách Aladár: Kezdetleges épületek Tolna vármegyében (32 ábra) . . . . 207—238
Lakatos Károly: A „pákász" vagy nádlaczi . . . . . 25—39
Novák József Lajos: Hontmegyei csipkeverő fácskák I. (6 ábrával) . . . . 41—50
— — Ugyanaz II. (21 ábrával) . . . . . 103—124
Perjéssy Mihály dr.: A babona és varázslat a szegedi tanyákon (2 ábra) . 244—246
Prinz Gyula: Második belső-ázsiai utazásom eredményei (9 ábra) . . . . . 56—63
— — Ugyanaz (10 ábra) . . . . . 131—140
Schmidt Tibolt: I. Popoviciu Monografia comunei Şeghişte (könyvism.) . . . 149
— — A. Ghidiu. I. Balan. Monografia oraşului Caransebeş (könyvism.) . . 149—150
Semayer Vilibald dr.: Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1911. év IV. negyedéről . . . . . 67—68
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év I. negyedéről . . . . . 144—156
— — Jelentés a M. Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapotáról az 1912. év II—III. negyedéről . . . . . .
Sztripszky Hiador dr.: Szláv lapszemle . . . . . 66—67
Téglás István: Czigánykincsek (6 ábr.) . . . . . 50—52
— — Ugyanaz (9 ábr.) . . . . . 124—131
— — Ugyanaz (8 ábr.) . . . . . 268—
Thoroczkay—Thurinszky Pál: Az erdélyi parasztház ismeretéhez (6 ábr.) . 94—103
Tömörkény István: Feliratos agyagedények (6 ábr.) . . . . . 197—207

Utalványczím: Magyar Néprajzi Társaság Budapest.
3019. cheque-számlájára.

Hivatalos nyugtázás az „Ethnographia“ legközelebbi füzetében.

Taggyüjtés. Rendkivül olcsó folyóirataink hathatós terjesztése érdekében tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy a jelentkező új tagokat lehetőleg gyorsan bejelenteni sziveskedjenek. Mutatványszámokat s alapszabályokat készséggel küld a M. Néprajzi Társaság elnöksége (Budapest, VIII., Nemzeti Múzeum).

Tagsági oklevél. Tisztelettel tudatjuk, hogy a Magyar Néprajzi Társaság művészi kiállitású, *névre szóló* tagsági okleveleit azon tagjainak készséggel megküldi, a kik a kiállitásért járó 6 K díjat az elnökség czimére (Budapest VIII., Nemzeti Múzeum) beküldik.

A Magyar Néprajzi Társaság kiadásában

megjelentek és **Ranschburg Gusztáv** könyvkereskedőnél (Budapest, IV. Ferenczieк-tere) kaphatók:

I. Magyar Néprajzi Könyvtár:

I. kötet: *Strausz Adolf*, Bolgár néphit. Ára . . . . . 8 kor.
II. kötet: *Dr. Sebestyén Gyula*, Rovás és rovásirás. Ára . . . . . 15 „
III. kötet: *Dr. Katona Lajos*, Magyar népmese-typusok. (Sajtó alatt.)

II. Néprajzi Füzetek:

1. szám: *Dr. Munkácsi Bernát*, A magyar népies halászat műnyelve.
2. szám: *Istvánffy Gyula*, Palócz néprajzi tanulmányok.
3. szám: *Nagy Géza*, A szkithák nemzetisége.
4. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, A székelyek neve és eredete.
5. szám: *Dr. Alexics György*, Vadrózsapör.
6. szám: *Dr. Krausz Sámuel*, Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai.
7. szám: *Huszka József*, Tárgyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai.
8. szám: *Dr. Sebestyén Gyula*, Az avar-székely kapcsolat emlékei.
9. szám: *Galgóczy János*, Ujabb sumir szószedet.

Ára egy-egy füzetnek 1 kor., a kilencz füzetnek együtt 7 kor.

A Magyar Néprajzi Társaság

tisztikara és választmánya.

Elnök:

Szalay Imre báró
(M. Nemzeti Múzeum.)

Alelnökök:

Csánki Dezső dr.
(I. Vár, Orsz. Levéltár.)

Sebestyén Gyula dr.
(M. Nemz. Múzeum.)

Főtitkár:

Solymossy Sándor dr.
(VII. Zugló-utcza 16. II.)

Titkár:

Bán Aladár dr.
(VIII., Koszorú-utcza 25., III.)

Pénztáros:

Kövecsesi Dancs Árpád
(II., Toldy Ferencz-utcza 50.)

Ellenőr:

Máder Béla
(Országház-tér 11.)

Könyvtárnok:

Beluleszkó Sándor dr.
(VI., Városliget, Iparcsarnok.)

a) *Fővárosi választmányi tagok:*

Alexics György dr.
Balásy Dénes
Balassa József dr.
Barabás Samu
Barátosi Balogh Benedek
Bartók Béla
Bátky Zsigmond dr.
Binder Jenő
Borovszky Samu dr. †
Erdélyi Lajos dr.
Ernyey József
Fabó Bertalan dr.
Feichtinger Győző †
Goldziher Ignácz dr.
Giesswein Sándor dr.
Győrffy István dr.
Heller Bernát dr.
Huszka József
Jancsó Benedek dr.
Karl Lajos dr.
Kodály Zoltán
Kúnos Ignácz dr.
Madarassy László
Mahler Ede dr.
Melich János dr.
Mészáros Gyula dr.
Nagy Géza
Nyáry Albert báró dr.
Réthy László dr.
Strausz Adolf
Sztripszky Hiador dr.
Semayer Vilibáld dr.
Szendrei János dr.
Szentmarjai Dezső
Szily Kálmán dr.
Szinnyei József dr.
Szinte Gábor
Sztankó Béla
Tagányi Károly
Téglás Gábor
Thirring Gusztáv dr.
Tolnai Vilmos dr.
Versényi György dr.
Vikár Béla
Zsilinszky Mihály.

b) *Vidéki választmányi tagok:*

Almásy György dr., Borostyánkő
Baróti Lajos dr., Almádi
Bellosics Bálint, Baja
Bünker Rajmund, Sopron
Darnay Kálmán, Sümeg
Erdélyi Pál dr., Kolozsvár
Fiók Károly dr., Debreczen
Gálos Rezső dr., Temesvár
Gárdonyi Géza, Eger
Gönczi Ferencz, Dés
Istvánffy Gyula, Miskolcz
Kada Elek, Kecskemét
Karácsonyi János dr., Nagy-Várad
Kálmány Lajos, Szeged
Kárpáti Kelemen, Székesfehérvár
Lehoczky Tivadar, Munkács
Pápay József, Debreczen
Pintér Sándor, Szécsény
Posta Béla dr., Kolozsvár
Schweiger Lázár dr., Eger
Cs. Sebestyén Károly, Szeged
Spitzer Mór, Pozsony-Széleskút
Somssich Géza gróf, Kopaszhegy
Szegedy Rezső dr., Pécs
Szilády Zoltán dr., Nagyenyed
Tömörkény István, Szeged
Varjú Elemér, Kassa
Zolnai Gyula dr., Kolozsvár
Zoltai Lajos, Debreczen.

Hornyánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten. 54670